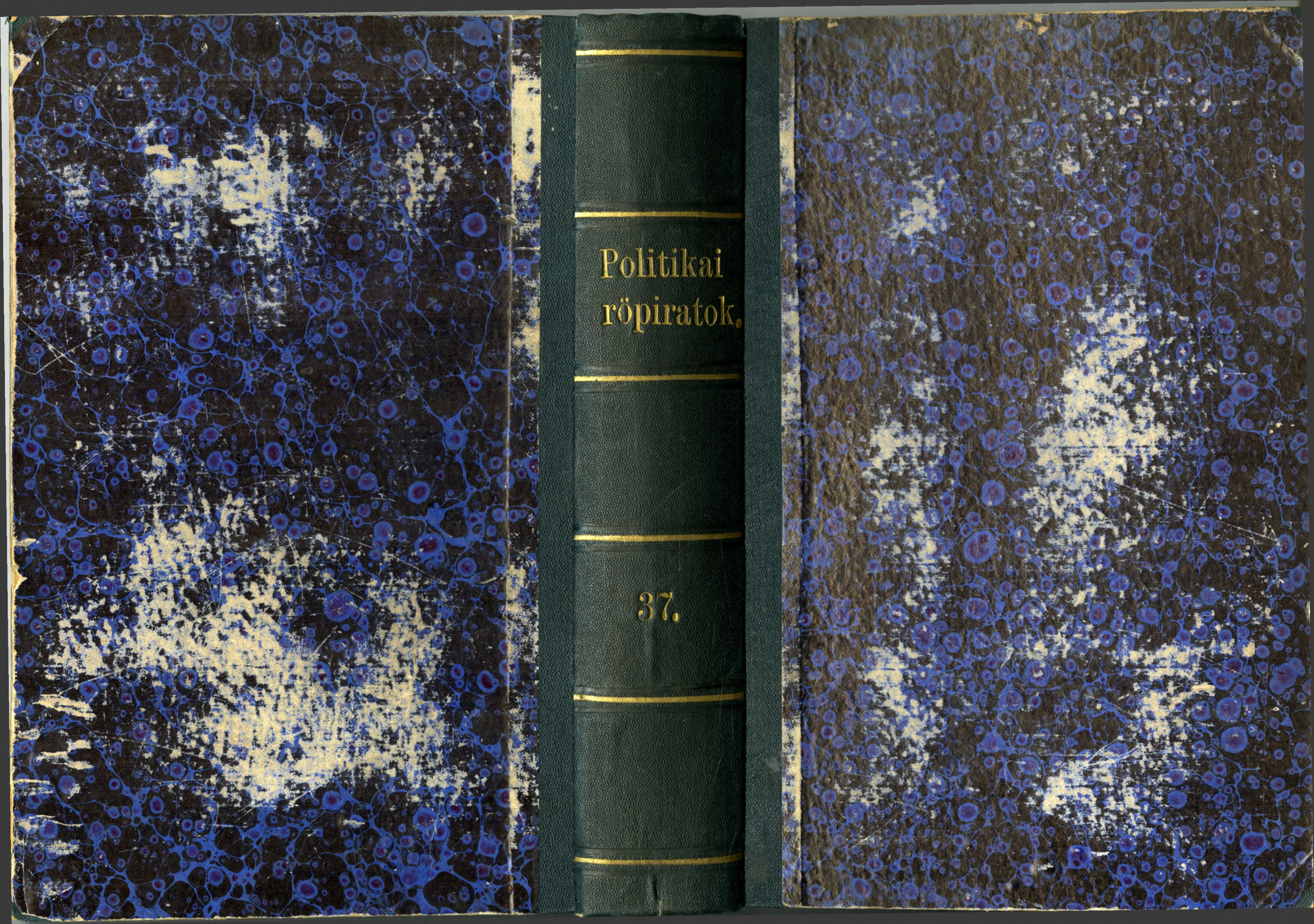

Politikai
röpiratok.

37.

Darvin's Lehre vom Kampfe um's Dasein, von der Vervollkommnung des Menschengeschlechtes durch Racenmischung, könnte uns da über manches abergläubische Hinderniß hinweghelfen.

Darum, soll auch das Geld gleichmäßiger in der menschlichen Gesellschaft pulsiren; soll der nationale und confessionelle Haß und Neid auf Erden endlich einmal aufhören, und soll auch unser Vaterland den Zeitanforderungen in allen seinen Einrichtungen Rechnung tragen: so gilt es, die ob l i g a t o r i s c h e Z i v i l e h e und die v o l l s t ä n d i g s t e G l a u b e n s f r e i h e i t g e s e t z l i c h z u d e k r e t i r e n.

DE BALLAGI GÉZA.

A HAZA BÖLCSE

9.

37
265

A HAZA BÖLCSE.

EMLÉKKÖNYV

SZERKESZTETTE

ÁLDOR IMRE

BUDAPEST, 1876

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

DE BALLAGI GÉZA.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A szabadságharcz alatt történt, s nem fogom elfeledni soha!

1849. ápril elején tanárunk, egy jó szívé és jó modoru öreg piarista, ki harmadmagával maradt csupán a kolostorban (fiatalabb kollégái mind karddal cserélvén föl a breviariumot) — valamelyik délután félig komoly, félig derült arcczal nyitott az iskolába s így szólt:

— Na fiuk! mehettek haza. Néhány napig „nines iskola“. Hanem azért nem fog ártani, ha otthon is tanulgattok, mert a mulasztást helyre kell pótolni s annál szigorubb lesz az exámen, minél több volt a recreatio! . . .

A jó páter utolsó szavait csak az üres falaknak mondá. . . . Nekünk elég volt a kezdet, s már az első szóra, hogy — mehettek! zajosan és vígan kapdostuk le sikkáinkat a fogasról, s egymás hátán köröszkül rohantunk az ajtó felé, még csak aziránt sem kérdezősködvén vagy érdeklödvén: kinek-minek köszönhetjük? ki-mi szerezte az öröndetes meglepetést? . . .

Borzasztó kemény és hosszú tél után enyhe sugárral és lanya szellövel közeledett a kikelet. A „csuszkát“ már el is vitte, de cserében zöld füvet és friss gyepet hozott a bökezü természet a gyerekszív- és gyereklábaknak, s ha tanárunk egy órával később a kalvária felé sétált volna, kedves tanítványait egy szálíg ott találja, kisebb-nagyobb „verők“-kel, s egy piros és fekete kockákából varrt, ujdonaúj börlapdával, melynek a tűzpróbát most kell vala kiállania.

Már-már neki vetköztünk a nagy munkának s két táborra oszolva, épen a „fej vagy irás“-nak a játék kezdete fölött döntő ítéletét lestük, midön a rétmelletti országút hirtelen katonákkal telt meg s néhány svalizsér odavágtatva hozzánk, kardlappal kezdék magyarázni, a mit pedig senki sem kérdezett tőlök: melyik a legrövidebb ut a város felé?

Mi türes-tagadás, mi bizony el is inaltunk onnan s nem rajtunk mult, hogy nem egy szuszszal végeztük a vitéz retirádét.

Mint a nyári fergeteg perczek alatt széltiben-hosszában fölforratja néha az egész tájat: a város utcáin szintén ily rendetlenség és zűrzavar uralkodott, s száguldó lovasok, dübörgő ágyuk s zárt sorokban ügető cserepárok elöl ijedten menekült mindenki a kapuk alá vagy oly helyekre, hol elsodortatás vagy eltapostatás veszélye nélkül lehetett gyönyörködni a szokatlan látványban.

Bizonnyosan senki sem tudta, hanem azért lázas örömmel sutogta egyik ember a másik fülébe: „Jönnek a miéink! Jönnek a magyarok!” . . . s a kit az istenek merészebb fantáziával áldottak meg, azt is hozzátevén, hogy — kétszázezeren jönnek!

A mi azután történt, toll leírni sohasem léssen képes.

Másnap kora reggel megdördültek az ágyuk a város alsó határain hullámzó magaslatokról, s bár a német sereg vitézül állotta a sarat: Damjanich vakmerő rohamai s Klapka kissé megkésétt, de így sem késő oldaltámadása visszaszoríták a falak közé s makacs utcai harc után ki a városból is s messze-messze a hegyek közé. . .

Midőn a fekete-sárga zászlót, melyet a székesegyház egyik ablakában feledett a futó ellenség, a nemzet színei váltották föl, az egész város „Te Deum”-ban tört ki, s nagyobb kíváncsisággal és mélyebb hódolattal és csodálattal az indiánok sem fogadhaták Colum bust és a spanyolokat, mint a polgárok a diadalmas honvédeket s vezéreik közül a nap hőseit: Damjanichot és Földváry Károlyt.

A győzelem dicsőségét még tetézte, hogy a német vezér: Götz legény volt a talpán, ki saját testével fődövrén csapatai visszavonulását, megsebesült, elfogatott s a leggondosabb ápolás daczára Görgey karjai közt kimult. . .

Vác városa soha sem látott oly fényes és megható temetést, a minőt Görgey rendezett az ellenséges tábornoknak.

A magyar vezér személyesen segített kocsira helyezni a koporsót, a temető ajtajától pedig fő és törzstisztek vivéek azt vállakon a sírig. . .

Ugyanazon ágyuk, melyek Götz seregét megverték, szétszórták s öt talán megölték, ugyanazok siratták most halálát, hirdetek dicsőségét, ünnepelték vitézségét.

Tengernép tolongott a temető körül, de míg egyes csoportok dicsérték, mások, a túlnyomó többség élesen megróttá, kárhoztatta, sőt gyalázta Görgeyt e tüntető nagylelkűség miatt, mely a német katonák által heteken át gyötört, boszantott, sértett és kizsárolt lakosság indokolt keserűségét semmibe sem vette s talán ép ekkor, s épen a haldokló Götz tanácsára tette az első lépést — Világos felé. . .

A meghasonlott közvélemény s az eltérő nézetek heves tusája a szülőkről és ösmerősökről ránk is átragadt — gyermekekre, s mikor a gymnasiumi csöngettyű parancsoló hívása ismét egyesített: pokoli lármát csaptunk s majdnem egymás hajába kaptunk a kényes téma fölött az iskolában.

Jó öreg professorunk kénytelen volt tudomást venni a szokatlan zaj oka felől, de időbe telt, míg félszáz egészséges torok egymást elnyomó válaszaiból a valóságot kisüthetné. . .

Aztán felült a cathedrara s hosszú beszédet tartott. . . Gyönyörűen fejtegeté a műveltség és haladás áldásait egy-, a magyar nemzet hagyományos nagylelkűségét másfelől, s miután számtalan példával illusztrálta, hogy a művelt görög nép legkiválóbb hőse, Achilles például még lovához kötözte s úgy hurezolta meg a porban hozzá méltó ellenfelének, Hektornak hulláját; a török hadak pedig ujjabb

időkben s a keresztyéni elvek általános elterjedése után is levágták és lándzsahagyéire tűzték egy hősiségének áldozatául esett magyar király véres fejét: őseink már a legrégebb időkben tisztelték az ellenségben a bátorságot és vitézséget, — s így Görgey eljárása is szép, helyes és „magyaros” volt s dicséretet érdemel inkább, mint kárhoztatást. . . Csak egy van, mit föláldozni sem a szeretet, sem a gyűlöletnek, s sem boszúból, sem nagylelkűségből sohasem szabad: az örök igazságot tudniillik. . .

Minthogy a pátert mindnyájan szerettük: szent lett a békeség köztünk, s miként kívánta: „elménkbe s szívünkbe véstük a hallottakat” . . . künn, az utcán ellenben tovább folyt a vita, s különösen azoktól, kik anyagilag is károsultak, Görgey nem kapott többé — eljén-t! . . .

* *

Midőn e könyv czímét leírtam: három évtized sűrű ködéből egykori tanárom nyájas, gömbölyű arcát láttam kibontakozni, s a mi akkor történt és a mit akkor mondott: mind föltámadt emlékemben.

Azon közjogi harcban, mely tíz éven át annyi izgalmat és elkeseredést okozott hazánkban, legutolsó és legesekélyebb, de mindig heves és sokszor kiméletlen közkatonája voltam az ellenzéknek.

Megtámadtam számtalanszor a közjogi szerződést, s erőmön mult, nem akaratomon, hogy nagynevű alkotójához nem hatott föl tiltakozó, vádoló és fenyegető szavam. . .

Most sem fog *lehatni* hozzá, a mit róla és működéséről írok, de ha nem lenne is így; ha teljes bizonyossággal tudnám is, hogy lehet, még sem változtatnék egy sort és egy betűt azon, mit szegény eszem és meggyőződése igaznak hisz e nagy emberre és az ő nagy műveire nézve.

Elismerem, hogy a 67-ki új alkotmány a 300-os mult jogtalan tényeihez és törvénytelen állapotaihoz mérve határozott haladás s különösen hogy a delegációk gyarló intézménye által oly befolyást nyert Magyarország az összbírodalom sorsára, minővel a gyakorlatban soha sem bírt, mióta a Habsburgok keze alá jutott . . . de a Nagy Lajosok és Mátyások tényleges viszonyaihoz s a 48-ki alkotmány elméleti meghatározásaihoz képest határozott hanyatlás az és visszaesés, némely részeiben azonfölül ép oly káros és ártalmas, mint — tarthatatlan.

Elismerem továbbá, hogy valamint a Deák-ára (1865—1875), ugy a Kossuth-korszak sincs árnyék nélkül; s hogy 48/49-ben a lelkesedés hősokeket és hazafiakat teremtett ugyan kapezabetyárokból és szegény legényekből, de a hatalom alkalmá viszont tolvajokat szült addig népszerű, híres s mindenekfölött nagyszáju szereplőkből; — a gyémántos miniszter története, mely megiratott, csak egy a sok közül, miket megírni lehetett és kellett volna! . . . Mindamellet is, ha kitörülni lehetne tíz évet a magyar nemzet életéből s a 67-iki év és alkotásai most lemnének napirenden, azon picziny körnek, mely szavamat meghallotta és figyelmére méltatta, habozás nélkül mondanám ismét:

El ne fogadjátok! . . . Vissza kell utasítani! vissza! még akkor is és ugy is, ha Deák Ferencz szeplőtelen tiszta keze kínálja vagy nyújtja.

A trójai vezér bizonyára jót akart, mikor az összevagdalt Thersitesnek liott s szavára az idomtalan falovat Ilion falai közé vitte . . . hanem azért ellenség lappangott abban, s vész és pusztulás lett a ballit következménye.

A Königrätznél megvert Ausztria szintén ily összevagdalt, összeszabdalt, mézes száju Thersites volt, s ámbár nincs oly vak és elfogult pártszenvédély, mely kétségbevonni merné, hogy a közjogi szerződés hallhatatlan szerzője jóhiszeműleg s nemzete és hazája érdekében fogadta el a feléje nyújtott békejobbot: a végzetes eredmények szomorú összegét szintén csak a vak pártszenvédély vagy a — bűnös öntudat tagadhatja.

A trójai ló, az osztrák politika és kormány közvetett, de törvényes befolyásában behozta közénk a deficitet, a krachot, s a közromlás és romlottság számtalan forrásait és tényezőit, s most már nem az a kérdés, a mi 67-ben volt: hogyan ne ereszszük be? hanem az, hogyan tegyük ki ismét szűrét a belopózott és betolakodott ellenségnek?

S e kérdésre tekintem én hatalmas és reménykeltő válasznak — a fusiót, a mi utolsó öröme volt a haldokló Deák Ferencznek. . .

Magyarország politikai regenerációját Magyarország erkölcsi regenerációjának kell megelőzni, s hogy ehhez az egygyéforrt nemzet — Kossuth fényes alakja mellé — akár a multban, akár a jelenben Deák Ferencznél méltóbb és ragyogóbb mintát hasztalan keresne, e gyöngye kéztől kerülő, de őszinte kegyeletből fakadó emlékkönyv minden lapja tanuságot fog tenni.

Politikai kombinációk, finansziális kísérletek, elvont tervezgetés és rendszerekkel eben gubát cserél a közvélemény. Egy biztos mentesség van csupán; a Deák Ferencz magasztos példájának utánzása. . .

Ha mindenki oly keveset fog várni és kérni a hazától s mégis testét-lelkét annak szolgálatára szentelni utolsó lehetetig, mint Deák Ferencz tevő.

Ha a kötelesség érzete mindenkiben oly erős, a meggyőződés oly szilárd, az öntudat oly tiszta s szónak és tettek legfő és legszigorubb bírója a lelkiismeret leszen, mint Deák Ferencznél láttuk.

Ha megtanuljuk inkább szeretni a hazát, mint gyűlölni ellenségeinket, miként ő tanított; s egyfelől férfias komolysággal ragaszkodunk saját nézeteinkhez, de türelmesen kihallgatjuk másfelől s szeretettel bírálgatjuk és czáfolgatjuk a tisztességes ellenfél aggályait, kifogásait, panaszait, a mint az ő nemes és hazafias szokása és eljárása vala. . .

Akkor megtaláltuk, mit két esztendő óta hiában keresünk: a tűzoszlopot, mely sötét éjben is biztosan kalauzol a szabadság és jólét közös czélja felé, s melyek most távol egymástól feküsznek Deák porladozó szíve fölött: a könyharmatos kaméliákat s az örökzöld cyprus-ágot is közelebb hozza majd tán egymáshoz — a haza és nemzet általános és teljes boldogsága. . .

DEÁK FERENCZ.

(ÉLETRAJZI VÁZLAT.)

I.

Századunk első éveiben háborus idők jártak Európában. . . A francia forradalom termékeny méhéből, nagy eszméinek oltalmára, nagy emberek születtek fölös számmal, s a mit az Üdvözítő Péternek jósolt, újra beteljesült: „Kard bünteté a kardra hivatkozót!“ . . .

Európa azon része, mely hivatlan birónak tolta föl magát a francia nép és dynastia között, s milliók túlcsapongó, de óriási lelkesedését zsoldos hadainak roppant tömegével remélte és próbálta elfojthatni: nem soká saját tűzhelyének védelmére szorult, de megalázott és megvert csapataival már azt sem volt képes fődözni és megvédeni — a francziák jogos haragja és visszatorlásai ellenében. . .

A forradalom otthon és künn egyformán győzhetlennek bizonyult, s kik megfenyítésére szövetkeztek: azok a fölKent és gögös koronás fők egymásután kényszerültek alázatosan meghajolni a gyűlölt és megvetett tricolor előtt, s a mi ingyen nem kellett, mesés drága árakon vásárolni bekét. . .

Európa szelleme és térképe egyszerre változott, s hogy a rohamos és nagyszerű eseményeket pontosan följegyezhesse, külön kötetet kellett nyitni a — történet nemtőjének. . .

E nagyszerű események hazánk mellett sem röpültek el nyomtalanul. . . A bécsi kormány, örök ellensége mindenféle szabadságnak, most is első volt, mely síkra szállt a francia forradalom tanai és tényei ellen, s így nagyon természetes, hogy a kudarcból és büntetésből a legkirívóbb és legsúlyosabb rész szintén neki jutott.

A mire ősei oly sokat tartottak, s a miért vérben és pénzben még közvetlen elődei is bűnös pazarlásig fajuló áldozatokat hoztak, Ferencz császár és király az új viszonyokhoz simuló jámbor bölcsességgel „önként“ lemondott a „római (nem létező) szent birodalom császárságának“ hangzatos címéről, s helyette a szerényebb, de ránk nézve még az előbbinél is végzetesb: „ausztriai császárság“ címét alapítá. . .

A nemzetek ösztöne mindig erősb az államférfiúi okosságnál, s a mibe az irányadó körök hamar belétörődtek, a magyar közvélemény hidegen sőt gyanakodva fogadta az „ujítást“, melynek családi hiúság volt az anyja, politikai számítás az apja, dajkája és nevelője pedig

Magyarország legveszedelmesebb ellenségei: a bécsi udvari körök és méltóságok dibdáb személyzete! . . .

Ferencz király, kinek uralkodói jellemét és kormányzati vezér-
elvét hiven kifejezi az a néhány szó, melyek egyik magyar grófhhoz
intézett kegyelmes leiratában maradtak ránk: „Kedves Zichy, most
szőrméntében kell bánni a népekkel, mert „most“ a népek is nyom-
nak a latban“, Ferencz király, mondom, sietett elosztatni a kételeve-
ket és megnyugtattani az aggodalmakat, egymásra sűrűn következő
kiáltványokban hirdetvén és fogadván, hogy: „az új címet kedves
magyar népe törvényeinek és alkotmányának épségével“ fogja hasz-
nálni, s hogy: „a császári méltóság, melyet házának disze végett vett
föl, nem idéz és nem is idézhet elő legcsekélyebb változást sem az ő
fölsége és az ország közt létező viszonyban s nem lehet s nem fog
lenni semmiféle sérelmére az ország jogainak“, — hanem azért e
szép ígérlet, mint annyi más, soha igazán meg nem tartatott, s fél-
századon át, valahány könyecsepp hullott és sóhaj hangzott magyar
földön, mind, mind átok gyanánt tapad történetünk lapjain az osztrák
névhez és állameszméhez.

Mivé tette e szöszeget az „ausztriai császárságot“, melynek
„diszes címét“ „házának tekintélye végett“ választotta és vette föl
1804. május 18-án I. Ferencz magyar király, számtalan ballépés és
baleset koronája: a könnigráti híres csata jelzi az élő nemzedéknek,
mely bátran odaléphetett volna Deák Ferencz temetése napján a bécsi
kapuczinus zárda fejedelmi sirboltjának vaskos ajtajához s bekiallthat
vala ott az öblös kulcslyukon:

— Kevély és hatalmas Ferencz király! csöndesen és nyugodtan
aludnál-e ma rideg, hideg fekhelyeden, ha császári címeddel és mani-
festumaiddal egyidejűleg nem születik isten kegyelméből valaki, a kit
Te alantálló bölcsőjében magas trónusodról meg sem láttál, de a ki
trónusodnál magas ravataláról unokád a király koszoruján királyné
fényes könyét viszi most hozzád bizonyosággal, hogy a mit Te és utó-
daid, híres miniszterek és generalisok oktalán vagy gonosz sugallatára
emberi és uralkodói gyarlóságból hibáztatok vagy vétkeztetek jó
napjaitokban: mindenki által került, sokak által gunyolt s még többek
által kizsákmányolt rossz napokban az ő bölcsesége helyreüté és
feledteté ismét — — —

Jöhetnek idők, midőn egy későbbi nemzedék, a mit az élő nem
tett — csakugy kénytelen lesz elmondani a főnebbi szavakat s a nem-
zet sérelmeinek felsorolásánál Deák Ferencz érdemeire hivatkozni,
miként mi és előttünk járó több generáció százszor ismételtük s százszor
hivatkoztunk Béccsel szemben a „Memento“-ra, melyet történetünk
örökké ragyogó betűkkel: „a Vitam et sanguinem“ fölkiáltásban
öriz. . .

Népek sorsát nem a királyi kegyelet és hála, hanem a — poli-
tikai érdek szabályozza. . . S a politikai érdek szeme előtt nem a
legnagyobb és legnemesb, hanem — a legutolsó szolgálat nyom leg-
többet a serpenyőben.

Mindegy! . . .

Deák Ferencz élete és pályája gazdag tanulságokat rejt, nem
fog tehát soha elenyészni. . . Nemzetre nézve nem szokott kiürülni,
sem a századok romboló keze által betemetettni ily aranybánya, s
akár a dicsőség, akár az áldozatok oltára épül vagy füstölög: ékessé-
get és gyújtó anyagot mindig talál ott és vesz is onnan mindig az
utókor . . .

II.

Deák Ferencz 1803. október 17-én született Söjtörön, Zala-
megyében.*

Apját szintén Ferencznek hívták; anyját szarvaskendi Zsibrik
Erzsébetnek.**

A család eredetéről nem sokat tudunk. Mikor Deák saját ember-
ségéből híressé s egy ország szemefénye lett, származását ha nem is
Nagy Sándorig, mint a Mátyás királyét, de Verbőczy Istvánig, kinek
anyja Deák-leány s a hatalmas Zápolyákkal vérokon volt, — meg-
próbálták fölvinni tisztelői; a nagy ember azonban, a ki különben
sem sokat tartott az öröklött, hanem csak a szerzett érdemekre, —
apró pénzzel fizetett e gyöngédségért s egy-egy paprikás adomával
útította el a nem ohajtott tisztességet.***

Deák Ferencz szüleiről szintén keveset tudunk. Meg nem czá-
folt kósza hírek állítják, hogy az anya első csókja egyszersmind
utolsó is volt a csecsemő homlokán, s hogy ugyanazon szentelt viz-

* Söjtör egy kis magyar falu mintegy 200 házzal s 1300 lakossal. A söjtöri
urasági „kastély“ voltaképp egyszerű falusi nemesi lak volt, előtérben egy ormótlan
granariummal, minő Dunán túl máig is sok régi nemesi kuria udvarán látható.
Söjtör régi Deák-birtok vala, ezer holdra rugó, s az aszuvölgyi erdőség egy
negyedrészből állott, Tárnok mellett, hol Deák Ferencz nagybátyja, egykori
zalamegyei generalis perceptor kapta megfelelő részét.

** Kovács Sándor néptanító ur szíves volt számunkra kiírni a söjtöri anya-
könyvből Deák Ferencz keresztlevelét, mely így hangzik:

Annus et Dies	Infans	Parentes	Levantes	Minister	Locus
1803 die 17. Octobr.	FRANCISCUS et ANTONIUS.	S. D. FRANCISCUS DEÁK, Comitatus Zaladiensis Assessor et ELISABETH ZSIBRIK.	S. D. IGNATIUS HERTELENDY, Tabulae Districti Assessor et S. D. ANNA DEÁK.	JOANNES BARANYAI Parochus.	Söjtör.

*** Deák Ferencz családfáját hiteles közlések alapján így állítá föl a
„Vas. Ujság“:

nek egyik felét az anya hideg tetemei fölé, másikat az újszülött piczi fejére hinté a lelkész keze...*

Az apa, a ki vagyonilag jómódu, s némelyek szerint gavallér ember volt, csak néhány évvel élte túl feleségét s kora halála által az ötéves kis Ferkó a szó teljes és legszomorubb értelmében árvaságra jutott.

Azaz hogy még sem egészen.

Testvérbátyja Antal, ki ép akkor végezte Győrött iskoláit, átvévén a három ezer holdat meghaladó gazdaság vezetését, apja helyett apja lett öcsésének, s így fejtett ki köztök azon szép és benső

Deák Péter †

neje Zajgár Zsuzsánna † (lak-
tak Zala-Tárnokban, itt fe-
kúsznak az általuk épített tem-
plomban).

Deák Gábor †

neje Hertelendy Anna † (Gábor
szintén a z.-tárnoki sírboltban
fekszik, Anna Kehidán)

Deák József †

neje István Katalin † (József a
tárnoki templomban, Katalin a
z.-egerszegi köztemetőben).

Deák György †

(fekszik a tárnoki tem-
plomban öseivel egy
helyen).

Deák József †

neje Fekete Sarolta.

Deák Katalin †

Dezse Károlyné.

Deák Teréz †

Gáspár Józsefné.

Deák Mihály †

alezredes, (fekszik a
badeni sírkertben).

A zala-tárnoki ág tagjai ma is legnagyobb részt tárnoki birtokosok s igen virágzó család, mert a kilencz testvér közül, a két katona kivételével, mindeniknek maradtak utódai. A Deák-név csak Deák Ferencz nagybátyjának, Józsefnek utódaiban maradt fenn. Az életben levők közül legidősb, ki a család viszonyait leginkább ismeri, Deák Lajos, kitől ez itt közlött adatokon kívül vettünk egy örökösödési osztályegységet is, 1810-ből, melyből kiderül, hogy Deák Ferencznek és testvéreinek, akkor Hertelendy György volt a gyámjok. Ez a Deák Lajos és a szintén életben levő Deák Szidónia első unokatestvérei Deák Ferencznek. A teljes pontosság végett, hogy a rokonságból senkit ki ne hagyjunk, megemlítjük, hogy Deák Ferencz nagyanyja, Hertelendy Anna, nem egyetlen leánya volt Hertelendy Gáspárnak, hanem volt még két testvére, Hertelendy Borbála és Mária, kiknek szintén maradtak utódaik. (Vas. Ujs.)

* Igaz-e ezen adat: külföldön írván e sorokat, nines módomban, de könnyű volna eldönteni. Minthogy Deák Ferencz apja nem rögtön fia születése után költözött Kehidára, az anya ellenben a kehidai sírboltban fekszik, a nem érdektelen kérdést, ha a sírat nem nyújt kellő tájékozást, — az illető parochiák évkönyvei vannak hivatva megoldani.

egyetértés s kölcsönös mély szeretet egymás iránt, melyet ásó-kapa tudott csupán elválasztani és megszakitni.

Deák Ferencz nem sokat emlegette gyermekkorát; ha voltak is visszaemlékezései, magával vitte a sírba.

Életpályája a mi számunkra ott kezdődik, a hol először lépi át a nyilvános iskola küszöbét s lesz a kis Deákból kis diákká.

Hogy ez Keszthelyen történt: senki sem vonhatja, nem is igyekszik kétségbevonni.

Itt azonban nem soká tanult s az 1812—13-ki tanévet már a pápai kir. algyimnasiunban végezte.

E gymnasium 2-ik grammatikai osztályának első félévi információjában, mint egy jeles magyar író Eötvös Károly szegéről végre kikutatta, a 7-ik szám alatt Deák Ferencz ekként van (latin nyelven) bevezetve:

„Deák Ferencz, tíz éves, római katolikus, magyarországi, Kehidáról, Zalamegyéből való. Gyámja: Deák Antal alszolgabíró, ugyanott.“

Pápan tanára Stajkó Ignác, benczésrendű szerzetes volt. Szigoru tanárnak kellett lennie, mert az első félévben 31 tanítvány közül csak két eminenst, a második félévben 28 tanítvány közül négy eminenst osztályozott.

Deák mind az első, mind a második félévben ugy az erkölcs és vallástanból, mint a többi tudományból classis primae-t, első rendet kapott, de az eminensek közé föl nem vihette...

Egy évi tartózkodása alatt Pápan Deák Ferencz egy özvegy kasznárnál lakott, a rozmaring-utczában. Az illető ház ma is áll és kegyelet tárgya a polgároknál, az igénytelen özvegy ismeretlen nevét ellenben az élők emlékéből s tán a sírjelölő fejfáról is már elmosta az idő...

Páparól N.-Kanizsára került Deák, a piaristák keze alá, s e nagyérdemű szerzet egyik derék tagja, Farkas László nagykanizsai tanár az ottani társház és gymnasium évkönyveiből a következő érdekes adatokat hozta nemrég (a „Kelet Népe“ című újságban) nyilvánosságra:

„Deák Ferencz 4 évig tanult a nagykanizsai kegyesrendi gymnasiumban; itt végezte t. i. a grammatika 3. 4. és a humaniorák mindkét osztályát 1813—14. tanévtől 1816—17-ig. Minden osztályban első eminens volt; az első évben 36, a másodikban 32, a harmadikban 24, a negyedikben 25 tanulótárs között. Születéshelyül mindenütt Kehida van bejegyezve. Tanárai voltak osztályonként: Lepátsek Mátyás, Zsigmond Bertalan, Schmidt Antal és Kosztka Lukács. A három utolsó évben a kegyesrendiek konviktusában lakott; valószínűleg az első évben is, — teszi hozzá a főnnevezett tanár, — de ezt határozottan nem állíthatom; mert ezen évről a szerzetház évkönyveiben, hol a konviktorok nevei is mindig elsoroltattak csak annyi van följegyezve, hogy „semmi nevezetes nem történt“; hihetőleg csak azért, mivel az illető historiographus a történetírásnak ezt a módját találta a legkényelmesebbnek. Deák hajdani szobájában jelenleg is konviktor lakik. Nevezetesebb konviktor-társai voltak:

Inkey Gáspár, Inkey Eduárd, Barcza Antal és Barcza László, mindnyáján zalamegyeiek. Egyik volt tanárának állítása szerint, a studiumokat, melyeket a tanulók abban az időben diktálás után irtak vaskos füzetekbe, Deák csak apró ringy-rongy papirdarabokra szokta volt lefirkantani; de azért a leczkét mindig kitünően tudta. Egy nyugalmazott tanár, ki Deákkal egy időben járt a nagy-kanizsai gymnasiumba, ámbár két osztálylyal hátrább, sokszor emlegeti az ő „Ferkó barátját” s jóízűen tudja elmondani, mint dobták sokszor hátba a labdával azt a komoly, csöndes természetű gyereket, ki sohasem elegyedett közéjük a játékokban, hanem félrevonulva nézte őket. Azt is ez öreg meséli, hogy „Ferkó” nem sokat adott az öltözetre s egyáltalában külsejére.“

Tarányi Ferencz, veszprémi kanonok, ki Deák Ferenczcel másodizigleni sógorságban állott, s kit ez néhányszor látogatásával is megtisztelt, — szintén megerősíti az utóbbi állítást, miszerint Deák kora fiatalságában ruháját kissé elhanyagolta s egyáltalán nem sokat törődött külsejével, tanárai azonban, jól ismerve a hozzájuk közelfekvő latin példabeszédet: *Vestis non facit monachum* — (nem a ruha teszi az embert) — a fiu szép tehetségeit és szorgalmát így is érdeme szerint méltányolták s becsülésöket iránta több ízben és többféleképp tanusíták.

Igy például a poetika tanára, valahányszor egy s más ok miatt néhány órára vagy napra az iskolából elmaradni kényszerült, a 14 éves Deák Ferenczre bízta az előadást és fölügyeletet társai fölött, a „Hazai és Külföldi Tudósítások” 1817. II. 34. számában pedig a következő érdekes vidéki levél olvasható:

„Nagy-Kanizsáról, szept. 7-kén 1817. — Másokkal is éreztetni óhajtjuk azon örömet, melyet bennünk a kegyes iskolák rendjének tagjai élesztettek, kik hazánk reményeivel, a tanuló-ifjúsággal, tett munkásságokat a közönséges próbatételek idején olyannyira kimutatták, hogy a vigyázó szülők, s több érdemes hallgatók teljes meglepődésöket egyező hanggal jelentették. — Különös figyelmetességet érdemel aug. 31-dik napja, melyen a fentnevezett nevelő urak rendjök szerzőjének, sz. Calasantiushnak ünnepét szentelték: reggeli s délelti pompás isteni szolgálat után 5 órára a körül lévő főnemesség, s városunk érdemesebb tagjai egy tágasabb kivilágított tanuló-házba összevgyültek, kik előtt a helybeli director urnak neve napját pásztori deák versekkel ülte az ifjúság. — Ezt követte a „Talált gyermek” nevű játék honi nyelven, mely a tanulókhoz alkalmaztatva, több hasznos változásokkal, s toldásokkal másítva, előadatott. Mód nélkül gyönyörködtette ezen tárgy a hallgatókat; megmutatta itt T. Nagy Péter 4-dik iskolabeli tanító ur, mit tehet a gyenge korban is a fáradhatatlan szorgalom, mert közönségesen az egész játékot jó izléssel, de különösen a főbb személyek (Inkey Edvard, Deák Ferencz, Kálmán György, Dervarics András, Chinorányi József, nemes ifjak és Komáromi János) oly készséggel játszották a személyeket, hogy mindegyik köztapcsolásra méltónak találattnék.

Előbeszédet mondott a felebbemlített Deák Ferencz, melyben meg-

mutatta ezen gyakorlásnak a tanulókra kiterjedő hasznát. — Az iskola egy minden nemesebb mesterségekre tanító műhely. Végre berekeszté a játékot Inkey Edvard, ki végbeszédjében az előjárók iránt illő háladatosságot; a tökéletesítésnek szent érzését, oly férfiui bátorsággal, helyes kimondással, s tiszta magyarsággal csepegetni látszatott a szívekbe, hogy a nagyérdemű hallgatók mindnyájan meglegedve s öröm-özönnel távoztak el. Áldja környékünk azon tanítót, ki növényeinket a szokott tudományokon kívül ily módon üres óráiban tökéletesíteni iparkodik; áldja a szerzetet.“

Hátha még azt is megsejthette volna a lelkes levelező, mi lesz a fiatal szereplők egyikéből? a főlebbemlített Deák Ferenczből?

III.

A n.-kanizsai tanfolyamot bevégezvén 1817. őszén Deák Ferencz Győrbe ment, s a következő négy esztendő, mint logikus, physikus, primi és secundi anni (első és másodéves) jogász itt töltötte. Szállása Józsa József, a győri püspöki javak praefectusánál volt, kinek neje Sibrik-lány* s Deák F. anyjának nővére vala. Ugyane tekintélyes uri házban lakott Fejér György, tankerületi főigazgató, a „Codex diplomaticus” fáradhatlan gyűjtője; gróf Majláth Antal, a későbbi főkanzellár pedig együtt volt szálláson Deák Ferenczcel, s ennek ismeretsége mindkettőjökkel itt és ekkor vette kezdetét.**

Deák Ferencz tanárai voltak 1817—18-ban:

A vallástanból: Mollik Tóbiás világi pap és hitszónok; a történelemből: Berta György világi; a logika és psychológiából: Verner József szintén világi, ki utóbb a pesti egyetemen tanítá a philosophiát; a szám- és mértanból: Brestyenszky Adalbert benczésrendű szerzetes, ki későbbben tilhanyi apát lett, s mint ilyen 1850-ben halt meg. Ez kedves tanára lehetett Deák Ferencznek, mert több ízben nagy kegyelettel emlekezett róla.

Ezen tanévben Deák mind az első, mind a második felében az összes tantárgyakban eminens, még pedig kevés kivétellel első eminens volt. Erkölcsei magaviselete classis primae-vel jegyeztetett, tudnivaló levén, hogy ebből eminens-t adni nem volt szokásban.

Physikus korában 1818—19-ben tanárai voltak:

A magyar nyelvből: Fessel Zsigmond világi s a physikából: Gröber Laurent szintén világi. Ezeken kívül Berta, Verner és Brestyenszky azon tudományokban, melyekben az előző év folyamán át.

* A szarvaskendi Sibrik-család előkelő helyet foglalt el Győr megyében. Deák F. nagyapja, Győr megye alispánja s mokány férfi volt, ki nem igen tűrte, hogy orra alatt piszkáljanak. József császár idejében szolgálván, midőn a császári biztos vagy főispánnál, kinek méltósága és főnemesi rangja ujdonsült volt, — tiszteltgett s ez fitymálva kérde: Kend legyen az alispán? ... csipősen válaszolt: Igen is, én vagyok, Sibrik de Szarvaskend; de hogy honnan Kend méltóságod, azt nem tudom.

** Józsa József házában Deák ott tartózkodásának emlékére a győri polgárság már több év előtt márványtáblával látta el.

Ez évben nyert osztályzatai rendesen második eminens. Kivevén a magyar nyelvet, melyből classis secundae oktavus-t (másodosztályt a nyolcadik helyen) nyert, a mely osztályzat bizony a legroszabbak egyike. Tanára tót ember volt e tantárgyból s alig törte a magyar nyelvet és ez sekundázta meg Deák Ferenczet a magyar nyelvből. Valami kedves egyéniség e tanár mások előtt sem lehetett, mert Sárkány Miklós bakonybéli apát s Deák egykoruja s egy éven át tanuló-társa, így sóhajt föl Deákra és tanárjára czélozva Eötvös Károlyhoz irt levelében: „Hová nyomta a magyarul alig tudó tót ember a nemes magyar ifjat!”

Első- s másodéves jogász korában Deák Szibenliszt Mihálytól hallgatta a természet s a magyar közjogot; Kmetthy Andrástól a statisztikát s a bányajogot; Beke Farkastól a polit. tudományokat, váltó s kereskedelmi jogot; Bognár Józseftől a magyar polgári és büntető jogot . . .

Mínthogy akkorában sem a római, sem az egyházjog az akadémiákon nem tanítottatott, Kmetthy András privatum olvasott e tantárgyakból s hallgatóival Pesten tétetett vizsgálatot.

Akadémiai hitszónok (exhortator) Pendl Alajos sz. Benczerendű szerzetes volt.

Deák Ferencz mint jogász, nemcsak első eminensként nyert osztályzatot, de egy füst alatt annyira kiemelkedett társai közül, hogy nevét még évek múlva is dicsekedve emlegették a tanárok.

Valaki, ki 1827. és 28-ban a jogot szintén Győrött végezte s kinek Bognár Józsefen kívül ugyanazok valának tanárai, a kik Deáké, a „Pesti Napló“ tárczájában följegyezte, hogy Deák F. emléke az ifjuság közt úgy állott fenn, mint legjelesb tanulóé, kinek könyvei, vagy dictatumai sem igen valának, és csak a tanóra előtt szokta egyikét vagy másikat elkapni s hamarjában elolvassván, tartalmát elsajátítani. A következő, tán egyedüli eset is általános beszéd tárgya vala. Midőn Deák defensióra jelenté magát a Jus patriumból Bognár József r. tanárnál, ez felszólítá, hogy jeles tehetségeinél fogva, melőzve a szokásos thesis választást, defendálna az egész tanszerből, választott oppugnansának, Beke Farkas tanár urnak szabad kérdésteleket engedve, ki a politikai tudományokat jelesen adá elő, és mellesleg Győr leghiresb ügyvéde vala. Deák ezt elfogadva, az ünnepélyes defensiokor Beke így szólítá: „Dicat mihi domine defendens, cui parem academia haec necdum habuit“. („Mondja meg ön nekem domine defendens, kihez fogható, akadémiánkon, eddigelé nem volt.“)

A győri kir. akadémia ez időtájt az egy Brestyenszky kivételével világiak kezelése alatt állott. A fundus studiorum, illetőleg a helytartótanács nem sok gondot fordított sem a tanárok megválogatására, sem a kellő taneszközök beszerzésére. Gröber Laurent, a physika tanára csak úgy kongott a physicum museumban, mely majdnem egészen üresen állott s egyáltalán alkalmatlan volt a kellő kísérletek megtételére s az elméleti oktatás megvilágítására. Gröber tehát, ki észrevette a tehetséget Deákban, azt tanácsolta ennek, hogy a physikai előadásokat a benezés rendű szerzetesek kezén levő győri lyceum-

ban hallgassa, mint a melynek kísérleti eszközei elég bőven vannak beszerezve.

Deák szívesen megfogadta a jó tanácsot. Egyik kedvelt tanuló-társával, mágocsi Zichy Jánossal az 1818—19-ik tanévben csakugyan átment a benezések lyceumába hallgatni a természettani előadásokat. Itt a physika tanára akkor Czinár Mór volt, ki később Pannónhalmára az országos hírv. könyvtár rendezése czéljából visszavonult. Deák nagyon szerette e különben is kedves modorú és mivel szerzetest, többször s mindig kegyelettel emlékezett róla, soha sem nevezvén másként, mint „Maurus Czinár“, a hogy t. i. még tanuló korában szokta nevezni. Halála, mely 1875-ben következett be, fájdalommal érintette Deákot.

De Czinár is büszke volt egykori tanítványára. Még az ország alig ismeré s a „haza bölesének“ nem nevezé Deákot, már az öreg Czinár — mint később önérettel mondogatá — megjósolta, hogy Deák Ferenczből minő nagy ember fog válni.*

IV.

Nagy emberek életsorsára, a mennyiben ezt nem a véletlen széle, hanem saját kezök és akaratuk szövi, két tényező szokott legfő befolyással lenni: a családi tűzhely tudniillik és az iskola . . .

Mit köszönhet Deák F. az elsőnek, kipuhatolni bajos, majdnem lehetetlen.

Azt ellenben, mit *nem* köszön Deák F. a másikkal: úgy szólván matematikai szabatosággal meg lehet jelölni és határozni.

A jelen nemzedék, mely a köz- és magánoktatás ezer csatornáin kapja és szedi a tudományt; melynek a gymnasiumokban kisebb, az akadémiákon vagy egyetemen nagyobb könyvtárak, természetrajzi és tani gyűjtemények, színes és szintelen ábrák, s a szak- és másféle lapok egész tengere áll rendelkezésére; a jelen nemzedék egy része mondom — képzelni sem tudja, mily keveset köszöntek az államnak, s mily sokat, sőt mindent saját maguknak azon óriások, kik a 800 éves Magyarországot rövid félszázad alatt ujjáteremtették s oly magasra emeltek, hogy a ki onnan letekint a multa, szédítő mélységet lát lábainál, és elkábul, és elámul, és összecsapja kezét, mintha természet csodája s nem emberek munkája lenne e nagyszerű eredmények és változások roppant összege.

Mit tett nálunk e részben e század elején a kormány s hogyan

* Czinár Mór 1787-ben született Szakolczán, ágost. hitv. születéskor, kik 1796-ban léptek át gyermekeikkel a kath. egyházba. A benezésrendbe 1802-ben vétetett föl a beteges, de nagyméjű Maurus, s tíz évvel később már tanár gyanánt működött. A negyvenes években a szentmártoni apátságnak póré lévén egy györmegyei közbirtokossággal, valamelyik páter azt indítványozá, hogy Czinár volt kedves tanítványát, Deák Ferenczet kellene fölkeríteni az ügy eldöntésére, de Czinár nemes haraggal tiltakozott s kijelenté, hogy ily csekély magánügy nem méltó Deákhoz; hadl legyen és maradjon ő csak az ország ügyvéde! . . .

igyekezett a közművelődést és szellemi haladást előmozdítani, röviden, de találóan jellemzi egyik történészünk,* midőn így ír:

„A népnevelés oly rossz karban tengett, hogy egyáltalában nem válhatott a művelődés emeltyűjévé. A kormány a népnevelés körüli intézkedést kizárólag magának tulajdonította el, de néptanító-képezdéről nem gondoskodott. A néptanító egyszersmind egyházi éneklő is volt, s e kettős tisztén felül számos községben még egy harmadikat, a falu jegyzőjének tisztét is viselte. A tanítás alig terjedt egyébire az olvasás, írás és az eleje szabott kézikönyvek gépies betanításánál. A helytartótanács keblében levő tanulmányi bizottság által az 1813. tanév kezdetén kiadott iskolai törvényeknek nagyobb gondja volt a tanítók gépies eljárásának s a tanulók viselkedésének szabályozására, mint értelmök kifejtésére. Az iskolaköteles gyermekek fele is alig látogatta a tanodát, melyek a tavasztól kezdve a szüret végeig ugyis üresen álltak.

Nem sokkal több dicséretet mondhatni a gymnasiumokról. A mi az 1805-ben átalakított tanulmányi rendszerben jó és szabad-elvű volt, azt később egyes rendeletek megváltoztatták, 1824-ben pedig az egész rendszer sokkal korlátozóbbal cseréltetett föl. A tanrendszer nem szak-, hanem osztályrendszer volt a felsőbb gymnasiumokban is. A tantárgyak közül a természettan egészen ki volt küszöbölve; a természet- s földrajz és a történelem igen szűk korlátok közé szorítottak; a latin nyelv volt a főtantárgy, egyszersmind közege a többieknek, maga a magyar nyelv is latinul tanítottak, 1816-tól kezdve Verseginék gyarló kézikönyve szerint. A tanórákat a tanár nem magyarázattal, hanem nagyobb részt a tantárgyaknak tollbamondásával töltötte ki; a kormány által kitűzött csekély számú kézikönyvek jobbakkal fölcserélni nem engedtetett meg a tanároknak. — Így volt ez a lyceumokban, akadémiákban és az egyetemen is. A kézikönyv ezekben is ki volt szabva a tanároknak. Önszerkesztette kézírataik szerint tanítani csak olykor némelyeknek s kézírataik előleges megvizsgálása után engedtetett meg. A könyvtárak használata korlátoztatott. Szabadabb elvű könyvek, még a tanároknak is, csak előleges folyamodás és engedelem után adathattak ki, a könyvtárnok az olvasmányul kiadott könyvekről évenként tudósítást kötelezett beadni, mint azt az 1821-diki juliusban kelt rendelet tanúsítja. — A német örökös tartományokban létezett néhány ipariskola és egy műegyetem is, de Magyarországon egyetlen reáltanoda nem állított fel. Ezeknek teljes elhanyagolása többféle hátramaradást és fonák viszonyokat vont maga után társadalmi állapotunkban. Ezek hiánya okozta azt is, hogy az ipartól oly sok erő elvonatott, a jogászok pedig annyira elszaporodtak, hogy az ország méltán gúnyoltatott prókátorok országának.

A tanodából a holt ismeretek kisebb-nagyobb tömegével kikerült nemzedéket a külföldről való teljes elzárás által igyekezett a kormány megóvni a tudás fájának gyümölcseitől. A protestáns ifjaknak az

* L. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. VI. köt.

1791. 26. t. cz. ellenére csak ritkán, nagy bajjal s csak némely külföldi egyetemek látogatására adatott engedély. A külföldi szellemű termékek behozatala is eltiltatott. A határszéli vámhivatalok utasításai még szigorubbak voltak az irományok, hírlapok és könyvek tekintetében, mint a védvámok által eltiltott árukra nézve. A censoroknak kötelessége volt a könyvárusi boltokat s rakhelyeket évenként többször meglepve megmotozni. Az 1810-ben kiadott censurái utasítások, melyekben II. Józsefnek ama kifejezése is előfordult, hogy egy világsugár se maradjon figyelem és felhasználás nélkül, 1815-ben oly módosítást nyertek, hogy minden világsugár elterjedése meggátoltassék. A censorok legnagyobb önkényt gyakorolták; pl. némely munka csak azért nem láthatott napvilágot, mert nem a censor kedvelt modorában volt szerkesztve. E szavakat: népszabadság, felelős kormány, forradalom még említeni sem volt szabad. Sőt még két évtizeddel később is egyik most ünnepelt történetírónk ezikke e szó miatt „demokratia“ nem bocsátatott át a censurán, míg nem az „népelemre“ változtatta. — Időszaki iratok kiadására engedelmet is csak nagy bajjal lehetett nyerni; politikai lap alig volt 5—6 az egész birodalomban, s azon túl, mit a hivatalos bécsi lap közzétett, egy lapnak sem lehetett kiterjeszkednie.

A bécsi kormány ily gyalázatos rendszabályokkal a nemzeti fejlődés életerét akarta és remélte kettémetszhetni, s nem vette észre vak dühében, hogy a fegyvernek, melyet használ, két éle van, s ezek közül egy a dynastia hatalmán és jövőjén is mély és fájó sebeket ejt.

Nemzetet, mely élni kíván, megölni, vagy megállítani s hosszas mozdulatlanságra és tespedésre kényszeríteni, ha előremenni komolyan el van határozva, végre sem oly könnyű, mint a hatalom bolondjai hiszik.

A történet ezt száz példával igazolta s a legszebb vagy legalább a legszebbek egyike e százból a magyar nemzet nevéhez fog fűződni mindenkorra! . . .

Épen Deák szülőföldén s apai hajlékának szomszédságában szólt meg 1801-ben a Kisfaludy Sándor édesbűnű lantja Himfy kesergő szerelmével s ha a csecsemő bölcsője fölött még a magyar mizsa e zsenge termékeit zümögtek nővérei vagy a dajka, — az iskolavégzett ifjat már Vörösmarty Zalanja üdvözlé az éji homályban késő, de el nem tűnt régi dicsőség vakító képeivel „oly költői nyelven, a minővel Athén és Róma csak virágzásuk tetőpontján bírtak vala . . .“

Botorság lenne hinni, együgyűség vitatni, hogy Deák élénk szelleme és mély kedélye úgy eltemetkezett a Corpus Juris s a köteles tanulmányok rideg betűi közé, hogy a nemzeti költészet svénhangjait meg nem hallotta vagy eleresztette füle mellett . . . Hisz legbenső és legállandóbb barátsága is költő, a Zalan költőjének ünnepelt nevével fog együtt említetni mindig; — s még valószínűbb, sőt bizonyos, hogy a nemzeti ébredés egyéb mozzanatai s a közszellem sokszor és sok tekintetben öntudatlanul, de következetes kitartással új formákat, új medret, új irányt kereső áramlata fogékony elmét és szívet talált nála, s már az iskolában megadta erős szármu lelkenek a lökést,

mely a nyilvános tevékenység terén testvérbátyja példájától némiképp eltérőleg s ennek veszedelmes, mert tisztelet és szeretetben gyökerező befolyása daczára is a radikál reform zászlója alá vitte.

Érdemesnek vélem még megjegyezni, hogy a bécsi politika nevelési fonák és gonosz rendszerének volt egy jó oldala is, mely Deák egész életére és működésére elhatározó benyomást gyakorolt, s magyarázatot nyújt sok oly dologhoz, mit sem pszichologiai combinationokkal földeríteni nem lehetne, sem pusztá külső okokra visszavinni nem szabad.

Az által, hogy a magyar ifjúságot (és közvéleményt) a külföldtől minden áron és eszközzel elszigetelni és elzárni igyekezett, a bécsi kormány mintegy kényszeríté a szerepelni készülő vagy hivatott tehetséget, hogy az egyoldalú nevelés tárgyait és segélyforrásait teljesen és alaposan kimerítse, s a mit Deák Ferencznél 1861-ben és 67-ben annyian megcsodáltak: a magyar történet és törvények, s a régi Magyarország minden porczikájának complet és beható ismerete természetes és sokakkal közös eredménye volt az élesen megrótt, mert a korszellemmel s magától az istentől előírt rendeltetésünkkel ellenkező nevelésnek, s Deáknál csak azért vált ez különösen feltűnővé s keltett általános bámulatot, mivel az alkalmazás geniejével bírván, oly csodákat tudott eszközölni ez ártatlannak tetsző munitióval, minők-ről a régi diéták hősei sohsem álmodtak, s hogy lehetségesek vagy pláne valók: a kortársak neha még saját szemeiknek sem bírták elhinni. . .

Az volt e tárgyban a különbség Deák és kiválóbb kollégái, a mi a Napoleonok és Moltkék s a kisebb rangú katonai elnök között szokott lenni — az ágyu és löpor alkalmazásában. . .

Apró csatákat nyerni ezek is képesek azzal. . . Világhódító hatalom és világverő dicsőség eszközévé ellenben csak amazok kezében válik. . .

V.

Az iskola padjairól a magyar nemes ifju ez időtájt rögtön a megyei zöld asztalhoz szokott sietni, s a szerint, a mint több-kevesebb tehetséggel vagy összeköttetésekkel bírt: alakult aztán élet-pályája, s volt gyorsabb vagy lassabb emelkedése a kevés fizetéses és számtalan tiszteletbeli hivatal hosszú létráján.

Deák Ferencz családja Zalamegyében rég kivitta az „egri nevet“. Azon őse, ki az általunk közölt családfán elsőül van megnevezve, Deák Péter, 1790-ben, midőn a József császár által elrabolt szent korona az országba visszahozatott s nem lévén rendes korona-örökség — a megyék egymástól különböző, de egyforma pazar fényű bandériumokkal teljesíték a sz. ereklve hagyományos öröket, a zalai válogatott banderiumban mint „beszállásoló“ fordul elő, a mi nagy kitüntetést jelent, a megye legrégibb és legismertebb családai verse-nyezvén ez alkalommal a legesekelyebb szolgálatért.

Még ennél is csattanósb bizonyíték azonban az előnyös házasságok hosszu sora, mik a Deák-család vagyonát és befolyását folyton és jelentékenyen szaporíták.

Deák Ferencz édesanyja, mint említők, a szarvaskendi Sibrikek, nagyanja a (vasmegyei) gosztönyi Hertelendyekből származott, mely utóbbi család egy híres lovas generalist is adott a hazának s a Csekonicsokkal is közeloconságot tartott.

Deák Ferencz sokévi kedvencz lakóhelye, mely történeti fontosságot és hirt nyert a 40-es években azon befolyás miatt, mit a Tusculanumába vonult „haza bölcese“ onnan a közvéleményre s az ország dolgaira gyakorolt, Kehida szintén házasság által került a Deák-család kezére, s a Hertelendy Gáspár csinos és eszes leányának: Hertelendy Annának, Deák Gábor nejének volt nem megvetendő hozománya.

A birtok körülbelül kétezer hold, melynek felét gyönyörű erdő képezé a magaslatokon. Szőlőhegye a kastélyra mosolyog, ennek homlokzatáról pedig gyönyörű kilátás nyílik a Zala völgyére, melyben buja rétek és legelők gyönyörű szántóföldekkel váltakoznak.

A mostani kastélyt Hertelendy Gáspár építteté a régi kehidai vár helyére és annak romjaiból.*

Az egész egy főépületből s két szárnyból áll. A homlokzatnak völgy felőli részén volt Deák Ferencz kezén két könyvtár-szoba, egy nagy ebédlő s más két kisebb szoba. Az udvar felőli részen voltak a vendég-szobák.

Végezven a jogot Győrött, Deák Ferencz azonnal Pestre jött juratusnak, s miután itt a censurát hamarosan letette, — haza Kehidára, Zalamegyébe sietett, hol a nagy reményű ifjut bátyja ölelő karjai s az illetékes körök általános jóakarata várta és üdvözölte.

Érdekes tünemény, hogy a fiatal Deák Ferencz, ki a pozsonyi diétán és azontúl annyi benső és szoros frigyvet kötött a magyar köz-

* A Balaton délnyugati vége gazdag nádas bozótokban vész el, csak egy keskeny folyócska képezi az égszínkéi víztükörnek szelid folytatását. De e folyócska már nem égszínkéi és igen gyakran nem is szelid. A szeszélyes Zala ez, mely néha szelid morajjal csatangol medrében, — de gyakran haragra gerjed s iszapos sárba hullánokkal borítja az egész Zala völgyét, s a völgynek gyönyörű erdőségeit.

Mert a Zala völgyét helyvel-közzel vad ősréteg borítja, tele óriás magasságu égerfával, melynek apály idején még gyökerei is kiállnak a talajból. Sok helyütt az egymásra dőlt fák, korhadó gyökerek s szétágazó törzsek labirintján át sem vad, sem ember keresztül hatolni nem képes.

E folyam völgyében és ennek partján fekszik Kehida. Régi fészkek, mely állítólag 1266-ban, tehát még az Árpádok korában épült és települt meg. Mondják, hogy néhány évtizeddel ezelőtt még megvolt a kehidai várkastély udvarán az a márványlap, melyre az első alapítás éve, 1266 vésve volt, s melyet azonkívül a Kanizsay-család czimere ékesített.

Történetbuvárok úgy mondják, hogy e birtok egykor a gróf Kanizsay-család birtoka volt, s ott, hol ma Deák Ferencz egykori háza áll, egy vár állott, kőből szilárdan építve és vízárokkal körülvéve. Annyi bizonyos, hogy a kastély homlokzata előtt a régi vár árcai most is biztosan felismerhetők, s mutatják az udvarban azon régi épületet is, melyben egykor egy partialis országgyűlést tar-

élet számos egyéniségével, — más közönséges emberektől elütőleg épen tanulóéveiben, tehát akkor, mikor a szív legfogékonyabb, s leghamarabb megnyílik a barátságnak, — legalább tudtunkkal, tanuló-társai közül senkit sem talált, kinek ismeretsége és emléke az iskola küszöbén túl az életbe is átkíserte, s későbbi tevékenységébe és életfolyásába akármiféleképp beszövedött volna.

Ugy látszik: egész bizalma és szeretete testvérbátyjára koncentrálódott, és pedig oly mértékben, hogy ha a kerepesi temetőben hamvadó szívnek nincs valamely titka, melyről a fátyol soha föl nem lebbent s mely együtt pihen vele a szemfedő alatt: még női báj és kellem is hasztalan próbált abból valamit elvitatni vagy elhódítani.

Az ugynevezett patvarián Deák Ferencz Cseszyák József, zalamegyei tiszti főügyésznel volt, ki Perlakon, Muraközben lakott. Midőn a legelső lemásolást főnökének megmutatá, s ez figyelmezteté, hogy rossz írása nem vág össze többi jeles tulajdonaival, az önérzetes patvarista úgy eltűnt három napra szem elől, mintha a föld elnyelte volna, s ez idő alatt tevé sajátjává azon szép írásmódot, mely-lyel bírt.*

Hogy Deák kézírása mennyire javult, diákkori dolgozataitól tete-tesen elütő azon levelei mutatják, mik a harminczas évek dátumá-
val jelölve, s miknek könnyen olvasható, s csinosan és szép rendben ömlő betűi a fiatal patvarista akaraterének és vas szorgalmának való-
dának nem mindennapi vívmányai és gyümölcsei. E takaros írá-
s-mód a nagy ember halálaig alig valamicskét változott: kitűnik ez az
alább következő mutatóványból, mely sajátkezű levelet Vermes Illés,
veszprémi alispánhoz akkor intézte, mikor ez neki a megyei várnagy
neje részéről, rabok által font, szalmakalapot küldött:

tottak a török ellen, a tuladunai, szlapon és horvát vármegyék rendei. Ez az
épület jókarban van s most istállónak használtatik.

A Kanizsai család kezéről a Harshágyi család kezére, majd innen a Herte-
lendy ma is virágzó zalamegyei család birtokába jutott Kehida. Neve tulajdon-
képen nem is Kehida, hanem Kéthida volt azon okból, mert itt, hogy a várnak a
folyón túli összeköttetése biztos legyen, két híddal volt megnyergelve a Zala vize.

A vár sorsa különben török, tatár, német alatt ugyanaz volt, a mi a közel
fekvő Nagy-Kanizsáé. Ettől északra már nem igen hódoltatott a török, Tátika,
Gyula-Keszi, Sümegh már inkább megóvták magukat hatalma ellen.

A mint Nagy-Kanizsa a töröktől a XVII. század végén visszavétetett:
Kehida is régi urának birtokába került. De nem volt betelepítve. Népsége, job-
bágysága ki tudja hová züllött szélylyel. Mondják, hogy régi lakossága vissza-
jövén, Kehidára telepedni nem mert, hanem felvette magát a gesztenye-erdők
magaslataira s ott építé Pusztá-falut, melyből csak 1740-ben költözött át a mai
Kehidára. Annyi bizonyos, hogy a falu templomával és kastélyával együtt ekkor-
táj épült újra. (Eötvös Károly. „Vas. Ujs.” 1876.)

* Még midőn Deáknak, tán jogászkorában, rossz írása volt. Pakson egy
kissasszony rokona felszólítá, hogy írta valamit az akkoron divatos „Stammbuch“-
jába. Elővevé a tollat, és ezt írta:

Kurz geschrieben, gut gemeint,
Dicke Schrift, von Dicken Freund.

Pakson június 29-én 1869

Kedves barátom!

Szíves leveledet, s a küldött szalma kalap-
ot nagyon este vettem. Jelenlét hi-
veltek visszatértem, s szíves höfö-
nemetem, azon derék ajándék-
nak, ha ezen írás agra a jegy-
rebelat tanácsot, s hi vala-
i szíves volt meg emlékeztet.

Jórem veled

őfinem barátom
Deák Ferencz

A jurátúra után Deák a megyénél tiszteletbeli ügyész lett, kinek
kötelessége volt az urbéreszek ügyeit vinni; majd az árvaszék jegyzője
s utóbb elnöke; táblabíró; s az egyik alispán követsége alatt sur-
rogatus alispán; mindig fizetés nélkül. Urizségi tag soha sem volt,
törvényszéki táblabírói diurnumait a rabok jobb tartására ajándékozá.
Tisztujításokba, a mi akkor divat, s népszerűség bő forrása és hata-
lom erős emeltyűje vala, soh'sem avatkozott, de irányadó véleményét
nem titkolá, akár személyekre, akár tényekre vagy teendőkre nézve
kéretett az tisztelői által.

VI.

„Semmi sem volt Magyarországnak 1848 előtt, — így irt egy-
szer a megboldogult híres publicista, Török János e tárgyban különö-
sen otthonos és erőteljes tolla, — az államszerkezetben annyira
saját és tudtunkra sehol egyebütt nem divatozott nemzeti intéz-

vénye, mint municipalis vagy helyesebb nevén mondva megyei alkotványa. *

Nem azon polgári joggyakorlat, hatáskör és autonomia utánzása volt ez, melylyel Róma egykor a városokat kitüntette, hanem valóságos közjogi rendszer, melyen a nemzet ősi szabadsága és az ország alkotmánya sarkallott.

Hogy a megyei hatóság hazánkban a törvényeket végrehajtotta, azoknak, s azok hiányában saját statutumainak értelmében a közigazgatás minden ágait önállóan, s az igazságszolgáltatást részint mint ítélőszék, részint mint végrehajtó kezelte, s a közigazgatási tisztviselőket és hivatalnokokat, a király által nevezett főispán elnöksége alatt, saját közönsége kebeléből (melyet a megyei összes egyházi és világi nemesség képezett,) rendszeren minden három évben újra szabadon választá, a megyére eső közigazgatási költséget „házi adó” gyanánt az adózó vagyis nem nemes néposztályra kiveté, s utasításai s követői által a törvények hozatalában részt vett, ez mind a „municipium” rendes fogalma alatt érthető.

A magyar megyei rendszer minden hasonló idegen intézménytől a „közgyűlések” által különbözött; melyeket minden megye rendszeren évnegyedenként, de rendkívüli esetekben azon kívül is tartott, melyekben egy részről a közigazgatásnak a közgyűlések elé tartozó kérdései, vagy teendői, másrészt a király, s a királyi hatalom legfelsőbb organumai által kiadott parancsok és rendeletek tárgyalattak s ez utóbbiaknak végrehajtása, azon esetre, ha felreismerhetlen fejedelmi jogon, elháríthatatlan országos szükségén, elfogadott szokáson és országos törvényen nem alapultak, közvitatás alá vétetvén, a körülményekhez képest tisztelettel el is mellőztettek.

Itt ülése és szavazata levén minden teljeskörűnek, ki nemesi jogokkal volt felruházva, — e legnagyobb nyilvánossággal tartott közgyűlések fontossága nem csak a részvevők nagy számában, hanem különösen azon körülményben feküdt, hogy valamint a kérdésben forgó tárgyakhoz minden nemes szabadon hozzá szólhatott, úgy mindenki a közügyek megvitatásába ereszkedhetett, s a nemzet és hazájára célzó indítványokat hozhatott szönyegre.

Igen természetes, hogy e közgyűlések közt különösen azok voltak fontosak és érdekgerjesztők, melyekben közjogi kérdések és az országgyűlési utasítások kerültek vitatás alá.

A megyei helyhatóság volt tehát a magyar alkotmányos élet legszélesebb gyakorlati tere, s a parlamentáris kormányzásra törekvő államférfiak iskolája.

A megyékben sok kitűnő tehetség is termett s még több hazafi érzellem volt részen, de az idősbeik ritkán hatoltak túl Verbőczy látókörén, az ifjabbak tanult és olvasott többsége pedig legfőleg a francia emberjogok Európában akkor még inpraktikus elméletének békóiban szenvelgett.

Praktikus államférfiu, az országlás nehéz tudományába avatott embereink gyéren mutatkoztak.

* „Hazánk” szerk. Török János. 1858. I. évf. 62. l.

E kis számhoz tartozott Zalában a híres testvérpár, Deák Antal és Ferencz, kehidai birtokosok s méltó sarjadékaik egy köztisztviselőben álló nemzetségnek, melyet nevezetessé tett azon különös tünemény is, hogy minden ivadéka föltűnő észtehetséget öröklött a természettől.

A nevezett testvérpár is, ritka tudományossággal fölruházva, teljes mértékben öröklé elődeitől mind a kristálytisztaság magas esztétikáját, melyek a parlamentáris életben az ékesszólással párosult bigadt észfensőségnek túlsúlyt biztosítanak.

Főleg e két férfiú parlamentáris képességének köszönhető Zala vármegye azon kitűnő állást, melyet századunk első tizedeiben számos egyéb megyével szemközt korszerű határozatai, de különösen irányadó utasításai által az 1832/36 országgyűlésen elfoglalt.

A nagy Napoleon leveretése után megnehezült az idők viharos járása Magyarország fölött.

A francia háború folytán a magyar nemzet pénzben és vérben erején felül álló óriási áldozatokkal támogatta a Habsburg dynastiát.

Egymást erő királyi leiratok és kiáltványok nem is győztek eleget hálálkodni e nagylelkűség, hűség, lojalitás fölött, s szép szó és ígérlet garmadában omlott a bécsi udvar ilyenekben gazdag bőség-szarujából. . .

Vakulj magyar! . . .

De mikor aztán a háború befejeztetett s a szövetségesek bevonultak Párisba, Ferencz császár az őt üdvözlő senatusnak felelve, sietett egyet rugni a korszellemen, kijelentvén, hogy 20 év óta voltaképpen nem is Franciaország, hanem a demokraczia eszméje ellen hadakozott, s hogy mit jelent a Szajna partján mondott czifra fejedelmi nyilatkozat, a Duna mellett százszor czifrább fejedelmi tények hirdetek nem sokára.

Ujabb királyi leiratok zápora hullott a szegény magyar nép árva fejére, s a béke áldásai helyett Metternichet termettek hazánk példátlan nagy és nemes erőfeszítései. . .

Nem csak a sokat emlegetett régi, de az egekig magasztalt ujabb szolgálatok, hűség, lojalitás stb. is egyszerre feledésbe mentek, s ugyanazon silány fringia, melyet Napoleon szalmaszálként ketté tör vala, ha a magyar nemzet ragaszkodása és segítsége nem kölcsönöz annak erőt és szilárdságot, — nyirbálta most meg gyáván és szemtelenül a nemzet legszentebb jogait és legvitalisabb érdekeit.

Egik ukáz elrendelte, hogy ennyi meg annyi ujjonc kell; a másik, hogy az ugy is tetemes hadiadó ezentúl ezüstpénzben vagyis duplán fizetendő, s midőn tizenöt megye és ezek élén Zala és Bars a fejedelmi esküre és ősi jogokra hivatkozva, felszólalni bátorkodtak ily önkény és törvénytaposás ellen, tisztviselőiket az adónak ezüstben szedésétől eltiltották, s körlevelekben egymást kitartásra tüzelték: a magyar főnemesség mindig szolgálatkész söpredékéből kiválogatták Bécsben a legjavát, s kir. biztos czímmel ráküldték az ellenszegülő megyékre, tanítsák meg e vakmerőket, mit tesz az, hogy: Egy a császár s Metternich az ő prófétája! . . .

Gyönyörű napok következtek. A méltóságos királyi biztosok nekiesték a megyei jegyzőkönyveknek s kitépték onnan a kormánynak nem tetsző végzéseket; hazafi lelkületű, törvénytisztelő alispánok és szolgabírák vasra verettek, s a megye éléről a megyerabok közé zárat- tak; a zalai biztos, Amade Antalnak meg pláne az az eredeti ötlete jött, hogy két osztály dragonyost szállásolt el a tisztviselők házaiba, mintha csak attól félne, hogy mind világgá szöknek az ő rettenetes tekintete és korlátlan mindenhatósága elől. . .

A zalai tisztviselők nyakra-főre siettek eloszlatni ő méltósága önámító és önhitt tévedését, s oly teljes számban jelentek meg magas színe előtt a közgyűlésen, hogy még a betegek is kimásztak ágyaikból, azok sem maradtak otthon.

A közhangulatnak ha nem is legélesebb, de legmelegebb és leg- hatályosb szónoka Deák Antal, kehidai birtokos és táblabíró volt, s a mit ő jog, igazság, törvény és hazaszeretetről mondott, oly szépen hangzott s úgy a szög fejére talált, hogy ez ékesszóló óvás után a megyei karok és rendek tömegesen megindultak — a teremből ki, az ironkodó-pironkodó Amade gróf pedig másnap hazafelé. . . A jámbor férfiú nem Judás volt mint többi kollegája, csak — Péter; egy erélyes intés elég volt letéríteni őt ismét a gyalázatos és megalázó utról. . .

A bécsi államrendőrség rögtön beírta emiatt Deák Antal nevét a fekete könybe, Zalamegye viszont egyhangulag megválasztá őt a legközelebbi országgyűlésre követének.

VII.

A fiatal Deák Ferencz tanulmányainak kiegészítése s kisebb-nagyobb ügyes-bajos dolgok által elfoglalva, bátyja mellett szándéko- san háttérben maradt e megyei és országos mozgalmak alatt, s nevezeteseb esemény gyanánt csak 1824-ki pesti útja említhető.

Mi járatban volt? családi ügy vagy pörös dolog vitte-e föl? biztosan nem merjük állítani; de az bizonyos, hogy Vörösmarty ismeretsége nem utolsó eredménye volt a szokottnál hosszabbra nyúlt kirándulásnak.

A 21 éves Deákot, mindkettőjük közös barátja, Zádor mutatta be Vörösmartynak, ki növendékeivel, a Perezel-fiukkal, a kishid- utczában lakott.

Itt találkozott először a két férfiú, kikre oly nagy szerep várt a megifjuló Magyarország történetében. A költő olvasott Zalánjából a leendő államférfiúnak, kit épen úgy meghatott a csodás báju nyelv, mint a nemzeti fenkölt érzés. Az ősi dicsőség költője s az ősi jog védője a rokonszeny dobbanását érezték szívökben, mely később oly neemes és ritka barátsággá fejlődött. Nemcsak tehetségek és hírok varáz- ssa vonzotta egymáshoz, hanem jellemök és kedélyök összhangzata is több pontban. *

* Vörösmarty remek életrajzában Gyulai Pál a főnebbi jellemzést ily érde- kes párhuzammá bővíti: Mindkettőben ugyanazon erkölcsi és nemzeti mély érzés,

1827. májusban Vörösmarty, szintén Zádorral, látogatás és szó- rakozás végett a dunántúli megyékbe utazván, Kehidán beszólt Deák- hoz, s együtt rándultak át aztán innen Sümegre Kisfaludy Sándorhoz, kiről Vörösmarty azt tartotta, hogy dalaival először öntött lelket köl- tészetünkbe.

Vörösmartyra, ki eddig lekötött és alárendelt helyzetben élt, s kinek a multakon borongó kedélyhangulata a jövő reményeire is árnyat vetett, most forogván először a világban mint szabad ember — a változatos ut és új társaság rendkívül jól hatott, s míg a balaton- melleki tájak szépsége képzelmet táplálta, — barátai és tisztelőinek, s első sorban ezek közt Deák Ferencznek szívélyes és őszinte hódolata fokozta önérzetét, s kedvet és bátorságot ébresztett a pályaválasztás fölött tépelődő lelkében újabb alkotásokhoz és küzdelmekhez.

A nagy közönségnek, még jelesb történetíróink által is megerő- sitett tévhite az, hogy Magyarország újjászületése exclusive Széchenyi első föllépésétől számítandó, holott alapot ehhez már Mária Terézia testőrei kezdtek rakni munkáikkal, s mikor Széchenyi megjelenik: Vörösmarty oly magasságban ragyog már, honnan őt leszorítani s tör- téneti jelentőségét elhomályosítani vagy devalválni az anyagi alkotások nagy mestere Széchenyi, s a politikai tevékenység egyenrangú két óriása Deák és Kossuth sem volt és lehetett képes. A Zalán futása a közszellem fölébresztésére legalább is annyit hatott, mint a Szé- chenyi „Hitel“-e, s Nagy Pál megelőző és Kölcsey rákövetkező hatal- mas beszédei.

Az 1820 és 30 közti nemzedék persze nem vette és nem is vehette ezt „így“ észre. — Megye és diéta absorbeált akkor minden érdeket és erőt, s a kik a gravamonek szemétdombján rikácsoltak s onnan hivatgatták a hajnalt: nem sejték, hogy lábaik alatt gyöngyök hevernek, s hogy a kelő nap sugározóne csak azért surran el észre- vétlen vagy nyomtalanul fejük fölött, mert nem föl, hanem lefelé, s nem az aldozatkövetelő jövő, hanem a kiváltságosztogató multa van függesztve tekintetök.

Bizonyára világtörténeti unicum és anomalia egy füst alatt, hogy a magyar nemzetnek 1825-ben már Vörösmartyja, Zalánja, sőt

ugyanazon erős, de titkolt vagy elnyomott szenvedélyesség, ugyanazon esőndes komolyság és magyaros humor. Mindkettő a néppel összeolvadó magyar nemes- ség kifejezése. az ősi nemzeti típusz kinyomata, a korszellem hatása alatt mint- egy megifjodva. Vörösmarty épen annyira különbözött Kisfaludy Sándortól, mint Deák Nagy Páltól. Kisfaludy Sándornak a nemesség volt a nemzet, mint Nagy Pálnak. Vörösmarty az egész nemzethez szólt, a nemzet költőjeként lépett föl s folyvást viszhangoztak lantján azon politikai eszmék, melyekért ifjuló nemzete küzdött. Deák is mint a nemzet államférfia szerepelt, s a Széchenyi által felköltött reformeszméket oltva be az ősi alkotmányba, a nemesi jogoknak nemzetivé átvál- tozását segítette elő. Vörösmarty hatása bevégeződött e korszakkal s csak a forra- dalomig terjedt. A Deáké átnyult a másik korszakba is, hogy megvédje a jövőnek mindazt, a mi a multban egyedül drága. Vörösmarty 1825—1845 állott hatása legmagasb fokán, Deák 1861-ben érte el azt. A két korszakot a forradalom árja és romok választják el, de felettök az ősi dicsőség és az ősi jog csillaga dereng, egy- egy fény sugarát vetve a homályos jövőbe. E fényben a két barát szelleme ismét találkozott.

egész irodalma volt, *nyelve* ellenben még nem, s bár költői a Parnassus örök alakjai: a Homérek és Virgilek mellé emelkedtek: törvényei latin nyelven szerkesztettek, s szónokainak egy része középkori barát-klastromok kulináris modorában használta a Cicerók és Tacitusok meg-meglopott hagyatékát.

A hazafiságnak csak egy jelszava volt: a gravámen; egy törekvése: az ősi alkotmány körülszenczolása . . .

Az 1825-ki országgyűlésre tizenegy főnemes választotta magát követté, s az alsó tábla kitűnőségei közül nem egynek fog átszállani az utókorra neve, s mégis mi lett a nagy hűhó és tüzeskedés eredménye?

Fellengző dictiók mondatak, s a karok és rendek többsége versenyt tapsolt a közönséggel, midőn *Deák* Antal hazaárulás bélyegét nyomta a kir. biztosoknak királyi kegy dícsényétől körözött homlokára s Nagy Pál fölkiáltott:

„Büntette már az Isten is e biztosokat; Ötvöst, Amadét, Lónyait, — a többi bünteti a közvélemény, de büntethetjük mi is megvetésünk által; sőt átkaink kísérik őket a sirig; midőn pedig meghalnak, ki kell világítani az általok nyomorgatott megyék házait, s meg kell ülni a napot, mely a hazát ezen isten ostoraitól megszabadította.“

De mikor ugyanez a Nagy Pál azt találta mondani utóbb: „Eddig félmillió embernek jussairól beszéltünk, gondoskodnunk kell 7 millió lakostársaink sorsa könnyítéséről is . . .“ általános morgást támasztott „hazafiatlan“ indítványa, s elbukik bizonyára ennek méltó párja is, mely egy, az édes anyanyelvet biztosító és fejlesztő intézet fölállítását kérte és sürgette „a haza nagyjai“-tól, ha a Gondviselés Széchenyi Istvánt a szónoknak és az eszmének segélyére nem küldi, s e férfiú és tette által a nemzeti művelődés és politikának, századokvájta gödrök és kátyukban dőlő és meg-megfeneklő, ócska szekerét új irányba, új ösvényre nem tereli.

Jogosan kérdé Nagy Pál, midőn az országgyűlés 1827-ben véget ért: „Mikép kerüljük ki most küldőink szemeit ily csekély törvényekkel, midőn a miniszterium két évig zaklatott bennünket a szegénység nyakán?“ — de aggodalmait és szemrehányásait nevettek a rendek . . .

A küldők többsége vak volt s vakon ment a — vakok után.

VIII.

Kinyitni a közvélemény szemét, hogy lásson, Széchenyi vállalkozott.

Megirta a „Hitel“-t.

Keserű orvosság volt, a mit ebben nyújtott, de használt.

Életveszélyes orvosi műtét, a mit véghezvitt, de egyuttal életmentő.

Megyei és országos gyűlések nálunk — jegyzi meg idézett munkájában Török János, — leginkább 1790. óta kezdtek élenkebb figyel-

met gerjeszteni, s e közérdekeltség azon mértékben növekedett, melyben az általános értelmiség hazánkban is gyarapodott, a tisztultabb jogérzet fejlődött s a sebesen terjedő nyugati kultúra s politikai eszmék sugarai a magyar alkotmány fény és árnyékoldalait észrevehetőbbé tévék.

Világossá lőn, hogy az ősi alkotmány történeti alapja és céljai: a nemzeti lét, a polgári szabadság s a szellemi és anyagi gyarapodás joga szent és sérthetetlen; de világossá lőn egyszersmind, hogy e jogok és javak a hazában nemcsak azon kis osztályt illetik, mely azokat addig kiváltságkép élvezte.

Az alkotmánynak, hogy fönmaradhasson, meg kellett a korrallakudnia. A nem-nemes osztálynak, mely az országnak majd $\frac{9}{10}$ részét tette, a törvény és alkotmány előtt a nemességgel előbb-utóbb egyenlő lábra kellett állíttatnia.

Halaszthatlanná vált, hogy a nemesség egyfelől az alkotmányos jogok kizárólagos gyakorlatáról lemondjon, másfelől pedig az államháztartás terheinek aránylagos viselését a misera plebs contribuens tömegével megoszssa.

Nem maradhattak milliók örökös jobbágyságra kárhóztatva.

A nemes és nem-nemes földet, mint az embereket, kik rajta éltek, megmérhetlen üreg választá el. Az ösiség pedig nem menté meg az elkorcsosult nemzetségeket, de a birtok biztosságát s hitelet megszilárdulni soha sem engedte.

Az értelem, vagyon, szorgalom sorompóba léptek, hogy egyenjogúsáért vívjanak a születéssel.

Minden alkotmányos reformnak, minden korszerű nemzetgazdasági törvénynek, minden társadalmi kibontakozásnak útjában állott nem a nemesség, hanem a nemesi kiváltság.

Ily visszás állapot, a polgári jog és teher ily ellentétei, annál kirívóbb színt nyertek, minthogy a monarchia másik felében, mely a magyar koronához nem tartozott, habár nem birt is alkotmánynyal, de egyes néposztályok kiváltsága által nem is volt gátolva, a kulturának s anyagi érdekeknek tetemes gyarapodását idézni elő.

S a monarchiának e két egymástól elválhatatlan fele közt a „pragmatica sanctio“ által megállapított heterogén közjogi élet még kényesbbé tette a helyzetet, nehezebbé a megoldást.

Egész polgári törvénykönyvünknek, a törvényhozás elemeinek, az országgyűlésnek, alsó és felsőháznak s a megveszerkezetnek mulhatlanul meg kellett változni.

Ily gyökeres reform, minden kiváltság feláldozását igényelte; s mégis azon osztálynak kellett ebben az iniciatívát megragadni, melynek kiváltságai közé a törvényhozás is tartozott.

S a szerencsés átalakuláshoz még ezen esetben is három ritka dolog: egyetértés, tapintat és hosszú béke s nyugalmas kor volt szükséges.

Tapintat és béke azért is, nehogy e polyglott országban a fajversenynek hamu alatt lappangó szikrája kigyuljon, mielőtt a magyar nemzetiség megszilárdult, s a tudományos ápolástól századokon át

megfosztott magyar nyelv félreismerhetlen szellemi tulnyomóságra vergődhetett volna.

A helyzet veszélyességét, az örvényt, mely felé a magyar államhajó sietett, s mely előtt tán a legbátrabbak is behunyták szemüket, — gróf Széchenyi István tárta fel elsőben s egész meztelenségében a nemzet előtt.

S ő jelölte ki a menekülés utjait is, melyek szerencsés esetben a legkisebb áldozattal biztos parthoz vezethetnek.

A „Hitel“ és „Stádium“ mely álomból riasztá fel a nemzetet.

Feljajdult ugyan sok megsértett érdek, tagadta a veszélyt az elfogult, tétlenül tengett vagy rajongott tovább is a gondtalan; — de az értelmes honfiak, a tiszta keblűek, a nemzet sorsával törődő jobbjaink egyhangú elismeréssel és melegen üdvözlék a mentő szöveget, az elmek forrongásba jöttek, az ősi rögeszmék helyébe, alkotmányunk szűk sáncaiból európai színvonalra terelve, érettebb politikai fogalmak léptek, s közhangulat és jogérzet országszerte teljes átalakulásnak indult.

Már az 1830-ki országgyűlésen meglátszik e hatás, a politikai pártalakulás azonban még a következő diéta kezdetén sem ily fölfogás szerint s nem a Széchenyi által megpendített nagy eszmék körül, sem az általa kitűzött hazamentő nagy célokra történt.

„Mi a patriotismus?“ kérdi naplójában Kölcsey.*

S gúnyosan felel rá: „Oppositio!“

„S mi az oppositio? Tagadása annak, a mit az udvar állit és a personalis.

„De ha az udvar történetből igazat állitana? Felelet: Azt meg nem engedjük.

„Az öreg Balogh — Isten nyugtassa — huszonkilencz napig vitatott valamit tüzszel és vassal, s ha a personalis végre megadta magát s a harminczadik nap a tárgyat elfogadá: az öreg fölpattant s tüstént az ellenkezőbe rohant által. Hiában! a mi felülről jön, jó nem lehet.“

Kölcsey persze az ilyesmit csak legbizalmasb mert néma barátja: éjente írt naplójának mondta el, Széchenyi ellenben kiméletlen és kegyetlen őszinteséggel verte dobra és fejéhez a névtelen, de ép azért kivétel nélkül sértett és fölbosztott közönségnek a mázsás igazságokat, s midőn letépte a többszázados bálványról a nemzeti rongyokat és sallangokat, kisütötte, hogy azokkal csak a tehetetlen, roskadozó, csonttá és bőrre aszott vénység takarózik, magát és másokat egyformán bolonditva és fölültetve e kendőzéssel.

A „legnagyobb magyar“ első föllépésének s viszonyaink közt hallatlan erkölcsi bátorságának megis volt az a jó haszna, hogy az apostolok oszlása, a pártok fölbomlása és új csoportosulása megkezdődött, s míg 1825-ben a traditionalis „udvari párt“ és „gravaminalis ellenzék“ nézett farkasszemet, 1830-ban már liberalis és conservativ szempontok nyomulnak itt-ott előtérbe, — és pedig nem egyedül lenni,

* Kölcsey Ferencz Naplója (1832—1833.) 34—35 l.

az alsótáblán, de a méltóságos főrendeknél is, hol Wesselényi szüzbeszéde, mely a magyar nyelv jogait védte, valóságos forradalmat idézett elő s guilotinnal és Ca ira-kkal népesíté meg egyik-másik gyöngébb constitutióval bíró „magyar“ mágnásnak eddigelé oly kényelmes, mert soha meg nem zavart álmát.

Közvetlen az országgyűlés után a megyékben is föl-föl üte bozontos üstökét s mindinkább elharapózott e veszedelmes „korszellem“, s az élénk foglalkozás reformkérdésekkel a megyei gyűléseken, a gyorsan szaporodó egyletekben folyó vitatkozások, a működni kezdő akademiától hű ápolásban részesített irodalom, s a lengyel forradalom ügyében történt föllépések, — megannyi jelenségei valának az elmek és kedélyek általános forrongásának.

Midőn az 1832. decz. 16-ra hirdetett országgyűlésre követeket kelle választani: a pártok többé nem a régi alapon és régi fegyverekkel mérköztek . . .

A szabadelvű ellenzék, hogy győzzön: a század nagy eszméit irta zászlajára . . .

A kormány pedig divatba hozta az etetést, itatást s a lélekvásárlás mindazon nemét és fortélyát, mik alkotmányos fejlődésünket sötét árnyék gyanánt kísérték s teljesen megszüntetve ma sincsenek.

Zalamegyét a kormány nem kerithette hálójába. A közbizalom ott rendithetlenül ragaszkodott Deák Antalhoz, s hogy jól választott: a diéta naplóján kívül a karok és rendek mély sajnálkozása is hirdeté, melylyel az 1833-ik év elején „egészségi okokból“ távoztól bucsuzának.

— Soh' se busuljatok! — szelt mosolyogva Deák Antal. — Küldök én nektek valakit, kinek kis ujjában több ész és tudomány van, mint nekem egész lényemben.“

— S ki lesz az? — kérdek kíváncsian többen.

— Az öcsém! Deák Ferencz.

IX.

Sokan fölveték és feszegeték már a kérdést: miért köszönt le Deák Antal?

Egészségi okokból, szól a hivatalos „napkönyv“.

Hogy öcsésének utat nyisson, jegyzi meg egyik-másik életíró.

A hanyatlóban lévő gazdaság hirtelen haza, kiáltanak többen . . .

S miután e magyarázatok nem ellentétesek s nem zárják ki egymást: bátran megengedhetjük, hogy mind — közeljárnak az igazsághoz.

Tény, hogy Deák Antal egészsége már ekkor megrendült. Tény, hogy öcsését a bálványozásig szerette és csodálta, s magától Deák Ferencztől származik az a sokat bizonyító adat, hogy Pozsonyban mint valami oraculumot azért várták őt némelyek, mert bátyja tulcsigázott magasztalásaival a világ minden bölcseségét és tudományát ráruházta. Tény végre, hogy a gyors időközökben háromszor ismételt állami devalvatioja a pénznek és értéknek, s a kissé bonvivant apa

szapora költekezése a családi birtok megapadt jövedelmével alig fődözhető terheket róttak az örökösökre, s minthogy ezek megegyezéséből és kérelmére Deák Antal volt a plenipotentarius gazda: gond és felelősség is az ő vállait nyomta legsúlyosabban.

Teljesen kielégítőnek és kimerítőnek azonban a három indoklás nem hogy egyenként, de együttvéve sem mondható.

Deák Antal alig egy-két hónapot töltött az 1832-ki diétán, s ha a főnebbi okoskodás föltétlenül állana, önkénytelen fölmerülne a kényes kérdés: miért fogadta el a követséget? s mi szüksége volt neki kerülő utra és arra, hogy egy-két hónappal később tegye, a minnek indokai már a választás napján is léteztek, s megoldásuk az általa ohajtott formában csak oly egyszerű és könnyű volt Egerszegen, mint Pozsonyban? . . . A valódi választ és magyarázatot szerintem Kölcsey naplója szolgáltatja.

„A zalai Deák Antal, — így ír Kölcsey,* — csöndes komolyságu, próbát állott karakterű férfi; épen az, ki a mult országgyűlésen az udvartól önként ajánlott tanácsosi czímet el nem fogadá. *Ez különben a Verbőczy által kijegyzett natio embere* (specificus magyar nemes) s a nagy néptömegre kedvező pillantatot nem retett. . . Arczában van valami Himfyhez hasonló, van valami, a mi költőt sejdített!”

Ime néhány futólagosan odavetett betű, a mi fölér egy vaskos — kötettel.

Deák Antal egyik legnemesebb és legkiválóbb képviselője volt a „rég magyar ellenzéknek“, de az újabb idők szelleme és igényei csakugy nem bírták őt kimozdítani helyéből előre, mint azelőtt a kormány mosolya vagy fenyegetései hátrafelé. . . A férfi, kit a zalai közgyűlésen „vultus instantis tyranni“ nem tett felénk vagy habozóvá az igazság kimondásában s a hazafikötelesség teljesítésében, az „odi profanum vulgus“ büszkeségével ragaszkodott egyéni meggyőződéséhez s daczolt a tömeg tetszésével és haragjával is, anélkül hogy a vele nem egy uton járó kormány abból hasznót húzhatott s őt pártjának és célzatainak megnyerhette volna.

A kehlidai kastély csöndes szobái sokszor hangosakká lettek, mikor a két testvér összekerült, — a multért lelkesülő bátya s a jövőre utaló öcses tüzes szóváltásai és makacs eszmecseréitől, de nézeteik különbözése, elméik meghasonlása, elveik távolsága sohsem szállt le a szivig; a páratlan benső és tiszta testvérszeretetet mindig kiegyenlíté a vitát, s megtanítá őket előbb egymásban, utóbb másokban is tisztelni a becsületes meggyőződést és jellemiszilárdságot, ildomosan citatkozni, sértés nélkül czáfólni s a közügyekre vonatkozó véleményharczot különválasztani a társadalmi érintkezéstől, s nem venni zokon, ha nem úgy imádkozik valaki, mint ők, csak a haza oltára előtt, a haza javáért s a Messiás parancsa szerint, tiszta sziv és szeplőtlen lelekkel imádkoztek. . .

Mikor Deák Antal az 1832-ki diétán megjelent, meglepetve és bámulva tapasztalhatta, hogy ép azok, kiket legtöbbre becsül, a jók

* Az 1833. január 29-ki ker. ülés alkalmából, melyen Deák Antal volt az egyik elnök.

java ugyanazon eszméktől van áthatva, miknek evangéliumi igazságát annyiszor hallotta dicsérni öcsésétől. . . Éles szeme rögtön beláthatta, hogy a politikai helyzet s a pártok viszonya rövid időn lényegesen módosuland, s a kenyértörés percében neki is választania kell majd: a kormányt és szolgálót, vagy a szabadelvű ellenzékét és független hazafiságot támogassa-e Zalamegye voksa?

A tusa önmagával kevés nap alatt eldőlt. . .

Elhatározta: meghozni elméje részeről a ki nem kerülhető áldozatot s a mód, a hogy meghozta, vigasztaló kárpótlás és jutalom lön szívének az áldozatért.

A „Hazai és Külföldi Tudósítások“ 1833 I. felév 35. számában már e sorok valának olvashatók:

„Tekintetes Zalavármegye Deák Antal ur helyett, ki gyöngéledő egészsége miatt az országgyűlést elhagyja, ápril 15-én Deák Ferencz 2-ik alispán urat választá országgyűlési követéül“;

az 1832 36-ki országgyűlés jegyzőkönyve XIV. kötetének függelékében pedig ez áll:

„A rendek tábláján Zalamegye egyik követét, Deák Antalt, Deák Ferencz táblabíró 1833. május 1-én váltotta föl.“

„Mint valami szebb jövő omene, írja egy szemtanu, a legszebb tavasz köszöntött Pozsonyra, midőn Deák követi székét elfoglalá. A teli bőséges hó elolvadt, a természet teljes színpompájában kezdett diszteni, s Pozsonynak könnyen megközelíthető vidéke és sétányai üdítő szórakozást nyújtottak a követeknek. Még ülést is tartottak a szabad ég alatt. A kerületi előülők a ligetbe kérék a követeket s Justh egy árnyékos fa alatt megnyitá a tanácskozást. A derült napok szakadatlanul váltakoztak, s a meleg már május közepén oly magas fokra emelkedék, hogy a követi kar kerületi ülése kénytelen volt május 17-én odahagyni Pozsonyvármegye gyűléstermét, melyet zsellérkép használt s az országgyűlés termébe átköltözni.

Itt minden kezdetleges állapotra és nagy szegénységre mutatott. A hosszú teremben két soron át párhuzamosan álló asztaloknál a követek egymáshoz háttal, avult és kényelmetlen borszékeken foglaltak helyet, a hallgatók (az országgyűlési ifjuság) * ezeket, a szé-

* A sajtó felett túlságos féltékenységgel örködő bécsi kormány a kerületi ülések irományait kinyomatni nem engedlvén, a követek az iratok lemásolása végett irokokat hoztak magukkal az országgyűlésre. Ezek számát a hatóságok az utóbbi időben több oknál fogva még szaporították is, jelesen azért, hogy az ifju nemzedék a közügyekben okullhasson, és hogy, miután a kormány országgyűlési hírlap kiadását vagy a tárgyalások kivonatának a már létező hírlapokba iktatását ellenzé, Pozsony polgárai pedig a magyar nvelvet nem értették, az ifjuság hallgató közönséget alkosson. Ily okokból a jelen országgyűlésen az ifjak száma 1500-ra szaporodott, kik most még nagyobb befolyást gyakoroltak a tanácskozások menetére, mint akár az 1825-ki, akár az 1830-ki országgyűlésen. Az országgyűlési ifjuság az ellenzékhez tartozó követek beszédeire éljenviharral, a kormánypártúra pedig lezúgással nyilvánítá véleményét. A kerületi ülések fesztelensége az ifjuságot egész hatalommá nevelte, miután a többségben levő szabadelvű követek maguk is pártolták e bíráló közönséget. Mérei személynök hiába ügyekvék e zajgást megszüntetni, mert a rk. táblájának többsége kisebb bajnak tekinté a visszafordulást, mint a nyilvánosság teljes hiányát.

kekre is támaszkodva, közvetlenül környezek, s mintegy bíraskodának a szónokok fölött helyeslő vagy roszaló nyilatkozataikkal. Delután, a diktálás előtt, a meglehetősen szennyes zöld posztó eltávolítottván, a keresztbevetett lábu közönséges puhafa asztalok egész meztelenségökben mutatták a magyar képviselők országos szegénységét. A meszelt falon az ablak fölött egy piros és egy zöld keskeny sújtás vonult végig.

Egyszerű terem; akár a világreformáló convent-é; de különben ennél anyibban, hogy csak Mirabeau-i voltak; Danton-jai és Marat-i nem! . . .

A tárgyalások már javában folytak, midőn Deák megérkezett, s a „pro et contra“ már nem egy öreg golyót váltott kisebb-nagyobb jelentőségű kérdések fölött.

Mindjárt ülés kezdetén roppant heves vita támadt azon alárendelt fontosságú kérdés fölött: mily sorban tárgyalassanak a kir. proposíciók? s midőn az alsótábla indítványa, hogy előbb az urbér, aztán a keresk. és biztossági tárgyak vétessenek elő — a felső házban megbukott, belső fölindulástól reszkető hangon dörgött Wesselényi: „Ti harezra szálltok a karok és rendek ellen? ti odadobtátok a keztyűt? Jól van! Én fölveszem, hanem olygarchák, gondolatok ez órára s emlékezzetek rám, ha magatoktartása által kényszerítve a kismenyesek egyesülnek az adózó néppel, hogy roppant jószágaitokon osztozzanak!“ . . .

Még ingerültebb viszályt támasztott az alsótábla azon jogos követelése, hogy a föliratok és törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztessenek, s míg a felsőházi Cziráky gróf, az országbíró fájdalmas elfoglaltsággal odanyilatkozott, hogyha a magyar nyelvet teljes jogaiba visszahozzák, vége az alkotmánynak, a szelíd Kölcsey szent haraggal kiáltott föl egyik beszédében: „Nem csodálnám t. RR., ha a nemesség és adózó nép közt forogna a kérdés; ha a főtáblánál az egész nemesség ülne, itt pedig az adózó nép képviselői foglalnának helyet. Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyfelől 500, másfelől 700,000 nemesség közt van kérdés. . . E két felé ülő nemesség egyetlenegy országgyűlési test. . . Egyetlen-egy testnél csak egy többség gondolható: a 700,000 kétszer jelentette ki magát, s kérdem: mi joga van az 500-nak oly kemény ellenmondást csinálni? Én polgári alkotmányunkban csak egy vetet ismerek, s ez a koronához van kötve“. . .

Kölcsey merész okoskodása megdöbbenté a hivatalos köröket. . . A juliusi forradalom egy elkésett hangja vagy visszhangja csöndült füleikbe. . . De a nagy szó, mit a szatmári Demosthenes kiejtett, végre is szó volt csupán; a 700,000 képviselői annyi felé huzván, a hányan valának — a tömör fölsőházzal szemben.

Az olvasónak föltűnhetett, hogy Wesselényi a KK. és RR. nevében mondja: „Én fölveszem a keztyűt!“ . . .

Ez nem szónoki frázis volt, hanem valóság, a helyzet legszabatosabb, legigazabb és legjellemzőbb kifejezése. . .

„Az 1832-ki hosszú országgyűlés, ugymond Kemény Zsig-

mond, * mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a követek tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérletét átvehesse.“

Nagy Pál elmaradt az időtől s politikai hitele és megbízhatósága megingott. Ragályi daczból a kormánypárthoz szegődött, Kölcsey művészi és bámult szónok volt, gyermekkedéllyel, szent buzgósággal, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédekét készítette az irodalom számára. Balogh Jánost deli alakja a nők, csengő hangja s virágos előadása a karzatok kedvenczvé tette, vezérségre hiányzott benne az értelmi fensőség és államférfiai képzettség. Beöthy a nagy népszónok, mint afféle exkatona, zsémbes és türelmetlennek mutatkozott s szerepe a reformkérdéseknél az általános vitákkal végződött. Bezerédy István tisztakeblű, szent törekvésű philanthrop, de nem eléggé higgadt és körültekintő politikus, Bernáth, idős Pázmándy s a többi másodrendű tekintélyek sem talentumaikkal a korezmek színvonalán fölül, sem befolyásukkal egymás fölött nem állottak.

Ily körülmények közt azon szokatlan jelenet fordult elő, hogy egy felsőházi tag volta két táblán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti conferenciákból, melyekben a tekintélyes képviselők vettek részt, a követi kart, a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy az ellenzék, kivéve egy kis töredéket, melynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nem csak vezényelte, de a szó szoros értelmében diktatori hatalommal kormányozta.

Alsőházi befolyása által az urbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vívta ki.

E kérdés határozott az országgyűlés szelleme felől, s tette lehetségessé a nép és aristocrazia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az urbér helyett, a kereskedelmi munkálat vétetett volna előbb föl, azon okból, melyért sürgették, hogy t. i. a mit a földesuri viszonyok szabályozása által veszíteni fog a nemesség, nyerje vissza a vámok eltörlésén: látható, miként az akkori körülmények és előitéletek közt, az első kérdés megoldható nem lévén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a *részek ügyét* is, mely különben az erdélyi unio kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, melyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtött felig igaz, felig csalfa és gyakran roszul magyarózott adatokkal voltak fölcizfrázva; sőt Kölcseynek az Athenaeumban közölt híres czikke is, a feldolgozáson kívül, Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyűlés még az első stádiumokban vala, midőn Széchenyi meggyőződén, hogy valamint Wesselényivel oly értelemben, mint ohajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintugy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el: helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközölni oly párthoz, melynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti taktikáját követni

* Csengeri A.: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. 130—131. l.

saját egyéniségének föláldozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadát tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldu-nai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat személyesen vezethesse.

Mig a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hívták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvarra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.*

Helyét egy magasabb politikai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

X.

„Mondjátok meg nekem, kiált föl egy helyen naplójában Kölcsey, hogyan csináltak ti e külön elemű képviselőházban egységet? hogyan fejtetek ki egyetemi tiszta oppositiot? Pedig ennek meg kell lenni, ha mindnyájan elsüllyedni nem akartok . . . Tegyük próbát uraim! ellenkezni látszanak az elemek, de van egy közérdek, mi alatt azok egyesülhetnek — a fönmaradás és közös szabadság érdeke.“

Az oppositio nevesebb emberei közül a józanok és önzetlenek mind így gondolkoztak, hanem azért a gyakorlatban minden a régi-nél maradt.

Egy része a követeknek, kiket Kölcsey örökre megbélyegzett, — minden fölmerülő kérdésnél dühösen kezdett opponálni, de csak azért, hogy a tárgyalás folyamában annál drágábban eladhassa voksait a — kormánynak. Mások mereven ragaszkodtak saját rögeszméikhez, s hallani sem akartak compromissum vagy engedékenységről. Egy harmadik töredék személyekkel bibelődött, s kész volt megtámadni és elbuktatni a legüdvösebb indítványt, ha A. vagy B. tette, a kit „nem szenvedhetett“.

Wesselényi az ő erős szenvedélyeivel és faltörő politikájával, tiszta jelleme és martyrszerű élete daczára sem vált be a személyes és másféle differentiaikat kiegyenlítani és kiengesztelni hivatott és képes vezér gyanánt.

Wesselényi, jegyzi meg Kölcsey életrajzát írva Pap Endre, zajjal támadott s úgy látszik, mintba a csomót karddal akarná föloldani; mindig napfényben von állást; az árnyékot nem tűrhette, inkább kivágta a fát, mint a példabeszéd mondja. A kormány veszélyesnek hitte izgatásait s a mint Wesselényi a szabadelvű politika kezelését befolyása alá kerítette, a kormány partja mindig fegyverben

* Kölcsey meglható szépen festi Wesselényi távozását (naplójában, máj. 6. kelettel). Leszállott az estve, ugymond K., s a Wesselényi barátai a ligetben együtt ülének s üriték a bucsupoharat. Mert a szörnnyölök fiát Erdély körülményei hazaszólták, hogy az általa oly sokszor védelmezett hazának lehetséges oltalmát szerezzén. Fönhangzának Beöthy ajkairól az elköszöntések, lelkesedés és ellágyulás érzelmei közt közelgetett az éjjel órája; s ime a szekér a Dunaparton áll. Magasan fénylett a hold; sötét árnyaival feküdt hátam mögött a liget; előttem halvány világításban emelkedett a várom pusztá tornyaival. Isten veled! kiálta még egyszer a távozó; véghangjaihoz vegyült a hajókba ütődő hullám nyögése és a szekér elrohant . . .

állott. E pártnak előerei az alsó, és derékhada a felső táblánál annyi uton gyakorolták befolyásukat, hogy a szabadelvű politika egy értelmi egészsze nem tömörülhetett s törvényhozási tűzpont nem alakulhatott . . .

Változást e végzetes helyzetben csak Deák megjelenése hozott létre. Compact párttá az egyforma vagy rokon nézetek az ő személyében s az ő észrevétlen befolyása által kezdtek tömörülni.

Pozsonyban Deák a „vörös ökör“-ben volt szállva. Beöthy Ödön, Bezeredy István és kivált Klauzál Gábor voltak legbenső barátai. Ez utóbbit valódi testvérként szerette. Deák életmódja nagyon elütő volt a többi követekétől. Reggeli 5 órakor már rendesen az utcán volt, 8-ig sétált, akkor reggelizett s azután az ülésbe ment. A többi óráinak is megvolt a maga rendeltetése; kivált olvasásra és tanulásra szentelt sok időt, daczára sokféle elfoglaltatásának.

Noha bátyja már utat egyengetett neki, s a zalamegyei zöld-asztaltól rég szertevitte korát meghazudtoló higgadtságának, fényes elméjének, gazdag képzettségének s ritka ékesszólásának csodálatos egyesülését a hír szárnya: első föllépése Pozsonyban oly természetes, fesztelen, zavartól és követeléstől egyformán ment vala, hogy egyszerre meghódított minden szívet.

Mindenki megszerette, s mert mindenkit kihallgatott: szívesen keresték föl a szétágazó vélemények legmakacsabb képviselői is, jóformán észre sem véve sokszor, hogy „nem úgy mennek, a mint jöttek“, s hogy fönhordott fejből saját eszméjök kiszorítottván, helyét Deák-tól hallott új gondolatok, tervek, argumentumok stb. töltötték be.

Mint a forrásból folyó: úgy lett e négy fal vagy sétatörsi pour-parler-kből hatalmas és jótékony vezérszerep . . . Előbb egyesek, később a kerületi ülések is meghajlottak a láthatlan de varázsserejű hatás előtt, mely Deák agyából és jelleméből sugárzott és áramlott szét, s még ha leszavaztatott is egy-más esetben az országos ülésen: veszett ügynek azt, mely mellett Deák fölszólt, s bukott félnek azokat, kiket ő támogatott, senki sem szokta tekinteni.

Az 1832-ki országgyűlés, mely három évig tartott, negyvenkét törvényezikket alkotott. Jóravaló és hasznos egy sincs olyan azok közt, mely Deák közreműködése nélkül készült volna.

Az „erőshangu, lelkes érzelmű s nem közönséges ékesszólású férfi-n“ mint Kölcsey naplójában őt nevezi, — máj. 26-án, tehát nem sokkal Pozsonyba érkezete után — szólalt föl először a Beöthy által előtérbe vont vallásügyben, s ez első fölszólásával oly határozott állást foglalt a haladás és igazság oltára mellett, hogy onnan őt sem elcsábítani, sem elriasztani emberi erő és földi hatalom nem volt többé képes.

Még nagyobb fölűnést és zajosabb hatást okozott magatartása és beszéde a lengyel-ügyben.

A párisi forradalom szerencsétlen magzata, az 1831-ki lengyel fölkelés sehol a világon oly mély és általános rokonszenvet nem ébresztett, mint a históriai reminiscenciákban s nemzeti számos jellemvonásban közelrokon magyar népnél. A legtöbb megye szóval-tettel fölkarolta a nyelvben és származásban idegen, de szabadság- és

hazaszeretében testvér lengyelek nemes ügyét, s különösen a harc színhelyéhez közeleső Trencsénmegye s ennek lelkes alispánja, Borsiczky István annyira kitűnt e részben, hogy a forradalom leveretése után Párisba menekült lengyelek haláirataikat és a magyar nemzet erkölcsi oltalmáért könyörgő leveleiket mind Borsiczkyhoz címézték.

József főlg, a nádor neszét vévén a dolognak, magához hivatá a pozsonyi diétán megyéjét képviselő derék férfit, s azon ígérettel, hogy a mikor kívánni fogja, visszaadja, elszedte tőle a kérdéses iratokat.

József főherczeg csak félig váltá be utóbb szavát, s csak a Borsiczkynak szóló magántermészetű leveleket adta vissza, e furcsa fogással azonban meg nem gátolhatta, hogy a lengyel ügy a diéta elé ne kerüljön.

A kormány-párt szónokai részint elvből, részint a nádor iránti szolgálai tekintetből — (József főherczeg első neje: a muszka czárral vérrokon Alexandra Palowna után 200,000 frtra rugó takaros kis évdíjat huzván a lengyelek véres verejtékes filléreit is magába nyelő orosz állampénztárból,) — hevesen elleneztek minden beavatkozást és fölszólást egy bukott nemzet érdekében, s e tányérnyalók egyike, *Andrássy József*, esztergami papmaradék létre, undorító cynismussal s a magyar nép ezeréves geniuszát megtagadó és meggyalázó gunyos közönnnyel monda, hogy ez a világ sora. . . Nemzetek vesznek, lesznek . . . s a ki egyszer meghalt és eltemetett, a magyar ellenzék sopánkodásai föl nem keltik többé. . .

A korlátolt ész és nemtelen fölfogás sületlen axiomája kihozta sodrából a rendek többségét, s hogy megelőzze a szenvedélyek imparlamentaris kitöréseit, *Deák Ferencz* fölemelkedett s így törte mozsárba a bevégzett tények zúgprókatori logikáját: *

„Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek“ — e szokat mondotta Esztergom vármegyének előtte szóló követe, úgy hiszem azonban nem különös újság gyanánt hozta fel azokat, mert a világ történetének évkönyveiben bővebben megtanítottak bennünket: hogy egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett, — de a világ történetei nem tanítanak minket arra, hogy a végveszélynek örvényében elenyészéssel kizöldő nemzetet némán és hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük, — mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek, kötelesség mégis, a veszélyben forgó, vagy inségre jutott embertársunkat tehetségünk szerint a végsűtylestől megmenteni.

Egyébaránt nem fejtegetem Lengyelországnak múlt századbeli történetét, sok szomorú csapásokat kellene felhordanom, melyek a nemzetet érték, de a K.K. és R.R. ezeket úgy is bővebben tudják; nem feszegetem Lengyelország feldarabolásának titkos és nyilvános okait, nem számlálgom az ebből eredhető következtetéseket, meg fogja majd Európát az idő tanítani, hasznos és tanácsos volt-e annak megtörténni? — fájdalomnak és aggódásnak keserű érzése foghatja el azonban keblünket, midőn látjuk, hogy a lengyel nemzet, mely a 16-dik században, észak leghatalmasabb státusának tartatott, hatalmas erőszakkal végképen ki vagyon már törölve a nemzetek sorából. Iszonyu valóság lett abból, a mit Kázmér János királyuk 1616-ki július 6-án tartott beszédében könyek közt jövendőt, mert le van tiporva e nemzet egykori nagysága, összezúzva hevernek a hajdani szabadság földült omladéki s a Visztulának lengyel vérral áztatott partjain nem szabad lengye-

* Deák Ferencz beszéde a lengyel ügyben. 1833. nov. 23. A magyar politikai szónoklat kézikönyvében. Kiadta Toldy István. 138—39. l.

lek tűzhelye füstölög többé. S neveli fájdalomunkat annak érzete, hogy szánakozásnál s kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, mit az elnyomottakért tehetnénk, mert századokig sujtott bennünket is a kérlelhetlen balsors vaskeze, úgy, hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen szomszédunkért. *mit 1778-ban a hatalmas Ottókar ellen habsburgi Rudolfért véghezvitt a magyar.* De hiszen a szolgaság elgázolt nyomorultnak édes enyhülést nyújt keserve özönében az is, midőn részvevő szánakozás forró könyeit látja hullani, midőn hallja érette kérés szavát annak, ki többet érte nem tehet, habár e kérés szó az elnyomásnak jégkebléről sikeretlenül perdtülne is le. Nyujtsuk tehát nekik e csekély enyhülést is, ha már több nem áll hatalmunkban, de nyujtsuk azt tüstént s halasztás nélkül, vagy talán részvétünk könyeseppjeit s a kérelem elkészítésére szükséges pár órai munkát sem kívánnánk áldozni azokért, kiknek ősei vért és életet áldoztak értük? Macedonia hatalmas fejedelme, Nagy Sándor, Európát s Ázsiát megrázkódtatta győzelmeivel, betöltötte a févilágot dicsősége, s magát Jupiter Amon fiának nevezte, de csak bámulást nyerhetett a maradéktól, nem köztiszteletet, mert Görögország szabadságát, melyet már atyja megrongált, végkép meggyilkolá. Octavián, Rómának szerencsés császára bölcsen kormányozta a birodalmat, pártfogója volt a tudományoknak, népe Augustusnak nevezé, de hálaadás nem kísérheté emlékeztet, mert ő fojtotta el a római szabadság végső lángra lobbanó szikráját. Sándor, az oroszok czárja, fényes diadalmai után polgári alkotmányt adott a lengyeleknek, s ez neki szebb dicsőséget, több forró köszönetet szerzett, mint győzedelmei. Dicső munkáját azonban önmaga kezdte rongálni, s az annyi jót ígérő fényes adomány most már végkép feldúlott. A szövetséges fejedelmek, midőn Napoleon óriási hatalmával végső diadalra szállottak, azt nyilatkoztatták ki, hogy ők Európa szabadságáért küzdenek, s midőn az ellenség roppant ereje kedvező szerencsével meg volt törve, magokat Európa szabadítóinak nevezték. Minden ausztriai katona, ki a lipcei véres ütközetben jelen volt, mellén viseli a szövetségesek dicső ígéretének hitlevelét, ama kis ércz-keresztet, melynek felírása: Europa libertati asserta. Szép reményeket szült e három szó a népek keblében, s e kis emlékjelek érzetűi némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szent-ségére. Midőn tehát a néma jelek is nyilván szólnak, nekünk, kik szabad alkotmányunk édes gyümölcseit nyugodtan használjuk, szabad lesz talán a dicső ígért valószínűségét sürgető kérésünk, hogy letiport szomszédunk elnyomott polgári szabadsága visszaállíttassék, s ez által ő is boldog lehessen; mert szabadság nélkül tiszta s állandó boldogság nem létezhetik.“

Mily egyszerű, mégis mily fonséges ékesszólás. . . Egy meleg ölelés, mely vigasztal és enyhít — a nélkül, hogy a magyar nemzetet compromittáló mert beválthatlan ígéretekkel, vagy a pillanathoz nem illő s a „vane sine viribus irá“-ra emlékeztető kifakadásokkal zavarná vagy sértene az ünnepélyes hangulatot. . .

Deák rövid beszéde nem menthet meg az ügyet, de igazságot szolgáltatott a jognak s megmenté — a magyar becsületet. . .

A minden oroszok czárja nem is maradt adós válaszzsal, bár muszka türelemmel és szívóssággal 1849-ig kellett lesnie kedvező alkalomra, hogy megtorolhassa a pozsonyi ellenzék öt megbélyegző bátorságát, s megjutalmazhassa 49-ki díszkiadásában az Andrássy József-fajta loyaltást. . .

XI.

Az 1832-ki országgyűlés minden mozzanatát följegyezni nem e kis vázlat föadata. Csak azokat érintjük itt futólagosan, mik nemzeti életkérdések valának, s hogy ilyenekül fölismertettek, s utóbb szeren-

esésén megoldattak, e jó kezdet és jó vég érdeme és sikere a Deák Ferencz hosszú pályájának sorrendben első, de jelentőség- és dicsőségben sem utolsó emléke lön.

Magyarország „részeinek“ visszacsatolása, az erdélyi országgyűlés és unio, az urbéri munkálatok, az ösiség eltörlése, a polgári törvénykönyv és törvényszékek rendezése, a trónváltozás és címkeredés, a népnevelés és műegyetem föllállítása: ime hajnali sugarai a fényes napnak, mely delelési pontját 48-ban érte el, s az absolutismus szövetsége és fegyverei által megállítható igen, de az égről és alkotásaiiban eltörülhető, összezúzható már nem volt. . .

Mily hangulattal, szándékkal és reményekkel látott Deák a nagy munkához, hiven jelzi a következő levél:

Poson, június 27-én, 1834.

Kedves barátom! * Erdély, a lelkes és kedves testvér, buzgóság és egyetértés által, fényesen vívta ki az első diadalt. Valóban borzasztó is lett volna, e derék nemzetet akkor, midőn törvényesen összehíva, méltán panaszlott sérelmeinek özönében a törvényszégek ellen is melegen ugyan, de mérsékléssel emeli fel szavát, nem boszút, nem a bitangolóknak büntetését, hanem csak igazságot kér, az első lépésnél dőlőfős önkénynevel eltapodni.

Úgyeték nálunk sok testvéri meleg részvételre, sok érettetek forrón buzgó kebelre talált, mert egy volt hajdan is Erdélynek ügye nemzeti szabadságunk ügyével, és ha polgári létét fentartani, ha függetlenségét emelni ohajtja a magyar, egynek kell e két ügynek lenni mindenkor. Kedves kötelesség előttünk a szent igazság mellett, bármely alakban jelenjen is meg, elszánással küzdeni, de kétszeresen édes lett volna érettetek, szeretett Testvéreinkért, kiknek ősei hajdan őseink szabadságáért annyi vért ontottak, legalább a törvényhozás pályáján síkra szállani. De! Fejedelmünk s igazságos határozata elhárította már a kezdésnek gátjait, örömmünk, szíves részvételünk és legforróbb óhajításink kísérjenek tehát pályátok folytatásán, a szabadság és egyetértés anyaga vezesse lépteiteket; hogy nemzetiünk átka, az irigység, szét ne dülja szebb jövődötök reményeit.

Gróf Kemény József és Vér Farkas követéitek, nemcsak becsülésünket, hanem szíves baráti szeretetünket bírják. Áldott Erdélynek sorsa, ha ilyen lángkeblű férfiak munkálódnak boldogságán, — előttem felejtetlen marad azon egy-két nap, melyet velök töltheték.

Az urbéri munkát úgy, mint azt fejedelmünkhöz felküldöttük, ime megküldöm számodra; — sok van abban, a mit mi, a nép javára másképen ohajtottunk volna, de az önhasznát imádó, és a réginek azért, mert régi, ha rossz is, vakon bókólok sokaság ellen csak ennyit is kívíni jelen állásunkban már nyereségnek tarthatjuk, — vajha csak ezt fogadná el fejedelmünk, — a királyi válasz azonban még meg nem érkezett, sőt hírekből sem tudjuk, mit lehet reménylennünk. Erdély talán nem sokára szinte oda jut: hogy a szegény népnek sorsáról gondoskodni lesz első dolga, hasznát vehetitek tehát e munkának is, példa lesz, a mit mi jót eszközöltünk, de figyelmeztető példa gyanánt fognak előttetek állni hibáink is, melyet ismerve kerülni sokkal könnyebb, — addig is pedig, míg nálatok erről szó leendő, ismerkedni a tárggyal, lassanként megbarátkozni az engedés, sőt áldozás gondolattal, hasznos hatással munkál az egészre, s neked, ki nemcsak a szabadság által boldog osztályt, hanem a szegény népet is forró szeretettel szorított kebledhez, ki a mi körülményeinket és a magatokét egyformán ismered, ki nem csekély részt vettél abban, a mit mi hasznost és igazságost kívíni tudánk, neked, úgy hiszem, kedves lesz, a mit küldöttem, ha pedig azt már bírod, tekintsd e példányt legalább úgy, mint zálogát azon bizodalomnak, melyet az erdélyi szegény nép sorsára nézve benned helyeztetett. Te belőle tanulni nem fogsz, de tanítani talán némelyeket és már ez is nagy nyereség.

* Deák Ferencz levele b. Wesselényi Miklóshoz. L. K. Papp Miklós. Történeti lapok: I. félv.

A törvénykezési munkában lassan és kevés sikerrel haladunk. Verböczynek varázssereje volt a megyékben; s az ösiség kártékony korlátlanágát legyőzni mindeddig nem sikerült, — de talán jobb jövődö nyílik még. — és egyedül a remény az, a mi gyakran csüggedő erőnket újra feléleszti; legalább magvát szórjuk el a jövődönek, és ha bár az elszórt magnak egy részét az út mellett eltapos-ták, habár egy része kemény sziklára hullott is; van talán mégis, mely fogékony kebelbe esett, s ott kelni, virágozni. Őt egykor talán gyümölcsözni fog; mert egy nemzet életében, egy emberi életkor csak néhány óra, perc.

Isten veled barátom! bokros gondjaid közt emlékezz néha

hiv barátodról Deákról.

Az urbéri törvényjavaslat, melyet Deák levelében említ, — aránylag nagyon szerény és mérsékelt, bár a multhoz mérve áldásos és üdvös újításokat tartalmazott. Ilyenek voltak, hogy:

1. A kis dézmát eltörülte.
2. A robotot kevesbitette és könnyítette.
3. Az örökváltságna a földesur beléegyezésével helyet adott.
4. Az uriszéket megszorítá s a földesurat jobbajra elleni póreivel a megyei törvényszék elé utasítá.
5. A jobbajgy személyét és vagyonát biztosítá a törvényes ítelet nélküli büntetések és birságok ellen.
6. Fölperességgel ruházta föl a jobbajgyokat.

Deák jámbor fohász: „Vajha csak ezt erősitené meg fejedelmünk!“ fölhatott talán az égbe, mely messze de nyitva, a király fülebe ellenben, mely közelebb de zárva volt, — bizonyos, hogy el nem hatott.

A javaslat 1833. nov. 23-án lett fölterjesztve; az elutasító kir. leirat pedig kilencz hó mulva érkezett le a rendekhez.

Jól mondja Horváth Mihály, hogy dicsőbb jelenetet annál, mely ezután következett — a világtörténet nem tud fölmutatni.

A nemesség — írott betű és sokszázados gyakorlat által szentesített előjogait önként alárendelven — magasztos lelkesedéssel indokolta és védte, a nép millióinak sorsán javítani szándékozó, intézkedéseit, s Deák, Kölcsy, Bezeredy, Beöthy, Balogh és másoknak ez alkalomból mondott beszédei örök példányai a korszellemtől, hazafiságtól és emberszeretettől áthatott elragadó ékesszólásnak.

A kir. válasz s különösen annak a jobbajgyok örökváltságát meg nem engedő pontja 1834. nov. 10-én került napirendre, s miután Kölcsy formában és tartalomban egyaránt nagyszerű és felülmúlhatatlannak tetsző szónaklatát befejezte — föllált Deák Ferencz s körülbelül így szolt:

*

„Fájdalmas érzéssel értem a kir. válaszból, hogy ő felsége az urbéri V. t. cz. 2-ik szakaszában általunk javalt örökös megváltásokat ezen törvényben kijelenteni nem akarván, legforróbb óhajításunkat semmivé tette.

„Kettős volt ezen urbéri munkában a jobbajgyok iránt törvényhozó kötelességünk, t. i. engedmények által tüstént segíteni a jobbajgyok szükségén; de a jövődöre is figyelmeztetve egyszersmind önértésüket az emberiség méltóságára emelni és kifejtetni a kebleikben szunnyadozó hatalmas erőt; az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által növekedhető varázsserejét.

„E kettős kötelességen alapult az országos rendeknek urbéri munkája; s ezen kettős kötelesség teljesítését vártuk a törvényhozásnak másik részétől — a kormánytól is. De, fájdalom! e jelen kir. válasz várakozásainknak épen nem felelt meg. Mert midőn tőlünk egyrésztől új és ismét új engedményeket kíván; más részről a népet emelő és boldogító azon csekély szabadságot is, melyet mi megadni

készek valánk, megtagadja, vagy legalább nem fogadja el; és így minden engedmények, melyeket a Rendek nemzeti kifejlődésünk édes reményében, nemesebb célokból adtak, általa nyomorult alamizsnává vannak lealacsonyítva. Ugyanazon kormány, mely az adózó népnek sorsát oly gyakran emlegette, rajta mindazáltal önhasznának feláldozásával csak ritkán segített; ugyanazon kormány, mely e jelen királyi válaszból tőlünk ismét áldozatokat sürget, de hazánk véréző sebeit, többszöri keserű panaszaunk mellett sem orvósolja; most is, úgy látszik, csak azt akarja, hogy engedményeink által jobbágyaink a k. kincstárt gyarapító közterheket könnyebben viseljék; de arra nem hajlandó, hogy ezen nép az iparkodásnak és művelődésnek magasabb fokára emelkedve, feltalálja önkeblében tulajdon erejének és szorgalmának gazdagon jövedelmező tökéjét. Pedig, ha mindenkor csak alamizsnát adunk, ha egyszermiűd a népnek szorgalmát célirányos törvények által nem ébresztgetjük: kötelességünket csak félig, és félig sem teljesítjük.

„Mert tekintünk bár vissza századokon keresztül alkotott törvényeink sorára: tapasztalni fogjuk, hogy a törvényhozásnak ismételt engedményei sem voltak képesek a népet az inségtől megóvni. Előre látható tehát, hogy az engedmények véghatárát még el nem értük; előre látható, hogy a szegény népnek sorsa jövődében is áldozatokat fog kívánni, ha csak törvény által módot neki nem nyújtunk, hogy ezen kérdés alatti szakasznak értelmében, a földesuraknak kára nélkül, sőt azoknak önkéntes megegyeztével, alku szerint magának valamivel több szabadságot és biztosabb tulajdont szerezhessen.

„De nemcsak a jobbágyok sorsát rosszabbítaná, nemcsak azok szabadságát korlátozná ezen örökös megváltások eltiltása; hanem még a földesurak tulajdoni jogait is tetemesen sértené. Mert ezen urbéri munkának IV-ik cikkelyében azt állítani: hogy a földnek tulajdona egyenesen a földesurra illeti; azt mondani, hogy minden jobbágyi adózás a földesurnak kétségtelen sajátja: itt pedig megtagadni a földesurtól azon jogot, hogy ezen sajátját önjobbágyaiának alku szerint szabadon és szerződésileg átadhassa, valóban annyira volna, mint a valóságos tulajdonnak minden józan értelmű keserűn kigúnyolni, és a tulajdonosnak szabadságát szükség nélkül, sőt a közjónak kárával semmivé tenni. Nem azért gyűltünk pedig itt össze, hogy a hasznos szabadságot korlátozzuk; hanem azért, hogy szabadságot terjesztve, védve és erősítve, polgártársainkat boldogítsuk.“

Megmutatván ezután, hogy nem is új és szokatlan az intézkedés, melyet a rendek követelnek; hogy az örökös megváltások, egyes esetekben, hajdan is divatoztak; miként ezt számos szabad mezővárosaink s örökösen megváltott községeink létezése bizonyítja; — megmutatván továbbá, mennyit nyert ezen örökös megváltások által a földesur, ki ekként a maga sajátját oly áron adta el, milyent azért egyébként nem kapott volna; és, mi még fontosabb, mennyit nyertek a jobbágyok, kik azóta kettőztetett iparkodás által tehetősek, szabadok és boldogok; s mennyit nyert végre a közjó, miután azon földek a megváltás óta sokkal számosabb, vagyonosabb, miveltebb és megelégedettebb polgárokat táplálnak, becsoúben pedig még a közterheket nem viselő nemesi földeket is sokszorta meghaladják: ekként folytatja beszédét:

„Náluk — e megváltott községekben — a népesedés, a faluk nagysága, csinosodása és a lakosok vagyonossága folyvást növekedik; náluk csak a gondos iparkodást, s az abból származott jólétnek kedvesen meglepő képét látni mindenhol. Egy szóval: a ki ezen községeket közelebből ismeri, haesak a nemzet kifejlődése iránt minden érzés ki nem aludt kebeléből, lehetetlen nem óhajtania, hogy bár hazánkban mennél több eféle csinos és boldog helységek támadnának. Pedig kérdezzük meg bár a szomszéd vidéknek szegényebb lakosaitól: hogy ezen megváltott községek mi által lettek virágzókká? Azt fogják sóhajta válaszolni: hogy azért, mert szabadok és szabadság által boldogok! Van igen is a népnek szívében egy őszön, mely ha századokig szunnyadt is, örökre kialudni soha nem fog; s ezen őszön a törvényes szabadság vágya és érzete. Nem lehet ezen őszönt gátló

törvényekkel elfojtani; mert végre gátokat rontva, kártékony lehetne féktelen rohanása. De hatalmunkban áll azt, hasznos törvények által a legnemesebb célra, hazánk nagyságának emelésére s a nemzeti szorgalom és erő kifejtésére vezérelni.

„Ilyen hasznos és célirányos törvény az említett V-dik cikkely kérdés alatti 2-ik szakasza. Ezt tehát félretenni, részéről véteknak tartaná a nemzet ellen, mely tőlük várja a haza boldogságának sikeres eszközését. De mik is lehetnének okaink arra, hogy ezen intézkedést, melyet a földesurak önhasznára tanácsol, a népnek boldogsága sürgetve kíván, törvényeink pedig nem tiltanak, egy oly intézkedést, melyből eddig is csak áldás és boldogság eredett, most egyszerre félrevessük?“

Megcáfolván aztán a királyi személynök által az incapacitásból felhozott érveket, s megmutatván, hogy a törvényjavaslat még evvel sem ellenkezik, így folytatja:

„Vagy talán itt is az ősiség törvényeinek erőtetett magyarázatából kívánnak a nemzet boldogságának új akadályokat összerakni? Szegény nemzet! a sors átka, úgy látszik, csakugyan úgy akarta, hogy a magyar soha virágzó, soha igazán boldog ne lehessen. Mert inne, századokig küzdött a nemzet külső és belső ellenségeinek minden szabadságot eltipró hatalmával; vért és életet pazarolva, századokig küzdött a szabadságért: és midőn harcrai elmultak, most midőn a béke ölén az egyes polgárok boldogságából kellene kifejlődni a nemzet nagyságának, most inne, a nemzet osztályai között minden kölesönös bizodalmat elzáró fal gyanánt, mi magunk állítunk fel egy irtóztató rémképet; reáfüzzük a leroskadott feudálismusnak hajdan csillogó rongyait; elszigeteljük általa hazánkat Európa miveltségétől; félrevetjük miatta még azt is, a mit öntapasztalásunk boldogítónak bizonyít: és mi, kik büszkén szabadoknak hirdetjük magunkat, nyomorult rabjai vagyunk ezen rémképnek, mely a nemzeti nagyság kifejlődését első bimbójában elfojtja, — s ez a rémkép a rosszul értett, a rosszul magyarázott aviticitás. Igazságtalanok volnánk elődeink iránt, ha még azt is állítanánk, hogy ők az ősiség törvényei által a népet magoktól és a szabadságtól vétkesen elszigetelni akarták; liubáznánk, ha talán azt hinnék, hogy a jobbágyoknak magokat földesuraik megegyeztével megváltani hajdan szabad nem volt. Szerették őseink is szabadokká tenni azokat, kik a nép közül magokat tehetséggel és miveltséggel kiemelték; sok földesur hajdan is felmentette jobbágyait, sok község örökre megváltotta magát a jobbágyi adózások alól; s így származtak a szabad községek“ . . .

Miután végre a kormánypártiak egyéb, jobbára igen gyarló és kicsinyes ellenvetéseit, minő például, hogy az örökvaltság némely családok pazarlási hajlamát legyezgetné s azokat tönkre juttatná; hogy az örökvaltság kérdése nem tartozik az urbéri munkálathoz, stb. megcáfolta; ekként fejezte be szép beszédét:

„Vétkes mulasztás nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítsa; de olyan törvényt alkotni, mely azok eddigi számát is kevesítse, — oly törvényt alkotni, mely azokat is, kik a sors kedvezése által a törvények engedelme vagy legalább elnézése mellett magokat jobb sorsra emelték, a jobbágyi adózásoknak egykori járma alá ismét visszataszítja, nem elmulasztás, hanem oly cselekedet, melyet a hazának java éppen nem követelhet. Pedig ha javaslatunk félrevetetik, ha multat és jövőt biztosító világos törvény által ki nem jelentjük az örökös megváltások szabadságát: nemcsak jövőre vetettünk gátot a haza virágzásának; hanem az eddig, boldog és virágzó szabad községek sorsát is kockáztatjuk. Ha javaslatunk törvénynyé válik, fél század múlva más fényben, más erőben áll fenn a magyar; az ellenben a kir. választásnak óhajtsunkat megtagadó tartalmához járunk, az eddig megváltott községek sok ezer lakosának mostani szabadsága is fel van dűlve; s ezek átka, ezek keserű könyei kísérik e jelen törvényhozásunk emlékeztét. A szegény adózó népnek reánk függezett epedő tekintete tőlünk enyhülést és szabadságot kért vala: mi azonban csak alamizsnát vetettünk neki; de a szabadságot azoktól is készülnünk elvonni, kik azzal eddig bírtanak; pedig csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik.“

Mind hiában!

A jó ügy elbukott.

Az örökösítés négy (26 megye 22 ellen), az uriszékek korlátozása két (25, 23 ellen), a parasztok személyének és vagyonának biztosítása hat (27, 21 ellen) szótöbbséggel a kir. válasz értelmében módosított. A december 30-án tartott országos ülésben, midőn a jobbágyságok személyét s vagyonát biztosító VIII. t.-cz. javaslata utólagra forgott szőnyegen, Deák, Nagy Pál, Klauzál, Palóczy, Beöthy, Balogh, s több más szabadelvű követek még egy ostromot kísérelnek meg a kormánypárt ellen, s lelkesedésben és ékesszólásban önmagukat is meghaladni látszanak, hogy a nagy fontosságú t.-cikket megmenték. Az érveket, melyekkel a harc a két részről folytatott, leghívebben tünteti elő Deák beszéde, melyben a kormánypártiak főbb indokait sorra megecfőli.

*

„Midőn — ugymond — ezen urbéri VIII. t.-cikket elsőbbsen olvastam, nem véltem volna, hogy annak tiszta s egyszerű igazsága mellett védelemre kellünk valaha szükséges lehessen. Hiszen az 1-ső szakasz csak azt rendeli, hogy törvényes kihallgatás és bírói elmarasztalás nélkül a jobbágyot személyében vagy értékében háborgatni nem szabad. S ez oly világos alapigazság, mely a polgári társaság helyes fogalmától elválaszthatlan; mert nélküle a társaság közczélját elérni nem lehet. A 2-ik szakasz pedig hatalmat ad a sértett félnek, hogy sérelmének orvoslását a rendes bíróság előtt törvényes uton követelhesse; s ez az előbbinek oly egyenes és természetes következtetése, hogy nélküle a törvény oltalma csak pusztá és sikeretlen képzelet. Valóban, ha számos esetek el nem szoktattak volna az efféléken bámulástól, azon bámulnék leginkább, hogy valaha szükségessé válhatott törvény által kimondani ezen alapigazságokat, melyeknek törvény nélkül is minden ember kelében létezni kellene. Azonban nálunk még igen sok lehető és igen sok szükséges.

„A kir. személynök és némely követek azt hozták fel ezen t.-cikk 1-ső szakasza ellen, hogy az már magában hiányos, elégtelen és könnyen zavart okozható. Mert tétetik ugyan említés arról is, hogy a törvény által megszabott esetekben, bírói elmarasztalás előtt is szabad a letartóztatás. De mivel ezen meghatározott esetek kifejtve és elszámálva nincsenek, könnyen balmagvarázat s félreértés következhetik; s mindaddig, míg ezen esetek az illető rendszeres munkában egyenként tanácskozás és határozás alá nem kerülnek, a VIII-ik t. cz. rendelkezése nemcsak sikertelen, hanem káros is. — Ha mi csak most állanánk össze legelőször polgári társaságba, ha csak most alkotnánk legelső törvényeinket, melyek belső elrendelkezésünket és a közbátorságot tárgyazzák: akkor igen is fontos lehetne ezen ellenvetés; akkor magam is azt kívánnám, hogy a hol a polgárok biztosítása kimondatik, ott tüstént elszámáltassanak mind azon esetek is, melyekben a köztársaság éppen a közbátorság fentartása miatt, rendkívüli eszközökhöz nyúlhat és nyulni kénytelen. De mi már századok óta polgári társaságban állunk; vannak belső elrendelkezési törvényeink, melyek a közbátorságot biztosítják; mert mi a társaság közczélját, a személy és vagyonbeli bátorságot is privilegium mellett, kizárólag csak magunk bírjuk. Az áldott Primae Nonus gondoskodott arról, hogy nemes ember önkény és erőszak ellen bátorságban legyen; és küldöink nem igen vennék kedvesen, ha ezt a I-mae 9-t eltörölnék. A magyar törvényhozás időnként meghatározta mindazon eseteket, melyekben a nemes embernek rögtöni letartóztatása szükséges vala; s így hazánk lakosainak egy osztálya már bír azon jussal, melyet a VIII-ik t.-cikkben szegény adózóknak is óhajtanánk megadni. Ezt kell tehát minden kivétellel és megszorításával a nemzeti egyéb osztályaira is kiterjeszteni: s a közbátorság szenvedni nem fog; sőt inkább minden polgárra nézve biztosítva lesz. Mert ha ezen szabadság a státusz czéljával megegyez; ha elengedők a nemesekre nézve azon kivételek, melyeket törvényeink e részben tettenek: elengedők lesznek azok a jobbágyokra nézve is; ha pedig ott

sem elengedők: akkor ott is változtatás és megszorítás szükséges. Ha azonban engem arról számos példák és köztapasztalás ellenére is, meggyőzhet valaki, hogy a privilegium több méltóságot és erkölcsösséget ad minden nemesnek és maradványnak, mint a mivel nem-nemes polgártársaink élhetnek és bírhatnak; ha meg lesz mutatva, hogy a privilegium biztosítja közbátorságunkat: akkor fejet hajtva kész leszek elismerni, hogy az ilyen privilegiált, jó erkölcsű, méltó osztály különös kedvezésre méltó, s a közbátorsági törvények oltalmát is mások felett csak ő érdemli meg.

„Gömörnek érdemes követe például Frankhon és Angolország törvényeit hozta fel s állítá: hogy ott is, kit a constabler fején pálcájával megillet, vagy a rendőr letartóztat, ellentállni nem mer, habár első pair is. De éppen ezen előadásban felett meg önmagának érdemes követ ur; mert ott a törvények szentsége oly tisztelhetlen áll, hogy a leghatalmasabb pair szintugy, mint a legszegényebb polgár enged és kénytelen engedni az őt letartóztató constablernek. Nálunk azonban a törvény súlya csak a szegény adózót nyomja. Állapítsuk meg azt, hogy a közbátorságot biztosító törvények oltalma nálunk is minden polgárra egyformán terjedjen ki: s akkor a törvény nevében eljáró constabler nálunk is oly tekintettel fog bínni, a milyennel most. Különösen a magyarországi pairekre nézve nem bír. — Vasvárnegyének érdemes követe azt állítá, hogy a jobbágy nálunk is minden sértés ellen biztosítva van: mert a földesur violentialis per útján megboszulja jobbágya sérelmét. Nem ereszkedem abba, hogy az természet elleni dolog, midőn polgári társaságban a sértett fél önmaga elégtételt nem is kereshet; hanem a törvények oltalmának felhívását is urának kegyelmétől kell várnia. Csak azt jegyzem meg gyakorlati tekintetből: hogy az efféle violentialis pörök az összeveszett szomszédok és közbirtokosok között gyakran voltak ugyan a boszúnak eszközei; de csakugyan kevés példa van arra, hogy barátságban élő földesurak egymást a jobbágy sérelmiért pörbe idéztették volna. Ily esetekben közönségesen pipa s kártya közben végzik el a földesurak az egész dolgot, gyakran a jobbágy rovására; s a panaszkodónak földesura nem egyszer mondotta azt: én egy litvány parasztért szomszédommal, komámval vagy atyámfiaival összeveszni s perlekedni nem fogok. Ez azon diesért földesuri pártfogás! — Azt is említék némelyek, hogy ezen VIII-dik cikkely már azért is hiányos, mert nem az egész nyolcz millió nem-nemest, hanem azoknak csak egy részét, a jobbágyokat, foglalja magában. Különös valóban ezen ellenvetést ép azoktól hallanom, kik azon esetben, ha a törvény az ország minden lakosairól szólana, elsőbbsen keltek volna ki ellene, és bizonyosan azt mondták volna: hogy e törvény nem az urbérbe tartozik, mert nem egyedül a jobbágyokról, hanem az ország minden lakosáról szól. Én e törvény jótéteményét minden polgárra kívánom kiterjeszteni; de minthogy az urbérben csak a jobbágyokról rendelkezünk: mindenek előtt azokat kell e törvény védelme alá állítanunk. — Árvának érdemes követe azt mondá, hogyha nyolcz századig ellehetek adózóink e törvény nélkül: el lehetnek még egy pár évekig. De ez valóban különös egy okoskodás, melyből furesa következtetéseket vonhatnánk. Hiszen évezredekig el lehetett a világ a keresztény vallás nélkül: tehát el lehetett volna tovább is. Öseink századokig nem valának keresztények: még sem kárhózták őket, hogy azokká lettek. Nyolcz századig ellehetek a jobbágyok urbanium nélkül: mégis igen hasznos volt azt a mult század második felében hazánkba is behozni. A haszonvételek szabad eladása századokig nem vala megengedve; s azt mégis megállapítá a jelen törvényhozás.

„En ismételve mondom: ha jó a törvényjavaslat, haladék nélkül el kell azt fogadni; mert minden ilyes halogatás a nemzeti közboldogságnak valóságos meglopása. Nem oszthatom, — folytatja a szónok keserű gúnyorral, — nem oszt-hatom Somogyvármegye követének véleményét azon egy pontban: hogy e tárggyal sem a birtoklási képesség, sem az ösiség összeköttetésbe nem hozhatatik. Mert ime a t. rendek nem valának hajlandók a jobbágyoknak megadni a birtokbeli capacitást; de megkivánják nálok hagyni a botbeli capacitást. Az aviticitás, minden nemzeti szorgalmat és kifejlődést elfojtva, súlyosan nyom bennünket; de még sem akarják azt, ugy látszik, eltörölni a t. rendek; sőt még a jobbágyoknál is meg-hagyják a nyolcz százados botbeli aviticitást, hogy t. i. „*prout a majoribus suis acceperant*,” (a mint őseiktől kapták, a botot) ezután is ugy bírják; mert igen szép, igen jöltevő és hasznos elv a régít fentartani, csak azért, mert régi. . .“

A nevezetes és viharos ülés végén még egyszer fölszólalt Deák Ferencz, mondván, hogy a kir. leirat tartalma sokkal fontosb, mintsem hogy a VIII. cikkely elvetése csakigy pusztán és szárazon kimondathatnék. Az is fontos dolog, mi fog e cikket illetőleg a fölíratba tétetni s mit fognak a rendek talán különben is szükségesnek itélni. Ő Főlsége bár a VIII. cikkelyt nem fogadta el, válaszában mindazonáltal oly elvet mondott ki, mely a jobbágyok önkény elleni biztosítására nézve a rendek fölíratának lényegével megegyez. A királyi válasznak illető pontja ugyanis így hangzik: „Ő Főlsége kívánja, hogy alattvalóinak mindegyike, tehát a parasztok nagy számu osztálya is mind összesen, mind egyenként nem csak földesuraik iránti viszonyaikban, de minden más részről is minden önkény ellen védve, személyükben és vagyonukban kellő biztosságban éljen.“ A magyar törvényekben, úgy mond Deák, nincs ennél szebb és dicsőségesb elv; ne mulasztuk el tehát a rendek azt szóról-szóra beigtatni a VII. t. cz. 5-ik szakába, mely különben is az urbéri viszonyok körüli kicsapongások szabályozását czélozza.

A kormánypárt kézzel-lábbal hadonázott az indítvány ellen, mely ügyesen kifogott a VIII. cikkelyt eltemető végzésen, pihenni hagyván a megölt testet: a betűt; a javaslat szellemét azonban, hogy kísértsen és ijesztgesse a maradó pártot, föltámasztván halottaitól, — a rendek többsége mindamellett is elfogadta s fölíratba tenni határozta, s mivel a főrendek is hozzájárultak e határozathoz, veszett fejszének nyele került, vagyis a paragrafus elesett, de az elv megmentetett.

XII.

Deák Ferencz tekintélye e kényes viták folytán, mindinkább szilárdult. Erélyes s mégis mérsékelt szavát, bátor de böles eljárását fönn és lenn egyaránt irányadóul kezdék tekinteni.

A diéta töle várta: mit és mennyit követeljen? a kormány töle tudta meg: mi az, a mit okvetlen meg kell adni?...

Csak néhány esetet idézünk itt bizonyosságul.

Miután Ferencz király 1835. marc. 2-án elhunyt, fia, a már előbb megkoronázott Ferdinánd foglalta el az üres trónt.

A bécsi udvar rossz szelleme, Metternich, ki magát a század első diplomatájának képzelé, mióta a reakciónak általa elvetett sárkányfogai oly hamar kikeltek s oly buján virítottak mindenfelé, — azt hitte most is, hogy ő szemes csupán, a magyar nemzet pedig csupa merő vakokból áll, — ergo: suttymban ugyan, de könnyű szerrel teremthet oly valamit, a mit műnyelven praecedensnek hívnak, s a mi a gyakorlatban afféle kakuktojás szokott lenni.

E könyv elején följegyeztük, hogy 1804-ben a római eben osztrák gubát cserélt Ferencz császár, s noha akkor megígérte, hogy Magyarországnak az új czégér daczára az ősi alkotmány öblös itczéjével fogja mérni a törvényes szabadságot és tiszta igazságot, Metternich már a fejedelem életében szűkebbre szabta az itczét, s a hol

szerét ejthette — hamis italt, gonosz italt mért drága pénzért a magyar népnek.

Most hogy a gazda meghalt, ő herczegsége elhatározta, hogy sarokba löki a maradék-itczét mindenestül, s a mód, a mit ehhez választott, ha sikerül, valóban ügyes s akármilyen ezermesternek is becsületére való „diplomatikus stickli“ nevet érdemelt volna. . .

Az új uralkodó Metternich tanácsára I. Ferdinandnak czimezteté magát, s minthogy Magyarország nyakán, illetőleg trónján már négyen ültek e diszes névvel, világos volt, hogy ha a pozsonyi diéta észre nem veszi „véletlenül“ a bárányszőr alatt a farkast — úgy meg-eszi ez adott pillanatban az „avita constitutiót“, hogy a jogi alapjokat vesztett gravamenek és fölíratok sem könyhullatással, sem fenyegetéssel többé ki nem kaparják a sírból. . .

A pozsonyi diéta ellenzéke azonban véletlenül rögtön ráismert az ordasra, s egy csomó törvénnyel és históriával akkorát huzott a bárányszőrre, hogy alatta kinjában a ravasz zsellér is megszólalt, s kénytelen lőn előbuvni, s ártatlan bégetés és jámbor ugrándozás helyett saját fogainak fehérségét mutogatni.

E fogakat akkorában — szégyen biz ez, de igaz — nálunk „magyar mágánásoknak“ csufolták.

Mérges czímviata támadt, s a méltóságos főrendek 17-er visszalökték a karok és rendek czáfolhatlan érvekkel támogatott üzenetét.

Végre a nádor Deák Ferenczet hivatá, s csak miután ez szemtől szembe kereken tudatta ő főnségével, hogy a rendek többsége miként Waterloonál a franczia gárda, meghal, de meg nem adja magát, s hogy idejuttatni a dolgot s szakadásig feszíteni a hurt propter certum quoniam nem tanácsos, meggyőződven Metternich herczeg, miszerint a magyar alkotmányt s hazánk függetlenségét ily mellékes kérdés vékonyszövetű köpenyge alatt megingatni vagy zsebregyünni nem lehet: egy szép reggel kijelenté ő főlsége Ferdinand, hogy mint magyar királyt — „ötödik Ferdinandnak“ fogja magát nevezni és neveztetni.

A kétéfű sást itt vitézül legyőzven, a hétfeű sárkánynyal gyúlt meg nem sokára Deák Ferencz baja; személyes tekintélye és befolyásának koszorús szabályját ezen kelle megpróbálni.

A folytonos leszavaztatás s az, hogy hiában hánnya a felső táblának idő és önzéstől vastagon és sűrűn szennyes falára a borsót, — szíve fenekéig elkéséríté a hazafi és szabadelvű ellenzéket. A magánkonferenciákon előbb egyesek, majd többen hangoztatták, hogy füstöt faragni és szerecsent mosdatni hálátlan és bolond munka. Üdvösebb és okosabb lesz: tömegesen és en corps visszalepni, s megfogni otthon az eke szarvát, vagy a megyei közgyűlésen hirdetni a századok előtt született s azóta óriássá nőtt igazságot: „Ne higj a — németnek!“ s hogy: „Bécsi kutyából azért hogy az ő zsirján hízik, sohsem látand szalomát a magyar nemzet!“

Deák Ferencz nem helyeslé, sőt nyíltan megróttá e kislelkű csüggedést. Alaposan kifejté, hogy a kötelelességnek nem a siker a zsinórmértéke, s hogy a katona, ki cserben hagyja zászlaját azért,

mert a túlnyomó ellenséggel szemben nincs kilátás győzelemre, — hátán viszi haza, a mi csak arcban ékesség és érdem, a megbélyegző sebet. A dietai ellenzéknek sem szabad hát mozdulni helyéről, bármí csekély számra olvad. . . A Thermopylaek dicsősége mindig fölér a Marengok és Auszterlitzekkel. . .

S ki hinné? . . . ugyanazon daczos és büszke fők, melyek nem rég minden értekezleten igazolták a régi magyar példaszót: „A hány fő, annyi gondolat“, s egyetérteni és pártfegyelmet alapítani és tűrni nem tudtak és nem is akartak, — most egyenként és együtt ellenvetés nélkül befogadták e fiatal ember öreg bölcsességét, s ujult erővel és törhetlen kitartással folytatták a harczot, mely számukra seben és koszorún kívül apró diadalokat, a haza számára pedig némi vívmányokat is termett.

Az egyházi tized kényszerítő megváltása, a jobbágy-telket művelő nemések megadóztatása, az országgyűlési költségeknek a nemések és nemesi előjogokkal fölruházott papság zsebére rovatása, az ösiség egyik védfalának, a hitbizományok kiváltságos természetének az actualis birtokosok halálával megszűnése, a Széchenyi-féle állandó hid eszméje kapcsolatban a mindenkit — nemest és nemtelent — egyaránt kötelező vámfizetés eszméjével, mind többséget nyert a rendeknél, s ha a kormányt több észszel és jóakarattal, vagy a hazát fölvilágosultabb és magyarabb aristokrátiával áldta volna meg a végzet: az országgyűlés végén másként, szebben és vigabban csattan az ostor, — mint az előzményekből sejteni lehet vala.

A rendek többsége belátta, hogy a népek jogot megfelelő nevelés nélkül annyi, mint gyermek kezébe éles kést vagy töltött puskát adni; — elhatározta tehát, hogy az ország nagyobb városailban egy-egy ipariskola, Budapesten pedig műegyetem állíttassék.

A kormány visszautasítá ezen, politikai szempontoktól teljesen független, csupán a legnemesb intentiókból fakadt törvényjavaslatot is, s mindössze annyit ígért, hogy ő Főlsége, ha a körülmények megengedik, (a mi osztrák nyelven annyit jelentett, hogy soha napján) — maga fog állítani ily tanodákat.

E kézzel fogható roszelelkűség még Deákot is tűzbe hozta. Szokottnál keserűbb és keményebb hangon szólott:

„Bármily kevésbé vagyok is optimista, mégis hiszem, e gyűlöletes leiratnak is lesz egy némi haszna. Számos polgártársaink, ha tán nem viseltettek is igen nagy bizodalommal a kormány iránt, de azt sem hitték, hogy az ellenséges hazánk java iránt, de ime a kormánynak minden válasza olynemű, hogy kiábrándíthat bennünket. És ezért hálával tartozunk a kormánynak, mert a csalódás a betegségek legroszabbika.

Mi nem kértünk a kormánytól sem költséget, sem segélyt, sem tanácsot; mi semmiben sem akartuk megszorítani a kir. jogokat; mi semmi új, eddig ismeretlen jogot nem követeltünk magunknak: semmi egyebet nem akartunk, mint törvényt alkotni, mely a népet erkölesileg és anyagilag kifejthesse. És a kormány közbelép, hogy minket ebben megakadályozzon! De vajjon mi fog ebből következni? Az, hogy

számos kebelben fölébredend ama keserű érzet, hogy az osztrák kormány, félvén Magyarország kifejlődésétől, azt elnyomni törekedik haladásában. Szerencsétlen egy politika! Csalfa és nyomorult egy számítás! Mert lehet-e annál czélszerűtlenebb számítás, mint ama pillanatban ébreszteni, szíveinkben keserű érzeteket, midőn az országgyűlés szétoszlik, hogy azon érzelmek küldöinkre is áterjedjenek? Nem kell jósnak lenni, hogy megjövendőljük, miképen a kormány politikája jobban kifejteni a nemzeti ellenzéki erőt, mint minden összművészeti intézetek. Arra szavazok, hogy a fölratot ismételjük, de azt tanácslom a nemzetnek, hogy csak önmagában bízzék.“

Ha meggondoljuk, hogy az országgyűlésnek 1836. május 2-ára kitűzött bezáratása ekkor már ajtó előtt állott, s végigfutunk elménkben azokon, a mik következtek, Deák önértetes de komor szavaiban, mik e dietának hatyudalát képezzék — a római történet árnyai látszanak kísértetni, s mintegy hallani véljük ez óriási hatalom romjai közül azt a baljóslatu híres frázist: „Caesar! morituri te salutant!“

XIII.

Lássuk már most, kik valának első helyen a bécsi kormány által kiszemelt „morituri“?

Az 1832/6-ki országgyűlés egyik nevezetes eseménye Kossuth Lajosnak talán még a Deákénál is fontosb megjelenése volt a pozsonyi küzdőtéren.

Absens legatus, pinczébe, illetőleg kuczkóba utalt szerény pót-követ lévén, óriási lángelméje s ezzel arányos haza- és szabadságszeretete nem érvényesülhetett a rendek tanácskozó vagy decretáló asztalánál. Más nyilatkozási formát keresett hát, s mint a napsugárnak, hogy behasson valahová, s eloszlassa a sötétséget — elég egy gombostűfejnyi rés: neki is elég volt a szerény reporteri állás, hogy eljusson szava a nemzethez, s világot gyújtson sok sötét elmében, s életet és mozgást keltsen ott, hol addig az éj közönyös és tétlen nyugalma uralkodott.

Azon elfogultak és részrehajlók, kik a gyakorlati Széchenyi vagy Deák kedvéért Kossuthban a szó hatalmán kívül egyebet csodálni nem tudnak: szándékosan vagy véletlenül, de (az igazság s a mindhárom nagy fiát és ezek dicsőségét egyformán és egészen magáénak nevezhető és nevező haza rovására) feledik, hogy Kossuth égbevesző pályáján a szó töblnyire — majdnem mindig — pusztá szónál több, — valóságos tett volt. . .

A 32-ki országgyűlés elején sok port vert fel az ugynevezett napló-ügy. . . Kölesey 1832. decz. 30-án idevonatkozólag ezt írta már többször idézett naplójába:

„Wesselényi tegnap estve conferentiára hivatott, nem jelenhetvén meg, ma hallám, hogy Pázmándy, gróf Andrássy s több mások közt az a Kossuth is megjelent nála, ki valamely nap, mint távollévők követe a kerületi napló nyomtatását sürgette. E napló fordult

föl mostan is. Kossuth az eddigi ülésekről tett jegyzeteit felolvasá, tetszést nyert és azonnal egyezés lön, hogy a napló alkotása reá, Oroszra és a két gyorsíróra bízassék s fáradozásaikért a fizetés aláírás után gyűjtsessék.

Dimidium facti qui coepithabet . . . És ime mi, az országgyűlés tizennegyedik napján még mindig a kezdet előtt vagyunk. Mert mindezen tanakodások mit tesznek mást, mint hogy azon módot keresik, a mi szerint a dologhoz kezdenünk lehessen? Nem úgy van-e? A mód bizonyosan tegnap sem találtatott ki. Estvéli ötkor küldött-ségi gyűlés vala s gróf Andrássy (György) kérdezteván általam, Kossuth személyét gyanusnak mondotta s így a naplónak szerkesztője ma sincs“ . . .

A derék gróf in chamera charitatis terjesztett gyanusítása szerencsésen el is ütötte Kossuthot a napló vezetésétől, de mivel a költő szerint a valódi lángész még a koporsóból is kitör és eget kér, Kossuthot sem ölheté meg örökre ez erkölcsi orgyilkosság . . . Kitört a koporsóból s nemcsak kérte, de el is érte az eget: a halhatatlanságot . . .

Aláírás után „Országgyűlési Tudósításokat“ kezdett írni, művészi formában reprodukálva, a mi jót hallott a diétán s prometheusi szikrát lehelve sok oly beszédbe, a mi előbb sár és agyag volt, nélküle az is maradt volna . . . A követ urak nagy gyönyörűséggel nézegettek szellemi énjök ily eszményített „arczképeit“, s részint e hiúság, részint egyesek ügybuzgalma szárnyain rövid idő alatt az egész országot szelétiben hosszában berepülte a Kossuth munkája és neve . . .

Az országgyűlés berekesztésénél kiapadván a forrás, a honnan eddig merített — (az üdvözítő chanaei példájára borra változtatván számtalanszor az inkább bőven, mint tisztán ömledező vizet) — azon ötlete támadt Kossuthnak, hogy a magyar közélet egyik nyomatekos organumává emelkedett vállalatát nem fekteti az országgyűlési akták mellé, hogy velök is köztök porrá legyen, — hanem a régi alakban és szellemben, de új czímmel és tartalommal a törvényhatósági élet és megyei mozgalmak tolmácsa és közvetítőjévé avatja.

A megvetett kis szikra ez által hatalmas lánggá fejlett, magasan fölcsapó, messze világító lánggá, melyet a megrémült bécsi kormány olajjal igyekezett eloltani.

A diéta utolsó napjaiban már nyílt titok volt, hogy a nemzeti közvélemény újabb nyilatkozatai nincsenek inyére Metternichnek, s hogy komoly lépések várhatók részéről elfojtására azon szellemnek, melyet Franciaország és Páris szült 1789-ben, Ausztria pedig és Bécs keresztrefeszített 1815-ben. A híres diplomata szentül hitte, hogy a kit ő egyszer megölt és eltemetett, mivel a szent szövetségben rengeteg követ gördített a hulla fölé, s ellopátás vagy más csíny ellen fegyveres örökkel is biztosítá: a törekeny testtel a megváltó eszme is ott marad, elrothad a nyirkos sírban, s mikor aztán hivatalosan jelenték neki, hogy ez utóbbi — márványlap és istrázsa daczára is — föl-támadott, s az olasz, francia és lengyel forradalmakban tanainak varázsa, törekvéseinek szentsége s eszközeinek magasztos tisztaságá-

val nem csupán kápráztatja a világ szemét, de új apostolokat teremt, új hiveket hódít tömegesen mindenfelé — a konok és gögös herczeg is elhatározta: nem nézni ölbe tett kézzel az Olympust és hamis isteneit fenyegető veszélyt, s az olasz intervenciótól a Magyarországot sújtó erőszakig az absolutismus egész hadseregét mozgósította a szabad szabadelvű áramlata ellen.

A magyar udv. kanczellária feje, Reviczky Á. loyalis alattvaló, de bizonyos pontig egyszersmind magyar ember és hazafi lévén, mint declarált kegyencze Ferencz királynak bátran, s többször eredményesen, fődözte Magyarországot Metternich durva beavatkozásai s gyalázatos intentióival szemközt . . . De alig hogy a patronus elhunyt, — a kegyencznek is kitelt az esztendő, s helyét és hivatalát a magyar aristokratia egy fattyuhajtása, a tehetségtelen, tudatlan, döllyfős és undorodásig hazafiatlan Pálffy Fidel kapta. Ez a semmi ember példátlan szolgálalelekkel teljesített minden parancsot, a mi felülről jött, s tulbuzgóságában nem a lábán, de a fején is kész lett volna tánczolni arra a nótára, melyet Metternich fűtt Bécsben.

Említettük, hogy a pozsonyi diétáról Erdélybe sietett Wesselényi nyelve és lelke volt ez időtájban a nemzeti ellenzéknek. E dicső szerepéhez és abból folyó kötelességeihez otthon, imádott kis hazájában is hű maradt, s ha a bécsi kormány szemében eddigi magaviselete szálla volt, — gerendává nőtt az a kolozsvári országgyűlésen és egy szatmármegyei közgyűlésen elharsogott beszédei és vakmerő föllepése folytán . . . A pozsonyi rendek épen a czimkérdés fölött vitatkoztak, midőn villámként sújtott közérők a rémhír, hogy Wesselényi megidézett és üldöztetik, s bár Beöthy Ödön gyönyörű beszédben mutatá ki az egész ellenzéknek szülő „Memento“ jogtalanságát és bűnös voltát, — Balogh János meg egy országos ülésen szóról-szóra ismételte és magáéva tette a szatmári szónoklat incriminált kifejezéseit, — a kormány nem ijedt meg és nem hátrált, sőt inkább Baloghot is hűtlenségi kereset alá fogatta.

Az általános indignationak, mely e miatt országszerte keletkezett, legzajosabb kifejezést az országgyűlési ifjuság adott Pozsonyban. A haza reményei, kik a diétán tapsaikkal és tüntetéseikkel egész hatalomná lettek s a népszerűbb követeknek, p. o. Deák, Beöthy, Bezeredy, Balogh, és legkivált Kölesey és Wesselényinek fáklýászenével vagy más ily „alkalmi tisztelgással“ többször kedveskedtek — rég magukra vonták a magas körök neheztelését, s miután 1834-ben „az emberi jogok terjesztését czélozó“ „Társalkodási Egyesület“-et* alakítottak s nyilvános üléseiken a legfontosb és legkenyesb társadalmi és politikai kérdéseket pengettek és feszegettek, csak jó alkalomra

* Ez „Egylet“ alapszabályait állítólag Deák fogalmazta vagy legalább revidálta, az eredeti tervezet ifjú tüzzel, de a tényleges viszonyok számbavétele nélkül fejtegetvén: mi lesz a szövetség czélja? Kászonyi „Ungarn's vier Zeitalter“ czimű emlékirataiban (1. köt. 103. s köv. l.) több érdekes adatot közöl az egyletről, melynek ő is tagja volt, csak az a bökkenő, hogy nála amnyi a kézzel fogható „költemény“, hogy föltétlenül hiinni még semleges vagy valószínű állításainak sem lehet . . .

lestek ott fön, hogy a társulat szövivői: Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Pázmándy Dénes, s a mindenkifölött kitünő, ragyogó elméjü és előadásu Lovassy Lászlóval kurtán végezzenek.

A „Wesselényi-pör“ sötét szárnyai alatt meghozta e jó alkalmat.

Az „Egyesület 107 tagja“ dicsőítő fölratot intézett Wesselényihez, a miért az erdélyi országgyűlésen oly nemesen és bátran küzdött az igazság mellett, a pozsonyi diétáról hazatérőt pedig az ifjuság egy része nagyszerű fáklyászenével üdvözölte Pesten, Lovassy elragadó szép, de szokatlanul merészröptü beszédben tolmácsolván a haza köszönetét . . .

A kormány üstökön ragadta e kedvező pillanatot, s országos haj rá-t rendezvén az ifjak ellen, néhányat lépre is kerített és elfogatott.

Nincs elég terünk a gyűlöletes ügy tanulságos és megható részleteivel foglalkozni, csak „az ítéletet“ constataljuk, mely néhány mellékszemélyre rótt kisebb büntetésen kívül „a főczinkos és főbünös“ Lovassy Lászlót Spielbergen vagy más osztrák helyen töltendő tíz évi várfogsággal sújtá.

Egy ország visszhangozta a kebelrázó jajsztót, mely a szerencsétlen ifju bánatnak apjának ajkairól, mint egykor Ábel ártatlanul ontott vére — boszuért kiáltott az égre. Minden megye (4—5 kivételével) fölrít az ifjak mellett, s a közgyűléseken egymást tulszárnyaló éles kifakadások kárhoztaták a Metternichiek uszályhordójává alacsonyult kuriának törvénytelen eljárását.

Kossuth ékes tolla a „Törvényhatósági Tudósítások“-ban remek keretet vont e fájdalmas de szép, s nagyszerűségében szintoly lelek-emelő és vigasztaló közhangulat képe köré, s a ritka egyetértést, mit a megyék az ifjak védelmében tanusítottak — ha nem egyedül, de tetemes részben az ő közleményei idézték elő.

Megjegyzendő, hogy Kossuthnak magának is volt már rovása Bécsben. Az „Országgyűlési Tudósítások“ tervezete, később szelleme rozsz vért szült az intéző „hivatalos“ tényezőknél, s e visszatetszést eloszlatni vagy lefegyverezni nem igen lehettek alkalmasak a szerkesztő afféle eltilthatlan, de boszantó és hatásos fogásai, a minő példaul — ex uno disce omnes — az volt, hogy a kormány által álutakon és beestelen eszközökkel létrehozott „megyei pótutasítások“ egyik legszomorubb következményét: a Kölcsény lemondását és távozását a diétáról, gyászkeretben jelenté az olvasóknak . . .

Quod differtur, non auffertur. Mig a diéta együttült: elnyeltek az illetők a Kossuth keserü labdacseit, most azonban röviden fogták a dolgot; a nádor a „Törvényhatósági Tudósítások“ beszüntetését kategorice elrendelte.

A „szó emberének“ csufolt Kossuth nem igen félt a maga, annál kevésbbé a bécsi hatalom azon árnyékától, mit magyar kormánynak hívtak . . . Pestmegye elé vitte ügyét, ennek oltalmába ajánlá vállalatát. A megye meghallgatá a kérelmet, s pártfogása védszárnyait ünnepélyesen kiterjeszté Kossuth fölé . . . Peldáját 40 megye utánozta,

sőt 22 megye végzésileg kimondá, hogy a veszélyben forgó, égetően szükséges jeles vállalatot járattni és támogatni fogja.*

A kormány válasza a megyék illetén fölterjesztéseire ismeretes. 1837. máj. 5-én virradóra Ötvös József kir. fiscus commandója alatt 48 gránátos rohanta meg Kossuthot zugligeti lakásán, s letépve őt kétségbeesett, könybefuló családja kebléről — börtönbe hurczoltatá. A hazafi lelkületü, törvényjártas, s esküjében igazságot és részrehajlatlanságot fogadó kir. tábla — felsőbb utasítás szerint — négy, a még hazafibb, törvényjártasb, igazságosb, részrehajlatlanabb és — lovalisabb hétszemélyes tábla pedig őt évi fogságra ítélte „a lázító és fölségsértő“ Kossuth Lajost . . .

Kárpátoktól Adriáig lázas izgalmat keltett az előbbinél is vakmerőbb, s nem csupán törvénytaposó, de egyuttal vészjóslo ez új erőszak, — s bár büszke és konok feje fölött csak hajszálon lebegett már régóta a damoklesi éles kard, s a legelső szellőre el kelle hogy szakadjon az élet és halál közti mesgyevé vált vékony hajszál, — Wesselényi habozás nélkül a visszahatás élére állott, s levelei és beszédeiben egyaránt kitört vulkanikus kebléből a fékezhetlen harag . . .

„Hatalmas lépést tevének, így panaszkodik (máj 8-án irt levélben) fölindulva Kölcsénynek, az erőszak utján. Meddig mennek s mik lesznek ezen lépés következtései? Kossuthnak gyászba borult s inség szélén álló családját, (melyről Kossuth példatlan fiúi szeretettel és gyöngédséggel gondoskodott eddig) a nemzetnek magáévá kell fogadni . . . Pedig mi nyomoru jutalom, mi silány pótlék pénz elrablott szerelmünk tárgyaért? . . .” Május 28-án így folytatta: Kossuth elfogatása következtében most hétfőn itt (Pesten) közgyűlés vala. A fölrás pontja az, hogy Kossuthnak a vármegye evictora s hogy a „Törv. Tudósítások“-nak nem szabad megszűnniök. Kossuth családja számára aláírás nyittatott. A közgyűlésen itt nagy volt a lelkesedés. Szegény Lajossal gyáva s kegyetlen szigorúsággal bánnak. Minden kérés mellett sem tudták még szülei kieszközölni, hogy legalább láthassák . . . Pest végzését a többi megyékkel is közölni rendelte! . . . stb.

A közlés megtörtént . . . S a megyék rúndák az ament . . . A kormány pedig újból fölvéteté a Wesselényi rég pihenő pörét, s mig e férfit Vörösmarty koszorus lantja megdicsőíté, s százezer ajkkal áldá Pesten és millió szívvél vidéken a közvélemény az önfeláldozásért, melylyel a fővárost 1838. márcz. 13—15-én elborító árviz alatt életét ezerszer és ezerszer kockára tévé mások megmentése végett, — a kir. tábla 1839. febr. 1-én három évi fogságra ítélte őt . . .

Nevednek és nemzetednek szegény mártyrja Zrínyi Boldizsár! lehatott-e poraidhoz a föld alá, vagy föl szellemedhez az égbe — ez ítéletek szava? . . . Im társakat kaptál és utódokat, de — dicsőséged árán, mert az utókor részvétén és könyein osztozni fog véled ezen-tul Lovassy László, a ki börtönében megőrült, és Wesselényi Miklós, a ki megvakult, mint néhány tized előtt — Te, az övéknél hosszabb, de nem igazságosb fogságodban megőrültél és megvakultál! . . .

* Kerékgyártó Á. Magyarország történetének kézikönyve. V. köt. 264. l.

„A bécsi kormány nem egyéb, mint háromszázados törvénytelenység“ — mondá a 36-ki diétán Színnyei . . .

S Marczibányi ugyanott és ugyanakkor hozzátevé: „Nincs törvénykönyvünkben egyetlenegy törvény, melyet három század óta a bécsi kormány sokszorosan meg nem sértett . . .“

A nemzet többsége hallotta, de nem okult ez igazságon.

Most eszébe jutott ismét, s mikor aztán a börtönajtó megnyílt, s sápadt arczzal és megtört testtel a foglyok egyike — színe elé lépven — reszkető kezével rámutatott a hatalom áldozataira és a nemzet sebeire: a gyászbán és boszuban egygyéforrt milliók fölkiáltának: Vezess!! . . . s megindulának nyomában és harszólnak zászlója alatt soha nem látott hősiséggel mindaddig, míg idegen zsoldosok tulnyomó ereje a félvilág által megcsodált győzhetetlen kardot ketté nem törte — Világosnál.

XIV.

Azok közé tartozom, kik Deák Ferencztől 1867-ben megtagadták a politikai bátorságot fölfelé, sőt tán gyávasággal is vádolák — a trónnal szemközt.

Visszavonom a vádat . . . Megkövetem a halottat s bocsánatot kérek elköltözött szellemétől . . .

Mea culpa! Mea maxima vagy legalább valde magna culpa.

Ki a históriai igazság ellen vét: halálosan vétkezik . . .

S a hit, hogy gyarlóságból tette, vagy hogy az ő csekélyisége nem számít: nem menthet föl senkit a tévedés bevallása alól.

Belvederi Apollot teremteni lángészt és lelkesedést igénylő, s egy élet javát fölemészítő munka . . . Foltot ejteni rajta elég egy perc egy — légynek . . .

Meglehet, hogy ez póruljár, ha a teremőr vagy közönség rajt és utoléri . . . de a szobor szeplőtelen tisztasága — ha többre nem: néhány órára — odavan.

Oly rendkívüli alakokat, a minő Széchenyi, Kossuth és Deák, joggal megilleti, hogy a kétköznapi elme intenciók és indokaik fürkészésébe ritkán bocsátkozzék, s a mikor megkísérli, a hőrebhegyi csipkebokor parancsa csengjen fülében mindig, s a legmélyebb tisztelet és kegyelet kötelessége alól magát föloldozva soh se higgye . . .

Hebeshurgya, dőre vélemény volt, mely Deák Ferenczben a közjogi szerződés megkötésénél politikai gyávaságot supponált indok gyanánt.

Deák nem volt gyáva soha! . . .

A támadásban körültekintőbb, higgadtabb, lassubb és óvatosb vala a Hannibal kerülgető Fabiusnál . . . De politikai hitvallásában s a nemzet igazának védelmében viszont rendítenül állhatatos, és hősieen elszánt és áldozatkész, akár egy Regulus . . .

A czimkérdésben, mint láttuk — a nádor, ki őt lekenyerezni vagy capacitálni akarta, — nemes őszintesége és hajthatlan erélye által annyira legyőzetett, hogy e találkozás után az ő, Bécsben is nyo-

matekos, votuma szintén az ellenzék értelmében sürgeté a vita eldöntését.

Az országgyűlést követő pörök pedig még szebb, bár rá mint hazafira és jóbarátra egykép szomorú alkalmat nyújtottak Deáknak, független meggyőződését és személyes bátorságát ragyogtatni.

E jogtalanul kezdett, erőszakosan folytatott s egbekiáltó igazságtalansággal befejezett politikai pörökben a vádpontok és bizonyítékok jórésze az illetők lakásán talált és lefoglalt magánlevelekből vétetett.

Mindenki tudta ezt . . . Deák is . . . S ha a főnebbi körülmény egymaga elég lehetett, hogy az emberek még a papirtól is eltitkolják ezentúl nézeteiket, mennyivel inkább állhatott volna ez Deákra nézve, kinek egyik levele Kossuth pörében szintén szaporitá a „peccans materiát“, mivelhogy következő sorokat tartalmazá: „Nyilvánosság mellett a vétek lehetetlen; titkos szövetekezések pedig, miket a kormány minden ártatlan dologban is gyanítgat, szentül hiszem, hogy hazánkban nincsenek. Furesa látni és hallani a kormánynak és kormány embereinek nevetséges félelmét; még a kisebbek is rémképeket alkotnak maguknak s azzal ijeszti magukat és egymást is; ők makacsul hátat fordítanak a kelő napnak s ányékukat iszonyu rémnek nézik; pedig ha ismernék a hazát, ismernék az embert és embereket, szintugy tudnák, mint mi tudjuk, hogy alig van ország Európában, hol kevesebbet lehessen revolútiótól tartani, mint jelenleg nálunk; csak majd ők feltökben olyan balgatang lépéseket ne tegyenek, melyek nem zendülést, de zavart okozhatnak. De ők félnek s a bokrokban mozgó nyulat is rablónak vélik; pedig „est genus unum stultitiae: nihil metuenda timere“ azt mondja Horác.

Deákot boszantá, hogy a mit ő írt, másnak tudják be vétkül, de actiójának szabadságát korlátozni sem e helytelen eljárás, sem az abból rá is háromolható veszélyek által nem engedé.

Alig értesült az ifjak elfogatásáról, Kölcseyhez 1836. jul. 11-én intézett levelében kifakadt: „Nem látom át, hogy a kormány mitől tart hazánkban, s ily kemény eszközökhöz miért nyult?“ Valamivel később, 1836. szept. 10-én pedig Wesselényinek válaszolva, még határozottabban és szigorubban nyilatkozik.

„Mind a két kedves leveledet, ugymond, vettem. Rút dolog, mit az ifjakkal tesznek, a fiscus vádja általános, pusztá és tág értelmű, mindent alája lehet vonni, a — titkolózás mestersége szokott azoknak lenni, kik az igazságos közvéleményt méltán rettegik, — más kormány siet tudatni a nemzettel azon vétket, mely miatt ily kemény eszközökhöz nyult, hogy megmutassa, miképen egyedül a kénytelen-ség vezette kemény eszközökre, s itt nálunk e helyett titkolózást választanak. Én az ifjak vétkét nem tudom, sőt még azt sem, a mi okot adott: hogy a kormány őket vétkeseknek vélje, de nem hihetem őket oly balgatagoknak is, hogy a fiscus vádja alá tartozható tettet követtek volna el.“

Még kevésbbé titkolta a Kossuth igaz ügye és elhagyott családjá iránti élénk rokonszenvét. Zalamegye gyűlésein élesen kárhoztatá a

kormányt, s hazafi gondjai között nem utolsó helyet foglalt el a kenyérkereső fejétől megfosztott inséges családról való gondoskodás.

A számos idézhető adat közül hadd álljon itt egy, mely annál nagyobb súlylyal esik a mérlegbe, mivel Pozsonyban s akkor íratott a levél, melyből vesszük, mikor az egész ország szeme Deák személyére volt irányozva, s a napirenden lévő élet-halálkérdések roppant tömkelegében az ő bölcsességétől várta az Ariadne mentő fonálát minden ember.

„Vörös * itt volt nálam, — így ír 1840. febr. 11-én Wesselényihez, — s elmondá Lajos ** családjának állapotját, s mutatta levelet, melyben nekik oly ajánlást tévél, hogy azt el nem fogadniok vétek volna, ők városon jövedelmeikkel be nem érik, még akkor sem, ha kétszeresen többet kapnának, s pontosan kapnák azt, mert akkor ők kétszeresen többet költenének; — falun azonban ok és alkalom kevesebb lenne a penzköltésre. Beszéltem én itt Klauzálal és Bezerédyvel az iránt, miképpen lehetne legalább jelenleg rajtok segíteni, minthogy Vörös a lekötözött summák kamatait sem tudja beszédni, általános aláírást nyitni nem akartunk, ez Lajosnak is fájt volna, s annyi gúnynak, hideg részvétlenségnek az ügyet kitenni nem akartuk, a mennyi nálunk az elhamvadt szalmatűz után, előre látható volt, csak baráti körben szedtünk tehát segédelmet, s olyanoktól vettük el azt, kik önkényt ajánlkoztak. Bezerédy szólott Batthyányi Lajosekkel is, s eképen mintegy 1100—1200 pengő forintot szedtünk össze, ezt Vörösnek által fogjuk adni, mint Kossuthék tulajdonát, ez a pénz, úgy hiszem, ismét rendbe hozza jövedelmeiknek megakadtott folyását, s legalább nem kell a capitalisból valamit felmondani.“

Legmelegebb részvétellel, s az ítélet végzetes horderején könynyitni törekvő lankadatlan buzgalommal mégis a Wesselényi érdekeit karolta föl Deák, egy hazafi, jó barát és testvér háromszoros szeretetével egészen magáévá tévén az ép oly bonyolult, mint kényes ügyet.

„Kubinyi megküldötte nekem, — írja látszólagos nyugalommal 1836. sept. 10-én Wesselényinek, — a te pörödben hozott ítéletet... ez nekem váratlan nem volt, mert...“ hanem azért a nemzet ünnepektől hősének barátai közt első, ki minden követ megmozdít, s a hosszabb idő óta szembajban sinlő, s a börtön dohos legétől menthetlenül megvakuló nagy férfiról e gyászos csapást elfordítani erőlködik.

1839 elején személyesen vizs Bécsbe Wesselényi beleegyezésével folyamodást, hogy a kir. tábla által elítéltnek még az esetre is, ha a hétszemélyes főtörvényszék netalán megerősitené az ítéletet — engedelem adassék szembajának gyógyítása végett azonnal Graefenbergbe utazni, Wesselényi lekötven szavát, hogyha meggyógyul vagy gyógyulási reménye bizonyos idő múlva végkép meghiusul, önkényt fog jelentkezni a börtönbüntetés kiállítására. Deák Ferencz előterjesztései annyira megindíták a különben is jószívü Ferdinandot, hogy parancsára a főkanzellári, majd a minisztertanács is hivatalból tár-

* Antal. ** Kossuth.

gyalta a kérést, s bár a nádor, József főherczeg váltig ellenzé (s a hétszemélyes tábla időközben a három évi fogságra szóló ítéletet csakugyan megerősítven, Wesselényi már tényleg elzárattott) — Deák Ferencz hathatós közbenjárása kieszközlé, hogy a fogoly — a folyamodásban megjelölt föltételek alatt — Graefenbergbe költözhessen. *

Deák Ferencz eseménydús életében e rejtélyes ellentét látszat és való közt többször is előfordul, s úgy félrevezeté néha kortársait, hogy Kossuth Lajos, tehát a világ egyik legnemesb és legfonságosb szelleme — a Deák ravatalára cypruságot hozó búbajos szép levelében nem minden keserűség nélkül jegyzi meg:

„Jobbra balra mindenkivel jól tudni lenni nagyon áldott socialis tulajdon s az értelmi felsőségnek nagyon hatályos auxiliarisa a közéletben. De a ki e tulajdonnal bír, az a mint senkit sem gyűlöl, úgy senkit sem is szeretlet igazán.“

Tudott-e Deák „igazán gyűlölni?“ nem vagyok képes eldönteni. Bizonyítékom erre csakugyan nincs. . . De hogy „igazán és mélyen szeretni“ igen is tudott: arra „a Vörösmarty-árvák“ lélekemelő eseteinek sokat idézett adatánál még meggyőzőbb és meghatóbb tanu a Wesselényivel folytatott levelezés számtalan helye. . . Deák Ferencz figyelme, gyöngédsége, előzékenysége, jósága és gondoskodása oly határtalan és kimerülhetlen a sors és hatalom által egykép sujtott „barát“ iránt, hogy herculesi erőnek is túlterhes munkássága közepette, az 1840-ki diétán a graefenbergi beteg számára még olvasmányról is ő gondoskodik, pipaszárákat ő vásárol, az országgyűlési naplóra ő praenumerál stb.

Nem állhatom, hogy néhány érdekes és jellemző sort egyes leveleiből itt kommentár nélkül ne közöljek.

*

Zala-Egerszeg, sept. 10. 1836.

Kedves Miklósom! Az átkozott füredi kigyó csipése tehát oly mérges volt: hogy miatta még most is sinlő az ágyat nyomod? Siess gyógyulni barátom, és jöjj, hogy ölelhesselek minél előbb, van sok, miről szólni szeretnék, pedig sokat szólni; röviden írtam már róla Kossuthnak, kívánd e levelemet magaddal közölni, néked nem ismétlem azokat, mert lehet, hogy levelem Pesten már nem talál, s azután vidám szóval többet. **

Pozsony, 1839. szept. 9.

Kedves barátom! Augusztus 25-én írott szíves leveledet tegnap kaptam, sietek megnyugtatóra a mai postával egy-két sorral válaszolni. Midőn folyamodásodat s az ahhoz tartozó irományokat kaptam, néhány nap múlva lejött Bécs-

* Horvát Mihály: „Huszonöt év története.“ II. kötet 60—61. l.

** A találkozás megtörtént, de az előreígért vidám szóból minnél kevesebb lett. . . Dr. Ivanovich Endre, Grácban élő hazánkfia, magánlevélben közli a „Deák-album“ szerkesztőjével, hogy Wesselényi őt gyors előfogaton vitte Pestről Zala-Egerszegre, az ott ideglázban fekvő beteg Deákhoz, s mikor ez kissé fölépült, Pestre költözött, s két hónapig lakott a kigyógyítás kiegészítése végett a doktor urnál. Többször megfordulván itt Széchenyi is, egyszer széles kedvében Deák vállára tette kezét, s így szólt hozzá tréfás komolysággal a híres gróf: „Krisztus azt mondá Péternek: te szikla vagy, rajtad épitem egyházamat. En is rád épitem Ferkó! ki szikla vagy, hazánkat, s a mit én kezdettem, te fogod folytatni és befejezni!“ (?)

ből, Kis Lajos agens ur, én véle az egész dolgot közlöttem, s ő igen fontos okoknál fogva legjobbnak vélte: hogy folyamodásodat ő fogja Bécsben benyújtani, s annak rendén felvételét sürgetni: minden egyéb beavatkozást ezen uton kívül károsnak lát, — én tehát az iratokat kezére adtam, ő a folyamodást bizonyosan beadta, de még eddig tőle tudósítást nem vettem. — Sükert reményelek.

A pipaszárakat majd alkalommal küldöm el, lehetetlen, hogy valaki erre ne vegye útját, ki Graefenbergbe megy.

Pozsony, 1840. márcz. 2.

Beadtad-e már folyamodásodat, ha nem, iparkodj kérlek, mert ott fenn gyakran lassabban mennek az ilyen dolgok; nekem van reményem sikeréhez.

Vetted multkori leveletemet a postán? és a pipaszárakat Pejacsevics által?

Pozsony, 1840. ápril 10.

Kedves barátom! Sietve írom ezen néhány sort Vachot által, kit Vörös utasított hozzám, csak lopom a pillanatokat, mert az országgyűlése végén állunk, ilyenkor pedig, tudod, halmozva vannak dolgaink, s még a mi reggeli óráinkból szabadon maradna, azt a sok indigenának látogatásai zavarják.

A fő Rendi naplóra előfizettem helyetted 100 ívre, már 31 iv megjelent, azokat ime általküldöm, mulatni fognak, mert szerkesztette jól van, minthogy nagy része beküldetett, — s a beszédek jobbra derékek. — A mi naplóinkra s actáinkra nem praenumeráltam neveddel, erre majd az országgyűlésének végén is jól lesz praenumerálni, olvasni ugy sem fognád addig, s az időnkénti kiszedése az íveknek csak alkalmatlansággal járna kivált az országgyűlés után, midőn mi már itt nem leszünk, mert hihető, hogy még három hónapig is késik az országgyűlés után az utolsó ívek megjelenése. A fő Rendi napló ára 100 ívre 6 pforint, ha újabb előfizetés lesz szükséges, gondom lesz rá, s ha elmegyünk, teszek rendelt: hogy hátralevő íveidet általvegyc.

A pipaszárakért Ehrenhofert kifizettem, járt azokért 6 frt p. p.; a puska-csináló azt izente: hogy már néked válaszolt.

Mi májusban bizonyosan haza megyünk, s talán kár nélkül, s legalább rosszabbá nem téve közolgainkat.

Isten áldjon meg Kedvesem, ismét kopognak, hihetőleg ismét indigena, már eluntam őket. Isten áldjon!

Hiv barátod

D. F.

Zala-Egerszeg, 1840. aug. 10.

Kedves Miklósom! Már több három hónapjánál, hogy Tőled csak egy betűt sem kaptam. Nekem rest levelezőnek nem igen volna ugyan jogom e miatt véled perelni, de szíveséged és pontosságod annyira elkényeztetett, hogy most már ily hosszas hallgatásod nekem sok aggodalmat okoz. Pozsonyból elindulásom óráján irtam Hozzád néhány sort, és ismét itthon néhány héttel ezelőtt irtam másik leveletem, de Te mindegyikre hallgatsz, nem kaptad-e azokat? vagy a mitől isten őrizzen, súlyosabb betegség gátolja válaszodat. — Tudósíts, az Istenre kérlek, ha csak egy pár sorral is, mert aggodalmam határtalan.

Mikor ölelhetlek ismét kedves Miklósom? Ugy-e, ha az ősszel, mint írad, visszatérsz, felém veszed utadat, a télen pedig, ha majd a büntetőtörvénykönyvi választmányt összehívják, reményem, sokat leszünk együtt!

Kehidán, 1841. márcz. 4.

Kedves barátom! Holnapok multak el már elválásunk óta, s én rólad attól fogva semmit sem tudok. Ohajtva vártam tudósításodat Karácson táján ádándi s pesti utadról, de úgy hallom, szemeid ismét rosszabbul lettek, s Graefenbergbe siettél; írj, az Istenre kérlek, ha csak egy pár szóval is: tudósíts egészséged állapotjáról és arról: hogy mikor fogod ismét Graefenberget elhagyni, és hol láthatlak?

Kehidán, 1841. júl. 6.

Kedves barátom! Augusztusban tehát ismét ölelhetlek? nem képzeled, mily forrón vágyok látni téged minél előbb, sokat, igen sokat ohajtok szólni veled, hiszen csak Te vagy és néhányan még, de igen kevesen, kiket, Hazánk ügyét tekintve, tisztán és teljesen értek mindenben.

Erdélyi állapotod valóban fájdalmas, sőt felette boszontó. Mi lehet oka ezen késedelemnek, hiszen ők maguk ígérték azt, s abban csakugyan semmit sem nyerne, ha ezen ígéretet is megszegik; várakozást ajánlgatni könnyű, de várni, és mindig sikeretlenül várni annak, kit a várakozás minden pillanata értékének egy részétől foszt meg, s ki már évek óta sóvárog a számkivetésből szülő-földjére, kedveseinek körébe, szülőinek sírjához visszatérni, ez már csakugyan keserű. — De mi tehát az eszköz a dolog hamarítására? Kifakadni s az elfojtott fájdalomnak már tovább nem fékezhető keserű hangján nyilván felszólalni a politikának ezen fonák, sőt méltatlan eljárása ellen; ez csak bosszuállás, mely talán némileg enyhíti a fájdalmat, de célra nem vezet, és csak akkor használható, ha mindennek szakadni kell, s már minden remény elveszett. — Irj talán ismét Majlátnak, mint szándékoz vala, de nyilvános lépést addig ne tégy, míg a dologról egymással szólva, annak minden oldalát meg nem hányjuk, — addig azonban történik is talán valami, hiszen ily esű játékot veled s velünk tán csak űzni nem akarnak.

Kehidán, 1841. okt. 12.

Kedves barátom! A vesekő aggodalmat okozott nekem, mert tudom, megnyit szívedtől e bajban; de hiszem, eddig már elkergette azt tőled Prisznitz. — Crisiseid, ugy hiszem, gyógyulásodra szükségesek, s ha csak előpostái megtérő egészségednek, úgy megbocsátom nekik, hogy megfosztottak azon örömtől, hogy láthassalak, erre pedig számoltam, olvasva minden napot, mint gyermekkoromban, midőn a grata vacatio közelgetett, azonban ha most nem lehet, csak gyógyulj, majd kipótoljuk utóbb Kehidán és Zsibón is.

Megnyitott tehát már néked is hazád szegény számkivetett! — Öröm és kételkedés között olvastam elsőbbsen a pesti hírlapban azon tudósítást: hogy Erdélyi bajaid meg vannak szüntetve, kételkedésemet azóta eloszlatta egy bizonyos forrásból kapott tudósítás. E pillanatban ugyan nem élvezheted a szabadságot, mert egészséged helyreállítása Graefenberghez köt annyival inkább, minthogy crisiseid mutatkoznak, félbe ne szakaszd pedig az Istenre kérlek Prisznitznek világos engedelme nélkül gyógyításodat, noha érzem szívemnek mélyéből azon forró vágyat, melylyel kedveseid körébe, s imádott anyádnak sírjához sóvárogsz. . . De tudom, hogy lelked erős és fogod tűrni egy ideig önegészségedért, mit eddig más okokért tűrni kénytelen valál. Hiszem, hogy visszaadott szabadságod érzete s megnyitott Hazád jótékonyan fognak hatni gyógyulásodra.

Erdélynek országgyűlése is nem sokára elkezdődik. — Előbb hatalom zárt ki abból, most egészséged, — de hiszem eljő még az idő: hogy két Hazádnak törvényhozásban elfoglalhatod azon helyet, melyet érdemelsz, mert rendületlenül él lelkemben a remény, hogy egészséged tökéletesen helyre áll, — hiszen az Isten igazságos, s ebben kételkedni nem szabad. — Regalist neked nem hiszem, hogy küldjenek, ezzel azonban most nem igen boszantanak, mert hasznát úgy, mint akarnád, nem igen vehetnéd, stb. . .

Tudott-e Deák igazán szeretni? . . . Jó lélekkel s teljes meggyőződéssel merem felelni, hogy — tudott! . . .

XV.

Én vagyok a kunsági fi! gondolhatá magában nagy fitytyel Metternich herczeg, mikor a magyar nemzetnek nem is a lába elé, hanem egyenesen az arczába, egyenesen a szeme közé vágta a harcra hívó keztyűt.

S a nemzet? fölrugta a mocskos keztyűt, de a harczt a hatalmassal elfogadta.

Az első megyei tiltakozást pár hét alatt ötvenkét ponton visszhangozta a magyarországi közvélemény, s a nótapör csakoly kitüntetésnek kezdett vétetni, mint Mátyás király dicssugáros idejében a koszorú, mit gyöngéd női kéz osztogatott a leventéknek, kik a magyar név becsületeért vagy az igazság kiderítéseért verekedtek és — győztek.

A politikai pörök sommája egyről gyorsan huszra szökönt, s Pestmegyében Rháday Gedeon, Liporniczky Vilmos, Agoston, Patay, Farkas; Nógrádban Kubinyi Ferenc; Trencsénben Borsiczky István; Sárosban Ujházy László; másutt mások, derék hazafiakból egyszerre híres és ünnepezt hazafiakká váltak az egész ország előtt — a szabad szóért őket ért üldöztetés által.

S mikor aztán a jó Ferdinand király — 1839. ápril 9-én — ugyanazon év jun. 2-ra országgyűlést hirdetett, a „megbelyegzett férfiak“ közül néhány, s ezek közt (Pestmegyében 1148 szavazattal) Rháday Gedeon követte is választatott. . .

Hát hiszen ily fából faragott emberek kellettek valóban oda. . .

A kormány bünrovása rövid három év alatt úgy fölszaporodott, mint ezelőtt ily csekély időközben soha, s ezt tudatni a királylyal s figyelmeztetni őt: hogyan szól az eskü, a mi a korona szabott ára magyar földön? legény kellett a gátra. . .

Metternich herczegnek nagy és jó orra lévén — megérezte a peccenyesszagot, s a maga módja szerint, ő is serényen készült.

Nem sokat törődve azzal, hogy egy fellengző poéta szerint a legelső magyar ember a király, s hogy így a legelső hazaáruló válik belőle: szűr alatt, sőt nyíltan is — bizgatni kezdte a horvátokat, rácokat, oláhokat: ne legyenek továbbra is birkatürellemmel a magyarok rabszolgái. . . s mivel a pánszláv eszme első apostolai, I. Sándor muszka czár ezüstre és aranyra vert ékes arczképével, véletlenül ép akkor csatangoltak s bántatlanul hirdettek hasonló tanokat az alvidéken: a konkolyhintés pokoli mestersége fölségesen superált s a honalapító és honföntartó magyar faj két tűz közé szorult.

Ettől-e vagy mástól: most az egyszer nem kutatjuk, — de tény, hogy akadtak gyöngék, kik megijedtek a mindenható államminiszternek nem annyira tán szavai és fenyegetései, mint intentiói és eszközeitől, s hogy ő kegyelmessége kiengesztelődjek és más utra térítessék, — a lánghelmű Dessewffy Aurél vezérlete alatt becsületes szándéku és tiszta jellemű, de azért káros mert sürgősségtelen és nemzetbontó „új conservatív“ vagyis „fontolva haladó párt“ keletkezett, mely a liberalis s így (szerinte) megfontolatlanul haladó elemek törekvéseit mérsekelni, ellensúlyozni, sőt meghiusítani igérkezett, s mely számos fontos esetben Széchenyi István roppant tekintélyű és jelentőségű támogatására is számíthatott.

Ez új pártalakulás férges gyümölcsei még a diéta megnyílása előtt észrevehetők lőnek. . . Metternich herczeg vérszemet kapott a tisztességes külsejű, régi czimboráinál kevésbbé népszerűtlen férfiak nem remélt, s mintegy égből pottyant szövetségétől, s bár kérelmökre

és tanácsukra Pálffy Fidélt aranygyapju alá rejtett halátlansággal elcsapták, s kanczellárrá gr. Majláth Antalt, országbíróvá Cziráky Antal helyére Majláth Györgyöt, personalissá Somsich Pongrácz helyébe Szerencsy Istvánt nevezték ki, másfelől a követválasztásoknál addig ismeretlen és példátlan lélekvásárlás és erőszak alkalmaztatott,* egy május 8-án kelt kir. leirat pedig a Rháday Gedeon választását törvénybeütközőnek czímezte, s a megyét új választásra azon megjegyzéssel utasítá, miszerint Rháday részvéte a pozsonyi diéta tanácskozásaiiban erőhatalommal is meg fog gátoltatni.

Deák Ferencz hazafeltő argus-szemmel s nem épen aggyú nélkül nézte, mint tornyosulnak a felhők, háborog a közvélemény s sülyed párttusává az, a mi körül egyesség lehetne és volna rendes viszonyok között a hazában, s eszélyt erélylyel, tartózkodást erővel, hazafi-lelkeseidest államférfiui ítéllettel párosító fölszólalásai Zala-megye gyűlésein tájékozni, irányt adni és határt szabni igyekeztek az országos ellenzék kifakadásainak úgy a jelszavakat, mint a modort illetőleg.**

S mivel már ekkor is megvolt benne a veleszületett, utánozhatlan ügyesség, mely utóbb annyi diadalt és tapsot szerzett neki, s a minővel kitünő lovasok ülnek a szilaj paripán, melyet a vessző és sarkantyú felbőszít, de könnyedén kormányoz arra termett kéz vagy térd egyetlen lágy és lassu érintése, reményen fölül s oly teljesen czélt ért, hogy arra a kérdésre, hogyan fog végződni az országgyűlés? még a legcsökönyösebb és legdölyfösebb konservatívek sem tudtak és mertek mást felelni, mint: „Kérdezzétek ezt Deák Ferencztől!“

XVI.

Az 1839/40-ki országgyűlésen, úgy mond Horváth Mihály, a rendek táblájánál az ellenzék vezére, Deák Ferencz Zala követe volt, ki páratlan mélységű és erejű értelme, magához mindig hű mérséklete, jellemének szintoly rendithetlen szilárdsága, mint szeplőtlen

* Tolnamegyében a kormány fokortese valami Pecsovies nevű éhenkórász lévén, a szabadelvű párt Metternich híveit pecsovisoknak csufolta, s e név úgy rajta ragadt a kormánypárton, hogy lerázni többé sohasem bírta.

** Mily üdvösen és nemesen használta Deák Ferencz vetélytársnátküli befolyását saját megyéjében is, szóljon erről helyettünk a következő eset: 1836-ban meghalt Inkey Ferencz nagybirtokos és capitalista. Végrendeletében a fiági oldalakra szálló ősi vagyonon kívül, mindenét jobbadán a szegényeknek hagyván, codicillusában egy vasládában lévő capitalisait Karolina egyetlen-egy leányának rendelé. Ezzel a szegény-alap leolvadt ugyan, de még fennállott több intézménye a végrendeletnek, különösen az is, hogy nagy értékű ezüst-szereit az első alispáni hivatalnak hagyá, azon kikötéssel, hogy gyűlések alatt azokon történjék a „tracta“. — Deák mindent megmozdított, hogy ezt a megye ne fogadja el, így is történt, és az ezüst visszaadatott a törvényes örökösnek: leányának, ki is Zalabéri Horváth Ede neje, úgy fogadta el, hogy azt a megyei nevelés előmozdítására szentelé. Minden eladatott, és a megye tán 20,000 forint váltóra kiegészítvén aláírások útján az alapot, — azt ma is, mint Deák-alapítványt kezel, elismerve ezzel: hogy Deák Ferencz irányozta az egésznek ily üdvös átváltoztatását, és szép célra jutását. Ő nevezett ki életében két megyei ifjút, kik a kamatokat mint stipendiumot huzzák. (L. „Pesti Napló“ 1876. febr.)

tisztasága által annyira birta már a közbizodalmat, hogy bár a vezéri szerepet nem kereste, * mindenki örömet sorakozott az ő zászlója alá, meggvőzödvé lévén, hogy az általa kitűzött vagy helyeselt irány mindig a legjobb, legezékravezetőbb, hogy ő soha hinárba nem vezetendi, sem szenvedély vagy hiúság által nem rontandja meg a nemzeti ügyet. . . Azon eredményt, mely a nemzetet az országgyűlés végén oly meglepéssel és örömmel töltötte el, csak az ő bölcsességének, megtörhetlen szilárdságának és páratlan vezéri ügyességének kelle köszönni, mert csak az ő érdeme, hogy az ellenzék, bár biztos többséget a diétán nem képezett, végre mégis fényes győzelmet nyert.

Hogyan élt Pozsonyban, s mivel szerezte és bilincselte magához a szerencsét, befolyást, hatalmat és ennek különféle tényezőit Deák Ferencz, igen érdekesen vázolja Tóth Lőrincz. **

„Az 1840-ki pozsonyi országgyűlésen vagyunk, — így kezdődik a becses jellemrajz, — s hazafiúi részvéttel kísérjük a nyílt szőnyegen forgó s ismét a szőnyeg mögötti dolgokat. A liget hűs árnyaiban kora reggeli vagy nyájas esti órában egy csoport követet, mintegy a görög sétáló iskola hű tanítványait látunk valaki körül táborozni; szemeik egy férfiura kegyelettel vannak függesztve, szomjan lesik el ajkairól a szavakat; örül, a ki legközelebb közelébe juthat vagy izmos karjába kapaszkodhatik. . . Látjátok azon egészséges kinézésű, erőteljes testalkatu, piros, szabályos arczu, jámbor, de eszes arczkifejezésű, lelkes szemű, 30—40 év közti férfiut, fekete öltönyben, mely tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hófehér mellényben, mely széles, magas mellét mindenkor fedezi, szájában illatos szivarral, kezében elefántcsont fejű vastag sétatobbal. Ez Deák Ferencz, Zala követe.

Vagy jertek velem azon füsttel telt szobába, hol a követtáblai ellenzék esti tanácskozmányait tartja. Holnap fontos ülés lesz; leirat érkezett Bécsből, melynek fogalmazása Pythia kétértelműségeire emlékeztet. Nagy a zaj, a rendetlenség, tömördek a beszéd. Ki nem ismeri a magyar, s minden ellenzék fegyelmetlenségét? azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor,

* Hogy Deák nem vágyott vezérszerepre, s mily magas fogalmai voltak a politikai erkölcsről, ez is egy csattanós adalék a sokhoz: Széchenyi a negyvenes években egykor komolyan gondolkodott a fölött, miként lehetne a bécsi kormányt kimozdítani s Ferdinándot Magyarország iránt elfogulatlan kormányférfiakkal körülvenni. Egy alkalommal még azt sem tartá lehetetlennek, hogy ő maga is tárczát vállaljon.

Ez időben egy este sétára hívja Deák Ferenczet a Duna partjára s a többi közt ekként szól hozzá:

„Ferdinand semmi, neki se nézete, se akarata, oly politikát űz, a melyet tanácsadói akarnak. Most buták és gazok környékezik, ha ezek helyett okos és becsületes emberek állának volna, nagygyá lehetne tenni Ausztriát és boldog Magyarországot. Olyan intelligencia és olyan hazaszeretet, mint a tiéd és az enyém, csodákat művelhetne. Jöjj velem, kísértünk meg Metternichéket kimozdítani, vállalkozunk helyüket betölteni, én megyek elől, jöjj utánam.“

E szavakra Deák-ellenmondó mozdulatot tett, mire Széchenyi hevesen felé fordulva, így folytatá:

„Emlékezel Szigetvár elestére? Szulejmán már meghalt, de fővezére Szokoli Mohamed nem adá a halált tudára a seregnek, hanem a hullát trónra ülteté és a sereg az élőnek vélt hulla láttára bevette a várat. Ferdinand ily hulla, miért nem akarsz te mögötte lenni Szokoli Mohamed?“

„Azért — felelt Deák nyugodtan — mert nem lehetek.“

„Miért?“ — kérdé hevesen Széchenyi.

„Mert Szokoli Mohamed renegát volt, én pedig renegát nem leszek.“

Többé nem beszéltek a dologról.

** Csengeri Antal: „Magyar státusférfiak és szónokok könyve“ 29. s. köv. 1.

midőn nem egyéb, mint kevély, hű s dicsvágyó; a hány fej, annyi vélemény, a hány katona, annyi vezérség-igénylő. Ugyanazon férfi, kit a ligetből ismerünk, belép a szobába; megjelődése neptuni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamagra; — mert a kényelmet szereti; — szájában ismét szivar, — a mi kedves szokásának látszik lenni, — s midőn már sokan, igen sokan kibeszélték magukat, és elnondák, ki mit tanult Kelemenből, Kövyből, Rotteckből s Benthamból, szólani kezd egyszerűen, világosan, olykor tréfásan; kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gombolyag, világos szavaira oszlik a kétértelműség köde, a sophismák család szürkülete, feltűnnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend, megnondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani s feladni, mi rendbe kell állítani a csapatokat s útegeket. Is a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csendesén hallgat, s nyugodtan széled vacsoráhon, miután „mindent lehető legjobban eligazítottunk.“

Későbbben talán a fagyaldában fogjátok látni e neptuni hatalommal bíró férfit, kisebb baráti körben, hol ajkairól csinosan s izletesen előadott anekdoták ömlenek, vagy olykor szőnyeges termekben is, hol egyik-másik a legnagyobb körökben nevelt urhölgy igen örül vele társalogni, s kedélyes, lelkes és elmesés társaságában igen jól mulatja magát. Még későbbben, ha azon utcán mentek végig, hol lakása van, gyertyát láttok szobájában. Könyvei között ül, mert tanulni meg nem szűnik, s könyvtárában a legjelesebb jogi, politikai és törvényhozási munkák állanak. * Ha előszobájába mehetnétek, ott egy rakás pénzt láthatnátok azon szegények számára kikészítve, kik rendesen eljönek a megszokott adományért.

Az ellenzék s főleg a magyar ellenzék rendbetartására valódi művészet s magas stratégiai ügyesség kell. Ne felejtjük a régi magyar megye-rendszernek azon természetes következtését, hogy minden megyének megvoltak több-kevesebb nagy szónokai vagy státusférfiai, Cicerói, Pittjei, Broughamjei. Ezen kis Cicerók, Pittsek s Broughamek kebelében sok jó honfírzselem, de sok hiúságdaemonka is lappangott, melyet kellemetlenül érinteni igen veszélyes volt, ha nem is az illető nagy emberse egészségének s étvágyának, de mindenestre a szent ügynek, mely nálunk díjt, egy kis népszerűségi hullatag nymbuson kívül alig igért, de minél több áldozatot igényelt.

Ezen hiúságocskákkal tudott Deák ügyesen s bölcsen elbánni. Senki önszeretétén sebet nem ejtett. A tanácskozmányokban kiosztattak a szerepek, sokszor gyenge fej- és gyakorlatlan nyelvre is bízott az indítványtétel, hogy a küldők az országgyűlési naplóknak a provinciális büszkeség kebedobogató érzései közt olvashassák, miként N. N. megye követe érdemes N. N. ily s ily fényes beszédet

* Milyenek valának ez időtájt leginkább ama könyvek, miket Deák forgatott, s mik mankóra nem szoruló lángszének szórakozást nyújtottak? e nem érdektelen kérdésre némi világot vet Wesselényihez 1839. júl. 22-én írt egy levelének következő helye: Azon könyveket, mik véleményem szerint czélodra leginkább szolgálnának, ime idejegyzem.

Beccaria's Abhandlung über Verbrechen und Strafen.

Romagnosi: Genesis des Strafrechtes.

Fenerbach: Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen

Rechtes.

Beaumont & Toqueville: Amerikas Besserungs-System v. Julius.

Julius: Vorlesungen über die Gefängnissskunde.

Carl Lukas: Das Besserungs-System oder der gegenwärtige Zustand des Gefängniswesens in den Vereinigten Staaten, Sweitz, England und Belgien, nach dem französischen des Edvard Dupretiaut.

Jos. Bentham: Grundsätze der Civil- und Criminal-Gesetzgebung.

Matter: Über den Einfluss der Sitten auf die Gesetze und der Gesetze auf die Sitten.

A franezia és burkus büntető-törvénykönyvek.

Mindezeket én itt azért nem rendeltem meg számodra, mert külföldről hónapok mulva szoktak az ilyen könyvek megérkezni, hónapok mulva pedig mi már itt nem leszünk; mert hiszem: hogy az ország Gyűlésének Aprilisban vége lesz.

mondott s ugyancsak kitett megyéje becsületeért. * Deák maga csak fontos tárgyakban szólott és szólott akkor, midőn a tolongó szóár medréből kitolt tárgyat abba vissza kelle vezetni, s a bőven megvitattott kérdéseket formulázni, szoros és határozott alakba önteni; s szólott ekkor fontosán, bölcsen, kimerítőleg, mindenkit megnyugtatólag. Tudta mindenki, hogy ő, a hazafi, hazáját szereti szívének minden csöppjével, hogy neki, a nőtelennek, a haza egyetlen szerelme; tudta mindenki, hogy ő, a bölcs és mérséklett férfi, a kellő határokon túl nem megy s elhírtelenkedéssel az ügynek soha sem árt, tudta mindenki, hogy hozzá, mint becsületes s okos, méltányos és kiméletes emberhez, a kormánynak s azt képviselő országgyűlési egyéneknek is bizalmuk, és személyes szeretetreméltóságánál fogva, vonzalmuk van. Ő minden párt tiszteletét bírja, s az általa sánczai közül több alkalommal kivert conservatív párt futva is éljént kiáltott neki.

XVII.

Az 1839—40-ki diétán az országgyűlési két nagy párt: a liberális és konservatív, a kor és szándékaik színvonalán álló jeles egyénekkel volt képviselve.

Deák Ferencz törzskarát az alsó táblán: *Klauzál Gábor, Szentkirályi Mór, id. Pázmány Dénes, Palóczy László, Beöthy Ödön* stb.; a főrendeknél: *Batthyány Lajos, Eötvös József, Teleky László* stb. képezte.

A kormány főkolomposai és vezérszónokai ott *Zsedényi Ede, Zarka János, Ürményi József és Andrássy József, itt Desszegy Aurél, Apponyi György, Fay Miklós, Jósika Samu, Mednyánszky Alajos* stb. valának.

Széchenyi István, miként érdemdús elődei — a családi traditiohoz híven a kettő közé közvetítőül helyezkedett, de nem a latin példaszó: *Medium tenere beati*, hanem a magyar: Két szék között a földön, teljesedett rajta.

V. Ferdinand király jun. 6-án személyesen nyitotta meg az országgyűlést, s roszakaratu tanácsosoktól fogalmazott, következő sovány királyi propositiókat terjesztett tárgyalás végett a rendek elé: 1. Ujjonczállítás; 2. katonai élelmezés és szállásolásra vonatkozó bizottsági munkalat; 3. a Duna-szabályozás s a hajózási akadályok megszüntetése.

A haladás barátait ily ösztövért kormányprogramm a legcsöndesb és legbékésb kedélyhangulatban sem elégitette volna ki. A főnforgó viszonyok közt pedig valóságos gűnynek tetszett, s még szította az általános elkeseredést, mely a megyei utasítások többségében a sérelmeknek s névszerint: a szólásszabadságon ejtett; az erdélyi részek visszaesetolásának elmulasztása, s a követválasztási szabadságnak s a képviselői függetlenségnek vakmerő megtámadása és megcsontítása miatt létező sérelmeknek orvoslását amugy is első helyre tűzte.

Az első lövést az ellenzéki táborban *Szentkirályi Mór*, pestme-

* Deák Ferencz — ugymond spúrtai rövidséggel, néhány szóban mindent kifejezve Csengeri Antal — magánbeszéd közben is mindig több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társalgását. (L. Szemere Bertalan életrajzát. „Történeti tanulmányok és jellemrajzok“ közt. 2-ik köt. 241. l.)

gyei követ tevé, jelentvén, hogy társa Rháday Gedeon az ellene indított közkereset indokán a megjelenéstől kormányilag eltiltatott; kéri tehát az országgyűlést kiegészíttetni . . .

Példáját rögtön „longus idem petentium ordo“ követé, s bár az elnöklő personalis, Szerencsy* fűbe-fába kapaszkodott, hogy legalább „a föllegrár“-ban katonáival föntarthassa magát, s tisztességes békét vagy szabad elvonulást „mit aller militärischer Ehre“ érhesse el: a gravamenek hatalmasan fölszerelt, s megfelelő tehetséggel és tudománnyal kezelt ágyutelepe ott is fejére gyújtja a födelet, s midőn aztán a hazai jog és törvények ostromlétráin, veszélyt nem ismerő személyes bravourral, küsztek a bástyákra a támadók, a hatalom képviselője kénytelen volt föltétlenül letenni a fegyvert s kijelenteni a fájdalmas végzést, miszerint: a rendek addig, míg a sérelmek nem orvosoltatnak — sem ezen, sem más kir. propositiók fölött nem fognak tanácskozni.

A mi ezután következett, valamint azt is, hogy mi volt a Deák Ferencz álláspontja, röviden, de híven jelzi a Wesselenyihez 1839. jul. 22-én irt következő levél:

Kedves barátom! Multkor postán irtam hozzád néhány sort, s csak annyit, mennyit postán lehet, — most magános alkalom kínálkozik, mennyire biztos, nem tudom, de a postánál mindenesetre jobb. Leveleid óta, melyeket itt kaptam, több magános hírből hallottam, hogy egészséged tetemesen javul, szemed is kevesebbet homályos, veséddel nem bajlódol, s ámbár nagyobb erisis még nem következett, de a gyógyuláshoz teljes a remény — vajha mindezek így legyenek!

Mi itten politikai pályánkon sinlődő állapotban vagyunk. — A Felírás Gróf

* Hogy az olvasónak fogalma legyen, mint szoktak volt akkor elnökösködni, csak egy példát idézünk. A pesti sérelem tárgyalása közben szóba jött egy országgyűlési hírlapnak censura nélküli kiadása is. — Az elnök, Szerencsy személynek után, ki az előző censura törvényességét vitatta, *Busan Herman*, Horvátország követe az újság ellen szavazott. *Zmeskal Mór*cz, Árva követe az újságot megelőző censurával kívánta. *Móricz Péter*, mármaros követe küldői a megelőző vizsgálatokat több oknál fogva szükségesnek tartják. *Poszavec* Zsigmond Szerén követe szerint, ha kell lenni, megelőző censurával legyen az újság. Ekkor mondá *Klauzál*: „Az elnök a divatozó censurát törvényesnek mondotta; de miután a nemzet e jogot a fejedelmeknek soha át nem adta, a fennlévő censurát törvényesnek el nem ismeri, s az elnök ellen óvást tesz“. És bár erre a követi kar azt kiáltotta: „*Mindnyájan!*“: mégis az elnök nemcsak azt jelentette ki, hogy állítástól el nem áll, hanem a rendeket szólíttatta is, hogy szavazataikat egyenként jelentsék ki. Ezután *Luka Sándor*, Szentkirályi *Móricz* és *b. Wenckheim Béla* kívánták óvásukat a Naplóba ígtattatni. Ezt ismét „*Mindnyájan!*“ felkiáltás követte. Deák Ferencz azon régi szokásra hivatkozott, „hogy azok, kik a felkiáltás ellen fel nem szóltak, a felkiáltás által történt határozáshoz számítottak. Kövesse ezen szokást a kir. személynök. Most arról van szó, mit az elnök mondott, hogy a censura fel van állítva törvényesen; de ő senkitől sem hallotta, hogy a censura törvényes; azért tétessek be a Naplóba mindnyájok nevében az óvás.“ Az elnök Deákot félbeszakítva mondá: ő jogához erősen ragaszkodik; ő bizonyosságban akar lenni: s azért jelentsék ki magokat a rendek, s midőn Deák folytatni kívánta beszédét, az elnök közbevágott: „*nincs joga közbeszólni, miután elvégezte beszédét; többen is akarnak szólni, itt nem replikázunk!*“. Ezután, bár még kétszer kiáltottak a rendek „*mindnyájan!*“, bár az időráblás ellen is felszóllaltak, és csak *Szatmári Antal*, a kalocsai főkapitány követe, szavazott a praeventiva censura mellett: Szerencsy mégis dacolt a rendekkel, és bekívánta az egyes nyilatkozatokat, minek következtében azután 38 megye követe egyenkénti nyilatkozatok szerint kívánta *Klauzál* óvását a Naplóba vétetni.

Rádaynak eltöltése eránt és a Felirást szólásszabadság, úgy szinte Kóvár meg nem hívása eránt, s az előleges sérelmek orvoslását, a magyar nyelvet sürgetőket s több izeneteinket által küldöttük a főrendekhez, de ők azt válaszolták: hogy mindenekelőtt a királyi előadásokat kell tárgyaltatás alá venni, s az által küldött sérelmeket még csak tanácskozásba sem vették, most már a negyedik izenetet váltjuk a felett, s a dolog még folyvást ugyanazon egy állapotban vagyon, — mi az első izenetben határozottan kijelentettük: hogy a pesti sérelem, a szólás szabadsága, az előleges sérelmek és Kóvár meg nem hívása kérdéseim kívül semmi más tárgyban munkálatainkat fel nem terjesszük, mindaddig, míg Ráday dolga orvosolva nem lesz, s ezen végzés mellett állott 32 megye, most azonban egy pár hét óta, Zarka, Marezibányi, Úrményi, Zsedényivel s a többivel éjjelenként conferentiákat tartottak, és ezen határozatot szemközt megtámadni nem mervén, egy mesterséges középutat gondoltak ki, s azt állítják: hogy a határozat szerint munkálatainkat másban, mint a kijelölt tárgyakban fel nem terjeszthetjük, de tehetünk egy oly felirást, melyben az újjoncokra a szükségét meg tudakozhatjuk, s az velünk közöltetvén, az előadásokban munkálódhatunk, a nélkül: hogy határozatainkat megsérténénk. Azonban tisztént által látták ezen szövevényt, sokan élesen kifakadtak Zarka ellen, ki ezt a titkos éji Conferentiák következtében a mult napokban kerületi ülésben indítványba hozta, — Hunkár a veszprémi követ Zarka magyarázatát jezsuita magyarázatnak, mentalis reservatúnak, mások veszedelmes észszüleményének nevezte, de mind e mellett annyi pártolója lett ez indítványnak, hogy csak alig egy vokssal bukott el a kerületben, s ez a többségünk is csak úgy lett, hogy Sopron vármegye, s a királyi városok nem szavaztak. — Az ülésben jóformán megnyernék a többséget, de magok közül is sokan visszahökkenetek azon keserűségtől, melylyel a dologot mindenfelől fogadták. — Zarka legalább azt mondja, hogy ő az országos ülésben azt többé sem elő nem hozza, sem nem pártolja. Ha a főrendek semmit nem engedni akarnak, akkor elláthatatlan a dolgok kimenetele, s vagy minket rontanak meg utasítások által, vagy a kormány elküldi a Diaetát végzés nélkül. *Ez ugyan kedvetlen, sőt káros volna, de lehetnek esetek: hol en legalább erre is készbb vagyok, mintsem nemzeti jussaink elöléséhez járuljak.*

Klauzál épen nálam van. Ő téged ezerszer csókol, ő, Pázmándy, Somssich, Palóczy, Lukács folyvást a régi ösvényen járnak. — Isten veled kedves Miklósom, írj vagy izenj, midőn lehet, és szeressed

hív barátodat
Deákot.

A felsőtábla makacs vetoja s a kormány mesterkedései, mint a multban annyiszor, most is megingaták a rendek egy részét, s a hol ez nem sikerült, pótutasítások kényszereszköze terelte a kormány malmára a vizet.

1839. szept. 9-én Deák már panaszkodik Wesselényinek:

„Országgyűlési dolgainkról ez alkalommal kiereszkedve nem írhatok, csak annyit mondok, hogy most a régiben vagyunk, mi a királyi előadások eránti tractatust megnyitó első felirással kapcsolatban a sérelmeket is fel akarjuk terjeszteni, a Fő Rendekek abban folyvást ellenkeznek, sőt a sérelmeket még tanácskozás alá sem vették; — azonban mi naponként fogunk, *feltek a bukástól. Graf Ráday csakugyan tanácsunkra lemondott*, folyó hónap 24-én lesz a választás, — bár csak Bezerédy Pistát választanák! a mi nem lehetetlen.“

S valamivel később ismét:

„Tegnap végeztük el kerületi ülésben az újjoncok kérdését, a megyék utasításai megváltoztak, az ajánlathoz *semmit feltétel nem csatoltattott* azokon kívül, mik 1830-ban a törvénybe lettek igtatva, s megajánlatott 38,000 újjoncz, *minden kérdésben* bukunk, a szólásszabadsági sérelmeknek, az előlegeseknek, vallásiaknak orvoslása, a circulatio, egyszóval minden, a mit mi conditio sine qua non gyanánt kívántunk ez ajánlathoz kötni, úgy mint feltétel félrevetettett, csak az lön elhatározva, hogy addig míg a szólásszabadsági felírás eránt a két Tábla közt meg nem lesz az egység, az újjoncok eránti ajánlatot mi a Fő Rendekekhez sem küldjük át, annyival inkább fel nem terjesszük, de ez is meddig áll meg, azt az Isten tudja.“

1840. márcz. 2-án pedig így ír és sóhajt föl:

„Itteni dolgaink most is a régiben vagynak, a szólás szabadsága eránt egy lépéssel sines közelébb a két Tábla közötti egység, *az újjoncok megajánltattak országos ülésben is*, de végzés hozatott: hogy mindaddig, míg a szólás szabadsága fel nem terjesztetik, az újjoncok eránti ajánlat fel nem terjesztetik, sőt a Fő Rendekekhez sem küldetik át. — Meddig áll meg ez is, azt az Isten tudja. — A váltó törvény hét első részét a két Tábla elfogadta, most a napokban felküldjük, a Csödületi renden most dolgozunk választmányilag. — Az ország Gyűlésének végéről sok a hír, de egy sem bizonyos, — talán május elejéig haza megyünk.“

A szólásszabadság ügyében egyezséget létrehozni, s e legfő és legsúlyosb „offensionis lapist“, botránykövet a további tárgyalások utjából elmozdítani már a legkitartóbbak és legbátrabbak, kiknek tiszteletparancsoló nagy száma lassanként csak Deák Ferencz körül sorakozó alig néhány követre olvadt, — sem igen reméltek többé, mikor egy váratlan fordulat mindent megváltoztatott, s „post nubila Phoebus“, hosszas borura gyors derű következett.

Vannak, kik Dessewffy Aurélnak, vannak, kik Széchenyinek róják föl érdemül e kedvező eseményt, de a dicsőség oroszlánrésze — az én nézetem szerint, itt is Deákot (és társait) illeti . . .

Széchenyi már az országgyűlés összejötte előtt azon fáradozott, hogy a szabadszólás s számos törvény világos sérelmével elzárt politikai foglyoknak amnestia adassék, és — süket füleknek beszélt.*

A bécsi kormány érzékeny és tanulságos leczkét akart a magyar ellenzéknek adni, s a mi a diéta kezdetén történt, igen alkalmas volt arra, hogy a meggyőződés ily leczke szükségességéről még melyebb gyökeret verjen Metternich sivár kedélyében, s ő hűsége meg inkább megbicsakolja magát.

A rendek nem azt kívánták csupán, hogy a kormány beismerje a törvénysértést, hanem azt is, hogy az illető bírák, s különösen a két főtörvényszék elnökei felelősségre vonassanak . . .

„Majd eljön az idő, mondá Csanád követe Náray, — midőn ezen bírák személyenként fognak a mindenható isten előtt számolni tetteik-

* Metternich hg., írja Falk Miksa, bár a magyar ügyekben oly nagy súlyt helyezett Széchenyi szavára, mint senki máséra, nem volt rábírható ez engedményre. Némely megjegyzés után, melyeket husz évvel utóbb elejtett Széchenyi, azt merem gyanítani, nem voltak ismeretlenek előtte az okok, hogy miért vonakodott az osztrák államkancellár amnestiát adni. En e megjegyzést közvetlen a gróffal való beszélgetés után följegyeztem, s e szerint körülbelül híven hírom elmondani.

„Végre is — mondá Széchenyi — Metternich a maga szempontjából akkor egészen okosan cselekedett. Az ellenzék akkor még fiatal volt, und Jugend kennt keine Tugend. Ha megadta volna az amnestiát még az országgyűlés előtt, az oppositio bizonyosan egy csoport más követeléssel állt volna elő, s a császár kegyelmét csak köteles dolognak tekintették volna, a nélkül, hogy valami nagy becsét tulajdonítottak volna neki, a nélkül, hogy ezáltal magukat valamire lekötelve érezték volna; úgy kellett hát manővrozni, hogy az elfogottak szabadon bocsátása követelésök egyik tárgya, sőt legfőbb követelésök legyen. Csak így remélhetek Bécsben magától a megadástól hatást, s így juttathatták a conservativeket azon helyzetbe, hogy ezen concessiora utalva, tovább menő követeléseknek erélyesen ellenszegülhessenek.“ Nem hiszem, hogy Széchenyi e szavakban csak gyönyörűt fejezett volna ki. Bármikép legyen is, az amnestiát nem lehetett kieszközölni. (L. Széchenyi István és kora. 109. l.)

ről, de addig is, minthogy a törvényhozáson fölülemelkedve, a törvényt felremagvarázták, ítéleteiket megsemmisíteni s őket felelősségre vonni szükséges. . .“

Szintugy nyilatkozott Palóczy, Klauzál és mások.

Deák Ferencz, miután a kormánypárti szónokok ellenvetéseit, hogy: kegyelem kérek az elítéltek részére; a bírói hatalom méltósága és függetlensége tisztelendő; a bírák egyedül az istennek és lelkiismeretüknek tartoznak felelősséggel; a törvényszékek gyakorlati szokás szerint jártak el; a törvények idevonatkozó pontjai homályosak, stb. — sorra megczáfolta, kijelenté, hogy „küldői a kir. kuriát a formáknak és törvényeknek megszegéseért az összes törvényhozás által kívánják feleletre vonatni, s ha rosszakarat bizonyodnék ellene, büntettetni s ő Főlségét megkérni, hogy a vétkesek helyett más bírakat nevezzen ki. . .“

Huszonkét izenetet váltott e tárgyban a két tábla, de bár Batthyányi és társai Isten, a Haza és az Igazság nevében kérték a kormánynyal tartó főrendeket, ne gátolják tovább a fölrát fölterjesztését, a csökönys válasz mindig az volt, hogy nem.

1840. márczius 14-én végre kir. leirat érkezett, mely a szólás törvényes szabadságának sértetlen föntartását ígerte. Megismerte azt is, hogy a szólásszabadságot az ősi alkotmány is biztosítja, és hogy azt, ki a törvényszabta korlátokon túllép, a törvény rendes útján kell feleletre vonni. — A főherceg-nádor e leirat vétele után azonnal magához hivatá Deák Ferenczet, s érzékenyen előadván a maga országos szolgálatait hosszú nyilvános pályáján, kérte őt, bírná arra a rendeket, hogy föltétel nélkül terjeszszék föl a bevégezett tárgyakat. Tudatá vele azt is, hogy a kormány, Kossuth kivételével, kész a foglyokat is szabadon bocsátani. Deák azonban a föhg korábbi biztatására hivatkozott, miszerint: valamennyi fogoly vissza fogja nyerni szabadságát, s miután a nádor látta, hogy a rendíthetlen hazafi azon fenyegetésre sem tágit, miszerint Metternich később erőszakhoz nyulni, mint az ellenzék kívánatát egészen teljesíteni, ígerte, hogy ujjal fog a legtöbb befolyással bíró Lajos és János főhercegeknek irni.

Nincs okunk kételkedni, hogy a nádor komolyan beszélt, s be is váltotta szavát, hanem azért a főrendek az alsó tábla 23-ik üzenetét megint visszalökték.

Az elkeseredés tetőpontra hágott. A hír szakadásig feszült. Maga Széchenyi, ki eddig mélyen hallgatott, hevesen kikelt most a kormány ellen s szent haraggal szólott: „Menjen tehát, terjesztessék a rendek üzenete ő Főlsége elébe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmainkat és a kormánynak is adassék alkalom azon pontról nézni hazai dolgainkat, melyről mi szemléljük azokat, mert csak ezen az uton szakadhat vége az ingerült állapotnak... s valamint fölhagyott elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon föl a kormány minden összeolvasztási szándékkal is, mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvasztani soha sem fogunk.“

E kategorikus őszinteség fölnyitá Metternich herczeg szemét. Belátta, hogy fele sem tréfa annak, a mi Pozsonyban történik, ugyanaz a hatalmas kéz, melytől a hízalgésig udvarias számos levelet őrzött — irván lángbetűkkel feje fölé a vészjelző Mene-Thekel-Pharés-t.

Az államtanács sebtiben összehívaték s hat nappal utóbb, 1840. ápril 29-én aláíratott egy legfelső elhatározás, mely mindazoknak, kik az utóbbi országgyűlés óta politikai vétkek miatt elítéltek, szabadságát visszaadta, a folyó pöröket pedig kivétel nélkül megszüntette.

József főherczeg, a nádor, alig birt örömeivel, mikor a leirat másnap kezébe jutott. Tüstént hivatá Deák Ferenczet, s közlé a jó hírt véle, mint a kinek állhatatossága és böles vezérlete legtöbbet tön a nagy eredmény kivívásában. A főherczeg az örvendetes okmányt mindjárt másnap ünnepélyesen kihirdettetni szándékozott, de mert ez a szólásszabadságot a jövőre bővebben nem biztosítá, s így a törvény sérelmét teljesen nem orvosolta — azt javaslá Deák, hogy a legközelebbi vegyes ülésen élő szóval terjesztessék elő a leirat tartalma.

A nádor megfogadta az okos szót. 1840. május 1-én vegyes ülésben élő szóval terjeszté elő: mit tartalmaz a legújabb leirat?

Hatása az országra könnyen képzelhető. . . Wesselényi midőn utóbb Graefenbergből visszatért, Kossuth Lajost, midőn budai börtönéből kibocsátattott, diadalünnepélylyel fogadta a főváros lakossága. A nemzeti lelkesedés és hála azonban Deák Ferenczről sem feledkezett meg, ki e pillanatban bátran ismételhette volna, ha szerénységével nem ellenkezik vala — Heine ismeretes dicsekvését: „Nennt man die besten Namen, nennt man den meinen — voran! . . .“

*

Minél drágább volt a győzelem: a sereg öröme és lelkesedése annál nagyobb szokott lenni.

S ily lelkesedés új győzelmek szülőanyja. . .

A kielégített országgyűlés gőzerővel látott munkához s messze túlmenvén a királyi propositiók szük mesgryén, egész halom törvény-cikkelyt alkotott, mik részint mult idők mulasztásait pótolták, részint csirái valának jövő reformoknak. Nemi zürhangot az általános egyetértés csak a nagyváradi püspök hozott, ki megtiltá volt a vegyes házasságok egyházi megáldását, ha csak a szokásos reversalikok előre ki nem állittatnak. E fölött tüzes vita támadt, melynek befejezése a felsőházi klerikális többség ellenállása miatt a jövő ülészakra hagvatott.

Május 13-án az országgyűlés bezáratott. . .

Mit gondolt? mit érzett a diadalmas és koszorus ellenzéki vezér a terhes hadjárat s annak eredményei felől, ő maga közlé Wesselényivel e levélben:

Pozsony, május 14., 1840.

Kedves barátom! Ittlétem utolsó pillanatában írok hozzád, ezen órában indulok haza. Befejeztük az ország gyűlését, sokkal szerencsésebben, mint hihetőséggel reményleni lehetett; a szólás szabadságára nézve a mult országgyűlésen

felállított, s ezen alkalommal bővebben kifejtett elveinket sértetlenül megőriztük. s ámbár a fő Rendek felirásunkat fel nem bocsátották, mi az elvektől el nem állottunk s e részben minden bukás nélkül, azokat az országgyűlés végöréiben sértetlenül adtuk által a nemzet buzgóságának, s a jövő törvényhozás gondosságának; erre nézve tehát állapotunk semmivel sem rosszabb, mint volt, jobb pedig az által: hogy a sérelmet okozott eseteknek tetteles következményei meg lettek szüntetve és pedig oly módon: hogy az a kormánynak becsületére válik, s a nemzet méltóságát sem sérti. — Ezenfelül hazaviszzük a jobbágyi örök megváltási törvényt, a hajdani 5-ik articult, melyért Te is oly buzgó lelkesedéssel vívtál, s mely a multkor is, most is oly forró óhajításainknak volt főtárgya, viszzük haza a váltótörvényt, esődületi rendet, néhány kereskedési törvényeket, mezei rendőrséget, vizek szabályozását tárgyzó törvényt, s több nem ros czikkeket. Nyereség azonban, ugy hiszem, legnagyobb az, hogy el van hártva nagyban az ingerültség, s meg van szüntetve a terrorismusnak keseri s veszedelmes epochája, s mindez a nemzet jussainak sérelme nélkül; — nekem eddig lefolyt életemben keserűbb esztendőm még nem volt, — de a siker öröme s különösen az: hogy szebb jövőd nem lehetetlen, s a békés, csendes utoni haladás, mely félremagyarázott ártatlan törekvéseinknek egyetlen egy czélja volt, nem oly távoli s bizonytalan remény ma is, mint eddig vala. Az isteni gondviselés örökös hatalma nem szűnt meg nemzetünk felett lebegni! — Kossuthtól kaptam már néhány sort; ő már szabad, de még leveledet, melyet e napokban küldöttem hozzá, akkor, mikor nekem irt, nem kapta volt meg.

Isten veled, kedves Miklósom! egyetlen s legforróbb óhajításom, hogy minél előbb ölelhesselek, Téged Hazánknak s szívemnek szeretett kedvese, sokat, igen sokat kell szólanom, sóvárog lelkem utánad. Isten veled, szeressed

hű barátodat
Deákot.

Saját nagy érdemeiről, saját nagy tetteiről Deák egy hanggal sem emlékszik, még legbizalmasb barátja iránt sem.

De annál többet, annál zajosabban emlegették mások.

Az országgyűlési közönség diszalbummal lepte meg, melynek fölrata így hangzott:

„Neked, a fáradhatatlannak, kinek ereje súly alatt nőtt, — veszély közt bátorodott, kísértetek közt nemesedett, — neked a bölcsnek, kit törvényhozóvá a természet szült, és a nép azzá választott, — neked, a szilárdnak akarathban, a feddhetlennek szándékban, ki eszed s kebled rendkívüli hatalmával ellent s barátot magadhoz hódítva, a törvényhozás hajóját szikla és örvény között óhajtott révbe vezetted: tiszteletünk s halánk jeleül nyújtjuk ez egyszerű emlékkönyvet. — Hervadhatatlan leveleit a tölgykoszorúnak, mely nevedet körülsugározza, tettélis napjaid folytában egyenkint magad gyűjtöd, mi itt azokat csak egybe fűzzük, s az örök létet ábrázoló kigyó jövődödnék általunk nem önkénytesen választott, de multadból szükségképen eredő jelképe. — Azonban ha egykor a nyugalom napjaiban, melyből a haza dicsőítő szava még gyakran ki fog szolítani, vagy éltednek estvéjén, midőn tetteid hosszú sora emlékezetid egén napok és csillagok számával, fényével és halhatatlanságával fog tündöklenni, e könyvbe esik pillanatod, itt még azon tisztelőidnek is, kik kitünő pályádnak közvetlen tanui valának, csak egy részét fogod látni, — tisztelőid mindnyáját egy rövid szó fejezi ki, ez: *nemzet*, — mely egyedeiben halábetüként egy nagyobb, egy élő könyvbe van elszórva, ebben: *haza*. Kelt Pozsonyban stb.“

Az aláírások gróf Széchenyi István által megkezdve, — a főrendek egy szép sorát, — az egész képviselői táblát és az országgyűlési ifjuság egyetemét tünteték fel.

A vörös bársonyba kötött könyv első oldalán aranyból vert tölgykoszorúban ez állt: „*Deák Ferencznek*“, a végső oldalon pedig szintén egy aranyból vert kigyó az örökkévalóságot ábrázolta.

A külföldnek ugyanakkor egy híres angol írónő, miss Pardoe, mutatta be Deákot (The City of the Magyar or Hungary and her institutions 1839—40 czimű munkájában) „egyszerűsége által megható, nagyszerű jellemnek“ magasztalva személyét, s „a specifikus magyar ékesszólás klasszikus példányainak“ velős beszédeit.

„Semmi pathos, — ugymond az alkotmányos légkörben növekedett s így teljesen illetékes bíró, — semmi nagyszerű apostrophok, semmi hatásra számított pauzák, semmi hullámnázása a hangnyomatnak, semmi tagjáratás.

„Semmi éreztetése a roppant szellemi felsőbbségnek.

„Ő nem bámultatni akar esze miatt; hanem persvadeálni a jóakarat és okai erejével; mint jó testvér, mint hű barát, s *mint igazi becsületes magyar ember* szól hozzánk, mintha nem is tudná, hogy egyuttal a művelt világ minden népeilek szól.

„Semmi arrogancia, semmi lenézése a más véleményűeknek, *semmi gúny*, még az elkerülhetlen ironiában is az a gyöngédség, mely oly távol áll a francziás udvariasságtól, mint a németes érzélgéstől; mely a magyar szívélyességnek, a magyar „táblabíró“ jellemének oly önkénytelen és szeretetreméltó kifolyása.

„Nem leczkértet ő, mint egy tudós, és mégis mily meglepő világot vet mindig tárgyának előttünk még legkevesbé is homályos oldalaira. Nem haranguiroz, és mégis szemeinket könyek nedvesítik.

„S bár nem keresi a hatást soha; beszédeinek hatása mégis oly nagy, hogy a követek még az *illem* korlátain túl is ragadtatnak lelkesedésükben. Nemcsak megélezzik, hanem *meg is tapsolják*.“

XVIII.

Beethoven, a halhatatlan zeneszerzőnek van egy dalműve. Címe: „Fidelio“... Szébbet nem irtak előtte s irti tün utána sem fognak... Zenéje oly egyszerűnek látszik, hangszerezése oly könnyed és mesterkéletlen, hogy még a laikus is, ki a kótához s a zenekari titkokhoz szikrát sem ért — kénytelen észrevenni a különbséget, a mi e mester s ujabkori híres utódai közt erre nézve létezik... Zenetudósok ellenben könyveket irtak tele a dalmű nagyszerűsége felől, s tételeket és tanulságokat vontak el abból, mik a zeneszerzés örök igazságai és törvényei lettek és lesznek, — minden időket és telhetséget egyformán tájékoztók és kötelezők.

A dalmű szövege méltó alap volt ily alkotáshoz... Pizarro ugyanis, a zsarnok, börtönbe vettet egy lovagot, Florestant, a miért az elgyötört nép és elnyomott jog mellett fölszólalni bátorodik. Flo-

restan neje, Leonora elhatározza, hogy megszabadítja a szívének drága foglyot, s férfiruhában, Fidelio álnév alatt, azon várba hatol, melynek rémhírré vergődött tömlöczeiben a politikai elitéltek sínlenek. A véletlen úgy intézi, hogy épen a várnagynál kap szolgálatot s mint ennek segéde, némi csel és sok viszontagság után bejut lánczra-vert s kegyetlenül elkínzott férjéhez, s a Gondviseléstől segítve meg is szabadítja. . .

A lángelméjü és nemes szívé zeneszerző együtt sir, együtt küzd, együtt örövend a női hűség és önfeláldozás e gyönyörű mintaképével, s hogy könyeiben és mosolyában a közönség is önkénytelenül át- és meghatva osztagozik, — ez zenéjének legfő érdeme és diadala. . .

Deák Ferencz munkái közt is van egy, mely eszme és hangulatmenetnél fogva szakasztott mása a „Fidelionak“, csakhoggy a bánatos kezdet és örömteli befejezés közé eső küzdelmet és harczt a szerző maga nem csupán átérezte, de csudálatos lelki erővel és kitartással át is élte.

Az 1840-ki követjelentési beszédet értem, mely Zalamegye közgyűlésén, ugyanazon év jul. 28-án lett fölolvastva. . .

Szebb és hatásosb követjelentés ennél magyar nyelven sem azelőtt, sem azután nem iratott, s részemről Deák Ferencz egyéb beszédei és iratai fölött is az első helyet ennek vindicálom.

Az 1861-ki fölirat modora erélyesebb, szelleme merészebb, hangja gyűjtöbbs, logikája súlyosabb és élesebb, de eszmei tartalma hasonlíthatatlanul szegényebb, szűkörűbb, korlátozottabb és egyoldalubb, mint a 40-ki követjelentése. Sugyanez mondható a husvéti czikk, a 67-ki beszédek, sőt némikép a közjogi szerződésről is. . .

Tudok képzelni időt és esetet, (például ha Magyarország Ausztriától ismét különvált, független állammá lenne), melyben a közjogi szerződés a *pragmatica sanctio*-val egyetemben csak a „*Monumenta Hungarica*“ vaskos köteteit fogná néhány becses okmánynyal szaporítani, de nem jöhet oly idő és eset, hogy a 40-iki követjelentés históriailag és emberileg általános érvényű, mert a haladás dogmájához tartozó tanait, elveit és igazságait bármely nemzedék fölöslegeseznek tekinthetné s haszon nélkül olvashatná. . .

1861-ben Deák Ferencz a magyar közjogot védelmezte és irta körül — az osztrák kormány hódítási elméletével szemközt, s midőn az események hatalma 1867-ben a bécsi udvart és centralistákat e caudiumi igán körösztülhajtá, a közjogi új kötés kiindulási és zárpontja szintén csak: az Ausztriához való viszony tisztább és szabatosabb rendezése. . . A korszellemnek, szádunk függő, s a haladás és fejlődés kimeríthetlen kérdéseinek és igényeinek semmi köze sem a pörhöz, sem a megoldáshoz. . .

A magyar nemzet megélhet, létele nincs más mint politikai tekintetek által azon formákhoz és pontozatokhoz kötve, miket Deák Ferencz a 67-ki egyezségben bámulatos éles elmével s a háromszáz éven át százféleképp összekuszált gordiusi csomó lehetetlennek vélt szerencsés megoldásával a folyó perczek visszautasíthatlan szükségének fődözésére megállapított... azon elvek és reformok ellenben,

miket a 40-ki követjelentés fejtegetett és ajánlt — a nemzeti lét és civilizatio conditio sine qua non-ja valának, s nélkülök a magyar faj legfőlebb Afrika bensejében számíthatott volna uralkodó szerep és állami existenciára; az ősi hazában, a művelt nyugat és nyugati műveltség tözsomszédságában többé — nem! . . .

Szó sincs róla, hogy a legtöbb intézkedés és reform, miket Deák e számadó beszédben penget, másutt — s legkivált Angliában és Franciaországban, rég „tulhaladt álláspont“ s köztudomású tények valának már akkor; s szintoly igaz az is, hogy a magyar ellenzék kiválóbbs tagjai mind tisztában voltak e reformok égető szükségessége és megbecsülhetlen értékével; meglepő unicum csak az, hogy Deák követjelentése nem annyira számadás, mint program, mely néhány sorban több világosságot terjeszt és áraszt szét vita alatt lévő elvek s a közvéleménynek füleiben inkább mint elméjében élő jelszavak és czélok körül, mint a pozsonyi diéta s ama kor megyegyűléseinek hosszú lére eresztett s sokszor üres, bár pattingó összes szónoklatai. . .

E mellett föltűnő és figyelemreméltó momentum, hogy Deák Ferencz egyénisége, mely a kikötők tornyán alkalmazott kristálylám-paként minden oldalról egyformán ragyog s egyenlő dúsán és fényesen ömlesztí sugarait mindenfelé — sehol, semminemű beszédében és iratában oly complet és átlátszó alakban nem jelenkezik, mint e követjelentés előadási modorában. . .

Halántekait babér övezte, híret és érdemeit ötvenkét megye konstatalta az által, hogy őt táblalbíróvá választotta, mikor a pozsonyi diétáról visszatért s megjelent választói előtt beszámolni, — de abban, a mit mond — személyes büszkeségnek árnyéka sincs azért, — s míg egyik pillanatban a hazafi kötelességérzetet fölébreszteni, a politikai jellemsszilárdságot és elvhűséget fokozni, a jog és igazság oltalmára lelkesíteni s a szabadelvű eszméknek és törekvéseknek állandó híveket és új barátokat szerezni igyekszik és tanít: a magyar ember, polgár és kortes után nyomban az államférfiu szóval meg s óva int mindenkit, hogy remény és követelésnek nincs veszedelmesb ellensége, mint a Talleyrand trop de zéleje.

Sajnálom, hogy a két-három tömött ívet igénylő okmányt e szűkre mért helyen nem közölhetem. . .

De szóltanul elhaladni mellette annyi leendett, mint a nagy halott sírjáról a legillatosb virágot elrabolni s emlékéből a legragyogóbb aranybetűt kitöröltni.

A ki teheti, szerezze meg és olvassa el. . .

Meg fogja tudni belőle: mi volt a 40-ki országgyűlés? s mi volt ez országgyűlésnek, a népnek,* a nemzetnek és hazának már akkor — Deák Ferencz?

* Hogyan érzett Deák a nép iránt? erre nézve a követjelentés néhány sorát tanulságul azoknak, kiket illet — meg nem állhatom, hogy le ne írjam ide.

„A földesur és jobbágy közti viszonyokat elhatározó urbéri törvények némely pontjai, ugymond a jelentés, melyeket a gyakorlat hiányosnak, vagy homályosaknak mutatott, szinte köztanácskozás alá vétettek, s ezekre nézve több világosító s

XIX.

Diffugere nives, redeunt jam gramina campi . . .

Megolvadt a hó; zöldül már a mező, s mely hónapokon át megdermedve s rosz álmokról szóló komor arcczal aludt: a természet fölnyitja ismét szemét. S megmozdul. Megszólal. S a hová egy pillantása esik vagy gyöngé szava elhat, minden megváltozik, minden átalakul, s mint mikor temető helyén város épül s az új élők és új élet zajában senki sem gondol, senki sem ismer többé arra, mekkora csönd volt s mennyi könny folyt ugyanitt még nem rég: a tél nyomai és emléke is együtt tűnnek el a föld színéről, s egy friss fűszál a letarolt réten, egy lombot rejtő rügy, egy gyümölcsöt ígérő bimbó a mezeten galyon örömet kelt és reményeket ébreszt, miknek rózsaszínű keretéből dús aratás s vig szüret tarka képei mosolyognak a képzelet rabjává lett szemek elé . . .

Kinek jut eszébe ilyenkor a jégeső, a vihar, a zápor s a férgek és rovarok hitvány serege, mik szintén megszülettek vagy utban vannak immár, s mik ha a gyökér erősb, a virág üdőbb, a gyümölcs egészségeseb, hogy sem egyenként kifoghatnának rajta — egyesülni fognak s ép akkor törik talán össze a képzelet alkotta bűvös képeket, mikor a szegény ember már valóságnak látja s kinyújtja kezét, hogy leszedje és letépje, a miért hónapokon keresztül félelem és csüggedés nélkül fáradt, küzdött, türt, aggódott és — lelkesedett, s a mit a magáénak és bizonyosnak tekintett, mivelhogy érdemet szerzett és jogezimet bír ahhoz? . . .

Az 1840-ki országgyűlés elaltató és ellankasztó hosszú télre következő ilyen tavasz volt a magyar nemzet életében; s gyer alko-

javitó változtatásokat tevénk, melyek a jelen országgyűlésnek 7-ik czikkelyében foglaltatnak.

Azok között, mik e tárgyban történtek a legnagyobb fontosságú lépés az, mit az 1836-ik esztendei országgyűlésen hosszas kiüzléssel nem valánk képesek kivívni, tudniillik a jobbágyi tartozások örök megválthatóságának szabadsága. Elhatároztuk ezen törvényeziknek 9. §-ában, hogy a földes ur és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó bizonyos általános summa fizetésével, akár egyes jobbágyságok, akár egész községek földesuri tartozásait, szolgálataikat és adózásait (az uri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre megválthassák, s az ily szabad egyezkedésekből készült szerződések az 1836-ik évi 8-ik t. cz. 3-ik §-ában elszámolt eseteken kívül, bármely tekintetből fel ne bontathassanak, s a megváltás fejében lefizetett summa törvény előtt teljesen azon természetű legyen, milyen a megváltott urbéri telek vala.

Nem kényszerítő ezen törvény rendelete, nem sérti senkinek jussait, nem korlátoz törvényes szabadságot, de szelid szavának hatalmas erejével lerontja azon elválasztó falat, melyet a nép és szabadság között káros előítéletek alapján emelt egykor a hajdankornak hibás felfogása. Hatása lassu lesz talán, de biztos.

Azon törvény, melyet az örök megváltásról alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és tulajdon boldogító közülésainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövőndője. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát neveli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva, becsében nem veszt, sőt erejében nyer, s biztonságban nevedik.

tásai: apró rügyek és bimbók, miknek gyöngé burokja alatt gazdag jövőt vélt szunnyadozni a fölleskült közvélemény.

A diétáról hazatartó ellenzéki követeket harsány hozsannah köszönté ezer ajkon, valamerre megfordultak, böles vezéröket Deák Ferencz pedig ötvenkét megye igyekezett eldisputálni Zalától s szerencsésen el is disputálta a — haza részére azzal, hogy megtették valamennyi megye s így „az ország táblabírájává“ . . .

Egyszersmind élénk verseny s nemes vetélkedés támadt mindenfelé a diéta üdvös határozatainak életbeléptetése körül, s a hol a gyakorlatban hiány, hézag vagy hiba mutatkozott, hivatalos bizottságok s magánegyletek és társulatok vállvetett buzgósága ezeket részint elsimítá és betöltötte, részint a legközelebbi országgyűlés legelső teendői közé iktatta, a követutatisítások fölött jókor meginduló tüzes eszmecserektben.

Az uralkodó közhangulat, mely teljesen megelégedett egyelőre a számilag esekély, de a további haladásnak száz ösvényt nyitó vívmányokkal, híven tükröződik Deák Ferencznek Wesselényihez intézett s az író magát is gyönyörűen jellemző következő levelében:

Kehidán, június 27-én, 1840.

Kedves barátom! Elindulásom óráján írtam neked Pozsonyból egy pár sort postán, nem tudom, megkaptad-e azt? Én szerencsésen megérkeztem, s már hat hetet töltök itthon, a nélkül, hogy észrevenném az idő sebes haladását. *Pozsonyban három nap hosszabb volt, mint itthon ezen hat hét*, pedig bizon ott sem volt időnk unatkozni. Most ismét parasztember vagyok, bátyám holnap megy Füredre, egy hónapot ott töltendő, s én veszem kezembe az éke szarvát, kerületi ülések helyett a rétre járok, nem a szavazatokat számlálgatom, hanem a kaszásokat, nem izenetekről, hanem a mezei munka czélszerű elrendeléséről aggódok, itt nem a rosz választok bosszantanak, hanem a rosz idő, mely a munkát hátráltatja, s ámbár a déltájban tornyosuló felhők, mikor sok széna van renden, aggodalmat okoznak, ez mégis sokkal kisebb, mint a mit a politikai horizontnak sokszor vészszel teljes felhői bennünk Pozsonyban támasztottak.

Hát Te kedves Miklósom, mint vagy szemeiddel és veséddel, meddig használod még Graefenberget? s mikor ölelhetlek? Készen tartom számodra azon régi pipát, melyen Te Trenket vélted leábrázolva, s a magdeburgi poroszlokat, midőn szegénynek megszelídített polgárait megölik, ezt kikérted magadnak eliteltetésed esetére, s elfogadod talán tölem, most, midőn az ítélet erejének vége van, Kehidán vagy Pesten általadom azt.

Kossuthtól a napokban vettem levelet, — ötet sem törte meg a szenvedés s erejében, elhűjében a régi maradt. Irja, mit felelt nemes ajánlatodra, s engem e felelet nem lepett meg, mert ismerem lelkiületét, azon pénzekről is ír, miket családjá felsegélyezésére gyűjtöttünk, ezeket forró köszönettel vissza akarja adni, vagy valami közczélra fordítani. Ez valóban igen nemes, talán az ő helyzetében mi is ugy tennénk. de félttem mégis egy ideig legalább magát és családját a szükség-től, kivált miután édesanyja gondosan gazdálkodni s nélkülözni, ugy hallom, éppen nem tud.

Nekünk jelentési közgyűléstünk július 27-én leend, addig talán mind a törvények, mind az országos iratok megérkeznek. Vashan e napokban lesz jelentési gyűlés, Veszprémben már megvolt.

Még előmozdításokról nem írnak a hírlapok, magános hírek szerint Lónyay János Bereghy administrator leend, és Refenrendarius Gr. Károlyi Lajos Bihari fő Ispán, Gr. Zichy Ferencz általtétetik Árvába fő Ispánnak. Vay Miklós abauji főispán, Komáromi Csanádi főispán, — Zarka a királyi táblához megy, Nieczky

János pedig váltófeltörvényszéki elnök lesz, mindezek azonban még csak hírek, melyek valósulása bizonytalan.

Isten veled kedves Miklósom, írj, ha időd lesz, és szeressed
hív barátodat
D. F.-et.

A jelentési közgyűlés, melyet a levél kilátásba helyez, július végén csakugyan megtartatott, s minthogy Deák számadó beszédét az előbbi fejezetben pár sorral már méltattuk, itt csak annyit kell még megjegyeznünk, hogy a szó teljes értelmében és annyira elragadta az a zalaegerszegi nemes közönséget, hogy gyűlés után rögtön aláírás nyitott egy „fáklyászene költségeire“, s mielőtt Deák szállására ért, már kerekszám 3000 forint gyűlt össze az általános lelkesültség önkéntes adakozásaiból.

Deák vonakodott elfogadni a drága ovatiót s boszusan kifakadt:

— Volna-e lelketek ily nagy summa pénz hiában elégetni? ... De tisztelői nem engedtek.

— Tudjátok mit, — szolt végre ily esetekben sajátosan nyájas és furfangos mosolyával, — van együtt három ezer forint; én teszek hozzá még ezeret s annak kamataiból két szegény sorsu ifjút becsületes ösztöndíjjal láthatunk el. Így legalább nem vesz kárba az a sok pénz! ...

Nem is vészett. ... Az áldásos alapítvány ma is virágzik, s legtöbb emléke bizonyára a Deák-névnek, mint a fáklyászenéhez tervezett ékes díkeziók lettek volna. ...

XX.

A júliusi közgyűlésről, miként Pozsonyból — homlokán újabb koszorúval, de szívében a régi egyszerű és igénytelen nyugalommal sietett Deák Kehidára, hogy megfogja ismét az eke szarvát s élvezze a „falusi gazdák“ csöndes, csak az időjárás szeszélyeinek alávetett s csupán a barometrum szerint változó vagy módosuló boldogságát. ...

„Politikai ujságaink, — írja augusztus 11-én Wesselényinek, — hála Istennek! nincsenek, nálunk úgy hiszem, jobb is, ha ujság nincsen, mert az ritkán jó — most minden figyelem a törvényes haladásra van függesztve, hiszem, hogy megyünk előre, s mennünk kell, mert a tespedés most még inkább, mint valaha, kétségtelen halál. — Jöjj, édes Miklósom, minél előbb, sok, igen sok szükségünk van rád, mert a haladásban most minden lépés fontos és nagy következtetési. Sok, igen sok a teendő, haladásban és egyebekben, s ezeknél minden jó ember a köznek szükséges; s Te nem fogod magadat a magányba visszavonhatni. — Azonban ezekről szóval majd Kehidán többet.

A posták gondatlanságától félve, ezen levelet receptisse mellett küldöm, küld Te is eképen válaszat Zalabér felé Kehidára, én István napra Czenkre megyek, s Lajos napra Batthyányhoz Ikervárra, de onnan e hónapnak végén hazatérek. Isten veled, kedves barátom, válaszat szívszakadva várom, s vagyok hív barátod

D. F.“

Volt-e Deák Czenken és Ikerváron, a felsőlházi ellenzék egykori és ezt fölvaltó mostani vezérének „boldog névünnepet!“ kívánni? nem

találom sehol följegyezve... Ha volt is: a poharak közt szokásos eszmecsere alkalmasint csak a rendes határok közt mozgott, s semmi új indítvány vagy nevezetese megállapodás nem kölcsönzött az alkalmi találkozásnak különösebb fontosságát.

Wesselényit graefenbergi magányában minden csekélység épügy érdekelte, mint korábbi tevékenysége sokszor lázas s mindig zajos napjaiban, s hogy Deák szívesen szolgált a „beteg oroszlandnak“, ha volt miről írni, „ujságokkal“, általam határozott előszeretettel nem ok nélkül idézgetett pongyola de érdekes, s föltétlenül bizalmas és hiteles leveleiből láthatta az olvasó.

A névnapi kirándulás sem maradt volna bővebb kommentár nélkül, ha vig eszem-iszomon kívül más is történt volna... aminthogy Deák legközelebbi levele, mely néhány hó múlva, 1841. márcz. 4-én követte a főnebbit, már két nevezetes esemény híré közli ismét Wesselényivel. ...

„En az évnek utolsó napjaiban, — úgy mond Deák, — egy engem is érdeklő urbéri pör miatt Budán és Pesten valék; akkor volt éppen a végső alku Landerer és Kossuth közt a pesti hirlap szerkesztése iránt, — ezen hirlap azóta megindult, — hatása nagy, de a vélemények iránta annyira megosztva, hogy az ember bámul rajta, miképen lehet ugyanazon dolgot oly sokféle s oly igen különböző szempontból tekinteni. Különbözők pedig a vélemények nem a partok színei szerint, hanem ezek a színek igen keverték, oly annyira, hogy rajtok eligazodni alig lehet. Így például Széchenyi és Batthyány Lajos, Zichy Ödön és a Tárnok, a királyi Tabla és Sztáray, úgy hallom, e hirlapnak rész szerint irányát, rész szerint pedig a modort, melyben az írva van, igen kárkoztatják, — ellenben Ruday és Patay, Fáy András és Andrássy Józsi, Zsedényi és gr. Andrássy Károly, Steinbach és Bezeredy Pista azzal igen meg vannak elégedve, már most okosulj meg barátom Magyarországon a vélemények állásáról. — En azt hiszem, ezen hirlapról itélni még korai, mert az még igen fiatal. Majd ha a javítások felett részletes fejtegetésekbe ereszkedik, ha nemcsak arról szol: hogy ez és amaz nálunk nem jól van, hanem arról is: hogy ezt és amazt gyakorlatilag és miképen kellene javítani és pótolni, ha majd eképen előmunkálatokat tesz a törvényhozás czélzerű haladásának és lapjaiban tért nyit a minden oldalú discussionnak, akkor lesz ezen lap még hasznos és igazán nagy hatása, mind ennek pedig rövid időn meg kell történni, különben a lap célját téveszti, — hogy eddig ez nem történt, nem eszódalom, mert előbb a napnak kérdéseit elő kellett göröditeni, hogy az emberek arról gondolkodjanak s irjanak.

Budán szólottam a Nádorral az Erdélyi dologról, ő azt mondotta, hogy tett már ő Felsőgéhez e tárgyban felterjesztést, de még választ nem nyert. — Különös!!

Itt most a vegyes házasságok kérdése foglal el minden meggyét, — a primás pásztori levelében nemcsak az a hiba: hogy az ilyen házasságoktól az áldás megtagadtatik, de még nagyobb hiba az: hogy a reversalis nélküli vegyes házasságot a primás Isten és természet törvénye elleni bűnnek mondja, — holott ez 50 évig bűn nem volt. — Ez azért rosszabb, mert az áldás miatti bajból a jövő ország gyűlése könnyen kivergődhethet egy oly törvény által, minőt a mult ország gyűlése már javasolt; hogy t. i. a völgegy papja adja össze a házasságokat, és a gyermek az apa vallását kövesse, — holott az utóbbit, hogy Isten és természet törvénye ellen vétkezik, a ki reversalis nélkül ilyen házasságra lép, nehéz lesz az egyházi rendnek visszavonni, s még ezen tanítás fenáll, addig az mindig ellenkezésben áll a törvény rendeletével és sérti a törvények méltóságát. — Ennyi bajt okoztak azok az Isten adta papok.

Isten veled kedves Miklósom, írj minél előbb, és szeressed hív barátodat

Deákot.“

A ki e kedélyes sorokat ma, vagyis három évtized után olvassa, ha nem ismeri alaposan, a mi időközben történt — világért sem sejt-heti, mily lázas izgatottságot keltett az országban az a két eset, mik-ről Deák itt oly nyugodtan, sőt a vegyes házasságok miatt támadt pörpatvarról oly tréfás záradékkal emlékezik . . .

Még kevésbé sejtethi, hogy a vitába nemsokára Deák is bevo-natván, az ő szava volt a Brennuskard, mely az eltérő nézetek inga-dozó mérlegét a „Pesti Hírlap“ ügyében Kossuth, a vegyes ház-aságok kérdésében meg az igazság és korszellem felé billentette . . .

Utóbbi ügyvel már a 39—40-ki országgyűlés komolyan kezdett foglalkozni, de a felsőház felekezeti szűkkeblűsége meggátolta, hogy e bonyolódott, kényes kérdés törvénnyel s az igazság szellemében rendeztessék.

Az „istenadta papok“-nak e negatív diadaltól még nagyobbra nőtt ördögadta szarvok, s a mi a diéta előtt elszigetelt eset volt, a nagyváradi püspök példájára most tömegesen sorompóba szálltak mások is, főpásztori levelekben szigorúan ráparancsolva a lelkesekre, hogy vegyes házasságoktól az egyházi áldást megtagadják.

A vakasét ugy akarta, hogy a püspökök rendelkezése legelőször Kossuth Lajoson hajtaték végre,* ki szabadon bocsáttatása után kath. hölgyvel Meszlényi Terézszel kelvén házasságra, midőn a pesti plébá-nos a főpásztori utasítás értelmében e frigyét egyházzal megáldani vonakodott, — Kossuth barátai Pestmegye legközelebbi közgyűlésén bejelenték, illetőleg bevádolták a vakmerő papot, s végzést provoca-ltak, mely az 1647-ki 14. t. cz. alapján, 600 frtnyi bírság erejéig, tisztí keresetet indíttatott az 1791. 26. t. cz.-et fitymálló klerikális dölýf és kihágás ellen.

A pesti végzést csaknem kivétel nélkül minden megye magáéva tette, legtöbb föltűnést és legmélyebb benyomást fönn és lemm mégis Zalamegye panaszos fölirata idézett elő, melynek fontosságát, erejét és hatását Deák ünnepelt személye s a tárgyat alaposan és teljesen kifejtő és kimerítő logikája egyaránt fokozta.**

* L. Horváth Mihály: „Huszonöt év története.“ II. kötet. 278. l.

** Deák Ferenczét a papok már a 32/36-ki diétán megpróbálták levenni a lábáról, s ideezelő kísérleteik közül általános tudva volt és elterjedt a követ-kező: Az 1832—6. évi pozsonyi országgyűlés alatt Deák a „négy vödör“-utezában volt szállva, hol tőszomszédságában lakott Villaksz, zirczi apát és Balassa Gábor, resz-prémi kanonok és káptalani követ. később szombathelyi püspök. E két főpap minden héten ebédet adott 1—2-szer és törzsvenégek valának az országgyűlés kezdetén Deák Antal, azután Fer., Szerencsy István, Végh Ignác és Mayer felhívári kanonok.

Egy ilyen ebéd alkalmával, midőn éppen az ugynevezett religionare forgott szőnyegen, azt mondta a zirczi apát Deák Ferencznek:

— Hát a tekintetes ur csak segíti azokat a protestáns atyafiakat?

— Segítem bizony, — felelé Deák, — mert én sohasem tagadtam, hogy szabad gondolkodású ember vagyok; sőt megvallom nyíltan, hogy tovább is men-nék, ha utasításom nem gátolna.

— No de kérem a tekintetes urat, — viszonzá az apát, — tessék csak azt venni, milyen messzire akarnak menni azok az atyafiak, mikor most már azt sem tartják szükségesnek, hogy a főpásztornak bejelentsek, ha valamelyik hive egyik vallásból átmegy a másikba.

— Megkövetem a főtisztelendő urat, nem is birka a keresztyén lélek, hogy

Kossuth Lajos, kinek egyszerü és szerény hangzású neve elfo-gatása által egy országos politikai, házassága miatt pedig ugyanoly arányu vallási mozgalom központja és jelszava lön, valóban gyáva vagy oktan ember leendett, ha a kedvező körülményeket föl nem használja s az „Országgyűlési Tudósítások“-ban oly sokat ígérőleg kezdett folytonos és benső érintkezését a közvéleménnyel meg nem újítja vala.

Részemről nem is kételkedem, hogy ily gondolat és szándék visszanyert szabadsága első pillanatában rögtön megszületett és meg-fordult agyában, s hogy hírlapírói tevékenységének folytatása rá nézve legfőlebb idő kérdése vala.

Hisz, ha semmi más, saját e téren is rendkívüli erejének büszke önérzete s a mások gyöngeségének kirívó példái már elég ösztönül és ingerül szolgálhattak, s elég hangosan kiálták feléje, hogy: Rajta! . . .

Politikai napi lapok Magyarországon a „Pesti Hírlap“ megjele-néseig csak név szerint léteztek. A ki e téren ujat teremteni nemcsak akart, de képes is lett volna, Kisfaludy Károly éppen akkor ejté ki hatalmas kezéből a tollat, mikor Széchenyi támogatása s a legkitű-nőbb írói erők csatlakozása mellett irodalmi melléklettel összekötött politikai közlönyt indítani és megezáfolni készült a mit a hazafiság föl-kent dalmoka, az öreg Virágh Benedek, a serdülő Szalay Lászlónak kárhoztatólag mondott egyszer róla: „Milyen szép magas ember ez a Kisfaludy, egész heros s mégis csak lágy szerelmes verseket ír!“ . . . s bár a haldoklónak fényes álma megvalósult később, s utolsó sóhaját: „Az oppositio és reform zászlaját tüzzük ki; minden ifju írónak velünk kell tartani!“ . . . fölfogta, megőrizte s híven követte a kórágyszőlen üldögélő Szalay — a tervezett vállalat hűtlen kezekre maradt s tekintélyt nyújtani annak igen, olvasókat szerezni ellenben még Széchenyi cikkei sem bírtak . . . *

A „Jelenkor“ épugy tengett, pangott, elősködött, akár a „Nem-zeti Ujság“, „Hírnök“, „Rajzolatok“, „Világ“, „Sürgöny“ stb. stb.

A „Pesti Hírlap“, melynek első száma 1841. jan. 1-én, első vezér-czikke január 2-án jelent meg — pillanat alatt átalakítá e kietlen és szegyenletes állapotot, melyben a sajtót, szabad népek és szabad intézmények e győzhetlen fegyverét és áttörhetlen pajzsát — a közügy kárával találta, s ha „minden Demosthenesnél szebben beszél a tett“, — a tény, hogy pár hét alatt ötezer előfizető s tizszer annyi olvasó törte magát az új lapért, szintén többet mond és szebben szól minden magasztalásnál . . .

„E lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, egymond Csen-gery,“ melynek követelő hangja s általános elvei elremiték a conser-

le kelljen metszeni a rovásból, mikor egyik nyájából a másikba hajtják, — vágott vissza Deák, mire aztán az apát elnémult, s ha „a szomszéd ur“ azontul asztalá-hoz került, a vallási kérdések votumszerző feszegetése mindig hiányzott — az étlapról.

* L. Gyulai Pál „Vörösmarty életrajza“ 71. és 107. l.

** „Magyar státusférfiak és szónokok könyve“ 246. l.

vativ tábor, modora pedig oly férfiakban is aggodalmat ébresztett, minő Széchenyi István volt“ . . .

Azok is, ez is ellenszerről kezdenek gondolkozni, de míg a conservatív párt lángeszű vezére, Dessewffy Aurél, ki ép akkor jött haza kormányköltségen tett utazásából — nem ismert fontosb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni s megszerezve a „Világ“-ot, a „Pesti Hírlap“-nak általa is veszélyesnek tartott iránya ellen hasonló fegyverrel, szintén sajtó útján küzdeni: Széchenyi íróasztalához rohant s „Kelet népe“ czímmel vastag könyvet rögtönzött azon — ekkor még vezér-, majd rögeszméi fölött, hogy —

„Jó az isten, jót ad, s jó a kormány, ha — rosztat ad is, csak ne tekintsen a nemzet mindent roszakaratból származónak, a mi fölülről jő és — sérelmes;

hogy a kormány nyal mindig csinyán és szörmentében kell bálni, ha azt akarjuk, hogy meghallgasson;

végre, hogy zavarnak vezettetik a nemzet s a ki annak vezeti, az egyesegyedül Kossuth Lajos mérget lehellő szelleme és epébe mártott tolla.

Melyik félnek volt igaza? s a mi inkább ide vág s szintén válasz a főnebbire: kinek adott igazat Deák Ferencz? a hogy isten és forrásaim tudnom engedik, híven fogom előadni.

XXI.

Három kérdés tolul önkénytelenül e korszakalkotó férfiak és vitaik jellemzésénél tollam alá.

1. Indokolt volt-e a Széchenyi erős hite a kormány s az iránt, hogy Metternich s a bécsi körök a magyar nemzet javát komolyan óhajtják, s előmozdítani nem csupán szájjal, de tettel is készek?

2. Jogosultabb, helyesebb, hasznosabb, igazságosabb volt-e a Széchenyi modora és taktikája a Kossuthénál?

3. A 48. előtti, alatti és utáni események kizárólag Széchenyi, — vagy tán Kossuth s azok mellett is bizonyitnak, kik Kossuthtal s a „Pesti Hírlap“-pal tartottak, érdekében fölszóaltak s a forradalom fölülről provocált kitöréseig oldala mellett s véle egy zászló alatt harcoltak a bécsi kormány ellen?

Megfoghatlan! igazán megfoghatlan! hogy nemcsak a Kossuth személyes ellenei és Deák elkésett bámulói — teszem azt Szemere Bertalan! . . . * s ama kornak elfogult mert tényleges részvétü történetirója — Horváth Mihály, de mások, olyanok is, mint a nagyelméjű s arany szívvel arany tollat párosító Kemény Zsigmond, ki eles ítélettel és igazságszomjazó lelkiismeretességgel latolja a tényeket, — föltétlenül Széchenyi körül sorakoznak elismerésök és hódolatuk babérágaival s nem veszik észre, hogy ezt téve pálczáat törnek Deák

* L. Batthyány, Görgy, Kossuth „Politische Charakterskizzen“ von Bartholomeus Szemere. Dritte Abtheilung: Ludvig Kossuth. 27. s köv. l.

Ferencz s a negyvenes évek egész ellenzéke fölött, melynek Kossuth előbb csak tolla és lelke, később vezére és feje vala . . .

Tartozunk véle Deák emlékének, tartozunk a történeti igazságnak, hogy ne surranjunk el kényelmes hallgatással e nehéz théma mellett, hanem feleljünk vagy legalább igyekezzünk felelni a fölvetett, s a helyzetet meglehetősen illusztráló és kimerítő kérdésekre.

Az első pontra nagyon könnyű a válasz. Facta loquuntur. Tények tanuskodnak.

Ám üsse föl valaki akár a „Pesti Hírlap“ megtámadott, akár a Széchenyi azonkori polemikus munkáinak támadó lapjait, s látni fogja, hogy a magyar nemzetnek nem volt azon időben sem a polgári és nemzeti jogokra, sem a szellemi haladásra vagy anyagi és nemzetgazdasági fejlődésre vonatkozó egyetlen oly nyomatékos óhaja, kívánsága, törekvése, melylyel a bécsi udvar szembe, s melynek Metternich s az általa pórázon vezetett magyar kormány és konservatívok mereven és daczosan utjába ne állottak volna . . . Akár vallás és nevelés, akár közteherviseles és nemzetiség, akár vám és kereskedelmi szabadságról volt szó, a magyar szempontnak és magyar érdekeknek fölülről mindig durva vetet kiáltottak, s még oly politikailag teljesen ártatlan és gyanutlan vállalatokhoz is, mint a lánczid — a grata persona Széchenyi csak úgy nyellette meg mindenható barátja és pártfogója Metternich utólagos beleegyezését, s a mi ezzel egy — a legf. kir. szentesítést, hogy levélben, tehát írásban fogadta, miszerint ő lgsége előleges megkérdezése nélkül semmi nagyobb dologba ezentul belé nem vágja a fejszét . . .

S az államminiszter e magyarelles érzülete átragadt lassanként tanítványaira és egész környezetére, sőt rányomta undok bélyegét az egész korra, melynek ő egyik főszereplője, átka és szerencsétlensége vala.

A bécsi irányadó körök fölfogását és eljárását hadd jellemezze itt pár szóban a következő eset. . .

A csász. kir. statistikai hivatal (K. K. Direktion der administrativen Statistik) 1842-ről statistikai táblázatokat adván ki, e munkában a határörvidék Magyarországtól s a kapcsolt részekről különválasztott. Valaki figyelmezteté Czörnig Károly udv. tanácsos és igazgató urat, hogy a határörvidék nem külön tartomány, hanem Magyarország kapcsolt részeinek integrans tartozéka. Czörnig bizonyítást kért. Valaki ur megmutatá neki az 1840-ki törvényt, mely a határörvidéket váltótörvényszékeinknek alárendeli. Czörnig nevetve felelt: *Mutasson az ur nekem egyetlen esetet, midőn a magyar váltótörvényszékek ítéllete vagy rendelete a határörvidéken végrehajtott, úgy elhiszem, hogy a határörvidék magyar tartomány; de addig és előbb — nem!* . . . Valaki ur kutatott, de nem talált . . . s az utolsó szó így a Czörnig uré maradt. . . *

Ex uno disce omnes. Kicsiben-nagyban így volt.

Maga Széchenyi is jól tudta ezt s csak annyit vitatott, hogy

* L. Ellenör. Politikai zsebkönyv. Szerkeszté Bajza. 1847. 233—34. l.

„az agitáció szüksége a 40-iki vívmányok folytán *ideig-óráig* megszűnt, s hogy nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog, hogy haladjunk, de az a főkérdés: melyek utaink, és melyek a még bezártak, melyek a már kinyitáltak, melyiken lehet haladni sebesen, melyiken óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő“...

A támadási taktika és a modor, melylyel Kossuth az érdekeket élére és egymással szembe helyezi: ez a bökkenő, ez sérti az ő szemét.

„Kossuth — ugymond Széchenyi, — szentnek nevezi a tulajdönt, s mégis csaknem communismusfelet prédikál; haladásra sürgeti a kormányt s egyszersem elijeszti, fölbujtogatva ellene az országot; égbemeli a közvéleményt s arra buzdítja a nyers tömegeket, hogy hamisítsák meg; a népszerűsége akar támaszkodni s a tömeg orditozása által az érzelmről szenvedélyre, a szenvedélyről agitációra, agitációról forradalomra ragadtatja magát,“ stb.

Szükségesnek vélem megjegyezni, hogy a „Pesti Hírlap“—ból alig husz szám forgott a közönség kezén, mikor Széchenyi e borzasztó bűnlajstromot Kossuth fejére olvasta, s a mi több, hogy a „Pesti Hírlapot“ nem Lipesében, hanem Budapesten szedték, oly kézirat-ról, melynek minden betűje fölött a cs. kir. censura vörös ónja lebegett és ítélt, mielőtt sajtó alá került. . . *

Igazat adok Kemény Zsigmondnak, hogy „e két szóba: modor és taktika — a legszélső végletek befernek s Wesselényi Miklóstól kezdve, ki Jellasics bán berohanásának hírére vedszerűl a *Corpus jurist* ajánlá, Deákon át, ki a legalitást kereste tetteinkben, Batthyányig, ki a törvényesség erélyes terén akart helyet foglalni, Batthyánytól Kossuthig, ki Szegeden már a magyar fegyverekkel a világszabadságot vélte megmenteni, (?) mind ezen különböző kiindulások, különböző eszközök, különböző sors és különböző végeredmény, a *modor és taktika*, régen nálunk mysticusnak látszó, most fölmért, lerajzolt távolsági fokok szerint ismert, tartományába esnek.“

De kénytelen vagyok vastag kérdőjelet rajzolni azon következ-

* Milyen volt e censura? kóstolólul ime néhány adat. Kossuth egyik cikkében az állott, hogy: „Minden kornak megvan a maga istene“. „Ez atheistikus“, vélé a censor s az „isten“ helyére e szót tette: „szellem“; s csak miután Kossuth kimutatta, hogy Berzsényi oly költeményéből idézte az illető passust, mely évtizedek előtt megjelent nyomtatásban, kapott pardont az eredeti kifejezés. Máskor Frankenburg novellát írt az „Életképek“—be, melynek hőse báró és gazember volt. A censor a gazembert meghagyta, a bárót kitörülte. „Miért?“ — kérde Frankenburg. „Fessen az ur gazembernek parasztot, polgárt, sőt isten neki! nemes enibert, a mint szemének, szájának tetszik, de báró és gazember! . . . ezt meg nem engedhetem.“ Egy másik nagy hasu apátról szólott. A „nagy hasu“ maradt; az apát kitörültetett. Apátról nem szabad nagy hasat emlegetni; ez tisztetlenség a klerus ellen. Voltak censurók, kik Vörösmartyt Martinus Vöröstre fordíták, voltak, kik e szót: erény kitörülték s irtak helyette reményt; a kontárt kihúzták s irtak helyette kantárt; sőt olyan buta is akadt, ki Vega logarithmus tábláit nem engedé kinyomatni, mert a számsorok mantissáiban titkos írásmódot szaglált. . . Méltó haraggal alkalmazta Bajza a magyar censurára is Constant Benjamin ismeretes szavait: A censura a régáloom monopoliuma, az alávalóság részéről, a hatalom zsoldjában gyakorolva.

tetés végbetűihez, mit a főnebbi állítás képesében apodiktikus határozottsággal ekkep formulázott:

„Széchenyi azért volt nagyobb országlár, mint a nálánál jobb szónokok és inkább megtapsolt hazafiak, mert elejétől fogva érté, hogy az elvet a modor és taktika teszi szelid remetévé vagy bős Rinaldová; Pygmaeussá, ki a darvakkal harezol, és Titánná, ki az egeket forgatja fel; őrvöngővé, ki tulvilági erőket idéz maga ellen harezra, és egy nemzet megváltójává, ki a rossz szellemet, midőn a népszerűség a torony tetejéről neki átígérendi a hatalmat és dicsőséget, hidegen visszautasítja, mint az isten-ember cselekvé.“

Ki a modorra és taktikára oly nagy súlyt fektetett, mint Széchenyi, abban menthetlen hiba volt, hogy nem tudta vagy nem akarta tudni, miszerint a modor és taktika, valamint a nemesség — *lefelé*, s egyesek és a közvélemény iránt is kötelez, s hogy semmit sem tett, mert semmit sem építhet alkotmányos országban törvényes uton és formában, ha modorával és taktikájával ott fön ugyan mindent kivisz, lenn, a szintoly jogosult másik tényezőnél ellenben mindent el- és leront.

Széchenyi ezen tévedése már a „Hitel“ hatását is csökkentette, pedig akkor igaza volt; hogy arathatott volna teljesebb vagy csak a régihez is hasonló sikert most, mikor — nem volt igaza, s nem Dessewffy József és elavult bár hazafi szempontok, hanem egy véle egyenrangu tehetség s a haladás eszméi elé vetette gúnyos és végig sértő modorban a keztyűt.

A „Pesti Hírlap“ szerkesztője — ugymond Széchenyi, — azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata, s tán az istenek különös szeszélye a szokottnál magasb fénykörben állította meg. . . Könnyen jutott ő ezen celebritáshoz. . . Mi nagy jót tett a hazának? Ujjhuzás a kormányval; majd végzavarba dönti a hazát, s ha nem segítene a nagy istenek, ki tudja, ő mibe bonyolított volna már, mi török, mi szakad eddigelé? Szenvedett ő négy falai közt, *de mit szenvedett? hiszen soha elzártak jobb, kényelmesebb dolga nem volt!* mit szenvedett ahhoz képest, mennyit mi szenvedtünk hosszú évek során körösztil, fény és köszönet, s a nélkül, hogy bárki csak észre is vett volna, önként zárkózva el négy falaink közé, életünket az ország tudományának, az ország dolgainak szentelven“. . .

Meg vagyok győződve s bűn lenne állítani vagy csak megengedni is az ellenkezőt, hogy Széchenyi ideges pennáját a legszentebb hazafigond és aggodás ragadta ily kiméletlenségre, hanem azért saját saját doctrinája ellen vétett, s a mit a modorról szóval tanított, tettleg megczáfolt.

A visszahatás e miatt oly zajos és általános vala, hogy még a vitába Kossuth rovására elegyedő Dessewffy Aurél sem mert solidaritást vállalni ez elhibázott „modorral“ s kijelenté, hogy:

„Gyöngédtelenség szemére lobbantani valakinek a szomorú órákat, miket négy falak közt töltött s eltagadni a szenvedéstől azt is, hogy szenvedés volt.“

Tetézte a zavart s következményeiben még súlyosabbá és végze-

tesebbé vált e ballépés azáltal, hogy Széchenyi a támadás hevében nem mindig odavágott, a hová nézett, s az ellenzek elveire, tanaira, egyes tagjaira, sőt a „Pesti Hírlap“tól távol álló egészen ártatlan személyekre is súlyos csapásokat osztogatott, szükséges viszonzások, jogosult kifakadások, éles bírálatok s ügybuzgó elkeseredés s tiltakozások özönét zuditván így maga ellen.

Az ellenzéki táborban izgatott sürgős-forgás keletkezett, s mint a záporosó — ömlött a sok válasz, röpirat, óvás, tiltakozás mindenfelől Széchenyire.

Megszólalt *Fáy András, Kuthi Lajos, Pongrácz*, sőt álnév alatt az „Athenaeum“ hasábjain a „legnagyobb magyar“ egyik legbenső tisztelője, *Vörösmarty* is, s miután e kis puskatűz föllármázta a közönséget s megingatta a „Kelet Népe“ egyes posztóit, Eötvös és Kossuth ütegei egy-egy vastag kötettel keresztűzbe fogták s úgy halomra lődöztek Széchenyi „rendszerét“ és „okoskodásait“, hogy nem igen maradt egyéb vigasza és dicsősége I. Ferencz francia király híres frázisánál: „Tout est perdu, excepté l'honneur“... minden elveszett, de a becsület, az mentve van!...

Eötvös József, a Karthausi koszorús szerzője „A Kelet népe és a Pesti Hírlap“ című művében „az államférfi nyugalomával és mélységével s a költő finom, szellemes modorával védelmezte a szilárd, változhatlan elvek politikáját a viszonyokkal való bizonytalan és határozatlan transigálás“ ellenében, Kossuth pedig „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ címmel ragyogtatta páratlan irányának igéző szépségét, s a népszerű eszmék és nemzeti remények és vágyak valószínűs paradiocsomkertjét varázsolta az elbűvölt olvasó elé.

Melyik félnek ad igazat az ellenzéki supremum forum — Deák Ferencz? első pillanatban még hozzá közel álló egyének is csak találgatták inkább, mint tudták... Valószínűnek tetszett, hogy a férfi, ki Pozsonyban a szabadszólást az alkotmányos élet alphájának tekinté, nem fogja szó nélkül nézni vagy épen helyeselni, hogy a szabadszólás természetes corrolariuma, a szabadsajtó* már csírájában eltapostassék nálunk; de ebből még nem következett szükségkép, hogy a „Pesti Hírlap“ modora, mely Széchenyi képzeletét oly rettenetes visiókkal töltötte meg, — nyírá van, mint nem csupán jogosult, de szükséges és hasznos is azon nagy czélok elérésére, mik az utolsó diétán megpendítették s azóta ellenzéki „Hiszekegygyé“ lettek az egész országban.

Eötvös József személyesen Kehidára rándult** mielőtt röpiratát sajtó alá adta, hogy Deákkal ez ügyben értekezzék, de mert nem találta otthon, saját szakállára kényszerült cselekedni; Wesselényi

* Deák Ferencz többször mondogatá, hogy a sajtót rendben tartani elég ily törvényjavaslat. Egyetlen s: „Hazudni nem szabad.“

** Most érkeztem haza, — írja 1841. júl. 6-án Wesselényinek Deák. — Edericsről, s itt lelem már rég ohajtott kedves soraidat. — Fájdalmasan sujtott engem is a sors keze, rokonom és gyermekéim legrégebbi hű barátja, Nedeczky Lajos élte virágában meghalt. Őt nevetlen árvát hagyott maga után; hugom fiatal s tapasztalatlan, családi dolgai a boldogultnak kissé zavartak, s enyém a kötelesség ezen árváknak az elvesztett atyát némileg pótolni. Dolgaik elrendezésében most

pedig levelben közölte Deákkal saját véleményét s kerte cserében az övét.

Deák felelt s válaszát, mint a korszakos mozgalom egyik legkiválóbb és legbecsesb okmányát — kihagyás nélkül közöljük itt:

Kehidán, 1841. okt. 12.

Kedves barátom! Juliusban irt szíves leveledet, melyben a „Kelet népéről“ elmondád némely észrevételeidet, augusztusban vettem, s arra válaszoltam is, úgy látom azonban a múlt héten érkezett szíves soraidból, hogy ezen válaszem nem jutott Hozzád. — Osztom nézeteidet, a „Kelet népe“ felett, s lelkeimből meritéd különösen azon megjegyzést, hogy ha Széchenyinek állítása szerint annyi forradalmi anyag van Magyarországon összehalmozva, hogy egy hírlapnak megelőző vizsgálata is kerestül ment sorai képesek a francia forradalomhoz hasonló zendülést rövid időn támasztani, akkor a kormány, midőn a közelebb lefolyt időkben erőszakhoz nyúlt, s terrorismussal akart kormányozni, legalább politice menthető, mert a szabad szónak hatalmas befolyása ennyi gyuladható szerek közé a zendülésnek szikráját szórva még veszedelmesebb volt, már csak azért is, minthogy azt megelőző vizsgálat alá venni nem lehetett, a mit egyesek közhelyen nyilván szölettek; egy szóval, *Széchenyi akaratlanul apologiát irt az ellenünk használt terrorismusra.* — Egyes helyeit e munkának mit fejtegetsem? Kossuthnak felelete és Eötvösnek észrevételei után ez már felesleges volna, — csak annyit mondok, hogy sokért, igen sokért nem adnám, ha a „Kelet népe“ meg nem jelent volna, — még a tél derekán, midőn Széchenyi a „Hírlap“ ellen nyilván fellépni készült, irt nekem is Pulszky által, elmondotta nézeteit, s aggodalmát, melyet benne a Hírlapnak modorja, egyedül modorja támasztott, s kérdezte véleményemet, én válaszoltam részletesen és igen kiereszkedve, elmondám: *hogy a Hírlapnak meg modorjában sem látok aggodalomra legkisebb okot, s kértem buzgón és ismételve, ne írjon a Hírlap ellen, vagy legalább ne írjon úgy, mint írni készül, írjon inkább jobb és jelesebb cikkeket a Hírlapban magában, ha azok, mik ott megjelentek, kedvére nincsenek, ne törje el a kárhóztatás pálcáját azon Hírlap felett, melynek elveit maga is osztja, s mely még alig egy pár hónapos; ne rontsa Kossuthnak nyilvános állását és magiét csupán a különböző modor miatt, s hogy gondoljon arra: hogy az ő ereje és Kossuthé egymás mellett munkálkodhatik a Hon közjávára, s a Haza látja kárát, ha e két erő személyes keserűségekből egymás ellen küzdve, egymást emésztí fel. Irtam sokat, igen sokat szívem legbensőbb érzeteiből, nyíltan s tartózkodás nélkül, — de válaszul a kinyomtatott munkát küldötte meg nekem Széchenyi, szívében, úgy hiszem, engem is azok közé sorozva, kik megölik a Haza szabadságát, s iszonyu zendülést, véres forradalmat hoznak a békés polgároknak csupán modor által.* — Egyébiránt van sok pártolója a „Kelet népének“ is, nemcsak a „Jelenkor“ és a „Világ“, de különösen a sok R. Catholikus pap, miért épen ezek, — azt nem tudom — nagy hatása van a Kelet Népének az irodalmi világra is, mert mióta ez megjelent, meg inkább előntöttek lapjainkat a személyeskedések, s a komoly és minden oldalú discussió helyét ezer alakú keserű gyanúsítgatások foglalják el, meddig tart ez így: azt az Isten tudja, de ha most megszorítanám ismét a kormány a kissé szabadabb, de mégis korántsem szabad sajtót, el volna vesztve mindaz, a mit jól lehetett volna tenni ezen rövid szabadság alatt, s a sajtó szabadságának egykori létrehozásától még messzebb esnénk, mint elebb valánk; mert csak árnyékoldalt emlegetnénk a sajtónak azok, kik szabadságát nem ohajtják és Széchenyi auctoritására hivatkoznak és sok jólelkű táblalíró azt mondaná: hogy bizony jobb is a sok személyeskedést elkerülni, s megtiltani!

három hetet töltöttem Edericsen és Somogyban, ezért voltam távol házauntól s ezért késett ez ideig válaszem.

Eötvös Pepi a múlt héten Kehidán volt, de engem itthon nem talált, azonban itt hagyta Széchenyinek legújabb munkáját, melyet Kossuth ellen s a „Pesti hírlap“ ellen „A kelet népe“ cím alatt legközelebb kiadott, még a könyvet olvasni nem érkeztem, de vágyok ismerni tartalmát.

Roma locuta est. . .

Deák Ferencz szólott, s bár ítéletében kivetni valót a roszkarat is hiában kutatna, nem rajta mult, hogy a „Széchenyi contra Kossuth“-pörnek nem előbb, csak a közös bukás, a közös gyász minden nemzeti és egyéni surlódást kiegyenlítő keserves óráiban szakadt vége.

Emléke pedig mint afféle nevezetes történeti mozzanaté — túlélte a bukást s ma még csak elágazó véleményeknek volt, a jövő nemzedéknél ellenben heves tollharcoknak lesz bő forrása. . .

Az ötvenes évek honnrekelt írói föltétlenül Széchenyi pártjára kelnek s jóslatok nimbuszával övezik, a miket Kossuth izgatásai s azok szükséges következményei felől mondott. . .

Ily alakban és kiterjedésben én soha sem fognék s tán nem is szabad történeti ítéletet formulázni.

Legkevésbé itt, hol az igazságot — középen, azon juste millienben látom, melyet Deák Ferencznek a körülmények szerint bátor vagy mérsékelt, s le- és fölfelé, egyesek és testületek, kormány és tömeg iránt mindig tapintatos, mert gyöngéiket is számbavevő politikája képviselt.

Hogy a 39/40-ki országgyűlésen ezzel aratott diadalnak nem akadt párja és folytatása: némi részben felelős Széchenyi is, ki Kossuthot a saját és a konservatívok egyesült, s sokszor méltatlan támadásainak legfő, utóbb kizárólagos céltablájává tette, s így a tömeg szemében őt már akkor a nemzeti visszahatás vezérévé avatta, mikor az ellenzék értelmisége és táborára még Deáktól várta az „ordre de bataille“-t.

Különben sem tartozom azok közé, kik a 48/49-ki szabadságharcot nemzeti szerencsétlenségnek nevezik, vagy a mennyiben s a miben az volt: minden felelősséget ezért Kossuth nyakába varnak. . .

A bécsi politika századok óta ugyanaz hazánkra, a mi például a Duna, mely évente legalább egyszer kiöntéssel fenyeget, s annyi kárt okozott, hogy se szeri, se száma.

Széchenyi a Dunát, Kossuth a bécsi politikát igyekezett szabályozni és ártalmatlanná tenni, s bár egyiknek sem sikerült teljesen műve, ki meri állítani, hogy fáradozásuk haszontalan és gyümölcstelen volt, s hogy a nemzetre rótt áldozatok — veszteség csupán, melynek nincs megfelelő ellensúlyja? . . .

Rendkívüli időjárás, szokatlan hőtömegek és hóolvadás, kivált viharésjégzajlástól kisérvé, ma is veszedelmes ellenséggé tehetik a fölülről jövő vizet, de egyes pontokat áttörnie már nem sikerült s nem is fog többé sikerülni, s ha utódaink nem röstök s kedvező időben kiépítik a töltéseket és védgátakat, mik örökségül szállnak rájuk — a Széchenyi és Kossuth által kezdeményezett vállalat befejezhető, s a teljes siker is elérhető és biztosítható leszen.

Deák Ferencz, kiben a bölcsesség igazságszeretettel társult, tisztában volt erre nézve is, s midőn Széchenyit feledni, Kossuthot gyalázni kezdék sokan, kik hajdan amazok, majd az ő diadalszekerét vonták vagy kísérték éljenezve — 1867. márczius 28-án, ugyanazon

órában, melyben a befolyását, hatalmát, népszerűségét istenítő közmámor lehangosabb kitörései zugtak körülötte, — föllált helyéről az országházban s így szólt:

„Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/48-ban tétetett, mert e nélkül a korszak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöpörték volna alkotmányunkat. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfinak nevével, ki azt 48-ban megindította s ernyedetlen erellyel keresztül vitte. Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmaradt, és fön fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és halála lesz mindig csatolva.“

Más szóval: Ha Kossuth tiz millió rabszolgának hazát, s a hazának tiz millió szabad polgárt s mindkettőjüknek a 48-ki törvényekben legyőzhetlen fegyvert nem ad vala, — én Deák Ferencz, 1867-ben most nem diktálhatnám a közjogi kiegészés békepontjait souverain hatalommal a bécsi kormány elé, hanem a régi pozsonyi diéták tehetetlen haragjával vagy jámbor meghunyászkodás alázatos hangján kellene lármáznom vagy esedeznem a morzsákért, mik az absolutismus asztaláról „engedmények“ néven koronként a földre hullanak, s miket az illetékes körök farkesóváló ebeitől megirigyelne és megkivánná a porban heverő Lázár, a koldus magyar nemzet!

Az elfogulatlan történet számára e nevezetes nyilatkozat mindörökre megoldott egy nevezetes kérdést.

„Nincs isten az istenen kívül!“ rebegi az igazhívő muzelman.

— Nincs igazság az igazságon kívül, kell hogy vallja és hirdesse, ki Deák hű és méltó tanítványa kíván lenni.

S ez igazság — dióhéjban:

Széchenyi új szellemet, Kossuth új nemzetet teremtett a hazában, Deák Ferencz pedig azt is, ezt is — megmenté az utókornak. Ám kutassa hát más: melyik nagyobb a három nagy férfiú közül? Nem fogom utánozni.

A nemzeti kegyelet és hála óriási keretében eredeti és valódi nagyságukban megférnek mindhárman egymás mellett, de szűkké válik e keret s kiszorul abból, s a történeti igazság és aesthetikai hatás rovására megeseonkul egyik vagy másik dicső alak, a mint nem egymás mellé, hanem fölé akarja vagy próbálja helyezni a politikai önzés: a pártszenvédelem. . .

XXII.

Magyarország egy dologban sem maradt el tán annyira a művelt nyugattól, mint a törvénykezésnek és igazságszolgáltatásnak ugy elveit mint formáit illetőleg.

A magyar bírák és bíróságok, a büntető eljárás és büntetési módor, a hajdupálcza és a középkori börtönrendszer mind a világ nyelvére kerültek elleneink által, s hol tragikus, hol komikus színe-

zessel, s a legtöbbször meztelen valóságukban is már kebelrázó vagy nevetséges részletek szándékos túlzásával oly fogalmat és képet nyújtottak a bámuló, boszankodó vagy kaczagó külföldnek hazánkról, minőt Középázsziából vagy Afrika belsejéből visszatért kalandorok és utazók elbeszélései és leírásai közt hasztalan keresne ma valaki.

Mint annyi más téren, a reform óhaját itt is mérsékelte, sőt elfojtá a — privilegium, mely a nemesség „szűz vallain” alulfekvő részeket is oltalmába vette, s az által, hogy az adófizetést és derest egyenlő fontosságu alkotmányos tényezőkké qualifikálta — az ősi szokás és törvényes gyakorlat módosítását nehezé, majdnem lehetlenné tette.

Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit — tartá a teliver magyar nemes, s a „jus resistendi” eltörlése vagy a köztelherviselés törvénybeigatása aránylag kevesebb visszahatásra és ellenzésre bukkant, mint a botbüntetés kiiktatása s a törvényelőtti föltétlen egyenlőség kimondása és keresztülvitele.

A „Huzd rá!” és a „Huzd le!” vérré vált a megyei kis isteneknél, s egyik is, másik is „nemzeti mulatságot” jelzett.

A 30-as évek közepén néhány világlátott fiatal ember, kik a „központosító iskola” czimén utóbb történeti szereplésre és befolyásra vergődtek, — az augias istállónak ezen bűzös zugát is szellőztetni és söpörgetni kezdék, s a mit Eötvös József híres regényei: a „Magyarország 1514-ben” és „A falu jegyzője” a közszellem és előítéletek tisztázása és javítása végett ez irányban költői formában kezdtek, ugyancsak az ő s Szalay László, Csengeri, Szemere és mások tudományos dolgozatai szintoly nemes hévvel, ha nem is hasonló szerencsével folytatták.

Különös érdemet szerzett e téren Szalay László, ki 1837-ben a „Themis,” 1840-ben a „Budapesti Szemle” czim alatt politikai s jog-és törvénytudományi folyóiratot alapított, s bár egyik vállalata sem érte meg születése évfordulóját — a codificatióról írt kitünő czikkei, s hozzáméltó munkatársainak: Eötvös, Trejort, Csengeri s többeknek jeles támogatása a közfigyelmet a fontos ügyre fordíták, s az égető reformkérdések sorozatát tetemesen szaporíták.

A 39-40-ki országgyűlés ezek tárgyalására s a jövő diéta elé terjesztendő javaslatok készítésére kevéssel eloszlása előtt három bizottságot választván, közölök egy, a legnevezetesebb, — „büntető törvénykönyv szerkesztésével” lőn megbízva.

E bizottság tagjai voltak: gr. Zichy Jenő, gr. Pejacsevich János, Pulszky Ferencz, Pázmándy Dénes, Klauzál Gábor, b. Eötvös József, b. Wenkheim Béla, Zoltán János, Bezzeredy István, Hertelendy Miksa, Palóczy László, Fábry István, Deák Ferencz stb.

A kormány nem igen sietett összehívni a bizottságot s másfel esztendeig füle botját sem mozdította, ha valaki e tárgyat szóba hozta, csak mikor aztán körmére égett a dolog, s Pestmegye a büntető eljárásnál a szóbeli védelemnek teljes nyilvánossággal összekötött behozását tettegleg elrendelvén, valószínű volt, hogy e példát más megyék is követik, utasítottak az alattas közegek, üssék össze nyakrafőre a meg-

hívókat, mik az illető bizottságnak nov. 28-át és Pestet jelölték ki találkozási időül és helyül. . .

Egyidejűleg Pestmegye érintett határozata a büntető eljárás körül hivatalosan megsemmisítettett, Dessewffy Aurél, a kormány intencióinak és rendeleteinek hírlapírói mankója pedig fölkeretett: szokott virtuozitásával hegedüljön el valami czifra nótát a megyei autonomia és haladási mániának, a legfelső bölcsesség és akarat előtt megöblölni vonakodó s tán nem is képes, hátán. . .

Dessewffynak mindig kapóra jött ily kívánság, s miután Pestmegye túlbuzgósága ez egyszer valóban túllőtt a czelon, fullánkja is, éle is volt a gunynak, hogy:

„Poroszország épen most (1841) tárgyalja alaposan és kimerítően a fontos kérdést, de azon dicsőség: a főnálló rendszert egy 28 lapos röpirat (Nyári Pál főjegyzőtől) következtében öt-hat órai választmányi működés és mindössze hét óráig tartott közgyűlési tanácskozás után leglényegesebb ágazataiban megváltoztatni: nemes Pestmegyének vala föntartva. . . Ama koszoru, melyet a fenytőtörvénykönyv és rendszer elkészítésével megbízott országos küldöttség tagjaiban a rendes szabad választás útján a legjelesebb honfiakból fontak, — különös hálára lehet az indítvány pártolónak kötelezve, hogy a roppant föladás legfontosabb s legnagyobb gondot követelő csomóját sommás uton előre kettévágják s így az orsz. választmányt munkája legnehezebb részétől megmentették”. . .

A közönséget azonban, melynél Dessewffynak amugy is tört eserepe volt a „Pesti Hírlap” iránya, Kossuth személye s az ellenzék tömege és működése elleni szakadatlan csufolódásai és vagdalkozásai miatt, e találó gúny még inkább fölingerelte, s midőn híre futott, hogy — Deák Ferencz jön! elég volt megpendíteni az eszmét, hogy: a közhangulat esattanós jelzésére nagyszerű demonstratio rendezendő, s rögtön talpon termett az egész főváros s pillanat alatt együtt volt az egész összeg, a mi egy nagy szabásu fáklászenéhez kellett.

A tüntetés lefolyását így írta meg a „Pesti Hírlap” (1841. 96. sz. 806. l.):

Deák Ferencz megtiszteltetése. A büntető és javító rendszer kidolgozására megbízott országos választmány tagjai, s közöttök Deák, Pestre érkeztek már. Minden bizonynyal terjedtebb immár az értelmesség hazánkban, mintsem bizonyíthatnunk kellene, hogy midőn büntetőjogról van szó, nemcsak néhány utonálló, rabló, tolvaj, zsebelő, gyilkos és verekedő megbüntetésének szűk tekintetéből kell a dolog fontosságát szemügyre venni, hanem a minő igaz, hogy személyekből és személyek végett áll a polgári társaság, ép oly tagadhatlan, hogy a törvénykönyv, mely a személyes bátortlét felett határoz, melynek mérlegeben becsület és szabadság s minden, minek az életben becsé van, sőt tán maga az élet is kerlelhetlenül felmértnék; a polgári lét ügyeinek még akkor is legfontosbika volna, ha hozzá más nagy és szent érdekek mellette tekintete nem csatlakoznék. És pedig csatlakozik. A büntetőjogi eszmék phasisai az emberi nem civilizációjának világutjában tájékozó mértföldkövek gyanánt állanak. Egy bün-

tetőtörvénykönyv által egy nemzet civilisatiója fölött tán századokra koczka vettetik, mert büntető rendszer néperkölciségnek, népjellemnek, népnevelésnek nem egyedüli, de egyik leghatalmasabb factora, s egyszersmind szögletkő a polgári szabadság épületében; mert büntető törvény teremthet, büntető törvény ronthat jogállapotot, pedig ebben fekszik a kezesség, hogy a szabadság írott malasztja gúnynyá ne változzék az életben. Érezték e roppant fontosságot az ország rendei, midőn a büntető rendszeri javaslat kidolgozására hazánk legjelesebb fiai, a politikai színezetek kitünőbb notabilitásai közül választottak; de érezték e fontosságot az ország lakosai is, mert e választmány munkálata oly momentum nemzeti életünkben, melynek tömérdek remény, tömérdek aggodalom néz elébe. Mi csuda tehát, ha ennyi várakozás és aggodalom közt, ha egy kétes, de sorsunkra nézve elhatározó jövőndő küszöbén — egy jövőndőnek, melynek alakja s jó vagy rossz irányvetele egyenesen a jelen fiainak képességétől függ — mi csuda, kérdem, ha ily jövőndő küszöbén a polgári szabadság és jölet fogalmi szorosabban tapadnak a lélekhez, s az ember szeme oly örömet áll meg oly nyugponon, melyhez annyi remény s féltékeny rokonszeny ragad? Mi csuda, ha ily érzelnek közt az országos választmány a legfeszültebb figyelem tárgya és ha a *nép már előre kijeleli embereit, kiknek lelkiületétől és gondolkodásától féltékenyen ápolott reményeinek teljesültét várja?* Mi csuda végre, ha *e népbizalmat, népszerűtetet, népszenvet leginkább Deákban* látjuk központosulva? Nem igazolja-e e polgártársunk minden lépése azon hallatlan közbizodalmat, melylyel őt, mint Washington előtt és után senkit, egy, ezer osztály- és érdekárnyélatokból álló nemzet felkarolta és haladásunk fölönt vezérére szentel? És Deák megérkezése új és régőhajtott alkalmat nyujta iránta azon szeretetet tanusithatni, melylyel iránta e hazában minden, de minden viseltetik. Tisztelői november 28-án esti 10 órakor roppant számmal sereglének össze, őt éji fáklýazenével megtisztelendők. A tisztelt férfiú az „Angol királyné“-ban, a kishid-utczára nyíló kapu feletti erkélyes szobákban vala szállva. A „dom Miguel“ nevű magyar gyalogezred hangászkara 10 órakor már szeretett vendégünk ablakai alatt állott, az utca közepén nagy négyszöget képezve. Valami egy negyed mulva lángfelhők vonulának el az úri és váczy utczai épületek felett, s nemsokára megérkezék száznál több magasan fellobogó fáklyákkal a jobbára magyar diszköntösbe öltözött s felkardozott ifjuság. A hullámzó sokaság, mely a kishid-utczán egymást csaknem fojtva végig tolongott, alig bira helyt csinálni a fáklyásoknak, hogy a zenekar körül nagy négyszöget képezzenek. Ez megtörténvén, megzendült a magyarnak oly kedves „Rákóczy“ indulója, melybe dörögve vegyült az összegyűlt ezereknek léget hasító „éljen“-harsa. Ekkor Deák kilép az erkélyre több tisztelőinek, magas hírű és állásu tagtársainak kíséretében, nyájasan üdvözölve az őt ismét és ismét éljenző sokaságot. Elnémulván a zene, a tisztelt férfiú lejöve az utczára, hol őt Erdélyi János költőnk ünnepélyes beszéddel fogadá, melyben különösen kiemelte a szónok, miképen az ország zöld asztalánál különösen a megtisztelten állának meg a nemzet szeméi.

„Igy lön — úgy mond — hogy néhány év alatt a közvelemény — mi ritka, de annál szebb eset — együtt jár a méltányos ítélok szózatával, s te ott állasz a nemzet előtt, hol állani épen oly nehéz, mint dicsőséges. De ismerjük lelked átlátszó tisztaságát is, s meg vagyunk felőle győződve, hogy mikor e pályára léptél, előbb számot vetettél magaddal, hogy számot egyébbre nem tartasz az öntudat egyszerű jutalmánál. Ki pusztán a közvelemény karjaiba vetné magát, emlékezzék meg Mirabeau szavaira: „miképen a capitoliumtól egy lépés van csak a tarpeji sziklaig.“ — tmenvén a haladás eszméjének árnyek-lataira s festvén a kort, így folytatá: „Épen azon ponton leled te nagy férfiú! nemzeti gyűlésünk tanácskozásait, s elfoglalád helyedet nemcsak ott, hanem hazád, a mi édes hazánk népének szívében is. Jobb és balfelől egyaránt tisztelőid állanak, s úgy állasz a velemények közepette, mint a szikla tengerben, melyhez — úgy szólván — két halálos ellenség kapaszkodik, s megbékül örömeiben. Akarja isten! hogy soká élj; tiszta lelkedben ragyogjon vissza nagy nemzeti dicsőségünk, mint a nap egy harmatepp gyöngyében. Légy példája és példánya mindig a polgári igénytelenségnek, — az isten eltessen tégedet — örömünk és büszkeségünk — a haza dicsőségére!“ — Deák válaszában megfontolást, cselekvést és egymás iránti türelmet ajánla az ifjabb nemzedéknek, mely nehezebb, mint az áldozni kész lelkesedés, mely az ifju kornak kitünő sajátsága, mely lelkesedést némelyek tán idő jártával szégyenleni is fognak, ámbár igaz marad, hogy a ki férfikorában ifjusága lelkesedését szégyenleni képes, az a hont soha sem szereté. Hazánk — úgy mond — nem legvésezebb, de legsúlyosabb idejét éli, és a jelen munkásság gyümölcsét csak a jövőndő fogja megérlelni, midőn az ifjuság hivatása leend: bevégezni azt, mit a jelen férfiai kezdenek, és mit kezdeni is oly nehéz volt. Kitérésre s ismét és ismét türelemre, gyanusítgatásoktól tartózkodásra hívá föl az ifjakat; mert a gyanusítgatás legundokabb — akár az egyik, akár a másik részről elkövetve — s legocsmányabb polgári bűn egy nemzet életében. (Az ezerekre menő sokaság megérté a szavakat s dörgő „éljen!“-kiáltásokkal jelentette, hogy megértette. Végül a hazát s annak jövőndőjét élteté, és a sokaság harsogva „éljen“-ei közt tére vissza az erkélyre. A hangászkar még néhány magyar darabbal mulattatá a gyülekezetet, miközben Vörösmarty genialis „Szózat“-a is elénekelteték a színházi karszemélyzet által. A sokaság 11 óra után osztolt szét, miután ismételt örömkialtásokkal vön bucsut a nép és haza ünnepeltjétől. *

* A „Politikai Ujdonságok“ 1861. évf. 24-ik számában egy szemtanu, Tersánszky orvostól a fönelbbi eseményre vonatkozólag ez érdekes naplótöredék közöltetett: Ma esti 10 órakor Deák Ferencz urat a pesti jogászok az „Angol királyné“ című vendéglőben fáklyászenével tisztelték meg, 101 fáklya égett, a zenészek 50 személyből alakultak egy karrá a Don Miguel ezredből, fizetésük 250 frt volt. Az úri-utca az „Angol királyné“ ezimű vendéglőig már este 9 órakor majdnem járhatlan volt. A rendező és tisztelő ifjuság mind a Privorszky-kávélházban gyűlt össze a legékesb diszöltözetben. Alig ütötte el az óra a 10-et, a fáklyásmenet máris megindult, s mintegy tolongva haladott előre a legharsányabb éljenzések és zene közt. Elöl ment a fáklyásoknak fele, másik fele pedig hátul, középett a zenészek

Noha e fáklyászene alkalmával a pártok legjelesebb emberei s köztök a hadviselő három vezér: Széchenyi, Desseffy, Kossuth — környezék Deákot, mikor a közönség egetverő éljeneitől köszöntve az erkélyen megjelent, hogy a gyanúsításokat kárhóztató kemény megrovás nem csupán intés volt az alant lévő ifjúságnak, de egyszersmind leczke a hátul álló Széchenyi és legkivált Desseffynak, számtalan utólagos ténynyel lehetne bizonyítani.

Csak kettőt idézünk e helyütt.

Néhány nappal a főnebbi fáklyásmenet után Kossuthot tünteték ki a főváros lakói s az egyetemi ifjúság hasonlóval. A megtisztelt férfin lement az utcára, s Degre Alajos pályadíjnyertes üdvözlő beszédére a roppant tömeg örömrivalgásai közt válaszolt. Azalatt, hogy beszélt s bűvös csengésű hangjának szerte ömlő varázsát áhítatos esöndben s mohón szívták magukba hallgatói, Deák Ferencz, a ki épen Kossuthék vendége vala — karján kis keresztfiát, Kossuth Ferenczet himbálva odalépett az ablakhoz s helyeslőleg integetett az őt megpillantó s viharos éljeneit most feléje zúdító sokaságnak, hogy ő is ugy gondolkodik és érez mint Kossuth.

Egyik bizalmas levelében (1841. decz. 15-én) meg azt írja Wesselényinek: „Párt és párt között itten enyhülni kezd a keserűség, s ha nem szeretik is egymást némelyek, azonban ki nem fakadnak. Kivétel a „Világ“-nak néhány dolgozótársa (azt hiszem: nem Desseffy, noha ez sem barátja Kossuthnak) — *kik minden alkalommal Kossuth személyét támadják meg.*“

Egy füst alatt, hogy lássa Wesselényi, mily modorban „polemisálnak“ a konservatívek Kossuthtal, a következő pikáns esetet közli: „Olvastad nem kétélem a „Hírlap“-ból s a „Világ“-ból azon esetet: hogy Kossuth inasa egy embert nov. 27-én véresen megvert, mert a ház falára holmi mooskos firkálásokat tett már több idő óta. — Ezt a megvert embert H...nek hívják, szerkesztőtársa Kulcsárné ujságának, s korántsem haldoklik, mint a világ mondja, sőt már fent

állanak ugy, hogy minden három zenésznek egy-egy nemzeti lámpa világított (vörös, zöld és fehér üveggel), melyeknek mindegyikén 39. sz. volt olvasható. A világítás nagyobb volt, mintha az égnek minden csillaga, a nap és hold fénye összpontosult volna. A hely színén megszünni nem akaró éljenzések közt a nagy hazafi láthatóvá és hallhatóvá lön, mert közénk jött. Valami Erdélyi nevezetű ügyvéd (?) köszönté a tisztelgők nevében, mire Deák Ferencz háláérzetet nyilvánítá, meglepő s nagyon érdekes beszédével így zárván be ezt: „Áldja Isten honunkat; Isten áldja meg ennek jóreményű buzgó fiait, Isten áldjon meg titeket is mindnyájatokat!“ Még jól szobájába sem ért a nagy hazafi, a magyar színészkar máris elkezdé karénekét ezer ajkak kíséretében és éneklék a „Szózatot“, de oly lelkesedéssel, hogy ember embert ölelve ugy mozgott, mintla mindannyi egy test, egy lélekke kívánt volna olvadni. Ezt követte a „Hortobágyi pusztára“ vonatkozó dal a „Peleskei nótárius“-ból, ezután a „Hontalan“ következett, s mivel az idő már 11 óráu túl volt, „Rákóczyt! Rákóczyt! Rákóczyt!“ kiáltott mindenki, de hasztalan, mivel ennek eljátszása fensőbb katonai parancs folytán tiltva volt. Így ismét és záradéku is a „Hontalan“ lehete hallani.

Meg kell jegyeznem, hogy a zenekar csak magyar nótákat játszott; a palatinus két consiliarius az „Angol királyné“ vendéglő áttellenében levő házában volt s a nagyszerű dolgokat csak ablakon át szemlélte, s hogy a történet fáklyászenének rendezésében gr. Széchenyi István (?) társaival együtt is szerepelt. — Tersánszky, orvos.

van — azonban a megverés mégis menthetetlen roszul történt, s Kossuth tudta nélkül; inasát, ki a verést elkövette, a megye törvényszéke 1 hónapi börtönre ítélte; H.... ellen ezután vizsgálják a firkálgatást, s azt hiszik, megvalósul. — H.... Kossuthot dehonestarius perbe idézte azért, mert a hírlapban gazembernek nevezte, és pedig mivel 5000 az előfizető és így 5000 ember előtt lesz megbecstelenítve, a becstelenítés díját 5000-szer akarja magának megfizettetni, keres tehát 500,000 forintot pengőben, ebből $\frac{2}{3}$ Dubraviczkyé lesz. Ugy-e szép virtualitás? és ez valóban így történt.“

A büntető codex előmunkálatai különben kedélyesen és serényen folytak. Az albizottságnak, mely az anyagi rész összeállításával bibeledött, Klauzál, Bezeredy, Eötvös, Deák valának elnökei; jegyzője Pulszky; míg az eljárást Zsedényi elnöklete alatt Szalay László szerkesztette.

A 27 éves Szalay nem lévén a mult országgyűlésen követ — az országos bizottságnak sem volt és lehetett rendes tagja, de mert irodalmi működése s névszerint a bizottság összehívását közvetlenül megelőző jeles műve: „A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtsekre“ illetékes körökben nagy tekintélyt szerzett neki, — Deák indítványára jegyzőül választatott, hogy „azon eszméket, melyeket eddig csak a tudomány körében fejtegetett, a gyakorlati törvényhozás mezején alkalmazza.“

A komoly munkának derült szint Deák élénk szelleme köleszöngött, ki a pamlagon ülve, fekete ruhában, fehér mellényben s egész mellett elfüdü fekete atlasz-nyakkendővel szívarozva szokott elnökölni s egy-egy jóízű adomával vagy mulattató történetkével frissíté föl a lankadó vagy csillapító a fölfortyanó kedélyeket. . .

Deák ez időben, írja Pulszky, * mindennap öt órakor kelt föl s három óra hosszat sétálgatott. Nem egyszer kerültük így meg egész

* Deák Ferencz e hosszú időzése alatt a magyar fővárosban, írókkal és művészekkel is összeismerkedett, s gyakran megfordult a „Csigá“-ban, hol az írók és színészek társasvacsoráiból „Nemzeti“ majd „Ellenzéki kör“ lett, s mint ilyen, kiindulási pontja és tüzhelye számos politikai mozzanatnak. Vörösmarty volt központja a körnek, hol örömet adomázott, néha szavalt is, sőt ha rendkívüli jó kedve volt, elénekelte valamelyik kedvenc népdalát. A kör törzstagjai tünep és vasárnapokon kirándulásokat rendeztek a budai hegységek közé, Rákosra, Fótra, a Vörösmarty, Fáy András vagy más valaki szőlejébe; Vörösmarty mindentűt velök ment s az ő kedvéért többször Deák is. Fáy András, kinek szüretei hetedhétországgra szóló hírességé vergődtek, — mindig nógatta költőpajtásait: írjanak egy bordalt. Igérték is sokan, de senki sem váltotta be szavát. Végre 1842. okt. 5-én Vörösmarty, ki Deák Ferencz társaságában rándult ki e szüretre — a hiúrokba markolt, s megírta a „Főti dalt“, melyhez Thern Károly zenét rögtönzött, s mely nem sokára az egész országot bejárta épugy, mint a dal keresztapjának, Deák Ferencznek füszeres adomái. Deák arezképe Barabástól szintén e napok egyik szép emléke, s ugy látszik, Wesselényi számára készült. Már a decz. 15-ki levélben biztatja őt Deák: „A jövő héten gondolom ülni fogok Barabásnak, hogy szavamnak ura lehessen, mit eddig is örömet teljesíttettem volna, de a lefolyt évben Pesten nem valék; csak a mult télen két nap, s akkor magánydolgokkal voltam halmozva.“ Majd ismét: „Ha Barabás kész lesz munkájával, azt biztos alkalommal néked azonnal elküldöm.“ Január 3-án pedig azt írja, hogy: „Barabás minden órán tökéletesen bevégzi képemet számodra életnagyságban, fél testtel, a kép igen sikerült, dicsérik barátaink a hű rajzot.“

Pestet vig és komoly társalgás közt, tíz órakor szivar és pipaszó mellett lakásán, az akkori Horváth-házban, az uri-utczában, dolgozni kezdtünk, két órakor a vadászkürtben ebédeltünk, ötkor ismét folytattuk az ülést; este Deák nem vacsorált, télen gyakran a nemzeti színházba ment, az akadémia páholyába Vörösmarty s Bajza mellé, nyáron fagyaltózni a cukrász-kioszkba, hol ismerősei már rendesen várták. Időről-időre Széchenyihez voltunk hivatalosak ebédre és estélyre; Batthyányi, kezdetben Dessewffy Aurél, Andrássy József gyakran, Kossuth ritkábban látogattak meg s félbeszakasztották munkánkat, Deák pedig szerette, ha a kérdések minél több oldalról derítették fel s a látogatókkal is megbeszélte a tárgyakat, melyekkel foglalkoztunk. Szerepem az volt: előadni a külföldi törvénykönyvek rendeleteit, kiemelve minden különbséget, mely köztük fennáll; ezután mindenki közülünk elmondta véleményét, Deák ilykor nehézségeket szokott támasztani s ellenvetéseket tenni, végre reassumálta a vitát s felszólított, hogy a megállapodást formulázzuk. A mint evvel egyenként elkészültünk, mindegyik felolvasta a maga szerkezetét, melyben ő majd mindig tréfásan, hol hibát, hol hiányt talált, végre maga hozzálatott a formulázáshoz, felhasználva az elkészült anyagot, melyet oly alakba tudott önteni, hogy azt nemcsak ügyvéd és bíró, de még a műveletlen paraszt is megérthesse. — A mint egy fejezet így elkészült, lefordítottam németre s elküldtem Mittermaiernek Heidelbergbe, hogy észrevételeit velünk közölje s mi ezeket tekintetbe vehessük.

Igy készült el azon javaslat, mely annak idejében a külföldi szakférfiak figyelmét és helyeslését kiérdemelte. A munkának főleg két sajátsága volt, melyekre külföldi törvénykönyvekben nem találtunk előzményt, az egyik, hogy a büntetéseknek csak maximuma lett meghatározva, nem minimuma, hogy e szerint a bíróságok böles discretiójára erősen számítottunk, miután az enyhítő körülmények lelektani mérlegezését meghatározni nem lehet; a másik, hogy mindazon büntényeknél, melyeknél a kísérlet is beszámítás és büntetés alá tartozik, a kísérlet mint külön büntény szabatosan értelmeztetett s megfenyítése meghatároztatott.

Az albizottság javaslata s azon elvek, melyekre alapítva volt, ide értve a halálbüntetés eltörlését, nem talált komoly ellenzésre az országos bizottság összes üléseiben, melyekben a curia legkitünőbb tagjai, Majláth országbíró elnöklelte alatt gróf Teleky József, Szerencsy a personális, Zarka, Vay Miklós stb. vettek részt, csak a politikai bűnökre nézve, mind az értelmezés, mind az eljárás tekintetében lett szükséges a különvélemény, melyet ismét Deák szerkesztett. “*

A lényegre és fővonásokra nézve utolsó betűig igaz, a mit Pulszky állít, de hogy a dolog még sem ment oly könnyeden és simán, mint az ő derült rajza sejteti, Deák Ferencz levele tanuskodik.

„Kedves barátom, — így ír Pestről 1841. december 15-én Wesselényihez, — azon reményt, hogy októberben Kehidán ölelhetlek, semmivé tette ismét rosszabbra változott egészséged, biztalm tehát: hogy bajaid enyhültével Pestre jösz,

* Deák Ferencz. Jellemrajz. Írta Pulszky Ferencz. Kiadta a Franklin-társulat 14—15. l.

és innen haza tekintesz, s legalább itt lehetünk együtt, ha csak egy pár napig is; — azonban újra ijesztettek, hogy nyavalyád súlyosult, mit himni nem akarok, s alig várom, hogy e hír valótlanságáról teljesen bizonyos legyek, kérlek. nyugtass meg egy pár soroddal.

Mi már egy pár hét óta tanácskoznak a büntető törvénykönyv felett. Első volt, mit néhányan követeltünk, hogy a választmányi jegyzőt szabadon válasszunk, a részletes munkálódásra kiküldendő alválasztmányok szintén szavazatok többsége által választassanak, tanácskozásaink pedig mindenkor nyilvánosak legyenek, mindezekre nézve azonban a *többség ellenkezőt határozott*, a tollat eddigi gyakorlat szerint választás nélkül az ítélő-mesternek (Zarkának) adta át, az alválasztmányokat az elnök kinevezése alá adta, s a nyilvánosságot tanácskozásainkból kizárta. *Nem használtak okaink a többség ellen, s mi votum separatumot adtunk be a tárgyak iránt.* — Aláírták ezen votum separatumot Pázmándy, Palóczy, Klauzál, Bezerédy, Olgyay, Dulraviczky, Szucsitz, gr. Pejacevics Mukl, Pulszky, b. Wenckheim Béla, Hertelendy Miksa, gr. Zichy Ödön s b. Eötvös József, ezeken kívül pedig a jegyzőre és alválasztmányokra nézve Lengyel és Fábri városi követe, a jegyzőre s nyilvánosságra nézve gr. Károlyi György. — Mindenesetre notabilis minoritás. — A tömlőczők rendszerére elhatároztatott: hogy kerületi börtönök állíttassanak, s mind ezekre, mind a megyei börtönökre nézve a magányrendszer állapíttassék meg. Én ugyan azt indítványoztam: hogy mivel mind a két rendszert csak külföld tapasztalásaiból ismerjük, s e szerint nem tudhatjuk, egyik és másik egészségí és erkölcsi tekintetből a magyar nép jelleménél és vérmérsékleténél fogva minő hatással lesz, félve egyik rendszernél a disciplina fenntartásának számos nehézségeitől, sőt majdnem lehetetlenségétől, a másik rendszernél pedig a rabok megtévelyedésétől, mielőtt határozottan választana a nemzet, mindenik rendszert jó volna megpróbálni, s mivel az egész országban egyszerre minden börtönt egy-két év alatt felállítani már csak költség tekintetéből sem leendünk képesek, először építsünk egyet a hallgató- s egyet a magányrendszer szerint, majd azután néhány évi tapasztalás megtünit bennünket a kettő közül ezélszerűleg melyiket kelljen megtartanunk, de indítványom elfogadást nem nyert, pedig megvallom, lelkemben nem vagyok megnyugodva az ily határozottan kimondott választásban, mert különösen a tébolyodás gondolatja az, mi iránt a magányrendszer mellett még megnyugtatta nem vagyok. — Ma jött fel azon kérdés: *esküdtszékeket állítsunk-e fel a büntető eljárásra, vagy fizetett törvényszékeket?* ... mi ugyan az esküdtszékek mellett nyilatkoztunk, azok t. i., kik a fentebb említett votum separatumot aláírták; — *de ismét minoritásban maradtunk*, még a discussió befejezve nincs e tárgyra nézve, a *többség azonban előre litható.* — Ez rövid vázlata eddigi munkálatainknak, melyről láthatod: hogy votum separatumaink számosabb, terjedtebb, s egy igen notabilis minoritás által aláírottak lesznek. — Tanácskozásink jegyzőkönyve szakaszonként fog nyomtatattatni, s ebből majd, ha kijő, küldök számodra egy példányt időnkint.

Klauzál, Bezerédy, Pázmándy, Palóczy, Kossuth s egyéb barátaink egészségesek, Ödön nincs itt, feleségének súlyos nyavalyája és hivatalos dolgainak özöne miatt dispensáltatta magát, helyette Zoltán Janesi fog meghívattatni, mint a törvényben kijelölt helyettes. Szutsits Luka Sándor helyett van itt, ki. mivel kormányi hivatalba lépett, tisztelve a Karok és Rendek határozatát, a választmánytól elmaradt, sat.

Decz. 16-án utóiratot toldván a főnebbi sorokhoz, ujjalag s nem minden keserűség nélkül ismétli Deák, hogy:

„Az esküdtszékek feletti vitatásokat még nem végeztük be, *de bizonyos a mi megbukásunk.*“ sat.

A nagyobb szabású és gyökeres reform elé, miként jogi téren ez időtájban többnyire, ezuttal is sokféle akadályokat gördített a nemzeti hiúság által ápolt azon előítélet, mely Szalay L. éles, de találó és alapos megjegyzése* szerint — szentül hitte és vallotta, hogy:

* Eötvös J. Magyar írók és államférfiak: „Emlébeszéd Szalay László fölött.“ 216. l.

„a magyar jogviszony oly valami, minek egyéb jogokban semmi előmenyei s külön, egyébbel semmi kapcsolata nincsenek, mi Európában egész külön áll, s valamint a jogi eszmék általános kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ezután is. Holott a tények elfogulatlan tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a jogi törvényhozás mezején szintúgy, mint alkotmányos kifejlődésünkben hazánk és Európa más országai között mindig kölcsönös hatás létezett, s hogy hazánk nyugati Európa más kivált országainál valamivel előbb vagy hátrább állt, de velök mindig egy irányban haladott...“

Hogy a két nézet mint két éles kard egy hüvelyben, hevesebben össze nem zörrent, s engesztelhetlen vad dühvel nem emészté egymást, mint az a mesébéli két oroszlán, miknek a világot boszantani vagy nevetetni, farkuk vége maradt csupán emlékeztető jelül a harc-téren, — e kivételes eredményt főleg Deák Ferencz folyton közvetítő, s a bizonytalan holnapi tuzokért a bizonyos mai verébet soha szélnek nem eresztő mérséklete és önmegtagadása eszközölte. . .

Az ő szerencsés tapintata és szeretetreméltó modora kibékíté a legzordonabb ellentéteket: kivivé, hogy Desseffy Aurél a nap legnagyobb részét a büntetőjogi bizottság üléseiben tölté, a szintén konservatív Zsedényi pedig versenyt buzgólkodott anyaggyűjtésben a liberalis Tóth Lőrinczezel és Gorove Istvánnal, s Heidelbergben 1842. aug. 23-án kelt leveleiben szinte szégyenkedve mentegetőzött, hogy „Mittermayer-től más rendőrségi törvényt a hiányos Vürtemberginél nem keríthetett,* de tovább keres s ha mit lel: rögtön megküldi a bizottságnak. . .

Deák Ferencz lelkiismeretes és bölcs vezetésének meg is lett aztán az a jótalma, hogy a mi az ő befolyásával készült, tökéletes és jó munka volt, melyről Mittermayer, Németországnak akkor első criminalistája mondá: „mikép egyetlen-egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvést, a kor haladásának, az igazság követeléseinek s a legujabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvényeket alkotni, — ezen törekvés bélyegét egyetlen-egy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

S midőn a 43-ki országgyűlésen némelyek épen a miatt gáncsolták és kárhozták a bizottsági javaslatot, hogy „túláságosan merész és eredeti“, általános, zajos taps közt viszonzá Szalay, hogy — botorság ilyesmit azon munkáról állítani, melynek keletkezésében Deák közreműködését illeti az oroszlánrész; Deákét, kiről ország-világ tudja, hogy még akkor is, mikor valami politikai idealért hevül, szilárd talajon szereti megvetni lábait, s egy ep, ha mindjárt közönséges elmének egyszerű gondolatait többrebecsüli kimarjult agyvelők legesillogóbb bogarainál. **

* Österreichische Revue. 1865. 2. Bd. 24. 1.

** Mily mély benyomást tett a fiatal Szalay László fogékony, de ritkán fölmelegülő, s öntudatosan nyugodt, sőt hideg kedélyére Deák egyénisége a büntetőjogi száraz munka közben, — 1845. aug. hóban írt egy levélből látható. Szalaynak

XXIII.

A „Miatyánk“-ot ma már a zsenge gyermekajk is imádkozza. Valaha tudomány volt!

Hetekig, hónapokig elvesződtek az apostolok és utódaik, hogy a keresztyén vallás magasztos alaptételeit, a mik ama meghatározó szép, s egyszerű de fonséges imádságban foglaltatnak, a megterni és üdvözíteni vágyó pogányokkal megértessék, — s sok idő és sok vér folyt, míg ez alapelvek annyira elterjedtek és közönségesekké váltak, hogy azóta alkalmasint feledésbe is ment volna már ismét a — „Miatyánk“, ha a mindennapi kenyérről a Mester mindeneket előrelátó bölcsesége folytán szó nem lenne abban. . .

A társadalmi újjászületés első föltételei és tanai, miket a francia forradalom az emberi és polgári jogokról világgá eresztett, szintily nehezen, ámbár valamivel gyorsabban törtek maguknak utat a szolgaságban nyögő többi nemzetek és népekhez, s a mi e század elején újság és újítás, s császárok és királyoknak — rém, alattvalóik és jobbágyaiknak meg memnyetigerő — mysterium vala: most történeti emlék s alkotmányos államokban hétköznapi valóság és tény; miknek eredetére ép oly kevés gondolt, a ki élvezi, mint az érett kalászt learató gazda a picziny szemre, melyből a dúsz kalász fejtett, de a mely rég elrothadt a földben.

Nem a földrajzi távolság, hanem a magyar alkotmány sajátságos szelleme és önmagából fejtett és önmagából mindig következetesen fejlődő szerkezete okozta, hogy a francia forradalom eszméi és jelszavai egész Európában talán a Duna és Tisza partjain találtak legkevesebb visszhangra, — s mintha a bujdosó Rákóczy a nemzeti szabadság és függetlenség dicső tervét és óhaját magával vitte volna a külföldre és a sírba, — s mintha a Dózsa György szerencsétlen vége örökre kiölte volna egy jobb sors reményét magyar földön a nép-

e nyarat orvosai tanácsára Gleichenbergben kellvén töltönie, idézett levelében fölsohajta, hogy „a honvágy erőt vesz rajta, mivel tudja, hogy Zalamegye szomszédságában van s a szellő annak fenyeveséből hoz néki illatot. . . Lelkében hatalmas vágyakozás támadt meglátni a férfit, kit legifjabb korától szeretett és becsült s szeretni fog és becsülni utolsó lehetéig. . .“ Szalay Deák F. szellemi nagyságát és jellemzősültségét egy-, igénytelen modorát és örökvidámságát másfelől egyformán bámulta. „Ifjúságomban, — mondá egyszer, — Jean Paul egyik jellemrajzában olvastam, hogy e férfi képes egy és ugyanazon órában a lélek halhatatlanságáról a legesodálatosb és legfonségesb dolgokat írni, s ugyanakkor szívből örönden a tojáslepénynek, mit neje azalatt a konyhában készít, s fölühullatlan, végtelen nagyságot láttam akkor ebben. De mióta Deákkal megismerkedtem és láttam, mint veti magát a zajló áradatba, egyik kezével nyugodtan és hatalmasan szétválasztván az egymásra tornyosuló hullámokat, a másikkal pedig a jognak merészül és biztosan lobogtatott zászlaját diadalra vezetvén a habok fölött. . . s félóra múlva aztár derült és igénytelenül enyeleg, mintha maga is gyermek lenne, egy csoport gyerekekkel, vagy kedélyes tréfák és vig adomák hosszú sorával mulattatja barátait: azóta a nagy német író eltörpült szabadságunk és jogaink nagy előharcosa mellett. (Österreichische Revue. 1864. 2. B. Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken, von Dr. Max Falk. 227. 1.)

ből: országos mozgalmat, kitoró elégtelenséget s az idegen uralom vagy a nemesi kiváltságok megdöntésére irányzott kísérleteket sem a Napoleon, sem a köztársaság szózatai nem idézhettek elő.

Csak a juliusi forradalom, az igazság és népakarat e gyönyörű, mert vértőlcsöpögő diadala után kezdett a közszellem mindkét irányban fogékonyságot s érdeklődést tanúsítani, de innen is még tizenkét esztendő tünt el, míg az alakatlan aspirációkat s az elkülönözve fölmerülő és gyakran egymást paralizálva terjengő jelszavakat Szathmár-megye haladási miatyánná lett e 12 pontban egyesíté:

1. Az ösiség eltörlése; 2. a hiteltörvények tökéletesítése, telekkönyvek alapítása és egy földhitelintézet fölállítása; 3. a jobbágyterhek örök időre való megsemmisítése; 4. a kereskedelmi ügy javítása, a czehek és egyedáruságok eltörlése; 5. a birtok- és hivatal képességnek az ország minden lakossára való kiterjesztése; 6. a főpapok és nemesség adókötelezettségét illető 1486. 64. t. cikk visszaállítása és bővítése; 7. népnevelés; 8. sajtószabadság; 9. a szabad királyi városok emancipációja és szervezése; 10. a polgári és büntető törvények módosítása, az eskütszék és nyilvános váltó pörnek behozatala a válattási mód helyett; 11. a végrehajtás különválasztása a közigazgatástól; 12. népképviselő.

A szabadelvű vagyis reformpárt részéről, melynek legkitünőbb képviselői ép akkor Pesten időztek, s a büntető codex paragrafusainak betűi fölött izzadtak és versengtek a kormányval és a konservatívokkal, örömríadás üdvözölte az egész országban mindenütt Szathmár-megye indítványát, de Bécsben annál savanyúbb arccal olvasták, mire fáj a magyar ellenzék foga? s mivel a 12 pont megannyi akna volt az osztrák önkény, osztrák befolyás, osztrák politika, s benn és kifelé egyaránt alkalmazott Metternichféle rendszer ellen, serényen hozzáálltak ellenaknak ásásához. . . .

A ki nem válogat, könnyen talál eszközt. . . .

A bécsi kormány is talált. . . .

A magyar nemzeti törekvésekkel a pánszláv és illyr: tót és horvát mozgalmat állította szembe; a szabadelvű reformok elé meg „a nem adózunk!“ jelszóban vont szemétből és gazból, ámde erős és áttörhetlen gátot.

A főlsovídéki jámbor tótok, s a délen elszórt nemzetiségek a bécsi kegy és pártfogástól, mint napsugártól a férgek, — ébredezni, éledezni kezdtek, s kiket a magyar nagylelkűség, bár százszor tehette volna, eltaposni röstelt, hála fejében ezer hangon sziszegtek most és gunyolódtak, hogy — Magyarország utolsó órája ütött! Csak egyesség, csak összetartás! Minden mozog s hangosabb lesz Adriától a Balkánig; a testvér már ölelkezik a testvérral, cseh a lengyelrel, muszka a horvátal s közösen karolja át mindnyájokat a szláv anya! Szlávok, született hősök, magasan lobogtassátok zászlóitokat s karddal övezve üljetek föl paripáitokra! Előre testvérek! isten velünk! az ördög ellenünk! Nézzetek mint tapossa nyelvünket, nemzetünket a szilaj tatárfa, a magyar! de mielőtt elnyomjon, döntsük őt a pokol örvényébe. Előre testvérek, az isten velünk, az ördög ellenünk!

Az észak vitéz szláva s a délnek illyre kezét nyújt egymásnak a hősi *tánczra!* Mossuk meg dicsőségünket az ellenség véreben, mindenki üssön le egy fejet s vége a szenvedésnek! Előre testvérek! az isten (Bécs) velünk! az ördög (a magyar) ellenünk! stb. . . .

S minthogy a dalhoz és tánczhoz zene is kell, a Gollner nevet viselő magyar ezred kötelrevaló sehonnai parancsnoka, Moullholand Péter ezredes Zágrábban egy nyilvános ünnepély alkalmával kiadta az ordert, hogy a horvát atyafiak gyalázatos nótáira az ezred zenekara is rágyújtson, s dob és trombitaszóval segítsen csufolni a magyart.

Zalamegye sokkal közelebb fekszik Zágrábhöz, hogy sem ez orezáltan muzsikaszót meg nem hallania lehetséges lett volna, s bár Deák Ferencz akként vélekedett, hogy egyes személy bármi aljas tette soha nem sérthet meg egy — nemzetet, a sértésnek már pusztán szándékát is súlyos vétségnek tekinté a jelen esetben, midőn a bűnös — magyar ezred parancsnoka. Föliratot indítványozott tehát a királyhoz, a kenyerére méltatlan garázda főtiszt elmozdítása végett, s ez indítvány aztán megyéről megyére küldetett, s csatlakozó tüntetéseket eredményezvén halálra boszantá a kormányt. . . .

Deák Ferencz roppant népszerűsége, noha a nemrég elhunyt Desseffy Aurél, a bécsi körök legeszesb és legmegbízhatóbb kegyencezte írta róla, hogy „e tisztelt egyéniséget oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom — oly téreken, melyeken örömet kész vagyok együtt munkálni vele“, — kezdett a kormánynak nem tetszeni és alkalmatlan lenni. Elhatároztatott megnyirbálni a hatalmas szárnyakat, mikkel az ellenzéki vezér a miniszter és kancellár uraknak már-már fejük fölé emelkedik vala. . . .

Az agyafurt ollónak, amit e célra kovácsoltak — „nem adózunk!“ lett a történelmi neve. . . .

A közteherviselésnek országszerte tüzesen vitatott fontos elve, Zalamegyének már 1841. aug. 9-én tartott közgyűlésén szőnyegre került, s olyan lovagi párbajt, a minő e kérdésben nem a közösen vallott elv, hanem a kivétel részletei fölött az egyformán ékesszóló két testvér, Deák Antal és Deák Ferencz közt több órán át folyt, nem igen látott még emberi szem.

Deák Ferencz Pestre költözése nem vette le napirendről a dolgot, s a vezérnélküli küzdelem csak növelte az ellentétek és surlódások élet, s a goromba vitatkozások és összeütközések számát Zalamegyében.

S minél konkrétebb alakot öltött a reformpárti programnak e csiklandós pontja, s minél szerényebb lett igényei, enyhéb és engesztelőbb hangjára és modorára nézve az ellenzék, a reactio annál inkább vérszemet kapott, s annál konokabb és elszántabbnak mutatkozott a merev negatio, az „ösi kiváltság és örökjog“ istenítésében.

Kossuth bűvös pennája szebbnél szebb vezércikkeket pazarolt e vastagnyaku, tudatlan gögre, mely saját maga alatt vágta a fát, s századok óta gyűlölt intentióknak szolgált vakeszközül anélkül hogy

tudta volna, — s ha valamiben, e tárgyban igazán az összes ellenzék nézeteit tolmácsolta Kossuth — dícséretes mérseklettel s csodálatos tapintattal és ügyességgel.

„Ha majd az országgyűlés eljő, s e szó: házi adó szőnyegre kerül, meglássuk, szabadelvűségben férfiak vagyunk-e? Nekünk ugy tetszik: e szó lesz a próbakő.“

„Jól rendezett státusban az adótól mentesség polgári lealacsonyítás. Ki az, ki Angliában, Frankhonban, a szabad Amerikában adót nem fizet? A rabszolga, a béres eseléd és a koldus; a szegény, akinek semmije sincs. Ki az, ki nálunk adót nem fizet? Megnevezés nélkül is mindenki tudja. Arezpirító egy párvonal! És melyik részen van a jog, fölemelt fövel nézni föl oda, a hol Astraea mérlegeben a népek sorsa fölmeretik? Amott a státus a szolgától és koldustól adót nem kíván, mert nem adott neki semmit, a miért kívánhatna; nekünk az édes hon anyatejének tejszínét adá, s mi épen azért nem adózunk. Ha aztán az ember egy szabad angollal szól, s azon ösztöntől vezéreltetve, mely a nemzet gyarlóságait idegen előtt menteni késztet, mindent elkövet, hogy őt e nemadózás philosophiájával kiengesztelje, és ő hitetlenül rázza fejét, és szetteként a honban s fölkiált: „boldog isten! mint hever e földön parlagon ennyi rejtett kincs, mi minden nincs itt, a minek lenni kellene: s ti azt mondjátok, hogy e hont szeretitek, hogy magasztos honszeretet dagasztja keblét minden magyarnak, s mégis e honszeretett hon javára, diszére, boldogságára évenként egy-két százezer font sterlinget adózni nem akartok, míg a népetek milliót adózik!“ — lesülött fövel kell megállanunk stb.“

Kossuth ez argumentumai ad hominem valának szabva, s elevenre tapintottak a magyar büszkeség és hazaszeretetnek. . . . Volt is annyi hatásuk, hogy sokan elpirultak azon nyomorék alaktól, melyet e tükröz az adómentességről mutogatott nekik, s ezekre nézve már nem úgy állt a kérdés: fizessenek-e egyáltalán, hanem hogy: mire és hogyan fizessenek adót?

Választást sürgettek: a házi és a hadi adó között, mik közül amaz 5 $\frac{1}{2}$ millió frtra, ez mintegy 4 $\frac{1}{2}$ millióra rugott.

S az ellenzék többsége a házi adót választotta.

Miért? alaposan és szépen beszéli el Kossuth az adóról irt egy remek tanulmányában.*

„A mennyire emlékszem, ugymond, újabb időkben a „Hirnök“ 1839-dik évi folyamában hozatott legelőbb szóba, hogy a magyar nemességnek a megyei házi pénztár terheiben igazság szerint részesülni kell. És a ki ezt szóba hozta, gróf *Dessauffy* Emil volt, akkoron még olyan pipás nemes ember, most (Aurél halála után és folytán a konservatív) „Budapesti Hiradó“ szerkesztője. Ez volt újabb időben az első nyilvános szó a közteherviselés kérdésében.

Az 1840-iki országgyűlés azonban lejárt; a közteherviselés iránt semmi sem történt, nem is volt tárgya a követutatisító tanácskozásoknak.

* Adó. Irta Kossuth Lajos. („Ellenőr“. Politikai zsebkönyv. Szerkeszté Bajza. 1847.)

1841. vége felé magam is hozzá fogtam a közteherviselés körüli izgatáshoz a „Pesti Hírlap“-ban, de szintugy csak a házi adóra szorítkozva. Sőt mivel láttam, hogy némi hatalmas „liberalis“ urak minő mogorva képeket csinálnak, ha magamforma szegény legény mer igazságot „követelni“ a népnek s hazának, még a házi-adóra szorítkozva is csak tartózkodással nyultam a kérdéshez, várva, remélve, hogy majd csak akad valami nagyuri competentia, mely nagy kegyelmesen méltóztatandik megajánlani azt, a mit követelni szerintök tilos.

Megtörtént, a mit vártam, de nem onnan, a honnan vártam, sőt a honnan legkevesébbé vártam volna. Gróf Sztáray Albert (legyen érte áldott emlékezete), megkezdé a vitatást egy nyílt levéllel a „Századunk“-ban.

Gróf Sztáray Albert fölszólalásával elérkezettnek véltem az időt, hogy a közteherviselés kérdése ne csak megpendíttessenek, mint addig történt, hanem eleven izgatásban is tartassék, mert a nagyszerű korkérdéseket alkotmányos nemzetnél nem lehet suttomban a törvénykönyvbe becsempészni; a népek keblében fejtenek meg azok; a közvélemény hatalmas karjain találhatják csak megoldásukat; és erre izgatás kell; nekem pedig az izgatásnak hatalmas fegyvere vala kezemben, a „Pesti Hírlap“ ötezer előfizetőjével. El kellett magamat határoznom, egészben vagy részben, fokozatosan vagy a nélkül, közel siker megkísérésével vagy csak egy távol cél előkészítésének szempontjából induljak-e a kérdés izgatásánál?

Ha oly helyzetben valék, hogy lelkelem meggyőződését, tekintet nélkül a körülményekre, követnem mindenben szabad volt volna, már akkor minden kételkedés nélkül azt választottam volna jelszavul: „Minden adó legyen közös! nemes és nem nemes viselje együtt a státus minden közterheit. . .“

Ámde a „Pesti Hírlap“-nak nehezen tűrt (mert szokatlan) fölépésével szemközt állott az illiberalis olygarchia szűkkeblűsége tömjénező satelleseinek szolgálai seregével, s így kénytelen volt rászánni magát Kossuth is, hogy az ellenzék zömének tisztán kivehető óhaja szerint szűkebb körre, t. i. a hadi vagy a háziadóra szorítkozik az izgatásban.

„A házi adót választám, fejtí ki ő maga, következő okoknál fogva:

1-ször. Mert a nemességnek azon mentessége, hogy hadi adót nem fizet, „eszményileg legalább némi egyenlítő kötelességgel van viszonyban, értem az insurrectio kötelességét, mely a szűz vállások csábító dialecticájára oly ürügyet nyújthatandott, minőt a háziadó ellen hasonlóan kizsákmányolni lehetetlen. Mert ha valaki rozsdás fringijára csapva így kiált föl: „Nem tartok, nem fizetek katonát, mert én magam is született katona vagyok, s ha jön az ellenség, magam költségén insurgálok“, a régi híres löcsei formájú czopfos politika hívei közt akadhat ember, a ki jó lélekkel „helyest“ bólinthat; de ha valaki így kiáltana: „Én nem fizetem a szolgabíró, kit én magam választok bírámul, nem adok semmit a fogház föntartására, melyben

húsré teszik a tolvajt, hogy ökrömet el ne lopja, és pedig azért nem adok, mert ha be talál ütni a kozák vagy a tatár az országba, mához 50 esztendőre — s a rendes katonaság (melynek sem állításához, sem tartásához nem járulok, állítsa s tartsa a paraszt, a ki lelke van!) — nem bírja kiverni az országból, akkor majd insurgál az unokám! Ha mondom: valaki így okoskodnék, azt ugyan már csak az üres kulacs nem nevetné ki. Választám tehát a háziadót, mert a nemességnek attóli mentessége semminemű kigondolható kötelességgel nem áll viszonyban.

Másodszor választám azért, mivel a házi adót magunk kezeljük, erre nézve tehát a kormányfelelőségnek, kormányszámadásnak kényes föltételével sem szükség bibelődzni. Mert ha igaza van az alkotmányos embernek, midőn a kormány irányában adókezelési garantiákat emleget, nagyobb garantiát (mindig a kormány irányában szólva) csakugyan gondolni sem lehet, mint a minő az, hogy nem a kormány veti ki, nem ő kezeli, nem ő adja ki, hanem mi magunk; s a kormány legfeljebb csak annyiban szólhat hozzá, hogy valamikép el ne ragadjon a buzgalom, s igen *sokat* ne fizessünk, s hogy a kivetést úgy tegyük, miszerint többet ne vessünk magunkra, mint arányos igazság szerint reánk esik. Pedig azt nem gondolnám, hogy a nemesség igen nagyon appraehendálná, ha kelleténél többet nem engedik fizetni.

Harmadszor választám a házi adót azért, mivel ennek elvállalása még csak a megyék közti kivetés kérdésével sincs összebonyolítva, mert minden megye csak saját szükségére adózik.

Negyedszer választám azért, mert ezt már előttem gr. Desseffy Emil s gr. Sztáray Albert indítványozták. A közvélemény tehát már ezen irányban kapott lökést, s reménylenem lehetett, hogy attól, mint saját indítványától, még a konservatív olygarchia sem fogja megvonni pártolását, a liberális arisztokraczia már éppen nem; a pseudo-liberális olygarchia pedig szintugy nem.

Mindezeknél fogva oda összpontosítam izgatásomat, hogy a házi adó terheiben a nemesség osztozzék meg a néppel testvérileg, az országos pénztár pedig némi részletekben is kijelölt indirect kutfők jövedelmeire alapíttassék főképen s direct adó útján csak a háziadó minden forintja után kivetendő csekély toldalék-fillérek szedessenek.

Midőn e szerint egyrésről a lehető legkisebb minimumra szorítkozám, másrésről minden gondolható kiméletre figyelemmel valék, isten boesássa meg bűnömöt; hogy azt hívém, miként a háziadó kérdésének más ellensége alig lehetend, mint egy pár piszkos lelkű olygarcha, milyeneknek már idejük lejárt; néhány kortes-vezér, kik vesztegetve s megvesztegettetve, az adó kérdését követ- és tisztválasztási czelokra kizsákmányolandják, és itt-ott a köznemességnek részint értetlensége, részint a megvásárlásra kész anyagot nyújtó erkölcsi sülyedése. — Bűnnel és oktalansággal istenek is hiába küzdenek, mint a költő szól. Oly kába nem valék, hogy a bűnt, mely előre föltetvé magában, hogy ez alkalmat mellekezelokra kizsákmányolja s az értetlenséget, melyhez hirlappal fénni nem lehet, capacitálhatni hittem volna; hanein azt gondolám, ha minden mellektekinet nélkül a

haza szent nevének szeretetében egyesülve kezét fog a jó akarat: ezen ellenséggel annyira mégis csak meg bír küzdeni, hogy a negyvenkilencz megye közöl az adó kérdése a többségnél diadalt nyerjen.

Számitottam pedig négy tényezőre. Először az ellenzékre, melyhez tartozni dicsőségemnek vallom, mert ennek nevét a historia a reform-párt nevével indentificálta. Számiték másodszor a kormányra, mert ennek az, hogy a nemesség a néppel együtt adót fizessen, oly természetes érdekében áll, miszerint lehetetlen volt kételkednem, hogy az pártokon kívüli állását megtartva a közös teherviselés elvét helyeslésevel sanctionálandja. Számiték a konservatív pártra, nemcsak azért, mert nincs és nem lehet konservatívabb eszme, mint az, hogy a nemesség az adómentesség feltarthatlan koldus-szabadalmához ne ragaszkodjék s ragaszkodásával politikai előjogait ne veszélyeztesse; de számiték e pártra még azért is, mert minden szórevőik, minden organumaik a házi adó mellett nyilatkoztak, s nekem eszembe sem jutott, hogy lehet másképp szólni mint cselekedni.

Számiték végre gróf Széchenyi István erélyes közremunkálására, minden más okot mellőzve egyszerűen, már csak azért is, mert mindig azt irta, mondta, beszélte, hogy ő házi és hadi, és mindenféle adót akar fizetni; az pedig még csak eszem ágába sem jutott, hogy ezen akarat csak addig tarthat, míg senki, vagy legalább senki a ki nem gróf, nem kívánandja.

És az ellenzék, a párt, melyhez tartozom, hiven teljesítette kötelességét. Másfél éves hirlapi izgatás után férfias bátorsággal vitte át a kérdést a cselekvés terére, s küzdelme szent célját semmi tekintetnek alá nem rendelve, legbefolyásosabb egyéneinek politikai állását s velök pártjának compact erejét e kérdés miatt kételkedés nélkül kockára veté; s bár felzudíták ellene a szenvedelmeket, egész a böszületig: bár magára hagyva oda vetteték martalekul a vad erőszak vérengző kitöréseinek; mégis 16 s illetőleg 18 megyében többséget vívott ki a nemesség adózásának s általa a néppeli szent frigykötésnek. — 18 megyében uraim! oly tény ez, melyre magasztos önérzettel tekinthet vissza az ellenzék. A hatalmasan szabad Britanniában sem a rabszolgaság eltörlésének, sem a katolikusok emancipációjának, sem a parlamenti reformnak, sem a gabmatörvények ellenzésének hősei hasonló idő alatt hasonló eredményt nem mutathattak. Pedig ők nem voltak arra kárhóztatva, hogy a megtámadott érdekeket csak és egyedül azok által döntsék meg, kik azon érdekeknek osztályosai. Ott a törvényhozásban a nemzet közéletében szavuk volt azoknak is, kiknek érdekeik a rabszolgatartó gvarmat birtokosokéval, a korhadt városok befolyásával, s a gabnatörvények védelmezőinek érdekeivel ellentétben állottak. O'Connel szavába pedig a népgyűlések millióinak mennydörgő kiáltása vegyült. Nem ugy minálunk. Itt a népnek szava ez ügyben sem vala. A nép a kérdésen kívül állott, alig tudva csak azt is, hogy miről van szó. A nemesség igazságtalan privilegiuma csak a nemesség által vala ostromolható, és mégis 18 megyét nyert meg az ellenzék a legelső ostromban. Nem nyult a nép millióinak kérelmi jogához; nem tartott népgyűléseket; nem volt

kezében a szabad sajtó óriási fegyvere; egy nyomorult censurált s hetenként csak kétszer megjelenő, s mégis ezer kérdés által igénybe vett hírlapocská másfél éves szerény izgatása volt minden előkészítő fegyvere, és mégis 18 megyét nyert a legelső ostromban. — Mutasson, a ki tud, az erkölcsi küzdelmek historiájában hasonló példát.

Mi kellett a kérdés tökéletes diadalához? Semmi egyéb mint az: hogy a kormánynak, a conversativ pártnak, és gróf Széchenyi István-nak összes ereje, összes befolyása nyolcz megyét nyerjen meg a kérdésnek. Mit mondek? nyerjen? nem; csak megnyerni segítse az ellenzék, mert volt oly nyolcz megye, hol ha bukott is e kérdésben az ellenzék, tekintélyes kisebbséggel bukott, oly kisebbséggel, mely három-nagy megyében pillanatnyi győzelmet vivni is elég erős volt, csak megtartani nem. Nyolcz megye kellett, csak nyolcz és nem több! De mit tettek ők? mit tettek mindnyájan együtt és összesen?

Felelet: Semmit a kérdésért; sokat s némelyikök mindent ellene. . . .

Furcsa! gondolja talán ideérve egyik-másik olvasó. . . . Hát volt valaha olyan osztrák kormány is a világon, melynek nem kellett az adó?...

Volt bizony, nagyon is volt, csak hogy e csudának van megfejtése, szomorú, keserű, lázító megfejtése, a maga nemében époly undorító gonosz valami, aminő az érem másik fele: az osztrák pénzes zsák historiai telhetetlensége.

Ha nem arról lett volna szó, hogy Magyarországon *többen*, hanem hogy *többet* fizessenek, ő fölsége V. Ferdinánd király egy hűron pendülő német és magyar tanácsosai két kézzel kaptak volna a nagylelkű ajánlaton; de a dolog bibéje az volt, hogy a „házi adó“-ból egy fabatkát sem lehetett „meggazdálkodni“, illetőleg elkörmöczölni Bécs számára, s hogy a nemesség önkényes részvéte a köztelherviselés egyik ágában *megfelelő ellenőrzéssel* tervezetett, a mi veszedelmes előzménynek s a láthatár szélén lebegő olyan fekete pontnak tetszett Metternich és creaturái előtt, a miből idővel felhő és égiháboru válhatik, a régi rendszer rozsdás villámhárítójától föl nem fogható haragos mennykövel, s a szabad lopásnak és magyar nép fosztogatásnak erősen a körmére koppintó jégesővel. . . . Nem rendkívül éles, csak egy kis józan ész és történeti tudomány kívántatott annak kisütésére, hogy ha a nemesség egyszer adót fizet, budget megszavazási jogot s felelős kormányt fog követelni, s föntartandja magának, egyfelől a nyilvános jövedelmeket ellenőrizni, másfelől a kormányt minden törvénytelen tettért felelősségre vonni.

A kormány és konservatívek kimondhatlan lelki és zsebbéli gyönyörűséggel nézték, sőt fokozták e miatt a Széchenyi-fele harcztot a „Pesti Hírlap“ modora ellen, melynél kényelmesb hátulsó ajtócskát a kibúvársra a legravaszabb bécsi politikus sem gyárthatott volna.

Igy támadott illiberalis, pseudoliberalis és hypocritikus elemekből a csitítgató hurogások egész karzaja, s általában annyian, annyi oldalról emlegették a lassu előhaladás, a szoktatgatás taktikájának nyomoru bölesességét, annyian csücsültek le nagyhangosan a megfontolás nehéz asztalához, másrésről meg az ellenzék, oly kevésé volt

még akkoron irányegységeben consolidálva, s elannyira nem volt módja saját erejét és akaratát kiismerni, hogy épen nem csoda, miszerint már a kormány előőrsi csatározása is szerencsésen ütött ki, megállapodván a kissé meghökkent reformpárt az igazságnak negyed-részenél s elhatározatván a köztelherviselés körüli izgatást nem a kérdés teljes tisztaságában, hanem csak fokozatosan és azon minimum-nál kezdeni, melynél kevesebbet kívánni és tenni kebellázító gyáva-ság és kishittőség lett volna.

Deák Ferencz s a reformpárt vezérei azon családlomban ringatództak, hogy ez „önmegtagadás“-ban erényt és áldozatot fognak látni ott fön, s mert keveset kér: levonás és alku nélkül megadják azt az ellenzéknek. . . . De bezeg elképedtek, mikor aztán egy 1843. márt. 14-iki kir. leirat ugyanazon év máj. 11-re országgyűlést hirdetvén, az „instructiók“ (utasítások) végett meginduló megyei tanácskozásoknál váratlanul egy tömör phalanx jelent meg, s az adókötelettség eszméje ellen élet-halál harczot kezdett.

Sajátságos coalitio volt, mely itt sikraszállott, s a küzdelem eszközei ravasz számítással voltak megválogatva.* A régi iskola reactionárusai, kik a nemesség kiváltságaiból egyáltalán semmit sem akartak föláldozni, szövösztek most oly emberekkel, kik máskor az ellenzékhez tartoztak, de kiknek hazafisága és szabadelvűsége véget ért ott, hol pénzzacskójok zsinórja kezdődött; ezek mögött állottak aztán a kormány által kinevezett főispáni helyettesek, sőt főispánok is, kik a nemesség szűzvállait a fentebb említett politikai következmények miatti félelemből minden adótehertől megóvni akarták. Ezek voltak azon coalitio elemei, mely a vagyontalan nemességnek azt mondá: „Hogyan, ti legbeeseseb kiváltságokat akarjátok föláldozni s a paraszttal egy színvonala helyezettetni; nektek, kiknek ősei e hont szerzek, s kik ez áldozatért vagyónilag sem remélhetik jobbulni helyzetöket, most nyomorognotok is kellend s a garast megvonni szájatoktól, csak azért, hogy akármely mesterember vagy zsidó rangjára sülyedjete alá?“ — A gazdagoknak pedig ezt mondák: „Védjétek birtokaitokat, mert ez a vagyontalanok harcza a birtokosok ellen. Csak nézzétek meg jól azon embereket, kik a megadóztatás mellett agítálnak; vajjon kik ők s mivel bírnak?“

Némely megyében fölsült e gyalázatos számítás; például Borsodban, hol Palóczy és Szemere, és Biharban, hol Beöthy Ödön varázs-szónoklatára a mámoros köznemesség borizü ordítása: „nem adózunk!“ elnémult, a föl-fölvillanó ölmosbotok lekonyultak, s végül riadó éljen ünnepelte a szent igazság diadalát, de másutt viszont sikerült a fogás, s 52 megye közül 33, (néhány, mint Szathmár-, Fejér-, Szabolcs-, Veszprém-, Vas- és Zalamegye, pláne füttykösök, piztolyok, bieskák és ölmosok jötekonny árnyékában) — kinyilatkoztatá, hogy „a véren szerzett ősi szabadságból“ egy mákszemnyit sem enged.

A zalai követválasztás, mely Deák Ferencztől fosztotta meg az országgyűlést, így ment végbe:

* L. Falk Miksa „Széchenyi István és kora. 162. l.

„Forintos György* szolgabíró, kis-görbői nemes, ki bűnvádi kereset alatt állott, a követválasztó megyegyűlés előtt a következő proklamációt bocsátá világgá: „Isten áldja meg s jókra vezérelje nemes uraimékat. Mihelyt a háziadónak egy részét is elvállaljuk, azonnal vérrel szerzett, felséges királyunk által biztosított nemesi szabadságunk megesorbitására adunk alkalmat, s végét nem érjük az adók sorának; 200 forint jövedelmen s 500 holdnyi területen alól birtoklók szavazati joggal nem birandnak; a fizetni nem tudó nemesség javai elkoboztatnak s idegen nemzet birtokába jutnak; az idegen s pór nép kiviszi küldötte által az országgyűlésen való megjelenhetését s szavazati jogát s fejünkre, birtokunkra törvényeket szab s vérrel szerzett szabadságunkat eltörlik s végre nemzetiségünket semmisítik meg. Ennek következtében nem kétlem, hogy az ápril 3-ki gyűlekezetre meg fog jelenni. F. Gy.“

A dolgok ilyen valóroszakaratu elferdítése, és az üres phrázisok fölhordása megtették a kívánt kátást s már ápril 3-án a tömeg nagy robajjal törtetett át az utcákon s Deák kapuján be is lövöldözött.

A megyegyűlés ápril 4-én vette kezdetét. A bocskoros nemesség, kolomposaival élén, betódult a termekbe. Mint később a vizsgálatból kitűnt, négyszáz pisztoly volt elrejtve az „ösi szabadság“ bajnokainak szűrűjében, s azoknak egyszerre történendő el nem sütése csakis Forintos György táblabíró ur nagylelkűségén mult.

Mielőtt a követutastítás elfogadása iránt szót emeltek volna, fölállott Forintos, s egy más által készített beszédet nagyon is akadozó hangon olvasott föl, de a melynek tartalma oly boszankodást keltett, hogy a tanácskozási asztal mellett ülők „ej szemtelen“, „ej gyalázatos“, „de vastag pófajú“-féle közbeszólásokkal szakíták meg nagyhangu, de üres beszédét. Alig végzé azonban fölolvasását, a köznemesség tele torokkal kiáltá: „nem adózunk!“ Azzal eloszlott, s így a követi utastításnak ép legszabadabb elvű részét buktatta meg.

A tömeg hazafelé is folytatta garázdálkodásait. Deák, az előmenyekből rosztat gyanítva, őrizetül szolgálait állíttatá kapui mellé. Csakugyan ápril 4-én este a hazatérő tömeg ismét belödzött Deák udvarába s mindenütt a legnagyobb garázdaságot követte el. Két városi őr csendre szólítá őket. Erre az egyiket lelőtték, a másika pedig nehéz sebekkel vánszorgott odább, de később ez is belehalt. Az egész lakosság föllázadt, hogy a hetvenkedőket kiűzze. A nagy dulakodás közben egy nemes halva maradt a küzd téren, egy halálosan megsebesült s hat egyén elfogatott.

Az ápril 5-diki gyűlés már sokkal csöndesebb volt a „bocskoros“ nemesség eltávozása után. E gyűlésen Csányi László jelentést tett a kehidai esetről. Az elebb még belépő Deákot tizenháromszor megújuló „éljen“-rivalgással fogadták. Az egész eseményt mindegyik fájdalommal vette tudomásul, annál is inkább, mert ez eseményben „egy borzasztó jövőendő előjeleit látták“. Az a meggyőződés pedig általános

* Bayer József közleménye a „Föv. Lapok“ 1873-ki évfolyamában.

volt, hogy az egész egy nagyobb mérvű izgatás következménye, s hogy elükön Forintos Gy. és H. P. állottak. A gyűlés bűnügyi vizsgálatot akart ezek ellen rendelni, kik különben is megyeszerte rosztat hirben állottak, de Deák fölkelt s könyes szemekkel, megilletődve szólt, hogy ne bünt, hanem bűnösöket keressenek s tartsák meg a törvényt, ha mások által is megtartatni akarják. Így egy vizsgáló bizottságot küldtek ki a hely színére, mely ápril 6-án meg is kezdé működését. Elhatározták ugyane gyűlésen, hogy miután a választmányi javaslat elfogadtatott, csakis a „nem fizetünk!“ fölkiáltással elvetett pontok újból tárgyalására fog a nemesség még egyszer összehivatni.

Ekkép győzött, legalább külsőleg a durva erőszak argumentumával a félrevezetett tömeg, s a háziadó kérdését, habár teljesen nem is dönté meg, de jó időre tagadhatlanul visszaveté.

A hír hamar eljutott a fővárosba, és a „Pesti Hirlap“ 1843. ápril 6-diki számában „Gyászshir“ czim alatt röviden közlé a szerkesztő, hogy a köznemesség a házi, mint az országos közpénztárakba, utakra, hidakra, stb. elvállalandó költségeket közfelkiáltás útján megbuktatta Zalában.

A napisajtó pártkülönbség nélkül kárhoztatá az eseményt s csak ott mutatkozott lényeges eltérés, hogy a konservatív lapok („Világ“, „Jelenkor“) „a vágató párt“ időelőtti, rosztat politikájában keresék az okokat; a „Pesti Hirlap“ pedig ama gyanusitgatásban, melyvel a szabadelvű párt nemes szándékait a konservatív sajtó gyanusitá, elferdité s addig-addig festette a falra, mig szenvedélyek és fanatismus lángjaiban meg is jelent az ördög.

E tárgyról Kossuth (lapja 240-ik számában) egyikét írta legheszebb vezérczikkeinek „A pillanat kénytelensége“ czim alatt.

„Egy hang hallatszik, — ugy mond Kossuth, — a Kárpátoktól Adriáig, hogy a dolog így nem maradhat, hogy ezt tűrni nem lehet, nem szabad. De mi történjék hát e vészes viharok ellenében? Mindenekelőtt emelkedjék föl a törvény szent erejének mindenható ostarával s a köznemzeti indignatiótól támogatva sujtson minden vétkest kéréllhetlen szigorral. Másik az, hogy a megyegyűlések szabadságának megóvására sikeres törvényt kell alkotni. Ha ki elég erős polgár-érzettel bir egyszerre fölemelkedni a gyökeres orvoslat magas szempontjára, az valószínűleg egyetértend velünk, hogy ezen bajok csak az által lesznek sükeresen orvosolva, ha gróf Széchenyi szavaival élve: félig-meddig feudális, félig-meddig arisztokracziai alkotmányunk képréseleti rendszerre alakíttatik. De ha ily gyökeres orvoslatra akár erőben, akár akaratban még meg nem értünk volna, némi enyhítő lépésekre nem hiányzik a lehetőség. E végett a honoratiorok mindenütt adófizetés föltétele mellett szavazati joggal ruháztassanak föl, a szabad vagy kiváltságos vagy megváltott községek ötszáz lélek után egy követet küldjenek a megyék gyűléseire; végül a szigorú büntetésen fölül mindenk fölött erkölcsi erő s hajthatlan törvényesség örködjek.“

Kossuth kivette a zalai, szabolcsi, vasi zavarokban működő titkos rugókat, melyek a bécsi kormány gépelyében oly nagy szerepet

játszottak, s bátran kimondotta már egy előbbi cikkében, hogy a kolomposok amaz ármánynak dolgoznak kezére, mely földalatti utakon tör célja felé. Büszkén hangoztatá azonban, hogy csak a nyers, az olvasni nem tudó tömeget vezethetik felre, mert a sajtó az adózás ügyét annyira megérlette, hogy nélküle tizszerannyi idő kellett volna erre, s hiszi, hogy a sajtó hatalmas szava az értelmiség sorából pártot szerez magának, mert a „sajtó az értelmiség mezeje, mely addig ér, hol az olvasni tudás kezdődik“.

Míg a hírlapok hasábjai a zalai brutalitással foglalkoztak, az alatt a zalai új megyegyűlés határnapja ápril 24-én bekövetkezett.

A „Pesti Hírlap“ tudósítója ez általános megdöbbenést keltő szavakkal kezdte levelét: „Zalának nincs követe!“ Azok a jelenetek, melyek a követválasztási gyűlésen előfordultak, méltók arra, hogy évkönyveinkben fényes lapot töltsenek be. Zalának csakugyan nem lett követe s a nélkülözhetlent nélkülözni szomorú feladatává tétetett a nemzetnek.

Az ápril 24-diki gyűlés következőleg folyt le. Midőn a főispán a királyi meghívót felolvasta volna, s ennek értelmében a rendeket követválasztási jogaikra figyelmesse tette volna, halálesönd állott be. Erre Csányi László fölkel s szomorú hangon újra felszólítja a rendeket jogaik gyakorlata, bár — mint kijelenté, — „a halálesönd okát kebeleinkben érezzük, mert épen az a férfiú nincs közöttünk, kit legközelebről illet ez ügy“. Ezt ismét halálesönd követte. Mintha mindenkiére ölemsúlylyal nehezedett volna az a tudat, hogy esetleg nélkülözni kell a férfit, kit a nemzeti közvélemény a legmagasabb polczra állított.

Néhány pillanat, s az igazi lelkesedés elragadtatásával hangzott fel a Deák Ferencz neve. A levertség, képzelhető, mily nagy lehetett, midőn az alispán a gyanítgatások valóságában megerősíté a jelen voltakat, kijelentve, hogy Deák Ferencz nem vállalja el a követséget.

Nagy csend után Hertelendy K. neve hangzott, a ki fölállt s kijelenté, hogy becsületszavát adta: Deák nélkül a követséget el nem vállalni, szöszgőnek pedig nem akar feltűnni, sőt bátran kijelenti, hogy becsületes ember becsülettel Deák helyét Pozsonyban el nem vállalhatja, s Kerkápoly István (az utána felszólított) szintén kijelenti, hogy most másodszor, akaratja ellenére nem fogja elvállalni a követséget. Horváth János kamarás is úgy nyilatkozott, hogy ismeri hazája iránti kötelességeit, de miután Zala ápril 4-ike óta nem a régi, s elveszté előbbi fényét, dicsőségét: ily megyének követe lehetni nem tartja szerencséjének. Sorba föl lettek utána szólítva Csányi László, Hertelendy György, Csillag László alispán, de egyikök sem fogadta el e nem óhajtott megtiszteltetést, sőt ez utóbbi kijelenté, hogy hivataláról is lemond, ha őt, mint hivatalviselőt, erre rá akarnák kényszeríteni. Több táblabíró kijelenté, hogy sértésnek veszik a jelen körülmény között a bizalom eme nyilvánulását, sőt azt oly esekélyre becsülik, hogy a megköszönésre sem tartják méltónak.

Erre a gyűlés tragikus menete majdnem a komikumba csapott át, midőn a főispán a megye karait és rendeit felszólítja, hogy jelentse

magát, a ki a követséget elvállalja. Minden ajakról a „senkisé“ kiáltás hangzott. Hasztalan volt minden törekvés: képviselőt küldeni abból a megyéből, hol a szabad szót és választást oly aljas módon megsérték. Most már Csányi L. az a kijelentése sem használt, hogy a mai gyűlés eredményeiért a királyi ügyész keresetet indít a megye ellen s azt nyolczszáz arany bírsággal büntetendi meg. Valamely távollevő megválasztása által is be akarták tölteni ezek után a követi széket, de a célba vettek jelenlevő barátai, ez ellen tiltakoztak az ő nevében. Elhatározták tehát, hogy a követválasztó gyűlést jobb időkre elhalasztják s a megyei ügyészt Pozsonyba küldik, hogy a dolgokról ott számot adjon s mentse ki saját megyéjét.

Kossuth nem hiába jelentette ki a zalai zavarokat „közszerencsétlenségnek“, az megtermé gyümölcseit s a „nélkülözhetlen“ nem képviselte megyéjét az országgyűlésen. Több megye, különösen Pest, azon volt, hogy Deákot a maga követéül nyerje meg, de ő egyszer mindenkorra kijelenté, hogy semmi körülmény közt nem fogadja el a követséget.

„Az egész ország, — mondja Pulszky, — érezte e csapás súlyát. Zalamegye értelmisége ráadásul szégyenlette is. Deák látta, hogy a mozgalom éle személye ellen van intézve, fájt neki, hogy miatta a közügynek is ártanak, s visszavonult sógorához a szentlászlói magányba. Csányi és Horváth, eddig legmeghittebb barátai, nem tűrhették ezen állapotot s elhatározták, hogy teljes erővel izgatni fognak az adó s Deák követé választása mellett. Deák megkérte őket, halaszszák el izgatásukat s csillapítsák le az ingerült kedélyeket; Csányi azonban barátja aggályait nem osztotta, az izgatáshoz értett, s annak sikerét remélte, de megígérte, hogy az izgatások csak az ügy nevében fognak történni, s hogy legnagyobb óvatossággal ügyelni fog, hogy Deák nevén és személyén legesekélyebb szennynyolt és árnyék se essék... Ez volt az ígérlet, de tetteleg úgy folyt a korteskedés, mint más megyékben, pénzzel, borral, Deák zászlója kitűzésével, sőt vérengző erőszakkal.

Deák csak a gyűlés előtti napokban tudta meg mindezt s határozottan kijelentette, hogy ily körülmények közt a mandatumot el nem fogadhatja. Megirta az első alispánnak, hogy a követséget még akkor sem vállalhatja el, ha a háziadó tárgyában az igazság szent szava győzne s föl kérte, hogyha az ő nevét szóba hozzák, jelentse ki komolyan e megfontolt nyilatkozatát, sőt ha kell, levelét is mutassa elő. . .

Másnapra meglelt a közgyűlés és követválasztás. Csányi s Horváth és valamennyien elhatározták, hogy Deák nyilatkozatát semmibe nem veszik, őt követül megválasztják s a mandatum elvállalására kényszerítik. Az adó felkiáltással fogadtatott el, Deák s Kerkápolyi követnek választattak s egy küldöttség tüstént Pusztaszent-Lászlóra ment ki s őt a választásról értesítette.

Deák most is visszautasította a bizalmat, mert, a mint Klauzál-nak írt levelében elbeszéli, a credentialison, melyet Zalának RR. ily módon történt választás után neki kiadnának, vérfoltokat látna, az országgyűlésen a választási kihágások korlátozása felett szívének

érzése szerint szólni nem merne, mert minden arezon olvasná azon szemrehányást, hogy ő is a korteskedés sokoldalú mesterségének köszönheti jelen állását, hogy ő is hordókban s barátai erszényében lelte fel a közbizodalmat, hogy az ő választása is 30,000 firtba került, s áldozatul hat embernek el kellett esnie, s hogy az ember százanként el nem hullott, csak a katonaság közbejöttének tulajdonítható.

A következő nap még kínosabb volt reá nézve: ki kellett ürítenie fenéig a csalódás ürömpoharát. Lelki fájdalmát s jellemnemességét legjobban tükrözik vissza saját szavai azon nagy levélben, melyet másnap Klauzálnak írt; ime egy töredék belőle:

„Tegnap vagyis szeptember 2-án, a mint a másodalispánnak ígértem, bemenék a közgyűlésre s előadtam, hogy a követséget elvállalni lehetetlen, és előadtam okaimat, majdnem úgy, mint neked e levélben írom. Felszólalt utánam Csányi László, utána nemsokára Horváth János, kik a korteskedésnek főnökei valának, s elmondák, hogy nekem az országgyűlésre okvetlenül föl kell mennem; csak bennem van a megye rendének bizalma; én ezzel tartozom a hazának s több efféléket, de mindezeket oly indulatos kifakadásokkal tévék személyem ellen, hogy szívem vérzett, látván, miképen bánnak énvelem azok, kik magukat legjobb barátimnak nevezték. Én érzem, hogy azíránt, ki egykor barátom vala, nyilván a közgyűlésen még akkor sem tudnék ily hangon szólani, midőn legundokabb vétkei miatt barátságomat elvesztette; nem tudnék ily hangon szólani legalább a régi barátság emlékéért. Csányi nyilván és szemembe kinyilatkoztatta, hogy tisztelete irántam megcsökkent, Horváth Isten elleni vétekekkel vádolt, és a haza iránt hűtlennek, Zalamegye ellen hűtlannak nevezett; szólottak mások is keserűen és élesen; voltak, kik a megye bizodalmanak említék elvesztét, mások gyávaságról vádoltak. És midőn ennyi keserű kifakadások méltatlanságát érezve, az elfojtott fájdalomnak kínos kifejezése ült arezomon, s könyvek fakadtak szemeimből, egy barátom, kit eddig oly szívesen szerettem, ki valóban közel állott szívemhez, éles kifejezésekkel támadott meg: hogy én miért nevetek oly hidegen? és miért gúnyolom ki öt előadásáért? Istenemre mondóm, még ez életben távolabb nem vala tőlem nevetés, mint e pillanatban; éreztem én, hogy ő maga soha meg nem értett, ha még e pillanatban is képes volt az arezon fájdalmas kifejezését felreérteni: nekem ez kétszeresen fáj, de szemrehányást nem tettem neki, hanem kijelentém, hogy őt sérteni szándékom nem volt, de ha talán akaratlanul sértettem, nyilván megkövettem. — Órákig tartott ezen ülés, melyben engem kértek ingatlan határozatom megváltoztatására, de egyszersmind keserűen korholtak éles kifejezésekkel. Voltak ugyan, kik szelíden és nyájasan szólottak, s ezeknek szava jól esett; de mások igen sokan éreztették velem, hogy a szeretet és barátság boszúvá és gyűlölséggé változott kebleikben. Végre egy ifju ember, ki a mult országgyűlés alatt irnokom volt, tőlem csak féllépésre állva, nekem szemközt fordult, s dorgáló hangon komoly leczkéket adott a hazafuságról és a hazafinak kötelességéről; elmondá, hogy czikornyás beszédemnek okai gyengék és türesek valának, gyávasággal vádolt, mert a követséget el nem fogadom, minthogy — állítása szerint — vagy életemet vagy értékeimet féltém, ezt pedig mind a kettőt a hazáért feláldozni kötelesség. Így tartott ez — mint mondám — órákig. A fájdalom könnyeket fakasztott szemeimből, a könnyek majd elfojtották szavamat, ajkaim reszkettek, szívem vérzett, mert a legérzékenyebb sértések barátaimtól származtak, és nem találkozott senki a számos gyülekezetben, a ki személyem védelmére mellettem szót emelt volna; elmondám én, hogy hiszen én tisztá meggyőződésemet és lelkiismeretem szavait követem, mert hiszem és érzem, hogy a követséget elvállalnom nem szabad és nem lehet; ha nézetem hibás is, de mindaddig, míg a meggyőződés ingatlan áll lelkemben, azt semmi tekintélynek fel nem áldozhatom; és azért, hogy ezen meggyőződése a megyei rendeknek véleményétől eltér, megvetést, gyűlölséget nem érdemelek; és azért, hogy lelkiismeretennek szavait követve, cselekszem, reám senki méltatlanság nélkül nem nehezeltet; de szavaim sikertelenül hangzottak el, és a R.R. elhatározáék ismét, hogy kivilem más követet nem választanak; reám parancsolnak, hogy követül elmenjek, sőt a főispán a törvé-

nyes büntetést is emlegette; de én határozatomat meg nem változtathatva kijelentém, hogy arról, mit a R.R. emlitenek, miszerint lemondásomat el nem fogadják, még itt szó sem lehet, lemondásra szükség nincs, mert én ez elválasztást soha el nem fogadtam, sőt az ellen még a választás előtt is nyilatkoztam, törvényes büntetés tehát annyival inkább nem érhet, mivel én már két országgyűlésen eleget tettem a törvényparancsolta kötelességnek; a megyének ellenben kötelessége követet választani, mert azt a törvény parancsolja, és én ezen törvénynek teljesítésbe vételét mint Zalának egyik statusa kívánom. Ezen szavaim is sikertelenek valának; a főispán kimondotta a végzést a fentebbi értelemben, és én a jegyzőkönyvbe kértem iktatást, hogy a követséget el nem fogadtam. Zuzott kebellem és feldult kedélyem elhagyta el ez ülést, sokan barátim közül hideg megvetéssel fordultak el tőlem, ülésen kívül is; Csányi és Horváth csak egy pillanatra sem méltattak, és összezuzták azon barátságos viszonyokat, mik eddig itt közöttünk léteztek; tudtam, hogy érteni kevesen fognak engemet — sokan érteni nem akarnak, sokan félre is értenek; de hogy ily epés indulattal, ennyi haraggal s mondhatom gyűlölséggel találkozam Zalamegyének gyűlési teremében, s jó barátaim közül is sokan elfelejtve minden szíves indulatot, elfelejtve minden édes köteleket, ily módon viseljük magukat irántam, — ez megvallom, váratlan volt előttem. * De a tiszta öntudat fentartja talán lelkelem erejét, s bár hiszem és érzem, hogy a hazában is igen sokan érteni nem fognak, biztosan remélem mégis, hogy lesznek jó emberek, kik félre nem értenek, felfogják állásomnak kellemetlen-ségét s látják, s velem együtt érzik, hogy a jelen körülmények között másképen cselekednem lehetetlen volt. Biztosan remélem, sőt igen erősen hiszem, hogy ti barátim, cselekvésem megítélésében feleljeni fogjátok egy pillanatra azon barátságos óhajástokat, hogy bár körötökben volnék, és mellőzve a személyes érdekeket tekintet, úgy nézitek elhatározásomat, mint azt nézni kell, minden elfogultság nélkül. És elmondjátok majd, hogy bármennyire szeretnétek is jelenlétemet, ilyen előzmények után, ily zuzott kebellem nem kívánjátok, hogy az országgyűlésre menjek; a körülményeknek minden oldalát, s egyéniségemnek minden jó és rossz tulajdonságait tekintetbe fogjátok ti venni és nem kárhoztatjátok, a mit én annyi küzdelem s oly komoly megfontolás után határoztam el magammal. A ti kárhoztástok volna a legkeserűbb pohár, mi ezen esetben még reám várhat, pedig — Isten tudja! — keserű volt az is, mit eddig ürítenem kellett; és ha tán ti nem helyeselnétek lépésemet (ezt még csak gondolni sem merem, gondolni nem akarom), de ha mégis megtörténnék, hogy nézeteitek mások volnának, s okaim titeket meg nem győztek volna, legalább ne taszitsatok el magatoktól. mint zalai barátimnak egy része; ne vonjátok el tőlem a barátságot, a szíves szeretetet, mely ez ideig kebletekben él irántam, mert ez a csapás igazán megtörné végképen lelkelem minden erejét; hiszen ti engem azért szerettetek meg, hogy szívemnek legbensőbb ösztönét s lelkelemnek ingatlan meggyőződését követtem minden tettemben; most is csak azt cselekszem, és ha nézeteink a dolog fölött különböznek is, nehezteletstököt azért meg nem érdemlem. Ti szerettetek engem minden sajátágimmal s gyöngeségimmal együtt, úgy, a mint vagyok, pedig tudjátok, hogy ezen nézetek s ezen elhatározásom tisztán és egészen egyéniségemben fekszik, és a ki úgy ismert, mint ti ismertek, soha nem kételkedhetett, hogy ily körülmények között így és nem másképen fogok cselekedni. Oh! ne taszitsatok el magatoktól. ** stb. **

* Mint ily esetben rendesen: Deákot is túlszorúvára tette a keserűség. Csányi és társaiból a localpatriotismus szenvedélye tört ki, s Zalamegre becstelét akarták rehabilitálni, midőn barátjokat a követség elfogadására erőttették. Csányi, ki a Kehidával szomszédos Csánon lakott, s kinek családját régi barátság fizte a Deákéhoz, hamar belátta és megbánta hiútelkenkedését. Bocsanatot kért s kivégzése perczéig gondosan ápolta az ifjúkori viszonyt. A kendőt, melylyel szemeit bekötözték, szintén Deáknak hagyományozta. E véres ereklve most „az öreg ur“ gyöngéd ápolása által országos hírűvé lett Nedeczky-család tulajdona s díszes keretben őriztetik, mint egy nagy ember és két nagy hazafi drága emléke. . .

** E botrányos időszak szomorú emlékeit némileg ellensúlyozni, hadd álljon itt egyidejű két adoma is.

1. Ellene levén Deák Ferencz annak, hogy a zalai alispánok traktáljanak,

XXIV.

Az 1843-iki országgyűlésen Deák Ferencz távolléte által tündökölt. . . Kossuth hízogó fölfogását és szavait, hogy a zalai vezérferfi az egyetlen, „a ki nélkülözhetlen“, az ellenzéki követek uton-utfelen ismételték, sőt maga a kormány és konservatívek is félni látszottak, hogy bakot löttek, s az általános gyanunak, mely a sajátos esemény egész felelősségét és szegényét az ő nyakukba kerítette — Pilátusi jámbor areczsal és kézmosással igyekeztek fulánkját venni.

Midőn a diéta május 18-án megnyílt, s Beöthy Ödön a választási kihágásokat élesen ostorozó beszédében főlemlíté, hogy: Franciaországban Latour d' Auvergne nevét azon ezredben, melyhez

soha se ment el hozzájuk ebédre, hanem rendszeren a fogadóban ebédelt. Egyik közgyűlés alkalmával, a mikor a köztelherviselés kérdése tartotta izgalomban a kedélyeket, ott ült Deák Ferencz a vendégfogadó keskeny étszobájában asztalának közepe táján, szemközt az ajtóval, mely a másik szobából az étszobába nyílt. Az asztalnál még kevesen valának; hanem aztán jött a zalamegyei régi gárda két kiváló tagja; az egyik báró P. J. szabadelvű, művelt, jeles férfi; a másik meg S. J. nyugalmazott huszárkapitány, konservatív, kedélyes, derék öreg ur, kit szeretett mindenki, szeretett azért is, mert nagyon elérgette a tréfát, és a ki az egész megyében mindenkinek Pepi bácsija volt. A kölcsönös tudvölés után a báró legfőül, a kapitány mellette balról foglalt helyet. A bárónak első szava a pinczérhez volt:

— Pinczér, egy iteze bort ide a kapitány ur számára.

— Jól van, ha hozatsz, én megiszom, — felelé a kapitány.

És a pinczér meghozta az iteze bort és letette a kapitány elé. Nem sokára a báró a kapitányhoz fordult:

— No Pepi! mikor küldesz el kövecsezni?

— En addig nem küldök el kövecsezni, míg egy pár bárót nem fogathatok a szekereimbe, — viszonzá a kapitány.

A báró hallgatott, de kevés vártatva megszólalt Deák Ferencz, ki, úgy látszik, nagyon zokon vette a konservatív pártból jövő eme vastag vágást egy jeles párthíve ellen.

— Láttatok e már olyan verklit, melyre kívül az van ráírva: „Die verkehrte Welt?“ Mikor hajtják: belől a vágómarha fogja a taglót és leüti vele a mészároszt; a szarvas fogja a vadászfegyvert és lelövi a vadászt; a szekérbe emberek vannak befogva és hajtja őket az ökör.

Az egész asztaltársaság viharos tetszésnyilvánításban tört ki, többen mondták egyszerre: No Pepi bácsi! lefőzték — lefőzték most.

Most meg a kapitány hallgatott; hanem ismét szólt Deák Ferencz:

— A szakácmesterséghez nem sokat értek ugyan, de annyit mégis tudok belőle, hogy a stockfist előbb be szokták áztatni, azután főzik le — nézzétek, ez most ázik.

2. Deákot egyszer szentöl-szembe dicsérte valaki dönthetetlen logikájának meggyőző voltáért.

— Pedig lássátok, épen oly megjegyzéssel arattam egy nagy diadalt, melyben épen a logikából volt legkevesebb — esett szavukba Deák. — Midőn választóim összeverekedtek (1843), kirohantam közjök, hangosan kiáltva:

— Le a botokkal!

Mindenki letette; csak egy suhancz nem.

— Le a bottal! — förmedtem rá újra.

— Osztan mír? — hetvenkedett a gyerek.

— Azért ösém, mert lóláb való a markodba, nem bot, magyaráztam neki a dolgot. — Rendben találta s — letette a fitykóst.

tartozott, még halála után is szólitani szokták, mire aztán egy hang felelt: „Meghalt a becsület mezején“, — s hogy a német császári koronázásoknál mindig fölhangzott a kérdés: van-e jelen egy Dahlberg? s hogy e két példát mostantól fogva a magyar országgyűlésnek is utánózni kellene Deák Ferenczre nézve a rendek helyeslő zaja még el sem csöndesedett, s rögtön fölpattant székéről Zsedényi Ede, kijelentvén, hogy politikai elvei különböznek ugyan, s sokszor szóvitába elegyíték őt Deákkal, de ez ellenkezés soha sem fajult oda, hogy Deák szeplőtelen tiszta jellemére, páratlan értelmi tulajdonaira s bokros hazafi érdemeire árnyat boríthatott volna. Annál inkább fájlatja pedig most tisztelt ellenfele távollétét, minél bizonyosabb, hogy ez élénk szellemi mozgalom korszakában közvetítésre és közvetítőre kétszeres szükség van, — s nincs a hazában férfi, kinek tiszta lelkiismeretében és ritka bölcsességében minden párt oly föltétlen bizalommal megnyugodnék, mint a Deák Ferenczében. Végül a nemzet haragját mondá ki azokra, kik bujtogatásuk vagy kicsapongásaik által a törvényhozást legfő diszétől és támaszától megfosztották.

Zsedényi vallomásai és kifakadásai bizonyára szívből eredtek s igazak és szépek voltak, de a kormány és maradó párt szemnyese azért nem lett tisztább, s el sem is kerül a ellenzéki szapolót és lugalót, ha egy ügyes fogás máshová nem tereli a közfigyelmet.

A kir. leirat nem mint máskor, a haragos diéta pattagó szájára lakatot, hanem flastromot rakott, illetőleg tapasztott ezuttal az égő sebre, oly kérdések tárgyalására híván föl a rendeket, miktől „a legfőlső akarat“ creaturái a megegyűléseken, mint bika a vörös posztótól, mindig megvadultak, s miknek elővetelét az országgyűlési ellenzék csak remítő erőfeszítés és munka után remelte „talán“ elérhetni.

Az optikai csalódás a reformpárt részén oly teljes és általános vala, hogy még a fölfelé mindig óvatos és bizalmatlan Kossuth sem látott át a szítán s büszke örömmel fölkiáltott: „Az ügy, melyért annyi balviszontagságok, annyi megtámadtatások közt törhetetlen hűséggel küzdött köre s tehetsége szerint annyi hű kedély, a haladás ügye diadalának küszöbéhez ért! . . .“

Kossuth valamint a többi ellenzéki vezér egyéniség komolyan hitte, hogy a kormány nem azért nyitotta ki a haladás szentélyének ajtaját, hogy a magyar nemzet csak messziről nézze, mint Mózes az ígért földön, azt a tömérdek jót és kincset, amire rég feni a fogát, s amiért nem négy tized, de majdnem annyi század óta bolyongott sanyaruság és nélkülözés között a pusztaságban, — s szokása ellenére elfelejtett, mielőtt a „Pesti Hírlap“ hasábjairól szerte hangzanék a csábító és hitegető szózat: Mienk a győzelem! — az ajtó mögé kandikálni, ahol a kormány lappangott, kezében tartva a czölöpöt, melyet a gyanutlan belépő lába elé vetni s ezt saját fonta koszorújával együtt orra ejteni szándékozott.

Deák Ferencz tisztelőinek egy része, csekély véleményem szerint, hamis fonttal mér az olvasónak, mikor azt hirdeti, hogy a zalai botránynak természetes folytatása vagy épen szükséges következménye volt a pozsonyi, s hogy Deák gyakorlott szeme okvetlen föl-

ismerte, páratlan tapintata meg biztosan elkerülte volna a zátonyt, melyen a nélküle indult hajó oly hamar és oly végzetesen megfeneklett. . . .

Tények tiltakoznak ily különben sem históriai, mert önkényes föltervésekre, és meg nem történt, csak megtörténhető dolgokra épített okoskodás ellen. . . .

Tény ugyanis, hogy Deák s a diétai ellenzék közt erős szellemi kapcsolat létezett, s gyakori és terjedelmes levelezés folyt; tény továbbá az ellenzék nagy erkölcsi és értelmi erősbulése ez országgyűlésen, benső egyetértése és összetartása a lényeges kérdésekben, fáradhatlan buzgalma és tevékenysége a kir. leiratban ki és ki nem jelölt reformok körül; s tény végre, még pedig a legnyomatekosb tény, hogy a kedvező sikerrel kecségtető eszmecseréket és nunciunokat a két tábla közt a kormány erőszakosan szakította félbe az országgyűlés váratlan és hirtelen bezáratása által.

S így ha igaza lehet, igaza is van tán Csengerinek, hogy a „forradalom története a 43-iki hongyülés mulasztásainál veszi kezdetét“, e szellemes megjegyzés ép oly kevéssé nyújt anyagot e diéta ellenzéki szóvivőit vádolni, mint a távollévő Deáknak 1840-iki babérkoszorújába száraz fáról szedett, képzeleti új leveleket tüzni. . . .

Részemről habozás nélkül aláírom Horváth Mihály véleményét, hogy ezen országgyűlésnek tizenkilenc hónapos tartama alatt csak igen csekély része végeztetett be s még kevesebb emeltett törvény erejére azon nagyszámu tárgyaknak, melyeket közvélemény és közóhajítás végzendőkül kitűzött, de azért eredménytelennek azt, mint akkor sok hevesvérű és türelmetlen kedélyű állította, korán sem lehet mondani, mert egy hatalmas lépéssel előbbre vitte célja felé nemzeti átalakulásunk nagy ügyét s ily szempontból nagyobb eredménye volt, mint bármely előtte lefolyt országgyűlésnek“.*

Egy pillantás azok névsorára, kik a haladás eszméit a 43-iki alsó és felső táblán képviselték, untig elég, a netáni csodálkozást vagy kételkedést egyszermindenkorra eloszlatni.

A régi gárda híres tagjai közül csak Deák (és Nagy Pál) hiányoztak s mintha a sors érezte volna, hogy e veszteséget némileg is pótolni egy két új tehetség kevés: lángelmék egész csapatát küldte a vesztélyben forgó zászló védelmére. *Ghiyczy* Kálmán (Komáromból), *Szemere* Bertalan (Borsodból), *Szalay* László (Korponáról), *Percec* Mór (Tolnából), *Vukorics* Sebő (Temesből), *Trefort* Ágost (Zólyom városából), *Lónyay* Menyhért (Beregből) s ifj. *Pázmándy* Dénes (Komáromból) most jelentek meg először a pozsonyi küzdterén, s hogy ez nem pusztán numerikus szaporodása volt az ellenzéknek, azóta letűnt alig egy negyed századnak egész századdal, sőt századokkal

* A 43/44-iki országgyűlés alatt a rendek több mint száz terjedelmes munkálatot készítettek, mikből a kormány és pártjának ellenzése miatt csak 13 törvényezikket lehetett megalkotni. Ezek közül kiváló figyelmet érdemel öt. u. m.: 1. A magyar nyelv és nemzetiségről. 2. A vallásszabadság rendezéséről s különösen az áttérések szabályozásáról. 3., 4. A nem-nemesek birtok- és hivatalképességéről. 5. A közmunkák szabályozásáról.

versenyző nagyszerű alkotásairól, csodálat és hála érzelmeitől eltelve, fogja leolvasni a késő utókor is.

Maga Csengeri, ki a diéta fölött en gros oly szigoruan ítél, en detail megörökíté azt.

Csak egy kis töredéket jegyzünk ide Szentkirályi életrajzából — bizonyoságul.

„1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat, ugymond Csengeri.

Kerületi ülésben vagyunk Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kíséri a konservatív párt tagjait s hosszas eljenzés tör utat az ellenzék országos híru szónokainak.

Ezek közt most egy vékony sugáralak tűnik föl; dult, sápadt arc; merev gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét homn hagyva s öltözetén is nemü hanyagság s egész lényén szórakozottság látszik.

„Éljen Szentkirályi!“ hengzik mindenfelől. A nők külön karzatukon kendőiket lobogtatják. S az üdvözlött szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követi közt foglal helyet.

E közben a közép ajtók szárnyai megnyílnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosan. A diszöltözöt mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A közép ajtótól pár lépésnyire előre menve, leülnek az emelvényen, melyet a hallgatóságtól két oldalon, s elül hosszában a követi asztaloktól korlátok választanak el. Az elnöktől jobbra a jegyzőket, s balfelől Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A diszruhás követek egyike üdvözli egybegyűlt követársait. S néhány percz múlva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, mely napi renden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az indítványt. Egy középtermetű férfi, olasz jellemű, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab típusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Előadása tiszta, egyszerű. Hazafias melancholiája oly hangon ömledez, mely mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatásu. midőn a nemzet sérelmeiről van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a cigány hunjairól hallaná egyikét a nemzet gyász dalainak. Elborul a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkénytelenül kiröppen az ajkon: egy „éljen Klauzál!“

Azonban csakhamar oszlik a felleg.

Villám gyulad ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlánfó emelkedik föl, kire születésekor különös kegygel mosolygott a humor istene. Merész röptű lelke percz alatt ragad a porból egekbe és viszont.

Kell-e részletesb rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar követére, Beóthi Ödönre ismerjen.

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a franczia szöszék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Szemerén van a sor.

Majd ismét az illetett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el. Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraira emlékeztet. S derült arca fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés fölb perceiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyírott bajusza már megöszült. Öltözte messze elmaradt a divattól. Szeles mellén egy gombra akasztva függ sétatöbtye. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynismus ömlik el. A tisztos ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legújabb tanai. S e tanok a vallási felekezethez, a calvinizmus szögletességével vegyülnek nála. Különösen felöltő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfeji puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyűlési közönség Palóczit.

Az öreg ur beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedanteriának, kedélyes elmésséggel. Szavalása felekezete némely papjainak előadásához hasonlít, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a vallás elaggott szolgálói. Palóczinak hosszas országgyűlési gyakorlat tevé ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segíti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcsesége nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Olykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy fölb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világ-történetből. Elmondja, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoznak.

E tulajdonok, a természetes könnyűség s a népies költészet némi zamatával, különösen alkalmassá tevék őt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóra való iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfél nászünnepen.

Természetes, hogy ily modoru szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a miveltebb külföldi szöszékeim. Franciaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az ily példányok a hosszú parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg ur sajátos modora különös kellemmel bírt, a változatosság érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthy pathosza és humora, Szemere művészi szép, ünnepies ékesen szólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése után, az áthatott, bámulatra s kacajra ragadott, majd műelvekbe merült s megilletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerű, kedélyes, laza és mégis egybefüggő, meszterkeletlen és még sem alakatlan, nem mély, de azért tanuságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, mely értelmez, körülír, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arcot látott. A konservatív szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint főlegyenesegett gondolatjel áll előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső működését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb nézpontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állít föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónokolna előttünk. “*

Nem tűr ellenmondást, sem vitát az a vélemény, hogy ily vezértalentumok élére fővezér — magyarán Deák Ferencz kellett volna, hogy a nagy terrenumon mozgó terhes hadjáratnak a cél felé törő egységes irányát a mellékepisódók se zavarják, s hogy a döntő csapás mindig ne csupán a kellő súlylyal, de a kellő időpontban is méressék az ellenségre... e hiányt azonban az illetők maguk is észrevették, s ha megszorultak vagy megegyezni nem bírtak: a dodonai jósda tanácsát mindig kikérték és követték.

Ha Deáknak ez időtájban irt levelei (Klauzálhoz és másokhoz) valaha napvilágot látnak: bizonyossá fog válni, a mi már most is több pusztá sejtalemmel.

Két adatot idézünk csak erre nézve. Egyik a diéta kezdetére, a másik annak végére esik.

Midőn az ellenzéki követek a hangzatos kir. propositiókat tárgyalni kezdék, a válaszirat modora felett kis hiza volt, hogy meg nem hasonlottak. Némelyek föltétlen köszönetet indítványoztak a királyhoz; mások viszont a nemzet sérelmeit és reményeit a föliratban megemlíttetni és erélyesen hangsúlyozni szintén kívánatosnak és szükségesnek vélték.

Sok szó és idővesztegetés után végre abban állapodott meg mindkét fél, hogy Deákhhoz fordulnak, s a mit ő ajánl: az lesz a föliratban.

Batthyány, Eötvös, Klauzál, Wenkheim és Bónis nyomban fölkerekedének, s a zivataros, zimankós időjárás daczára madársebességgel megjárva a Pozsony és Kehida közt fekvő tetemes távolságot

* E Van Dyck ecsetével készült életteli és élethű arcképek nemcsak az újabb magyar, de a pártatlan külföldi történetírást is tájékozták. Németország egyik legkitünőbb folyóirata: a „Gegenwart“ például majdnem szóról-szóra lefordítja, a miket Csengeri e kor és fölakjairól mond. L. „Gegenwart.“ Fünfter Band. 24. s köv. l. Ungarn vor der Märzrevolution.

és nyaktörő utat: oly kész munkával tértek meg, melyben kifogásolni valót senki sem tudott fölfedezni.

Még kényesebb helyzetbe jutott Deák a „Pesti Hírlap“ miatt, melynek szerkesztésétől a konservatívok, a maga nemében genialis cselekedéssel, mozdták el Kossuthot.

A „Pesti Hírlap“ kiadója, Landerer, kit néhány történetíró igaztalanul bélyegzett a bécsi titkos rendőrség fizetett tagjává, — szívesen szedegette zsebre a hazafi lelkesedés forintjait, mik az általa emelt oltárra Kossuth kedvéért s Kossuth által gyűlte, de mint afféle piszli ungrisch, piszli dajes „Staatsbürger“, a hatósággal és kormány-nyal is jó lábon szeretett élni, s a mennyire az üzletnek nem ártott: kész volt a hívek filléreiből — gyertyát vásárolni és gyujtani ő földalatti fölségének, az ördögnek is. . .

Csak hogy Kossuth nem afajta író volt, mint előtte és utána sokan, kik a kiadónak a papiros, festék és betűkön túlmenő befolyást engednek „vállalataira“, s így Landerer ur kénytelen volt várni, míg nemföltűnő s politikailag őt nem compromittáló alakban szolgálhat „bécsi jóakaróinak“.

1844. elején valami potomságon (tán ezer frton) összeszólalkozván Kossuthal, szándékosan adott oly fordulatot a dolognak, hogy Kossuth — fölmondott, s jul. 1-től „szabad rendelkezésére bocsátá a lapot“ . . .

Ugyanazon láthatlan kéz, mely a szakítást előkészíté, s melynek ma nincs, de hiszem — lesz még egykor gazdája és neve, ügyesen szötte aztán tovább a kormány érdekében a hálót . . . s két legyet ütött vagy legalább remélt agyonütni egy csapással, mikor Kossuth utódaul ismét ellenzéki, de a legfontosb kérdésekben attól különböző színezetű ellenzéki férfiut jelölt ki Landerernek, szűr alatt pedig biztató Kossuthot, hogy — folyamodjék; kap engedélyt nem egy, de tíz lapra is, ha kell. . .

A leha terv valóban jól sikerült. Szalay László, a megvepártoló Kossuth ellenében állami központosítást s a nyugati népek alkotmányos formáinak átültetését sürgető fiatal követ elvállalta a „Pesti Hírlap“ szerkesztését, Kossuth pedig már létező néhány vállalat megvétele azzal a büszke frázissal utasítá vissza: „Bövében vagyok a lapoknak!“ . . . Alapítok hát újat — ingyen. . .

Folyamodott is engedélyért, sőt személyesen járt Metternichnél, hogy siettesse a kedvező választ. . . A tervszerű eljárás leleményes intézői azonban markukba nevettek s utolsó órában erőlyes „nem“-mel tudaták, hogy legveszélyesb ellenöket lefőzték és csúful rászedtek ez egyszer.

A helyzet ilyenén alakulása az ellenzékre nézve — az erkölcsi momentumoktól teljesen eltekintve is — fontos és válságos pártkérde ssé lett. . .

Hisz ép ekkor s úgy szólván halálos ágyán írta Kisfaludy Sándor, a magyar Orpheus, Kossuthnak:

„Különösen tisztelt kedves uramöcsém! Érzem, tudom, mely nagy indiscretió tölem egy, a háza s nemzet szent ügyével foglalkodó,

tömérdék fontos munkával váltig derék hazafinak vállait még többel is terhelni, és véteknék tartanám ezt cselekedni, ha az ügy nem inkább a nemzetet érdekelné, mint magamat, ki csak végrehajtó, noha egyetlen-egy eszköz lehetek benne; véteknék — uramöcsém mostani, úgy hiszem — még bizonytalan s mindenesetre tömérdék gondot, munkát igénylő s nehézségekkel, akadályokkal küzdő helyzetében, — mire nézve a nemzet minden barátjának kívánata azon egy érzelemben s gondolatban van összpontosítva, hogy Kossuth a journalistikai pályáról, melyen úgy lépett föl, mint egy bámult, maga körül mindent legyőző harezvezér, semmiesetre le ne lépjen, hanem kitünő fensőbbsséggel kezdett munkáját bármely uton, bármí móddal, bármí név, szín, hüvely alatt tovább is folytassa, bizonyos lehtvén arról, hogy minden jobb, értelme sebb, lelkesebb magyarnak sympathiáját egyedül ő fogja bírni“ * . .

Eötvös pedig, Szalay László ifjúkori és állandó elybarátja (e fölött mondott emlékbeszédében) még másfél tized múlva is beval lotta, hogy: „a mesterségben, mely a tárgyat mindig fötalálja, melylyel a közönségre hathatunk, s róla leghatályosabban szólni tud, senki Kossuth Lajossal nem versenyezhetett“ s hogy „azon tulajdo nok, melyekkel Kossuth Lajos mint író is birt, s melyek őt főkép a journalistika mezején utánozhatlanná tevék, már magában véve nehézzé tették annak állását, ki a lapot utána átvé, de mennyivel inkább akkor, midőn a lap most oly elvek s nézetek terjesztésére szolgál, melyek iránt a nagy közönség nem lelkesült, sőt melyeket, hazánk akkori helyzetében veszélyeseknek tartott.“

A „Pesti Hírlap“ új szerkesztője (első föllépésétől a magyar köz élet egyik legnemesb, legtisztább, legönzletlenebb, kiváló alakja — maga is ismerte s annál inkább ismerhette a közönség kedvezőtlen hangulatát, mivel az előfizetők létszáma hirtelen megesökkent s egyik-másik „volt előfizető“ paprikás sorokkal bucsuzott a vállalatától, — s bár nem ijedt vissza a föladat nagysága elől s az udvariatlan, sőt ellenséges fogadtatásra tréfás humorral felelt: „nem igazság a kato nát, ki egész életén át a tüzéreknel vagy a sorkatonaságnál szolgált, midőn a körülményektől kényszerítve lóra ül, s az ellenséget így támadja meg, azért gáncsolni, mert a hadsereg leghíresebb huszárja mellett ügyetlen lovasnak látszik, holott a kérdés nem az: jól vagy rosszul ül lován? hanem az, szükséges volt-e, hogy felüljön s hasznos szolgálatot tesz-e így is?“ . . . magános óráiban mégis sokat tépelődött a gondolattal: szabad volt-e, jó-e, hogy a Kossuth által meg teremtet s nem egészen méltányos és becsületes uton bitangjósággá lett „Hírlap“-hoz saját mocsoktalan tiszta nevét, ha mindjárt bona fide, odakölesönözte? . . . s hogy megnyugtassa egyfelől lelkiismeretét, másfelől meg elveinek és törekvéseinek a Kossuthét pótoló vagy legalább egyensúlyozó tekintélynél keresen támogatást és bíró, hosszú levelet írt Deáknak, (ki iránt tisztelete valóságos kultuszszá fejlődött a zalai események óta) s kifejtvén: a mi gyöttri, s elősorol-

* Kisfaludy Sándor levele Kossuth Lajoshoz, az 1809-ki insurrekciót leíró munkája ügyében. Kelt Sümeghen, 1844. máj. 20.

ván az indokokat, melyek vezérelték, — „tanácsát és véleményét“ kérte.

Deák rögtön felelt, s Kéhidán 1844. jul. 9-én kelt levele nagyjából ezeket tartalmazá:

„Miután Kossuth megvált a „Pesti Hirlap“-tól, örülök, hogy a lap ismét jó kezekbe, s még inkább, hogy a tiedbe került. Azért, hogy Kossuth visszalépése után átvetted a lapot, azt hiszem, senki által nem fogsz félreértetni. . . Ellenkezőleg! Köszönet! szívélyes, meleg köszönet neked, hogy tevéd. Szeretnéd magadat ez ügyben — irod — tisztázni és igazolni én előttem? . . . Barátom! mi kettőnk közt igazolásra szükség még oly ügyben sem lenne, melyben a látszat ellened szól. . . Ez ügyre nézve pedig, melynél józan értelemmel még a roszakarat sem gyanusíthat, igazolásođ csaknem sértés volna rám nézve, ha nem tulajdoníthatnám azt túlságos gyöngedségnek. . . Igazán sajnálnám, ha oly kevéssé ismernelek, hogy rajtad és benned kételkednem lehetne, de még jobban fájna, ha te részemről ily kétke-dest lehetségesnek tartanál. Ez esetben a barátságos viszony, mely köztünk ekkoráig létezett, valóban nem lenne sem több, sem kevesebb barátságos viszonylatnál, holott én többnek, benső barátságnak óhajtom s mindig is annak fogom tekinteni. . .*

Szalay erkölcsi és politikai töprengését e bizalmas, s reményén fölül határozott nyilatkozat tökéletesen megszüntette, s midőn nem sokára jobbról is, balról is zaklatni kezdék: mit tegyen? s kire hallgasson ezentúl a reformpárt? s vajon a régi vagy az új „Pesti Hirlap“ tekintendő-e haladási evangéliumnak? nyugodtan viszonzá: „Ha azt kérditek tőlem, közügyekben mely uton kell haladnotok? ha szabad válaszomat személyesíteni, igen könnyen felelhetek. Csak annyit mondok: „Kövessétek azon elveket, miket Deák fog vallani — a legközelebbi országgyűlésen“ . . .

XXV.

A 43/44-ki diétán még javában folyt a munka és a tusa, mikor Szalay a főnebbi tanácsot adta, de ő is, a nemzet is keresztet vetett már az eredményre, sok jel merülvén föl naponkint arra nézve, hogy a pozsonyi ellenzék ez idő szerint üres szalmát csépel, s határozatai és javaslataiból — legalább mostanság — nem lesz prédikációs halott. . .

Azt azonban, hogy Bécsben a haladásgátló tagadásnál rosszabbat is forralnak, ő sem, mások sem sejték. . .

A másfél év óta együttlévő országgyűlés utolsó tanácskozásai rendkívül viharosak voltak.

A köztelherviselés s a vámügy forgott napirenden, s bár a közvélemény lázas figyelemmel szögezte szemeit Pozsony városára, megbukott mindkét életkérdés.

* Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken. Von Dr. Max Falk. Österreichische Revue. 1865. 2. Bd. 38. 1.

A köztelherviselést elvben egyhangulag elfogadta ugyan a két tábla, de mikor az elvet alkalmazni kellett s olesó frázisok helyett csengő pengő ércpénzben fejezni ki az áldozatkészséget, kibújt a szög a zsákból, s nem hogy egész kezöket: még kis ujjoknak is csak a körme hegyét nyújták a született s részben dűsgazdag törvényhozók a közterhek alatt roskadozó „misera plebs“ felé.

Nem az állam összes, csak „ujabb“ kiadásaihoz akartak ők is járulni — valamivel, s hogy ez a valami — mi volt? élénk tollal jegyezte föl Kossuth.

„A KK. és RR. — úgy mond — mint a szegényebb tömeg képviselői, azon szegényebb tömegé, mely, ha egy garast vagy egy forintot fizet, azt sokszor szája falatjából kénytelen elszakítani, azt mon- dák: ha már odaesett az egész dolog, hogy csak némi javításokat érhetünk el, legalább adjunk annyit, hogy legyen is a dolognak egy kis látszatja, s azért harmadfél milliót s egy kis ráadást ajánlottak. De a gazdag fő RR. többsége azt mondá: lassan barátim! amott a másik teremben; ti a fizetéshez nem értetek; ez a mi dolgunk, gazdagoké, devalváljunk, legyen a harmadfélből egy millió!

A KK. és RR. bizván a magyar nagy urak európai hírű generositásában, a milliőeskától vonakodtak, de erszénről levén szó, a fő RR. többsége megállapodott, mint a köszál és közbejött a kezdeményezési jog fölötti vita; átment a tusa azon tere, szabad-e a főrendi táblának pénzajánlatot devalválni? És elég az hozzá, a milliőeskán a köztelherviselés megbukott.“

Még czudarabb állapotok rothadt karója volt a magyar kormány és főrendi többség a vámkérdésben.

A kevésbbé tájékozott olvasó számára szükséges itt megjegyezni, hogy sz. István koronájának egész területét a közös fejedelem örökös tartományaitól vámsorompó zárta el, melyet nem törvényes és koronázott, de ősi nyomokon haladó magyar király, II. József atyáskodó gondoskodása állított föl a magyar nemzet megrontása végett.

A vámrendszer, melyet evégre divatba hozott, fölötte egyszerű, s a legkorlátoltabb elméjű osztrák államférfiu által is könnyen érthető és követhető vala. . .

Ausztria olesón, majdnem vámmmentesen kapott Magyarországból mindent, a mire gyomrának és gyárainak szüksége volt; s viszonzásul aztán mesés drága árakon adott Magyarországnak mindent, a mije ennek nem volt, de a mi nélkül — ha csak a polgárosodás abe- jéhez kívánt is alkalmazkodni, egyáltalán el nem lehetett többé. . .

E gyönyörűséges bécsi politikának természetes következménye vala, hogy

1-or: megáldva mindennel, a mit isten és a természet jóvalta népnek, hazának nyujthat, — úgy elszegényedett lassanként a magyar, hogy még a templom egereit is irigyelni kezdé;

2-or: a magyar ipar — neve és a század csufjára nyomoruságosan tengett, s ha lehet: még alantabb fokon állt valamicskével, mint a bibliai hírű jeles czég, Tubelkain idejében a világipar.

Ez isteni és hazai törvényekbe ütköző gonosz rendszer ellen

már a múlt század végén fölszóaltak egyesek és a megyék, * hanem azért még a 43.44-ki országgyűlésen is süket füleknek panaszkodott az ellenzék, sőt gunyosan üzentek le hozzá Bécsből: Kaparj kurta, neked is lesz! . . .

S a kurta okos volt; fölhagyott a tétlen sopánkodással és üres panaszszal, s úgy neki feküdt a kaparásnak, hogy pár hó múlva a vámsorompó tövében mély árok tátongott, melybe szédülve nézett le a szomszéd, keserves fejkavarás közt tanakodván: magyar veriteken és zsíron fölhízott hustömegével hogyan jusson át azon ismét a — magyar zsebhez? . . .

E nemzeti visszahatás, mely az osztrák politika és szivattyú ellen megindult, ** époló gyűlölettel töltvén el a hivatalos köröket, mint az osztrák gyárosokat — jogtalan beavatkozások és rendeletek hosszú sorát vonta maga után; de a helyett, hogy ez áramlatot megakaszthatta volna, alkalmat szolgáltatott Kossuthnak, hogy haragos ékesszólása lángostorát pattogtassa a nemzet ellenségein s politikai jelleget nyomjon oly egyesületek és működésre, miknek eredeti rendeltetése és célja tisztán: közgazdasági és kereskedelmi viszonyaink javítása vala. . .

Deák Ferencz sokkal nagyobb ember volt már ekkor, hogy sem bármiféle nemzeti mozgalom elől, még ha akart volna is — elbujhatott volna. . . A közvélemény szavát leste, s ha magától meg nem szólalt: úgy kérték tőle minden alkalommal. . . s ennek a szónak, mint a lassu, de hetes esőnek hatásától — virág fakadt aztán oly helyeken is, miket örök terméketlenséggel látszott megverni egy örök átok.

Midőn a közteherviselést illetőleg hire jutott, hogy a főrendek csak az új adókban készek osztozkodni, szokott humorával írta Kossuthnak: „Kérlek, fejtsd meg nekem, hogy miből állana az adó valószínű közössége, ha a nemesség az adózónak eddigi terheiből semmit el nem vállalva a most ajánlani szándéklott telhernek egy részét is a

* Berzeviczy György kitűnő értekezése „Magyarország ipara és kereskedése“ 1792. Németországban is általános elismerésre és elterjedésre talált.

** Az osztrák kormány nem érte be azzal, hogy Magyarországot kizsebeli és kizsarolja, még jó hírét, nevét is elhomályosítani igyekezett vakmerő hazugságok és rágalomnak sajtó és diplomácia útján terjesztett moeskos özöne által. — Ráfogta, hogy: Magyarország nem hoz semmit a konyhára, de sőt tömördek pénzébe van a birodalomnak; hogy kivitele nagyobb mint bevétele, s évenként 8 millió forint üti a magyar nemzet markát tiszta haszon gyanánt; hogy gazdagságunk aranyban-ezüstben: mese, mert Bécsből küldik a pénzt hozzánk; s iparunk azért pang csupán, mert lusták; pénzünk azért van kevés, mert prédák; s az állam azért szegény, mert rossz fizetők vagyunk. Fényes Elek aztán kimutatta, hogy 1842-ben 15.900.000 forint volt Magyarországon az összes kiadás, 23.000.000 forint a bevétel, s így Ausztria 7 milliót rakott zsebre ez egy évben, míg más esztendőben még kedvezőbb rá nézve ez arány! Kimutatta, hogy 1841-ben 61 millió volt Ausztria összes kivitele, s ebből négy hetedrészét Magyarország nyakába szózt a jó szomszéd s kimutatta végre azt is, hogy akár ha nem is így állana is a mérleg, Magyarország vallaná kárát a vámok miatt, mik alacsonyok minden oly cikknel, a mi Ausztriának kell töltni; de fordított esetben méregdrágák. Egy másik író, Beniczky Lajos („Magyarország pénzügyi viszonyai, bányászata és kamrai rendszere“) kisütötte a turpisságot, hogy Magyarország 3.546.848 forint értékű aranyat és ezüstöt termel évenként, Ausztria ellenben csak 538.070 forintot; de mivel a környézi és szebeni pénzverdekben csupán annyi arany és ezüst dolgoztatik föl, a mennyi a

rendes adózó vállaira vetné? Ily közös tekerviselés mellett én akár hercezeg Eszterházyval is kész vagyok alkura lépni, hogy tudniillik eddigi terheit viselje ezután is ő maga, de az én terheimet viseljük ezentúl ketten közösen.“

A magasabb érdekek bő köpenyében burkolózó gyöngöseség Kossuth és Deák egyező tanácsa ellenére is engedett a főrendeknek, de az elvi áldozattal nem menté meg az új adó mennyiségét, s mivel az országgyűlés november közepén hirtelen véget ért, — lovon jöttek, gyalog mentek, vagyis az eszmének is csak a foszlányait vitték haza küldökhöz a követ urak.

Országgyűlés után Bezeredy István így szólt: „Megtörtént a kísérlet országgyűlésen, sikertelenül; elkövetkezett az idő, melyben, ha egyebet nem, legalább lelkiismeretünkkel számot kell vetni. Ez sikerrel nem mindig, de lelki nyugalommal jár. Vannak idők, mikor e szomorú vigasztalással is be kell érni, ellenben még ezt is nélkülözni nem szabad. Én nyíltan vallottam, hogy a nép közadójában nem osztozni igazságtalanság, bűn; lelkiismeretem nem engedi, hogy ez igazságtalanságban tovább részt vegyek. Adózni fogok.“

És beiratá magát Tolnamegye adózói közé. . .

Bezeredy a magyar ellenzék egyik oszlopa, s mint ember és hazafi — egyaránt ragyogó mintakép vala. Ő kötö meg az első örök-váltási szerződést, benépesíté pusztai birtokának egy részét. Népisikolát, kisdödvő-intézetet állított; megveté a selyemtenyésztes alapját s nem kimélt fáradságot, áldozatot s mi több: személyes buzdítást. Nem rettent vissza meghiúsult kísérletektől, csak hogy a megtelepedett lakóknak minden kigondolható keresetágot nyithasson, nem hanyagolni el semmit és tenni mindenütt: vezérelve léven minden téren.

Peldája tehát többnyire s most is gyűjtött, s bár Széchenyi „az önkéntes adózást a pisztoly idő előtti elűtésének esufolta,“ Sárosban,

Mária-képi aranyok, tallérok és huszasok végképeni eltűnésének megakadályozására szükséges; a többi pedig nyers alakban Bécsbe, az egy millió frton épített új pénzverdébe szállíttatik, nagyon természetes, hogy a látszat, a „Wiener Verschleissdirektion“ időnkénti pénzküldeményei mi ellenünk bizonyítanak. . . S mégis, 31 esztendei béke alatt ezer millió forint adósságot csinált Ausztria, a miből Magyarországra egy fityinget sem fordítottak.

* A nagy taktikus Széchenyi ugyanazon menthetlen hibába esett most Bezeredyvel, mint néhány év előtt Kossuthal szemközt. A meggyőződés, hogy a lényegben neki van igaza, a modortól folytonos tanácsait a maga részére most sem tekinté kötelezőknek, a mi aztán Kossuth részéről a nemes gróf nemes szívének irányzott ily rettentő vágással lett viszonzva: „Gróf Széchenyi cikkeitet íra Bezeredy ellen a „Jelenkor“-ba. Soha ezeknél szívtelenebbeket nem olvasték (?). De hiszen a gróf kérkedni szokott vele, hogy ő a szivtól nem kér tanácsot. Nem volt gúny, nem piszkolódás, melyet Bezeredy fejére nem szórt volna. Akkor vesztette el Bezeredy egyetlen-egy angyal gyermekét, s idegen maradt örömtelen lakában, mint az ágaitól megfosztott törzs, fájdalomla még égetően új vala; és a gróf még e fájdalmat, „der auch den Göttern heilig ist“, még ezt sem hagyá gúnyolatlanul. Épen úgy nem, mint egykor az én szenvedéseimet sem. Ő, ki egykor nekem azt veté szememre, hogy könnyű nekem adóról beszélni, kire csak igen kevés adó esnék; most Bezeredynek azt veté szemére: könnyű neki a generosust játszani, a kinek több jövedelme, mint szüksége van, ki az élet örömeiben már nem igen részesülhet, s kinek még csak gyermeke sincs. Oh én istenem, ott a magasban!“ . . .

Hontban, Szatmárban néhány, Csongrádmegyében hatvan, Zalában pedig Deák Ferencz vezérlete alatt több mint 200 nemes sütötte el így a pisztolyt.

Deák Ferencz saját birtokán az emlékezetesényt még egy másikkal kötötte össze.

Szive jobb felét, szerető és szeretett bátyját ép akkor ragadta el oldala mellől a halál, s hogy a mi neki sötét gyász és örök bánat, másoknak ugyanaz boldogság és örök jólét forrása legyen: Deák Antal temetése után a kastély udvarára összehívta jobbágyait és zseléreit, mondván:

„Fiaim! én földesuratok vagyok és ti jobbágyaim vagytok. A törvény megszabja az én jogaimat fölöttetek és a ti kötelességeiteket én irántam. De én jogaimmal élni nem akarok és titeket kötelességek teljesítésére nem kényszerítlek erővel. Ha azonban jószántatokból eljöttök gazdaságomban segíteni, szívességeket megköszönöm s a becsületes munkát megjutalmazom.“

Sirtak jobbágyai e földesuri parancsra, és bár Deák szavát tartá, jobbágyai nagyobb hűséggel teljesíték nála a munkát, mint azelőtt.

Még határozottabb és nyiltabb volt Deák föllépése a bécsi intiók leküzdésére a vámkérdésben, melynek sebző politikai élt s csaknem forradalmi színezetet adtak a rendek a bizalmatlansági szavazattal, mely közvetlen az országgyűlés berekesztése előtt komolyan és zordon őszinteséggel constátálta, hogy „Magyarország és az örökös tartományok közt létező vámrendszer törvénytelen s olynemű, melynek célja gátolni a honi műipar kifejlését“; egyszersmind kijelenté, hogy a KK. az ország függetlenségét idegen tartományok érdekeinek alárendelni nem engedik, s a védegyületet, mely ezen érdekek védelmére a mult napokban alakult, a törvény pajzsa alá helyezvén, abban találják a védvámrendszert, mely a polgárok küszöbeinél fog őrködni a magyar műipar és kereskedés érdekei fölött.“ A kormány iránti bizalmat végül elenyészettnek nyilvánítja az erőteljes irányu ritka okmány.

Egyes szónokok magyarázó és indokoló beszédei egyidejűleg még több és erősb borsot törtek a kormány orra alá, annyira, hogy a rendszerint türelmes, higgadt, szelid s kifejezéseiben tartózkodó *Klauzál* „keserű gúnynak“ nevezte ezuttal a kir. kegyet, mely a leiratban „igen kedves nemzet“-nek szólítja a magyart.

Mondanunk sem kell, hogy e hangulat és elkeseredés senkinél sem talált oly fogékony szívet és csatlakozási készséget, mint Kossuthnál, a ki részben az eszme által feltűzelve, részben hogy megmutassa személyes és politikai ellenségeinek, miszerint személye és szava hírlap nélkül is számít, — a pozsonyi alakuló gyűlésen e nemzeti tüntetés horderejét és hasznát fejtegető nagyszerű beszédet tartott, mely frenetikus lelkesedésre ragadta a hallgatókat s Kárpátoktól Adriáig visszhangot ébresztett minden kebelben.

Pedig a védegyület nem is egészen új vállalat, csak javított és bővített kiadása volt azon iparegyesületnek, mely 1841-ben Balogh

Pál indítványa folytán *Batthyány* Lajos elnöklete alatt létesült, s üdvös és eredményes tevékenysége, s névszerént iparmű kiállításai pályadijai, iskolái, felolvasásai stb. által rég kiérdemelte a nemzet háliját.

A védegyületnek miután elnökévé gróf *Batthyány* Kázmér, alelnökévé *Telchý* László, igazgatójává *Kossuth* Lajos, választmányi tagjaivá: *Deák*, *Vörösmarty*, *Wessellényi*, *Fáy* András, s a különféle osztályoknak és köröknek a reformpárthoz tartozó színe java választatott, — országos sulya és politikai jelentősége lett volna akkor is, ha programjában nem izen irtó háborút minden idegen, s ami a tényekből folyt: első sorban az osztrák gyártnányoknak, másfelől meg a magyar hölgyek hódító és jutalmazó részvéte kevésbbé lelkesen fogadja a hazai ipar árva ügyén lendíteni hivatott nemes eszmet, mint hogy valóban fogadta és fölkarolta . . .

Fű nem terem, levél em fakad, virág nem nyílik oly gyorsan és szaporán, bármi meleg sugárral köszönt be a tavasz, mint amily gyorsan szaporodtak Kossuthnak az egész országot elúrasztó gyönyörű levelei és fölhívásai nyomán a vidéki fiókegyletek mindenféle, s ha politikai könnyű és bizonyos magyarázata nem lenne a tüneménynek, historiai rejtély gyanánt kellene hüvelyezniünk a meglepő tény, hogy a magyar ipar és kereskedés fölvirágoztatásán fáradozó egyletről csak egy nagy s ép azon férfiu maradt távol, sőt tiltakozott és szembeállt azzal utóbb, kinek religioja volt Magyarország anyagi ujászűletése, s kinél többet e téren egyes ember nem tett s nem is tehet soha magyar földön. . .

Hogy a vámműgyvel Széchenyi már régebben is foglalkozott, s érezve a helyzet tarthatatlanságát, kereste a labirinthból kivezető utat, Deákhoz 1839-ben irt egy nevezetes levele tanuskodik.

A német vámszövetség első zárszámadásai, mik takaros summát osztottak ki tiszta nyereségkép az egyes tagok között, — sok port hintettek a világ szemébe, s a különben is tulnyomólag német Sopronmegyében azon vágyat keltették: vajha Magyarország lépéseket tenne, hogy az örökös tartományok módjára ő is fölvéssék a szövetségbe s részesüljön annak sültgalambszerű osztalékaiban.

Nem merjük ráfogni, hogy Széchenyinek része volt, ha mindjárt csak a sugólyuk födele alatt — e sopronmegyei határozatban, de az tény, hogy Deáknak ő küldé el élénken tudakolva: mit szól a nevezetes indítványhoz.

Deák, kinél az „olcsó nyereség“ már akkor sem volt előkelő szempont, körülbelül ezeket válaszolta:

„Igen tisztelt Barátom! Köszönettel küldöm vissza Sopronmegye választmányának tudósítását kereskedési viszonyainkról, szeretnék abból magam is egy példányt szerezhetni; figyelemmel olvastam át ezen munkát, de időm nincs, hogy annak tartalmát pontról-pontra vizsgálathassam s azért multkori beszélgetésünk folytatában csak töredékesen mondom el azokat, mik ezen munka olvasásánál eszembe jutottak.

Az első szakaszt, melyben azok dicsértetnek s elsoroltatnak, miket a kormány az ipar és kereskedés tekintetében tett és tenni engedett, úgy hiszem, Nagy-Károly * irta. legalább az ő guynyszelleme vonul azon köröszttől. Néhány keres-

* Nagy-Károly amaz idők egyik genialis publicistája volt, de — pénz vezette tollát, s úgy irt és annak, ahogy és aki megfizette.

kelési szövetség, mely sem költségbe, sem áldozatba nem került, egykét vasut, melyet mások készítettek, s a kormány készítésükét megengedte; ismét néhány vasut rendeletben, de még nem természetben, a pesti lúd, melyet ismét nem a kormány épít, melyre nézve egész érdeme az, hogy építésében talán még több akadály tehetett volna, mint a mit eddig tett, egy szóval mindazok, mik köszönettel említetnek, oly parányiak s mégis oly hangon vannak kiemelve, hogy mindenki, a kinek eszébe jut, a mit ipar és kereskedelem emelésére a kormány teletett, s tenni kötelességében állott, és tenni mégis elmulasztott, s a ki ezeket amazokkal összehasonlítja, Sopronmegye választmányának dícséretében s köszönetében éles és szándékos gunyolódást talál, mely annál igazabb és keserűbb, mert magyarok mondják, kikért a kormány ipar és kereskedelem emelésére mindazon miliókból, miket ez országból közvetve és közvetlen évenként nyer, semmit, s ezen nagy szónak teljes értelmében éppen semmit nem tett, elnyomására pedig szinte semmit — el nem mulasztott.

A mi az egész birodalom kereskedésének jelen állapotát illeti, az nem kedvező, az igaz, de ha tekintjük: hogy az egész birodalomnak kereskedési vesztesége csak egy millió forint volt évenként, s ezt, sőt három ennnyit maga vesztett Magyarország a külföld irányban, ha tekintjük továbbá: hogy a birodalom egyéb részei Magyar- és Erdélyországon évenként 40 millió forintot nyernek, nem kételkedhetünk, hogy a kereskedelem jelen állása az ausztriai örökös tartományokra felelt kedvező. Mennyire lenne kedvező az egész ausztriai birodalomra a német vámszövetséghez járulni, azt hosszalibb kombináció és adatok mutatnák meg csak, reánk magyarokra nézve pedig az ezen csatlakozásból származható haszon mindent összevéve még előttem felette problematikus.

Minket az nyom leginkább: hogy nincsen gyáriparunk, mert századok óta nyomják külső viszonyaink s különösen Ausztriának reánk nézve gyarmati politikája nálunk az iparnak kifejlődését; a vámszövetség e részben dolgunkat jobbra nem teszi, mert gyarmatveivel szintugy eláraszt, mint most Ausztria, s abból, hogy akkor azon 55 millió például, mit vámszövetekért évenként fizetünk, nem Ausztriába menne ki egészen, hanem egyrészen más német tartományokba, nekünk semmi nyereség nem volna, mert a pénz tőlünk mégis kimenne. Nyers termékeink nagy részére nézve, kivált a szállítás költségeit tekintetbe véve, nem tudom, ha kiállnánk-e a concurrentiát a német tartományokkal? De mindezek csak kétségek, melyek eszembe ötlöttek, annyi bizonyos: hogy a vámszövetség azért keletkezett, hogy a külföld elnyomó hatalmától a keletkező német gyárokat oltalmazza, s ez által a gyáripar elműje, ezen czélt a vámszövetség csakugyan elérte, s ebből származott egy másik nagy haszon, hogy t. i. a gyárak gyarapodásával szaporodott a nyerstermékek fogyasztása, ez emelte a földművelést s a birtok becését, — egy szóval: minden osztály nyert, mert a nemzeti közvagyon növekedett; — de nálunk lehetne-e ezen haszonra számolni? Mi, kik az ausztriai gyárak ellenében sem vagyunk képesek a gyáripart honunkban csak megindítani is, hogyan remélhetjük ezt egész Németország ellenében? Mindaddig pedig, míg a belfogyasztás nem emelkedik, a nyers termékek előállítását sem nagyon fog előmenni, mert kivált gabonánál, marhánál a vámszövetség tartományai felé a szállítás oly sokba kerülne: hogy az nekünk nyereséget alig hozna. A gyapjú felette terhelve most nincs. — Kendernek piacza inkább Anglia lehet, az egy dolhán az, a mi nyereséges volna, de erre nézve mi történik a kormány eddigi monopoliumával? Mindezeket csak azért szórtam ide, ugy, mint fejemben tűnadtak, hogy bizonyosságul szolgáljanak: miképen kétségek támadtak bennem arról, ha csatlakozásunk a vámszövetséghez oly hasznos-e, mint némelyek állítják; és éppen azért, mivel ez még kétséges, mivel ennek kimutatására adatok és kombinációk kívántatnak, idő előttinek tartom, hogy valamely törvényhatóság azt már a priori, mint kedvezést kérje a kormánytól. Ausztriára nézve a vámszövetséghez csatlakozás, ugy hiszem, inkább a külpolitikának kérdése, mint az ipar és kereskedelem előmozdításáé, mert aligha fognak az örökös tartományok összevéve annyit nyerni az által: hogy gyarmatveiknek a vámszövetség minden tartományaiban piac nyíljon, mint a mennyit vesztenek az által, hogy azon piacot, melyet eddig monopolisáltak, s melynek 15 millió lakosa van, ki semmi gyarmatvet nem készít, hanem igen sokat fogyaszt, egy szóval: 15 millió fogyasztót másokkal kell megosztaniok. A külső politika s Ausztriának Németországra lehető nagyobb befolyása az, a mi e kérdést megmoz-

ditotta, s ha e tekintetből a csatlakozás véghez menne is, még sem bizonyos, ha például Bécs valamely súlyosabb fogyasztási adóval nem terhelhetnék-e? ez nem példátlan más országban is. Bécs pedig legnagyobb fogyasztó nyers termékeinkre nézve. Az sem bizonyos, ha a dolhán-monopoliumot minden csatlakozás mellett, nem kötné-e ki magának a kormány? Amnyi azonban bizonyos, hogy minél inkább sovárgunk mi magyarok a csatlakozás után, minél inkább sietünk ahhoz, mint különös kedvezéshez már a priori, s a dolog gyakorlati oldalát nem ismerve, hozzá nyulni, a kormány politikája, — mely egyszerű — kivált pénz dolgában — nem szokott lenni, annál több nyereséget kíván e csatlakozásért tőlünk huzni, kiúptatásoknak s egyéb fizetéseknek kérdéseivel áll elő, s velünk fizettet azon csatlakozásért, mely nekünk alig leend nyereséges. — Én tehát azt hiszem, jobb volna e dolog kifejlődését bevárni, s az ajánlatot, ha tétetnék, nem vakon megragadni s nem könnyelműleg visszalökní, a dolog nem csekély, következesei jók vagy rosszak, mindenesetre súlyosak, s azért komoly fontolgatást s adatok kombinációját kívánjuk. Ha csakugyan szükségesnek látja külpolitika tekintetéből a csatlakozást, teend eziránt lépéseket a jövő országgyűlésen s akkor meg kell vizsgálni minden oldalát a tárgynak, ha pedig ez a külpolitika tekintetéből nem történik, némely magyar törvényhatóságok felszólalása a kormányt el nem határozza, s a dolognak mégis árthat, mert lehet, hogy a kormánynak követeléseit neveli, s e miatt kedvezés gyanánt dolják nekünk azt, a mit magunk kértünk, pedig ők óhajtották.

Bezzeg másként viselte magát Deák a védegyelet s ennek elvei és törekvései iránt, mikor az igazgató az alapszabályok s egyéb irományok kapcsában hivatalosan értesíté, hogy a közbizalom és tisztelet őt is a választmányi tagok közé iktatá.

Kossuth hivatalos, de magánügyekre szintén kiterjeszkedő levele, melyet nem ismerünk, kissé hideg is, csipős is lehetett ez alkalommal, — Deák válasza ellenben csupa elmésség és kedély, s oly gyönyörűen jellemző mind az emberre, mind a politikusra, hogy vétkeznénk, ha kihagyása által megcsonkítanók ez amugy is gyöngye és vázlatos életrajzot.

Igy hangzik:

Kehidán, nov. 2-án. 1844
és nov. 21-én.

Kedves barátom!

Régen óhajtvá várt szíves leveled végre megérkezett. Hetek, sőt hónapok multak el, mióta nekem e leveled érkezését zsidó és keresztény próféták jövendöltették, s én hittem a jövendölésnek, jobban, mint a hajdankori zsidók hittek prófétáiknak, és örültem a jövendölés teljesedésének, jobban, mint Izrael fiait most örülnének, ha megérkeznék rögtön a régen várt Messiás és zaklatná őket pesti, bécsi, párisi fényes, kényelmes palotáikból, hogy Palaestina sivatagjain új zsidó-országot alkossanak. — Zsidó prófétám a kanizsai Rabbínus volt, ki Pestről erre utazott, nem ugyan tízes szekéren, mint Illés, de mégis szekéren, — keresztény prófétám pedig *Csapody* volt, ki, ámbár jövendölése megvalósult, még sem fog oly könnyen élni az égbe szállani, mint Enoch, ha csak tetemesen meg nem soványodik.

De térjünk komolyabb tárgyra. — Éve mult, hogy utolszor együtt valánk, s azóta egy betű sem fordult meg közöttünk. Hogy én nem irtam Néked, azt Te (mint leveledben magadat kifejezed) „akárminek szereted inkább tulajdonítani, csak annak nem, hogy baráti érzelmeim irántad meghidegültek.“ — Istentelen rossz fiu volnál Te *Lajos*, ha olyan volnál, a minők ezen diplomatikai szabotossággal kimért szavaid. — Tudod-e: hogy a mit e szavakban mondasz, prózai nyelven magyarul annyit tesz: hogy Te bizony mégis érzesz egy kis hajlamot magadban, nálam hidegülest gyanítani? Tudod-e: hogy ilyforma kifejezések „akáron linnai“ — „szeretem a dolgot ez vagy amaz oknak tulajdonítani“, s több effélék, boldogult *Machiavelli Miklós* urnak idejétől fogva hercege *Metternich* koráig mindenkor a kételkedésnek gyengédebb kifejezései valának? — Szeretnék reád e

szavaidért legalább is 48 óráig haragudni, ha tudnék, s talán tudnék is, ha bizonyos nem volnék abban, hogy e szavaid csak tolladból folytak, nem szivedből. — Lelkedre, ugy látom, azon idő, mit Bécsben töltöttél, semmit, de épen semmit nem latott, legalább nem latott változtatólag, sőt azóta és az által, hogy ott valál, növekedett inkább és szilárdult keblednek ereje — de tanultál ott mégis valamit, a mit épen nem kellett volna megtanulnod, és ez azon diplomatikai szabotosságu kifejezés, melyet említék s melyben félig eltakarva, félig akaratlanul is kételkedést mondasz ki ellenem. Ez néked nem természetes hangod. — Ne tagadd, ez csakugyan Bécsben ragadott reád véletlenül. — Tudod-e, hogy azon barátság, mely közöttünk létez, sokkal, igen sokkal több, mint csupán polgári érzelnek rokonsága? Tudod-e, hogy ezen barátság kételkedés tárgya soha nem lehet. Kételkedés csak oly dologhoz férhet, miket hiszünk ugyan, de bizonyosan nem tudunk, pedig, hogy Te nekem barátom vagy a szónak legszebb, legnemesebb értelmében, azt én nem hiszem, hanem tökéletes bizonyossággal tudom; s hogy volna lehető, hogy Te én rólam irányodban ugyan azt csak hinnéd, de bizonyosan nem tudnád. Azt csak nem vélted, hogy barátságom olyan mint a hold, mely hold ugyan mindig, de hol egész, hol fél, hol csak alig látható. Istenemre mondom: a mi barátságunknak sem stádiumai, sem phasisai nem lehetnek, s a mely pillanatban megszűnnék bizonyosan tudni, hogy egymás iránti érzelmeinkben változnak lehetetlen, azon pillanatban, bár nem tudva, s talán nem is sejtve, megváltoztunk volna már egymás iránt. — Barátságunk nem oly tűz, melyet emberi kéz gyújtott, s mely, ha neki táplálékot időnként nem nyújtasz, felemészti önmagát s végre elharivád. Egi tűz az, mely keblünkben ég, tisztán, állandóul és változatlanul világít, melegít, éltet, mint a nap sugára, de le nem nyugszik, mint a nap, felhők nem borítják, és fogyatkozást nem szenved. — Miért legyen tehát a kételkedésnek még csak árnyéka is közöttünk? Hiszen én is mondhatnám, hogy Te sem írtál nekem ezen egész hosszú év alatt, pedig a Te sorsodban s politikai állásodban azóta oly változás történt, mely nem csak Téged magadat érintette, de fájdalommal hatott mi reánk s barátságunkra és mindazokra, kik e Nemzet politikai életének kifejlődését óhajták. És én e változásnak okait s részleteit nem Tőled magadtól hallottam, hanem csak hírből tudtam meg, homályosan s ezer alakú elferdítésekkel. Roppant hatású politikai pályádon örömeidnek s reményeidnek részesevé tevél, a barátság legszentebb jogával követelhettem volna tehát Tőled, hogy barátság közöld velem azt is, a mi kebledet fájdalommal és aggodalommal tölti el. Tudod Te azt barátom, hogy öröm és remény keblet tár, fájdalom pedig és aggodalmak inkább elzárják azt. Örömindet, reményinket sokakkal osztjuk meg, — fájdalmat és aggodalmat csak azokkal, kik közel állnak szívünkhöz. — Én tudom, hogy Te engem ezen utolsók közé számítasz, és mégis oly sok ideig elvontad tőlem azt, a mi által azon keveseket, kik szívünkhöz közel állnak, megkülönböztetjük azon sokaktól, kikkel csak örömindet szoktuk megosztani. — De én még sem valék hajlandó hallgatásodat hidegtőlés lehetőségének tulajdonítani, sőt nem is firkésztem okait, hanem teljes megnyugvással elmondám magamban: Fontos oka van, a miért eddig nem írt, de irni fog bizonyosan, s közül majd velem mindent tartózkodás nélküli szíves barátsággal. — És ime igaz, a mit magamban elmondottam. — Tedd azért kebledre kezedet, s tégy erős fogadást lelkedben: hogy ezentúl követni fogsz engem e rendületlen bizodalomban.

Landernek kiszámított gonoszsága * rutul megesalta — nem ugyan bizodalmadat, mert hiszen oly ember iránt bizodalmad nem lehetett, — hanem becstelés számításodat. Te azt hitted, hogy mivel Landernek anyagi legvastagabb érdekei szorosan kötve vannak szerkesztőséghez, álnoksága ellen ez által biztosítva vagy, de kifelejtéd számításodból, hogy ő a közliir szerint nem utolsó tagja a titkos politáának, s ha ez igaz, akkor magaviselete könnyen magyarázható, mert ily emberek eladják magokat pénzért, haszonért, pártfogásért s ők többé magok sem rendelkezhetnek önmagokról szabadon, s én igen hiszem, a mit néked L... e dologról mondott. Amde bármiképen történt is ez, annyi mindenesetre igaz, hogy azok, kik becstelés számításodat alacsony perfidiával jégre vitték, magok

* Landerre nézve mind Deáknek, mind Kossuthnak itt kifejezett véleménye később nagy részben megváltozott.

részéről igen jól számítottak. Neked az előzmények után másképp cselekedned nem lehetett, mint a hogy cselekedtél. Gondolkodtam én erről komolyan, s mélyen érezve a veszteséget, melyet lelépésed által szenvedünk, gyakran hajlandó valék kárhozatni ezen lelépést, de megkérdeztem ismét magamat, mit volnék teendő helyzetelben ily előzmények után, és minden kételkedés nélkül csak azt feleltem önmagamnak: hogy másképp én sem cselekedtem volna. Csak a sorsot kell tehát átkoznunk, mely veszélyes játékát ugy keveri mindig: hogy azok, kik semmit szentnek nem tartanak, kik semmi mocsktól, semmi alacsonyúságtól nem undorodnak, celszövényes számításokkal rútul kijátszák a legeszelebb embernek becstelés számítását. Te barátom e dologban is, mint élted egész folytán mindenkör, tisztán és szeplőtlenül állasz szíveim és eszem előtt s i. t.

Keserük azon szemrehányások, miket leveledben mintegy odavetve szőttél bele Desseuffy és Széchenyi elleni küzdéseid elbeszélésebe, midőn elmondod: hogy Te ezen küzdelem szerencsésen kiállottad, noha én abban csak egy bettivel sem segítettél. — Barátom! azon fontos és alapos okokhoz, mikkel Te a haladás ügyének minden részletei mellett oly meglepő körülmények között is, minő Széchenyi támadása volt, csüggedetlen küzdöttél, én mit adhattam volna még? hiszen minden főkérdés meg vala általad vitatva, kifejtve, s a legtisztább térre állítva. Vagy talán csak azért kellett volna nekem is felszöallnom, hogy elveimről s nézeteimről értesítem a Magyar közönséget? Elveimet s nézeteimet minden főkérdés felett ismerték azok, kik engem a politikai pályán ismertek, mert politikai életnek minden lépése, ugy hiszem, tisztán tükrözte vissza ezen elveket s nézeteket; mire való lett volna tehát azokat a hírlapokban szóval is elsorolnom? Azt pedig barátom, mit egykor Pesten szavaidból értettem, hogy nevetem kíváncs leginkább hírlapodban, megbocsáss — még most sem tudom felfogni. Küzdelem kezdődött a journalistika terén is haladásunk főkérdései felett. Te ki e pályán oly kitünő jelességgel jártál, kifejtéd a haladni akarók nézeteid, szebben és jobban mint más akárki azokat kifejezni képes lett volna. Te okokkal és pedig egyedül okokkal harczoltál a szent igazságért, induat és alacsony haszonlesés ellen. Te csak a józan ész fegyverét használtad előitéletek és tekintélyek ellen s kimondád, a mi hála az égnek csakugyan igaz is: hogy a tekintélyek ideje lejárt. — Hogyan akarthatt volna tehát épen Te nevet használni nyomatékul lapjaidban? Barátom, én nevetem tudva s akarva fegyverül használni nem fogom soha, először azért, mert oly fegyver, melynek éle nincs, nyomorult fegyver komoly küzdelemben; másodsor azért, mert oly tárgyért küzdeni soha nem akarok, mely mellett jobb okot felhozni nem tudnék, mint nevetem; harmadsor azért, mert azon szent igazságért, melyért mi küzdünk, névvel akarai támogatni annyi volna, mint a pesti hídauk oszlopát egyes nádszállal akarai megerősíteni a víz rohama ellen; negyedsor azért, mert én soha nem hittem és soha elhinni nem fogom a mit Te Pesten el akartál velem aitetni, hogy nevem többet nyom a politikai vitáknak terén, mint sok más népszerű nevek; ötödsor azért — de hagyjuk e fejtegetést; Te tudod, hogy a journalistika terén működni kedvem soha nem volt. — Ez hiba talán, de Isten neki, szeress Te engem ezen hibával is, hiszen oly embert, kinek hibái nem volnának, ugy sem szerethetnél. — Nekem hibám elég van arra, hogy szerethess, de azok, ugy hiszem nem olyanok, melyek miatt igen komolyan haragudnod kellene reám. — Azt azonban még sem szeretem benned, hogy sem elfelejteni, sem megbocsátani nem tudod azt, hogy hírlapodban nem írtam; és most is oly élesen, oly keserűen szólsz a dologról, mint akár a közügynek, akár a barátságának hűtelen és nemtelen elárulásáról.

Itt következnek Deák nézetei a védegylet iránt; hosszú levelét végre így fejezi be:

„Szívesen, igen szívesen köszönöm közléseid azokról, miket hg. Metternich-el beszélgettél. Téged e beszélgetésben olyannak találak, minőnek ismeretek, de a herceget nem olyannak véltem, minőnek ő magát irányodban mutatta. Azon politikai hibákat, miket ő e beszélgetésben elkövetett, róla én fel nem tettem, mert hogy ő még életében soha ne találkozott volna tiszta észrési szabad emberrel, ki nemesen büszke volt függetlenségében, azt feltenni alig lehet, és ha ismer ilyen embert, ha tudta, hogy ily egyéniség nem agyrem, hanem valóság, miként eshetett ki oly igen az emberismereten alapult finomabb tapintat kerékvágásából, mint ahogy kiesett, én valóban nem értem. — Részleteit ezen beszél-

getésnek, pedig még a legapróbbakat is majd tavasszal elkérdezzem Tőled szívesen, s Te nem felejtess addig el semmit a történetekből.

Levelem hosszabb volna, de siet *Mayer Jakab*, ki azt kezdedre adja, — postán nem akartam azt eddig elküldeni, vártam biztosabb alkalomra, s inne nem vártam sikeretlenül!

Isten veled kedves Komám, szívesen tiszteld nevenemmel komám asszonyt, a kis Ferit pedig, és valamennyi kicsint csókold ezerszer helyettem. — Komám-asszonyoknak mondj meg, hogy a tavasszal elmegyek Hozzátk kukorica-gombócra, ha szívesen láttok. — Addig Isten veletek

hű barátod

Deák.

E magánlevelet nem sokára nyílt szó is követte Szent-Gróton Zalamegye egyik kicsiny, alig kétezer lakossal bíró mezővárosában, hol fiókvegyelet lévén alakulóban, Deák a következő beszédet mondá:

„Hátramarádásunk okát az ipar és szorgalomban, ugymond, sokan sok-félében keresik. Egyik azt mondja: a múlt idők mostohasága — a másik: nem, hanem a kormány — a harmadik: ez sem, hanem mi magunk vagyunk okai hátramarádásunknak. Mindeniknek igaza van; legigazabbja mégis annak, ki mind ezeknek összefolyásában találja az egész okot. Vannak minden időnek saját kötelességei: apáink pánczélaban fizették le a hazának tartozásukat; de míg ők nem egyedül tűzhelyökért, hanem egész Európáért küzdött nehéz harcokban, évek hosszú során, szívök vérért folyatták, addig más nemzetek, a béke olajja alatt az ipar és szorgalom pályáján előrehaladtak. Megtették tehát apáink, a mi tennünk kellett, mert hazát tartottak meg s hagytak hátra nekünk. Azonban igen rosszul vélekednek, ki azt hinné, hogy csak harcok zivatarra sodorhat el egy nemzetet; van még egy más, lassabb, de disztelen és aljas nemzeti halál is: — a közelszegényülés vagy nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni, a jelen időnek feltétlen parancsa, nekünk legszentebb kötelességünk, legmagasztosabb honfi tisztünk. Mennyire elszegényült e nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család; holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól bírták magukat; és mivel az egyes polgárok gazdagsága összevéve teszi a nemzeti boldogságot, akkor az egész nemzet jól állott. 1802-ben Ausztria gyárakat állított; a magyar pedig könnyelműleg pazar fényűzésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorlott át a haza határain, sokkal nagyobbban, mint kebelébe vissza. Csak panaszszövegetekért évenként tizenhét millió szívárgott ki, és így több, mint a mennyi minden főárukezeikünkért visszajöhett. Mi természetesh tehát, hogy nekünk mindig szegényülnünk, és a nemzeti sorvadás azon stádiumára kelle jutnunk, melyen jelenleg tengünk... Nemzetünk végre öntudatra jött, és most az a kérdés: hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Mi a jövedelemszaporítást illeti: Magyarország a mezei gazdaságban ezen egyetlen neki jövedelmező téren ötven év óta nagy lépést tett előre. Azóta egy atvának javain három fiu osztozott, és jelenleg egy is természet osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen természet. Mindemellett ír bajainkra nem jött; sőt nem is remélhető, hogy ily körülmények közt jöhet vala. Nincs tehát egyébként hátra, hanem a lehetőség fogasztani a kiadást... Nemes öntagadással töröljünk ki jövőre sokat kiadási lapstromunkból; mások helyébe pedig írjunk honi kelméket. A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok. — Átok azért, mert csak innét szívja külkezekbe a pénzt, míg más országokban a gazdagok jövedelmök fölsőlegét ipartűzö honfiak kezébe rakják, mi által az ipart és szorgalmat előmozdítja, a mesterségek tökélyesítésére rugonyt, a belfogyasztás szaporítására hathatós eszköz, és a pénznek a nép minden osztályai között elszéledésére alkalmas szolgáltatnak. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a védegyelet, melynek célja nem csekélyebb, mint a hazának a temetkező sir partjáról visszarántása.

„Panáskodunk ügyetlen kézműveseink ellen, és ezt adjuk okul, hogy külföldön dolgoztatunk; azonban nem vesszük észre, mily furesán találkoznak egy-

mással szemközt az okok. Vagy nem így áll-e legtermészetesebben a kérdés és felelet: miért dolgoztatunk külföldön? mert nincsenek honi ügyes kézműveseink; — s miért nincsenek? mert külföldön dolgoztatunk... Ha tehát külföldi kézművek iránti előszeretettünk legyőzve, elég erősek, állhatatosak leendünk, kezdetben hazánk fiai tökéletlenebb kézműveivel is megelégedni: úgy kétségen túl áll, hogy sok, hazát kereső, értelmes kézműves nálunk fogja elvetni vándorbotját; hazánkfiai pedig, kik tanulás, tapasztalás végett külföldre utaztak, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; s így lesz a haza jó kézművesek hazája. Azonban ne feledjük, miszerint nem egyes, hanem egyesített erő tehet csak valamit, azért ezen egyletben minden választó falak ledőlnek: gróf, kereskedő, kézműves, jobbággy, conservatív, liberalis itt egymás mellett állnak a sorban. Egykor egy francziát arról kérdeztek, ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, mondá, és még 70 ezer. Szinte ezen társulat is olyan, miszerint annak minden egyes tagja, ha Isten úgy akarja, magáról egykor elmondhatja: én, és még annyi millió védegyeleti tag mentette meg a sorvadó hazát. Ha azonban több oldalról azt kiáltják, nem védegyelet kell az országnak, hanem gyárak és törvények, azt kell felelnem, hogy a törvények maguk még nem szereznek pénzt, a mi pedig az új gyárak építését illeti, ezek külföldi versenytársai, melyek sok évi zsiros jövedelmet raktak zsebre, terményeiket egyelőre annyira leszállíthatják, hogy vesztéssel dolgozzanak; miután ily módon néhány hónap elégséges arra, hogy a magyar üzletek tönkre tevésével az időközben szenvedett veszteséget később önkényt felemelt áruk által ismét helyrephosszadják.

Vannak emberek, kik rossz czélokra gyanítanak a védegyelet alatt; de ezek nem jó emberek... Vannak emberek, kik mivel maguk mestekélt, tekervényes utakon járnak, nem akarják hinni, hogy az egyszerű dolgok oly tiszták lehetnek, mint külszímben mutatkoznak. Vannak emberek, kik egykét, nézetök szerint hiányos szabály miatt az egész vállalatot megrohanják. Megvallom, némelyeket a védegyeletben én is másként szeretnék, de azért az egészet nemcsak meg nem vetem, sőt mint sok üdvöst magában foglalót, forrón ölelem. Ez a józan ész szava, s a védegyelet igen egyszerű és ártatlan, mert az alatt semmi más nem fekszik, mint hogy hazánkban is kapható kelméket külföldről nem vesszünk: már pedig azért, mivel hazám fiamnak akarom adni pénzemet, vészes talán csak nem vagyok” stb.

Most aztán megtudta Széchenyi is, a mire oly kíváncsi volt: hogyan gondolkodik Deák a vámviszonyok s azok kinövéseinek orvoslata felől?

S mivel a védegyeletet második lépésnek tekinté azon végzetes ösvényen, mely rövid Hosannali! és hosszú kinszenvedések után megváltás reménye nélkül vitt szerénte a Golgothára, — miként az első lépésnél, a „Pesti Hírlap“ megindulásánál Kossuthra, bátran rákiáltott a másodiknál Deákra is, hogy — megállj!

Mily csodálatos varázs környezte már 48 előtt Deák Ferencz személyét, semmi sem mutatja inkább, mint a modorbeli ellentét, mely Széchenyinek Deák ellen intézett támadásait egyéb polémiáitól megkülönbözteti.

Széchenyi most lábujjhegyen közeledik, tisztelettel salutál, udvariasan kezét nyújt, mint lovagias ellenfelek közt párbaj előtt szokás, s mikor végre viadalhog fog, minden erejét megfeszíti ugyan, hogy lefegyverezze és legyőzze Deákot, de feltékenyen vigyáz, nehogy valami szabálytalan vágás, tilalmas cselleg, ingerült vagy sértő kifejezés által elveszítse a jogot, a küzdelem végén ismét kezét szoríthatni s fölemelt homlokával távozni a harczterrről...

Széchenyi érezte feladatának nehézségét s az által igyekvék annak visszataszító oldalát enyhíteni, hogy először is nyíltan és tar-

talék nélkül monda ki egyéni véleményét Deák Ferencz fölött. „Senki Deák Ferencz keble tisztaságát, — írja akkor — elmebeli tehetségének roppantságát őszintebben, jobban nem méltányolja, mint én. O azon kevesek egyike, kikkel csak ritkán ajándékozzák meg a magas istenek az emberi nemet. Volna ő akármely haza szülöttje, s méltán mutatna rá mint legnagyobb kincsére bármily nemzet. Ily magasra állítom én Deák Ferencz kicsinosodott velejét. Midőn azon „nil conscire tibi, nulla pallescere culpa,“ melyet az ép, a ritka szerencsés férfi legkisebb homály nélkül úgy megtudott őrizni magának, annyira neveli bennem a hozzá vonzó sympathiát, hogy tartalék nélkül hódolok felsőbbségének s üdvözlöm emberi méltóságát. S valóban alig érhetne földi pályámon bármi keserűbb, mintha keble irántam elhídegülne s rokonerzéssel nem viszonzná legőszintébb barátságomat. Ámde azért, mert ily érzelmek csatolnak engem hozzá, s alig ismerék Magyarország határai közt egyedet, kinek tántoríthatlan hazafiságában többet biznám, mint Deák Ferenczében, azért csallatatlannak őt nem tartom, s kivált nem a politika mezején, mikor oly kérdések forognak fen, melyek nézetem s teljes meggyőződéseim szerint csak akkor oldathatnak jó sikerrel meg, ha azok nem egyoldalu magyar, de minden oldalu közbirodalmi szempontból fogatnak fel. Volna Magyarország minden összeköttetés nélküli magánálló királyság, meg akarom engedni, hogy tán nem volna egyed, ki hazánk külviszonyi jogait józanabb s talpraesettebb diplomatikával tudná védeni, mint ő; de miután szoros s legalább eddig még igen egyebonyolult összeköttetésben élünk s ily körülmények között in ultima analysi, mint én felfogni bírom a dolgok mélyét, nem egyoldalu jogallegatio és ilyesre alapított cselekvési rendszer, mely a hevesebb vérűeknél oly könnyen fajul daczra, ujjhuzásra, s innen el nem maradó reactiót szül, hanem gyakorlati életre alapított közösérdek megismerés, s legbarátságosabb kiegyenlítés emelheti a magyart magasabbra, ily körülmények közt mondom, s pedig az épen most érintett okoknál fogva, Deák Ferencz politikája bázisát oly hézagossnak, oly hiányosnak tartom, hogy arra bármit építsen annak előbb utóbb, de elvégre s tán hazánk legnagyobb kárára, bizonyosan roskadnia, enyésznie kell.“

A Deák bölcsességére szórt dicséretetek után egy rakás mentegetés is következik.

„Minap, úgy mond Széchenyi, mikor Deákhoz szerencsénk volt Pesten, nyíltan előre megmondtam neki, hogy praescriptioit kérdésbe fogom tenni, mert noha igen kedves előttem ő, azért a hazát, a közjót mégis magasabbra állítom. És a szép lelkű férfi, mint előre tudtam, mert ő is százszorta maga elibe teszi a hazát, legnyájásabb hangulattal azt válaszolá, hogy őt ez bántani nem fogja, és mi legőszintébb viszonyos barátsági érzéssel váltunk el s tudom, ilyessel fogunk találkozni ismét.“

Csak miután ily módon mintegy bemutatá Deáktól nyert fölhatalmazását, fogott tulajdonképi tárgyhöz Széchenyi, terjedelmes s valóban kitünő nemzetgazdászati értekezést készítvén a szent-gróti rövid beszéd fölött.

Széchenyi ez alkalmat arra is fölhasználta, hogy az ellenzék eljárását átalában keserű, s helylyel közzel tán nagyon is keserű szavakkal ostromozza. Csupa irigységből gyanusították az udvar legjobb férfait; ha azok egyike a kormányrúdhöz ülve nem rohant rögtön falnak, ha nem üzent azonnal háborút minden fennálló hatalomnak, hanem először is állásának megerősítésén működött s ildomos cselekvési mód által a haza javát lehetőleg előmozdítani igyekezett, Magyarországból mindenkép megbuktatására törekedtek, s csak akkor, ha alábukott s tehetetlen volt, emeltetett fel a tömeg által mint valami imádozott bálvány. Ezen esztelen veszekedésnek gátat kellett vetni. „Barátom, Deák! — kiált föl Széchenyi a végén — még egyszer mondom, ön az, kiben minden tehetség központosul, oly pártnak élére állhatni, mely Magyarországot minden bajaiból, temérdek önmegtágadás, munka és állhatatossággal ugyan, de elvégre bizonyosan kivezetheti. Mennyiségileg tán fog ön tisztelőkben veszteni, megengedem, ha minden tekintetet magától ellökvén, úgy fog cselekedni, mint én bátorkodám önt figyelmeztetni, önt kérni; de minőségileg, higye el, annyira fog növekedni pártja, mikép a miség bőven kipótolandja a számot... Ön azon egyedüli, ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, mindazon hazai erőket, melyek most annyira szétágaznak, oly vágásba hozni képes, mely üdvre vezet; mert ön minden részben bizodalmat gerjeszt, és ez oly isteni adomány, melyet ön a haza javára használni köteles, mert én másrészt legalább nem ismerék olyannyira hiu magyart, ki önnek elsőségét el nem ismerné és önnek zászlója alatt állni vonakodnék... S most isten áldja önt! és ha elég szerencsés válek politikai nézeteimet ön által bármi kicsinyben is méltányoltatni, és ha ön nem idegen azon eszmétől, mihezkepest oly független testület, mint a milyennek alakulását én óhajtanám, kimondhatlan jót árasztana honunkra: óh akkor legyen vezetőnk és én tüstént öné vagyok, és ön legőszintébb, legernyedetlenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan, nem kétlem, hatalmasabb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, hanem hogy hübb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily mind fölülről, mind alulról független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.“

Széchenyit nem esalta meg hite, hogy „Deák e támadás miatt nem fog neheztelni“; de hogy a magasztalások tömjéne, melylyel ellenfele nagyságát oly pazarul körülfüstölte, kárba vezett s nem takarhatá el azontul sem Deák szeme elől — az igazságot: már a legközelebbi napokban ki fog tűnni.

XXVI.

Leder udvarhölgyekről mondják, hogy vén korukban rendesen megtérnek s ájtatos, istenfélő, jámbor dámákká lesznek, kik szorgalmasan eljárnak misére, csöndesen végighallgatnak egy tuczat nagy böjti prédikációt, minden nagy ünnep előtt töredelmesen gyónnak és áldoznak, s még a pipere-asztal fölé is szent képeket illesztenek, s

imakönyvekkel és épületes olvasmányokkal pótolják a kandallóba vagy cselédszobába vándorolt Paul de Kock-féle régények üres helyét könyves polcaikon; csak egy szokásuk nem változik s árulja el bennök a régi gyarlóságot, az hogy nem élemedett koru, tapasztalt és biztos, hanem csinos fiatal kalauzokat keresnek és választanak a másvilágba vivő göröngyös utra, ami aztán az irigy és gonosz élő világ szemében nem csupán megtérésök ösztönösét és teljességét compromittálja, de azon ritka szerencsét is gyanússá teszi, melylyel egy-egy ily fiatal mennyei kalauz zsíros plébániák és kanonoki állomások elnyerésében diadalmasan versenyez jóval idősb és érdemesb, persze csak a nem illetékes közvélemény alaptalan hite szerint érdemesb, vén papokkal . . .

Az udvar kiváltságos légkörében ilyfajta megtérés néha más formákban is jelenkezik, s elragad koronás főkre, el kemény, s szokásaik, elveik és életmódjukban annyira megrögzött, hogy szinte változhatlannak vélt miniszterekre és államférfiakra . . .

Nem meglepő és szokatlan, csak érdekes és pikáns esemény hát, hogy a mindenható osztrák kancellárnak, Metternich hgnek élete alkonyán szintén skrupulusai támadtak multja és alfölött: jó és helyes uton járt-e a gondjaira, igazabban önkényére bízott birodalom, s ennek becsesb fele: Magyarország kormányzásában? s midőn a korszellem és lelkiismerete azt felelték neki hogy: nem! föltette magában, hogy szakítani fog a multtal, más és jó utra tér, s késő bánat — elgondolattal olyan miniszter lesz ezentúl, kinek siremlékéhez még századok mulva is koszorút hord a kegyelet és dicsőítés . . .

Ha ő hgsége értett volna magyarul s ismerte volna azt a förtelmes közmondást, mely számtalan ékes tulajdonnal bíró egyik házi állattól kereken megtagadja, hogy szalonna válhassék belőle, — nehezen adta volna ősz fejét ily nehéz munkára, — de nem értett, s akik körülötte forgolódtak, nem merték vagy nem akarták arra megantitni . . .

Igy lebbent el aztán ajkairól, illetőleg pennájáról több oly terjedelmes nyilatkozat, mik belső aggályait s a jövőre vonatkozó szándékait szélesb köröknek is tudomására hozták, s miknek egyike a magyar nádorhoz, József főhghez intézett emlékirat képében, nemzetiünk vesztére, a Lajtán is átgázolt, s sok galibát s majdnem több roszat okozott állítólagos jóakaratával, mint a herczeg korábbi magaviseletének nyíltan bevallott, s a vak előtt is világos ellenszenve és gyűlölete.

„Magyarországnak szüksége van, így gyónik Metternich a nádornak, hogy viszonyai fölélenkítettessenek. A boldogult Ferencz császár hosszú uralkodási korszaka Magyarországra nézve semmi jót sem hozott elő.“ . . . Először a franczia háboru, később amiatt, mert két elem állott egymással harcban: a magyar alkotmányos s a német kényuralmi . . . Egyik elem sem haladott az igaz uton — az első nem tudott magával számolni az iránt, mi az elavult háztartásban már hasznavehetlen volt; a másik alkotmányellenes eszméktől vala elfogulva.“

S az eredmény?

Az, hogy a nyilvános életet sikerült ugyan Magyarországnak megbénítani, de a botból, melylyel ez országot agyföbe verték, beretvát faragni s a magyar nemzetnek azzal nyakát szegni, még Metternich agyafurt gögje is hiában erőködött . . .

„Itt segélyre van szükség, kiált föl a herczeg . . . És honnan jöjjön az? Ha nem felőlről jó: ugy az országnak csak egy ut marad nyitva bajaiából szabadulni: a socialis forradalom utja!“

Ez pedig sikamlós egy ut, melynek messzeeső de nem elérhetlen végén holmi rozszant trónok és kopott koronák diribdarabjai heverésnek mindig bemocskolva, sokszor össze is verezve, a büntető igazság és népharag fektelenségétől . . .

A segélynek tehát felőlről kell jönni, s mivel ott ő, a herczeg parancsol, természetes hogy: Tőle.

Metternich nem is habozik megjelölni: mi legyen és minő ez a fölső segély?

Magyarországon a törvény minden!

Kötél, melyet már századok előtt oly vastagra font és magasra vont Bécs és Pozsony közt a magyar nemzet okossága, hogy ahány osztrák politikus átugrani vagy elmetszeni próbálta, mind kudarczot vallott.

S pajzs, melyen annál jobban kiesorbult a bécsi fringia, minél dühösebben vágott hozzá . . .

— Okuljunk a multon. Legyünk ügyesebbek, mint elődeink, tanácsolja a herczeg.

Nyájas, mosolygó arczezal kell közeledni s ugy „oldani“ meg a kötelet, hogy a magyar ember észre se vegye, mikor a nyaka köré tekerik s azzal fojtogatják, ami századokon körösztil védelmezte.

A pajzsak meg békét kell hagyni, s csak a hatalmas kart, mely tartja, megvesztegetni vagy kényszeríteni, hogy leereszsze, amivel eddig az ősi alkotmányt és szabadságot oly hősileg földözte.

Magyarán szólva: többséget kell szerezni a bécsi intentióknak a diétán és törvénynyé változtatni a visszaélést. S elnémitni a megyéket, melyek a dolgok új rendje ellen még e kifogástalan alakjában is tiltakozni akarnának.

Magyar kancellár ez időben gróf Majláth Antal vala. Nem épen három próbás hazafi, még kevésbbé szabadelvű államférfi, de arra hogy Metternich kezében vak eszköz legyen, nem elég alkalmas és — aljas.

A kir. propositiók, miket Majláth a 43/44-ki országgyűlés elé terjesztett s ellenségeinek rágalma szerint a „Pesti Hirlap“-ból irt ki, — nem viszonzatván akkora loyaltással a rendek részéről, mint ott fön ohajták és remélek, udvari körökben vétkül rovatlak föl a kancellárnak s sokat ártottak tekintélyének a király előtt, s mivel Ausztriában ilyesmi már felbukás, Metternich hgnek egy szavába került csupán egészen is elbuktatni a grófot . . .

A kancellári czimet proforma darabig még viselhette, s élvezhette procul negotiis a kétes dicsőséget, hogy a hivatalos okmányok

alatt az ő tisztes nevét lássa és szidja a közvélemény, de a kormánygyeplőt Apponyi György és Jósika Samu tartották, kiket Metternich mindjárt a diéta után neveztetett ki, amazt magyar, emezt erdélyi alkanczellárrá.

E választás becsületére válik a herczeg eszének és izlésének.

Különb két embert — céljaira még lámpással sem találhatott volna a magyar mágánok közt.

A genialis és minden tekintetben pótolhatlan Dessewffy Aurél halála óta Apponyi és Jósika az új vagy ifjú konservatív párt legbátrabb és legbeszédesb szónokai voltak, kik a mester doktrínáit vállalni és megvalósítani legfő dicsvágyoknak tekintették.

Metternich programjának vezérelvei s ez új konservatív doktrínák megegyezvén, mindkét félnek érdekében állott a közeledés egymáshoz, s miután Apponyiék megtették e végre az első lépést az által, hogy a diétán az alsó tábla reformjavaslatait kerlelhetlenül megbuktatták, a herczeg sem akart adós maradni a szolgálatért, s tehetségeikhez illő hatáskört nyújtott ambíciójuknak.

Alkalom, hogy Apponyi kitüntesse magát és buzgalmát az új állásban, önként kínálkozott.

A védegyleti mozgalom rohamos terjedése csúful rájlesztett Bécsre.

Visszaszerezni nyugalma: ez lön Apponyi első föladata. . .

A mód, melyen ezt megkísérlé, tökéletesen megfelelt a Metternich-féle új, cselre és csalásra alapított tervezetnek.

Egy szép reggel megszólaltak a félhivatalos kis és nagy dobok, s mellettök a kormány fizetett és önkéntes „Hirnök“-ei, s nem egyes pártok, hanem az egész nemzet közös kötelességének nevezvén az anyagi jólét előmozdítását, fölhiptak minden igaz hazafit, hogy egy keletkező nemzeti vállalkozás, egy „gyáralapító társaság“-ba belepni s főlöleges filléreiket e dúsan kamatozó üzletbe fektetni pártkülönbőség nélkül siessenek. . .

A zajos dobszó és cifra ígérlet valóban nagy s oly diszes, a mily vegyes közönséget csöditett az eszme köré. Elnökeül az új társulatnak Széchenyi, a védegylet halálos ellensége választatott; a tarkabarka bizottmányban pedig, miként a szívárványban, minden szín képviselve volt, a demokratikus vöröstől a hivatalos sürgaságig. . .

A nem egy gondolkodású és különböző politikai színezetű gyáralapítók bizalmi férfiai azonban már a legelső választmányi ülésekben összetűztek. Kossuth kilépett, s minthogy példáját mások is követték, a hirtelenében összehítt rendkívüli közgyűlés okvetlen kimondja a föloszlast, ha Deák Ferencz a nemzet jó hírére utalva, a szavazást ellenkező irányba nem tereli, s a választmány kiegészítésével a működés folytatását nem eszközli. A bukás ez által elhalasztatott, de el nem hárttatott. A társaság rövid idei tengés után végelgyöngülésben kimult.

Apponyi György jó is lakott egy lepénnyel e sütetből. . . Mellőzött minden kerülőt, s egyenesen a főczél: a diétai többségcsinálás nevezetes célja felé törvén, meggyerendezés czimén hozzáfogott ama jog-

tipró és alkotmány sértő romboláshoz, mely nevét Herostrat dicsőségével örököltette meg a magyar történetben.

Különféle ürügyek alatt elmozdítatván a kinevezett vagy háttérbe szorítatván az örökös főispánok, a legközelebbi időközökben 18 megye élére adminisztrátorok állítottak, a kincstártól huzott 6000 frt fizetéssel s oly titkos utasításokkal és széles hatáskörrel, minővel még II. József gyászos emlékü hasonló merénylete sem ruházta volt fel őket.

Néhány administrator — például Biharban *Tisza*, Turócban *Réray*, Hontban *Luka* — katonai karhatalomra támaszkodva, egbekiáltó önkényt és erőszakot fejtettek ki, hogy a titkos utasítások nyílt célzata már a legközelebbi országgyűlésen megvalósulhasson, s midőn Kossuth gúnyos elnevezését: „Kreiszhauptmann“ széltiben használni és Hontmegye óvását *Luka* törvénytelen gazdálkodása ellen pártolni kezdék mindenfelé, az Apponyi-kormány válaszul megdupplázta a Kreiszhauptmannok számát. . .

Deák Ferencz e viharos napok alatt szép csöndesen elégedt kehidai kastélyában. Gazdatisztjeivel egy asztalnál ebédelt, melynek számos rendkívüli, és egy mindennapos vendége volt: a helybeli lelkész tudniillik, kit Deák igen szeretett, úgy hogy a birtok eladása után theologiai tárgyú könyveit mind ennek ajándékozta emlékü. A háztartás oszlopai egy gondos és pontos gazdasszony, meg egy inas valának, kikhez ő mindig igen jó volt. Jó volt különben még a két kocsilóhoz is, melyeket nem engedett soha sebesen hajtatni. A jó abrak és lassu járás meg is látszott gömbölyű idomaikon.

Deák ez időtájban szenvedélyesen szeretett kertészkedni s virágainál csak a tajtpipagyűjteményre volt büszkébb, * mely ritkította párját; mint az, a ki szivta.

Ha az idő kedvezett, jókora gyalogsétákat tett, pihenőt egy vizimalomban tartva, hol szívesen és fesztelenül elbeszélgetett az eleven eszü molnargazdával. . .

Deák volt Kehida bölcese, patriarchája, tanácsadója. Ha Pestre jött, soha sem hiányzott a sok megbízás. Egyszer egy barátja kérte:

* Vendégei számára Deák finom szivarokat tartott, de ő maga akkor még a pipának adott elsőséget. Egyszer valamelyik rokona volt nála látogatáson s ebéd után szivarra gyújtott. Még jóformán félig sem szivta el, midőn Deák így szól hozzá:

- Tedd le öcsém azt a szivart s gyujts rá a másikra.
- De hiszen még csak félig szíttam el, bátyám, jó lesz ez még.
- Tedd félre csak, a szivar, ha egyszer félig égett, már nem jó.

A rokon engedelmeskedék és másikra gyújtott.

Midőn már Pesten lakott az öreg ur, ismét meglátogató őt ugyanezen rokona. Deák megkínálja szivarral és discourálnak.

A szivar csakhamar elégett feléig, s a rokon megemlékezve a kehidai leczkéről, félre teszi szivarát.

— Mit csinálsz öcsém? Nem jó tán az a szivar? — kérdi az öreg ur.

— Nem mondlatnám, bátyám, hogy rossz, hanem mivel félig elégett, én bizony megemlékezve bátyám egykori intéséről, újra akartam gyujtani.

— Hja öcsém, az Kehidán volt, most Pesten vagyunk, itt el lehet színi tövig a szivart, — nevetett az öreg ur, a ki maga is a végét szopogatta épen egy kabanosznak.

„Kérlek, vidd fel ezt a 4000 frtot Pestre s fizesd ki helyettem, legalább megkímélek egy utat.“ „Add ide.“ Deák estefelé érkezett a fővárosba s a színházba ment. A 4000 frt egy tárczában volt s azt a kabátja oldalzsebébe tette; mellé dugott egy aznapi ujságot. Színház után hazamenve, oldalzsebébe nyul s — keze kiszalad egy szeles lyukon. Se pénz, se ujság! Képzeltetni, hogy nyugtalan éje volt. Valami gazember a tolongásban kimetszette a zsebét. Reggel azonban, a mint fölveszi a kabátot, érzi, hogy megüti abban valami a lába szárát. Oda-kap: a tárcza volt. Vizsgálja a zsebét: hát alul lyukas. Elnevette magát: Na az a gazember megjárta. A tárcza lecsuszván a lyukon, prédául csak egy ujságot csíphetett. Sokszor elmondta barátjainak e történetkét, mint a sors különös játékát, hozzá téve, hogy — „néha jó a lyukas zseb is.“

Deák hire oly magasan és tisztán ragyogott ez időtájban, hogy a hol megfordult, ünnepszámba vették s meg is ünnepeltek jelenlétét.

1845 tavaszán például Erdélybe, Wesselényi látogatására készülvén, megegyezés szerint előbb Pestre rándult Vörösmartyért, a ki utitársul ígérkezett. A „Nemzeti kör“ ez alkalommal diszlakomát rendezett Deák tiszteletére, melyen számos író volt jelen, kik lakoma után elhatározták, hogy Deáknak emlékül egy albumot szerkesztenek, melybe a költő verset, a prózaíró egy pár alkalmoszerű emléksort jegyez be. Azonban a határozat, nem tudni mi okból, nem ment teljesedésbe, bár Vörösmarty, Bajza, Garay nem sokkal aztán megírták az ígért költeményt. A Vörösmarty költeménye nyitotta volna meg az albumot.*

Az erdélyi ut legzajosabb jelenete Kolozsvárt folyt le, hol az egész város talpon termett, s a két nagy vendégnek óriási fáklýázenével kedveskedett; a legderültebb pedig Apagyon. Szabolcsmegyében, Zoltán János, volt országgyűlési követ házánál, s mivel utóbbinak emléke sokféle változatban kering, illő, hogy innen se hiányozzék.

A szót annak engedem, a ki tudtán és akaratán kívül híressé vált a tréfa által, de a kinek rovására jogtalanul mulatott eddig a közönség egy része.

„1845. május 1-én, írja (a „Vas. Ujs.“ 1876. 15. sz.) Csizsár Imre, akkor apagyí, most deveçseri ref. lelkész, — Deák Ferencz barátjával, Vörösmarty Mihálylyal, beteg barátjok: b. Wesselényi Miklós látogatására utazván, utközben betértek Bónis Sámuel, akkor Téthen lakó barátjok látogatására; s onnan május

* Ime a rövid, de tartalmas kis vers:

Alkudtál s mondtad: „Nem kell, a mit ti szerettek,
Vagy nem kell úgy, mint élni szeretni szokás.
Munkabíró lelket kívánok, félni tudatlant,
S félni merőt: a mint a haza jobb ügye hí;
És emberszerető szívet, ha vad indulatokkal
És áleszmékkal küzdeni síkra kelek;
Tünni vizsályt és pártharagot, s ha kerülni lehetlen,
Régi baráttól is tünni néma döfést;
S a mit kezdettem fiatalkori lelkesedéssel,
Arról hálainnát mondani végnapomon.
Mindezekért a díj, melyet elérni reményem:
Vajha kicsin legyek a nagy haza hősei közt.

2-án értesítették a szomszéd Apagyon lakó Zoltán János országgyűlési követ (1848-ban belügyi államtitkár) barátjokat, hogy menjen át hozzájuk Téthre, Bónis házához; ki is átnemvén Téthre, elhozta magához Apagyra kocsin Deák Ferenczet; míg Vörösmarty, mint szenvedélyes vadász, Téthről gyalog, vadászgatva jött át, a Bónis ur szakácsával. Mikor megérkezett, egy lőtt szalonkát hozott magával, mit Deák meglátván, azt mondá neki: „No Miska mit lőttél?“ „Mint látod, — felelé Vörösmarty, — egy szalonkát.“ Erre Deák tréfásan megjegyzé: „Tudom, hogy el is puffogtattál sok töltést. S megvizsgálván a tölténytáskáját, látta, hogy kilencz töltés hiányzott.

„Mikor Vörösmarty a Zoltán János ur házához megérkezett, már én akkor szintén ott voltam; mert Zoltán János ur engem is felhivatott, hogy hazánk jeles bölcsét, Deák Ferenczet s a híres költőt, Vörösmartyt, személyesen ismerhessem meg.

„Vörösmarty megérkezvén a szalonkával, a jelen volt uriaszonyságok a madár tollait szétszedték s elvették magokkal örök emlékül. A két hírneves vendég pedig ebéd után befogatván, Debreczen felé folytatták utjokat.

„Ez alkalommal történt, Apagyon, a Zoltán János ur házánál, hogy én Deák F. és Vörösmarty M. urakat megkértem, írniak be nekem neveiket örök emlékül. Ekkor írta Deák F. a következő, most is eredetiben birtokomban lévő sorokat:

„Alább irt ezennel bizonyítom, hogy T. Vörösmarty Mihály ur, ki egyébiránt sokkal jelesebb költő mint vadász, mai napon Téth és Apagy közt, kilencz lövésre egy szalonkát lőtt. Apagyon, május 3-án, 1845. Deák Ferencz.“

Mit leírván, ezen szavakkal nyújtotta át Vörösmartynak: „No Miska, ird alá te is.“ Vörösmarty tréfásan megjegyezte: „Megállj csak, ha te ennek a jó tiszteletes urnak néhány ezer forintból szóló kötelezvényt írtál, a miben inkább módod volna, mert nincsenek gyermekeid, de nekem nincs, minthogy gyermekeim vannak, — várj, hadd olvassom el előbb, mit írtál. S átolvasván, a következőket írta alá:

„Alább is megirt Vörösmarty Mihály, — azon különbséggel, mint az egy-szeri ember, ki két órai csiholás után végtére kiüti s azt mondta: ejnye, be egyszerre kiüti! — s így az én szalonkám is egy lövésre, még pedig jó távolból esett el, — a főlebb előadottak valószínű részét nem tagadom. Kelt mint fentebb. Vörösmarty Mihály.“

„Az igaz, hogy én Deák Ferencztől valami politikai bölcs mondást, Vörösmartytól pedig egy szép epigrammát vártam s olajtottam; de ha szinte nem teljesült is ezen reményem, azért nem áll, hogy megütődve vettem volna el az iratot. Sőt akkor mindjárt ugyanazon papír hátulsó lapjára ezen írásoknak történetét, emlékezetnek okáért, híven följegyeztem, az egészet ránúba, üveg alá tettettem s tanulószobámban felfüggesztve, azon időtől fogva mindig hű kegyelettel megőriztem, sokaknak megmutattam; s most is, mint igen becses ereklyét őrzöm, s ha kik megtekinteni akarják, egész készséggel és gyönyörtiséggel megmutatni kész vagyok.“

A derék tiszteletes, ki saját bevallása szerint „valami bölcs mondás“ aranyát várta Deáktól, nem egyetlen, kinek ártatlan s megbocsátható önzése ily alkalmi ötlet aprópenzével lett megtérfálva... mert Deák nagyon megválogatta a bölcs mondások idejét és helyét; de viszont nem is szalasztott el alkalmat, hol ezek osztogatása kívánatosnak vagy szükségesnek tetszett.

Az 1845-ik évben egy palatinale judicium működött Balatonfüreden bizonyos vitás kérdések kiegyenlítésére, melyek Zala és Veszprém vármegyék közt fennforogtak. A küldöttségnek tagja volt Deák Ferencz is, mint Zalavármegyének táblabírája. Tagjai voltak még Bareza Sándor, akkor zalamegyei főügyész s mint ennek patvaristája: Kerkapoly Károly (volt miniszter) és többen.

E küldöttség előtt mondá magántársalgás közben Deák a követ-

kező emlékezetes szavakat, melyek oly fényes világot derítenek államférfiúi gondolkodására:

„Minden mévelt nemzetnek van egy uralkodó eszméje, mely őt vezérli. A francziáé: a dicsőség, melyről ha le kellene mondanía, valószínűleg egész gondolkozásmódja változást szenvedne. Az angolé: a világkereskedés birtoklása, melytől, ha el kellene esnie, valószínűleg más irányt venne társadalmának fejlődése. Az oroszé az a hit, hogy ő a leghatalmasabb s egykor a világ ura leend. Ha nagy szerencsétlenségek szakadatlan sora alatt e hitéről le kellene mondanía: az a nagy birodalom valószínűleg darabokra töredeznék szélvel. Nekünk magyaroknak — folytatja komolyan — ily vezéreszménk nincs. Mi csak úgy állhatunk meg, ha az emkeriség nagy igazságaiért tudunk lelkesülni. *Alkotmányosság, népmívelődés, politikai szabadság*: ezek és ilyenek azon eszmék, melyek minket fenntarthatnak.“

E tanulságos thémát nagyszerű beszéddé bővítette aztán Zala-megye legközelebbi közgyűlésén, melyen Pestmegyének a honti óvást pártoló s alkotmányos felelős kormányt és népképviselőt ajánló fontos körlevele lett fölolvassa.

„Pestmegyének rendei, — ugymond Deák, — figyelmeztetnek bennünket a hon jelen állására, az új rendszernék lehető következéseire. Aggodalmaikat jelentik ki a haza jövődjé iránt s elmondják, mit határoztak a jelen körülmények között. Osztozik ő is ezen aggodalomban a haza jövődjé iránt s elmondja aggodalma okait.

Mint a megyének egy státusa, mint honpolgár szól nyíltan s tartózkodás nélkül. Nem szeret semmi pártot vádolni arról, hogy rossz, titkos céljai vannak; nem szereti a szándék tisztaságát gyanúsítani; csak tények fölött szeret ítélni, tények után bírálhatja mások eljárását; mert az emberi kebel titkait csak Isten vizsgálhatja.

„A cél, — ugymond, — melyet ezen ugynevezett új rendszernél a kormány nyilván kitűzött, világosan kijelentett: a megyei beligazgatásnak jobb karba hozása. Ez a cél jó és törvényes; sőt tekintve a megyék beligazgatásának jelen állapotját, sok tekintetben multhatatlanul szükséges. Csak az eszközök is, melyekkel a kormány e célra dolgozik, jók és törvényesek legyenek, szívesen kezét fogunk vele e kitűzött célnak elérésére. De a mi eddig történt, sok sikert nem ígér. Tudja ő azt, hogy mindazon hiányokat, mik számos évek hosszú során keresztül támadtak, rövid idő alatt helyrehozni, s a beligazgatást rögtön megjavítani nem lehet: az eddig lefolyt néhány hónap alatt lényeges eredményt ő sem remélt. De aggódva mondja ki, hogy a mik eddig történtek, még reményt sem igen nyújtanak, hogy ily úton meg fog javulni hazánkban a megyék beligazgatása. Ő a leendő javulásnak még első csiráját sem látja létrehozva; sőt meg van győződve, hogy azok, miket a kormány némely emberei több megyékben tevének, újabb bonyolódásokat szültek inkább, újabb ingerültséget és pártoskodást. Úgy valóban intézve, mintha épen nem a beligazgatás hibáinak megigazítására lettek volna irányozva; s fájdalom, el lehet mondani, hogy újabb akadályokkal nehezítették a kormány kitűzött szent céljának elérhetését. De talán el lesznek majd háritva törvényszerű úton ezen akadályok. Várjuk be, lépésről-lépésre, a tényeket s majd azok után ítéljünk az egész felett.

„Aggodalmának oka nem az, hogy pártot igyekszik magának szerezni a kormány, pártot, mely erős legyen, és szilárd és hatalmas befolyású; mert hiszen ez a törekvés magában véve még nem törvénytelen; ezt teszik a kormányok más alkotmányos nemzeteknél is. Sőt ezáltal némileg a közvéleménynek enged a kormány: mert nem tartja jónak vagy törvényesnek, a hatalom erejével fellépni; hanem a nemzet alkotmányos erejét kívánja használni kitűzött céljának kivételére. Csak majd, ha ezen cél jó és törvényes, az eszközök is jók, törvényesek és becsületesek legyenek.

„Nem akar ő kételkedni azon, hogy a magyar kormány magas hivatalnokai oly férfiak, kik jót akarnak; oly férfiak, kik a hon boldogságát, a nemzet felvirágzását akarják eszközölni. Hiszen mi érdekek is volna megrontani azon hazát, melynek ők is tagjai? Akarja hinni, mit ők magok, vagy legalább ő rólok mondanak, miszerint csak azért igyekeznek ők erős, hatalmas és szilárd kormánypártot szerezni, hogy ez által jót eszközölhessenek e hazának és e hazában. De ha kételkedés nélkül hiszi is azt, van mégis valami, a mi benne félelmet és aggodalmat okoz. Egyik az, hogy lesznek, kik a kormány érdekében s a kormánypártnak megerősítésére nem válogatják meg az eszközöket. Fogja-e tagadni valaki, hogy erre már eddig is mutatkozott hajlam a hazának több vidékein?

„Nem kárhoztatja, sőt tiszteli az olyan becsületes férfit, ki keblének tisztu meggyőződését fenntartva s követve, közhivatalt vállal, hogy erejét, tehetségét a közállomány szolgálatára fordítsa. Mert hiszen hol szükséges inkább a becsületes ember, mint épen a közhivatalokban? Megvetést csak az érdemel, ki meggyőződését, lelkiismeretét, szóval önmagát megtagadja, hogy hivatalba lépessen. Nem állítja azonban, hogy az ily változás mellékes czélokból történt. Lehet, hogy ily férfiúnak meggyőződése valósággal változott, és pedig mellékes tekintetek nélkül, tiszta és alapos okokból. Megtörtént ugyan, hogy a változás után nem sokára az ily férfiú közhivatalt nyert; de hogy a közhivatal jutalma lett volna megváltozásának, állítani azt ismét nem meri. Ő tehát a hivatalok általi megvesztegetésekről, miket eddig történeteknek állítanak némelyek, positívumabban nem szólhat. De legyen bármiképen a dolog, a megvesztegetés mindenkor csak alacsony eszköz, s annak nemei közt legalacsonyabb, legveszélyesb a pénzzel s egyéb anyagi eszközökkel történt megvesztegetés. Közhivatalaink jövedelmesei eddig nem igen valának, s ki azokat elveinek, meggyőződésének megtagadásával hajlaszta, azt hiúság ösztönözte inkább, mint anyagi érdek. Jellemesítő ugyan az ily hiúság is, de a hín emberben igen gyakran van mégis valami lovagi. Most, miután nálunk is gazdag fizetéssel van ellátva a hivatalok egy része, s ekkép anyagi érdekekkel is kínálkozik, fél szólni, hogy a hivatalt hajlaszók száma meg fog szaporodni. Nem állítja, hogy a kormány azért emelte fel némely hivatalok fizetését, hogy azokkal még inkább vesztegethessen; de ismétli: hogy fél mégis, miszerint lesznek, kik magukat áruba bocsátják, s a kormány följbeinek egyenes akaratán kívül is, találhatnak vevőkre, vagy legalább biztatókra.

„Másik aggodalma az, hogy a magyar kormány főbbjei, a legszentebb cél és a legtisztább szándék mellett is, hibázhatnak számításukban; és pedig hibázhatnak olyképen, hogy miután ők nagy és biztos többséget szereztek a kormánynak, s miután az ezen többség erejével eszközölt törvények által dönthetetlen erőre emelték a kormány hatalmát és befolyását, ezen erőt és hatalmat ők nem fogják használni. Annak, mit a magyar kormány főbbjei most tesznek s tenni ígérnek, két felvonása van. Első, a min jelenleg dolgoznak, megerősíteni, hatalmassá tenni a kormánypártot s meggyöngíteni az ellenzéket; hogy majd az ekkép megerősödött magyar kormány, akadály s ellenszegülés nélkül, minél több jót eszközölhessen. A második felvonás lenne azután mind ezen jónak eszközölése. Szónok a politikában nem a személyt tekint, hanem a dolgot; s tegyen jót akárki, köszönettel fogadja. Szívesen üdvözlí ő a kormányt s annak embereit azon ósvényen, melyen a haza boldogságát előmozdítja, s épen nem bántja azon hiúság, hogy a jó csak általunk s elvárataink által történjék, csak megtörténjék; és örvendeni fog, ha megérheti azon időt, midőn az ellenzéknek hatályosan fellépni szükséges nem lesz, mert a kormány tudja és akarja is a jót törvényszerű utakon eszközölni. De vajon eddig is az ellenzék gátolta-e a kormányt a jónak eszközölésében? A magyar kormány főbbjeinek csak az ellenzékkel kell-e küzdeniök? Nem tapasztaltak-e más akadályt s több nehézséget? Megtörténhetik, hogy a dolog folyamata az első és második felvonás között megszakad; és a mostani magyar kormánynak főbbjei a legtisztább szándék mellett sem tudják legyőzni azon gátakat, miket az érintett elemek s érdekek gördítenek a Magyarországon eszközölnő jónak elébe. Megtörténhetik, hogy más szereplők lépnek majd fel ő helyettök, a második felvonás előtt.

Es miután az ellenzék szerepét, kötelességeit s azok teljesítési nehézségeit kifejtette, ekkép végzi beszédét: „Az ellenzéket legyőzni s a kormánypártot megerősíteni, nem nehéz feladása a kormánynak, ha e célra minden eszközökkel

élni kész. Mert a hazában levő becsületes emberek egy része, meggyőződésből, a kormány érdekeit pártolja; a másik rész, ugyan meggyőződésből, az ellenzékhez tartozik; a többség azé lesz, a ki az ingatag, nem szilárd emberek tömegét, azon embereket, kiket nem az okok, hanem az érdekek vezetnek, megnyeri. Ilyen emberek száma minden országban, fájdalom, igen nagy, ezeket pedig, ki többet adhat, többet ígérhet, könnyen megnyerheti. Ha meg akarja a kormány győngíteni az ellenzéket, vagy legalább hatástalanúvá tenni annak törekvéseit, a helyett, hogy befolyásának minden erejével pártot akarjon szerezni, s a megyékben minden szakadást, minden egymásba ütközött magánérdekeket az ellenzék győngítésére s önpártjának erősítésére siessen használni, — van egy más, talán biztosabb s bizonyosan nemesebb mód, mely a honra is nem veszélyt, hanem inkább áldást hozó lenne. *Aljon a kormány minden pártok felett; tartsa meg szigorúan a törvényeket; teljesítse azok rendeletét; tegyen mennél több jót a nemzet szellemi és anyagi erejének kifejtésére; legyen részrehajlatlan; s ez által tegye lehetetlenné az ellenzéknek, hogy lépései ellen alaposan felszólalhasson.*

„Midőn két párt áll felhevülve egymás ellen valamilyen hazában, két módon lehet a megzavart egyetértést helyreállítani s a felindult keblek békéltetését lecsillapítani. Egyik a *békés kiegyenlítésnek szelíd eszköze*; másik *Machiavelli tanítása szerint: az egyik pártnak megsemmisítése*. Ohajtja s reméli, hogy senki hazánkban ezen utóbbi módot nem fogja követni.

„Már ha kérdezné valaki, mi lehetne mind ezek ellen az, mi a nemzetet a süllyedéstől megóvjá? Más feleletet adni nem tudna, mint azt, mire a világ történetei utalnak, t. i. a nemzetnek szilárd és becsületes jelleme. E nélkül veszte vagyunk. De történjék bármi, nekünk, kik az ellenzékhez számítottunk, ha valaha, most leginkább kötelességünk szigorúan vigyázni minden lépéseinkre. Vessen ki-ki számot belső meggyőződésével, s mit józan megfontolás után jónak lát, mit kelte istene sugall, a mellett álljon meg ingatlannal, csüggedést nem ismerő szilárdsággal. Ne tekintsük az oppositíót fénynek, czífráságnak; *ne tekintsük azt oly pártnak, melynek feladata: megtámadni azt is, mi nem vétkes, ellenezni azt is, a mi jó, csak azért, mert mástól származott*. Tegyük félre a rossz indulatnak s alaptalan gyanúsításnak ezerszínű szemüvegét, nehogy számításainkban s a teendők megítélésében csalatkozzunk. Ne higyük állásunkat könnyűnek. Isten s világ rossz felelet terhével tartozunk minden cselekvéseinkért, mert egy-két hibás lépés rozott következeket hűzhat maga után; egy félreértés is nagy kárt okozhat a hazának. Örökdjünk, és a mi jót lehet, cselekedjünk. Igyekezzünk becsületes uton sikert szerezni becsületes törekvéseinknek; de a tústénti siker reménye nélkül is teljesítsük kötelességünket. . .“

A kit az isten el akar veszteni, elveszi az esztét.

Igy járt az Apponyi-kormány is, midőn a föl és lefelé egyformán igazságos, jeles beszéd csodálatosan mérsékelt és bölcs tanácsait nagyuri pöffeszkedéssel ignorálta, s a pártok kibekítésére Deák által fölláztatott alternatívának nem első, hanem második felét, a Machiavelli tanítását választotta kormányelvül . . .

Egy végzetes körülmény, az hogy Apponyi másod főkanzellárrá nevezetvé tekintélye és hatalma ép oly mértékben növekedett, a minőben a felszázados működésében kifáradt nádor, József főhg egészsége hanyatlott. — még siettette a transzaktíót megvető, s a szabadelvű párt teljes megsemmisítését legfő czélul tekintő kormánypolitika felülkerülését, mikor pedig az ősz nádor, ki annyiszor volt szószólv és közbenjáró a nemzet jogai és érdekei mellett, — elhunyt, hivatalos részről az összes haderő mozgósítatott, s a megyeház falain kívül is megindult az általános hajrá! . . .

A konservatív párt vezérei: gr. Széchen Antal, b. Vay Miklós, gr. Desseffy Emil, ifj. Majláth György és Somsich Pál, Budán gr. Keglevics Gábor termeiben addig sugtak bugtak, míg összeütöttek

egy programmot, melynek megbeszélése, s a Nemzeti körből, Teleky László és Vörösmarty elnökle alatt, támadt „Ellenzéki kör“-nek matt-ot mondandó konservatív kör alakítása végett országos értekezlet hirdettetett.

A program szellemét s a fölhívás eredményét fölséges humorral festi egyik cikkében Bajza.

„En az ellenzéknek, ugymond Bajza, azt tanácslom, adja ki és terjessze szét a konservatívk programját vagy szászsezer példányban. Nem kell annak kommentár. Legfőlebb ritkított betűkkel lesz jó főbb részeit kiszedetni. Hagyja a többi a józan észre. Soha pártjának egy-egy nagyobb diadalt nem szerezhet, mintha ellensége programját dobra úti. S kérdem: van-e ok azoktól megijedni, kik ily programmot irnak?

Még egyet akarok e programról mondani. Szerteküldék a kegy és hivatalosztó méltóságos nagyságos és exczellenciás nevek maszlagával a meghívókat. És jöve mind, a kinek lába volt. És jövének vala még a viczenotáriusok és a távolvidékekről jövének a falusi káplánok észak s nyugotról, és összeszedék a „censurum collegium“-ot Budán és beparancsolák a helytartótanácsnak, be még a független kamarának koncepistáit szintugy Budáról és elnökölteték az országnak az ő tárnokát, és valának százhuszonötén!! Amnyi verbung után csak 125-en.

És itt van a Gyűlde, a konservatív klub. Ismét elővevék a hosszucsimű nagy neveket, elő magát a kanzellárét is, és hívának és toborzának, és adának ingyen ebédeket és kaczerkodának még a Pillvax kávéházával is. És parancsolának és ígérének mennyet és országot, és fizeték a részvényt a hangosabb szegényebbekért és megszámláltatának és valának 400 és egynéhányan. Ez is tanulságos! Azonban mozognak, mozogjon hát az ellenzék is!“

S az ellenzék mozogni kezdett. A vélegylet egyik csecsemője, az iparegyesület 1846 nyarán országos iparműkiállítást rendezett, melynek változatos gazdagsága az utóbbi évek bámulatos haladását oly kézzel fogható alakban demonstrálta, hogy még a konservatív lapoknak is torkán akadt a guny, s hogy nem tehettek egyebet, mint az egyszeri cigány élelmességével oda heverészni a mások által gyújtott és élesztett tűz mellé, s jaj beh jó meleg van! kiáltásaikkal elhíttetni a — be nem avatottakkal, hogy ők is a familiához tartoznak, s az ő fejszójok is kongott az erdőben s az ő válluk is segített czipelni a fát, mely oly vigan pattog és jótékony meleget áraszt . . .

Ugyanakkor (1846 juniusban) elhatározottatott, hogy az ellenzék azon tagjai, kiket vagy magán foglalatosságaik vagy a találkozás ösztöne vásár alkalmából Pestre gyűjtenek, barátságos összejövetelekben értekezzenek az ország állapota s a teendő összege és sorrendje fölött.

A konservatíveket utánozni s programmot állítani a program ellenébe, több árnyalata lévén az ellenzéknek — ezuttal még hamarabb ártott mint használt volna; de lelkiismeretesen meghányattak mindazon nevezetes kérdések s apróra kifejtettek mindazon pontok,

melyekre nézve az egész ellenzék egyetértett, s míg egyfelől kemény szavak hallatszottak a pártalakító kormánynak a megyék alkotmányos hatáskörébe avatkozó sokszoros kihágásai ellen, másfelől mindjárt a legelső összejövetelben egy szívvel lélekkel nyilvánult a meggyőződés, hogy „e honjövendője csak úgy biztosítható; szabadsága, alkotmányossága s anyagi virágzása csak úgy kifejezhető s a nemességnek politikai élete is csak úgy menthető, ha hogy a hon különböző osztályainak érdeke egyesítettik. E nélkül hiu minden törekvés; minden ami nem ily irányban történik, csak pirositó máz, mely a nemzet halálosan beteg arczára önáltatalólag az egészség színét hazudja.“

Kossuth Lajos, ki a védegyelet s a vukovár-fiumei vasút által tulságosan igénybevéve utóbbi időben csak Pestmegye gyűlésein szólott a nemzethez, most tollat fogott, s két kábitó szép cikket irt a közteherviselésről a „Hetilap“-ba.

E cikkek egyike a censuratól irgalmatlanul eltorzítva, másika cselfogás segítségével jutott a napvilág elé, de hatásuk rendkívüli volt így is, s miként mindent, a mi Kossuth aranytollából folyt, ezeket is mohón kapkodta és olvasta a nagy közönség . . .

Széchenyi Istvánt, ki épekkor a Tiszaszabályozás által friss babért vont öszülő halántékai köré, az ellenzék szervezkedése s a Kossuth hírlapi sikere kimondhatatlanul megdöbbené; s mivel ő föltétlenül bizott az Apponyi-kormány jóakarátában, sőt mióta a helytartótanácsnál a közlekedési osztály vezetését átvette, félig-meddig solidaritást is vállalt a konservatívparttal, — kötelességének hitte fölleveníteni ismét a tollharezot, melyben rövid szünet állt be azóta, hogy Kossuthnak Szalay László, majd Csengeri Antal lett utóda a „Pesti Hírlap“-nál.

S megírta és közrebocsátotta „Programmtöredékek“ című híres könyvét.

Tagadhatlan hogy Széchenyi számos iratni közt ez a leggyöngébb, mert zsufolva van tévedések és tévtanokkal, s személyeskedések és gyanúsítások hemzsegek minden lapján * . . .

Széchenyi az egyszeri orvoshoz hasonlított, kinek receptjei és gyógyszerai megmenték ugyan a beteget, de ki a természet közreműködését kifelelve a számításból, előbb csudálkozott, majd dühbe jött, mikor betege talpra állt és kísétált, holott ő még gondolatban sem volt hajlandó megengedni, hogy a fölkelni és járni képtelennek vélt pátiens kimozduljon az ágyból . . .

* A mosdó és törülközőről szóló elvet a 47-ki ellenzék kegyetlen szigorral alkalmazta Széchenyi irányában. Támadásra támadás következett, miknek selejtesebb része nem csupán letépte Széchenyi homlokáról, de bódult örömmel sárba is taposta a babért, melynek minden levele egy-egy hallhatatlan tettel és nagyszerű áldozattal volt megfizetve. Maga Kossuth sem tudta ez egyszer türtőztetni haragját, s felelve, hogy Pestmegye gyűlésén ő adta Széchenyinek a „legnagyobb magyar“ visszavehetlen címét, ily kiesnylő modorban irt ellenfele legújabb nyikozatáról: „Alig jelent meg ama két nyomoruságos cikk a „Hetilap“-ban s a gróf epelázba esett. S lázas paroxysmusában könyvet irt ellene. Ellene? Nem, hanem gyűlölt személyem ellen, s Dózsának, parasztlázítónak nevezett s hűsretétellel fenyegetett. Megjelent pedig ezen keresztényi epeömlengése ő exczjának Kr. sz. u. 1847-ik esztendőben. Mondják az van benne, a mit említék; mondják,

S miként az egyszeri doktor ahelyett, hogy a lábbadozót szemmel kísérte, és istápolta volna, szidalmakkal halmozta el egyfelől a barátot, kinek biztatásai és bátorítása az ágyból és szobából ki s a szabadba csalták a beteget, — másfelől meg átkot kevert a jóslatok közé, mik a merénylet elmaradhatlan következményeit festék: Széchenyi is különvált az előretörő nemzettől, agyba főbe gyalázta Kossuthot s vesztet jósolta mindennek, a ki és a mi ez átkos férfiival együtt él és mozog...

Nos! a jóslat részben teljesedett . . . de nem azért, mert a beteg a jó barátra hallgatott, hanem a véletlen és oly okok következtében, mik a Széchenyi védeneczeinek emlékét terhelik az örökbíró, a Historia ítélőszéke előtt . . . mig ama nagy dolgok, miket az erejében bizó nemzet a zivatar előtt és alatt véghezvitt, — dicsőség és áldásként fognak szállni nemzedékről nemzedékre e hazában; a hír örök lámpája pedig, melyet Kossuth, Deák, s a 40-es évek ellenzéke gyújtott meg — soha többé ki nem alszik s fényt fog lövelni e korra és szereplőire mindig, várja bár ezeréves új élet, vagy várja egy nagyszerű halál ittlételenek első ezrede után a magyar nemzetet és népet . . .

A „Programmtöredékek“ valamint Széchenyi minden műve — jót is, roszt is bőven termett.

A rosznak legroszabbja az az engesztelhetlen ellentét és áthidalhatatlan mély ür vala, mely a haza dicső két fia: Kossuth és Széchenyi közt két táborra szakítá, s szíve és hajlamai ellen kényszeríté, hogy válaszszon s választásával elítélje és eltaszítsa magától egyiköket — a közvélemény.

A jónak legjava meg az volt, hogy az ellenzék minden árnyalata egygyéforrt s 1847. jun. 5-én Pesten országos értekezletet tartott, melyben az ország minden zegezugából egyesereglett elvbarátok egyhangulag Deák Ferenczet kérték föl egy Széchenyinek és mindenkinek czáfolatul, a rokonelemeknek viszont kapesul és buzditásul szolgáló ellenzéki „Hiszekegy“ fogalmazására.

Mint felelt meg Deák a bizalomnak? az alább következő okmány mondja el helyettünk az olvasónak.

Ellenzéki nyilatkozat.

Az ellenzéknek minden alkotmányos országban, egyik természetes hivatása a kormány irányában, az ország minden érdekeire nézve, mind jog- s törvényszerűség, mind helyesség és célszerűség tekintetében ellenőrködni. Mi tehát,

én nem tudom, nem olvastam. Sokkal inkább van szerencsétlenségem ő exczját ismerni s új helyzetének és új viszonyainak természetes exigenciáit sokkal könnyebb fölfognom, mintsem látatlanban is ne tudnám, hogy mindennek, a mit exczja irti méltóztatik, tartalma következő öt dologból áll: 1. Magasztalása önmagának s busongó variatio super eo: hűlátatlan, ostoba, vak nemzet, mért nem tánczolsz bekötött szemmel fütyöm szerént. — 2. Zagya szóhalmaz minden dolgokról, melyeket Isten teremtett, de omni re scribili et de rebus quibusdam aliis. Csak arról semmi, miről a czim szerint tulajdonképen szólni kellene. 3. Bizodalomszavazás a kormánynak, melynek maga is tagja; tehát egyrészen önmagának. 4. Kefélése és Verabschiedolása az ellenzéknek. 5. Gúny, gyanúsítás, mocok, piszkolódás és denunciatio én ellenem. Nem tudom: jól találtam-e? Azt hiszem: igen; s azért bölcsességének legujabb töredékeit nem olvasám. Ha jól találtam, úgy áldozzunk egy kakast Aesculapnak. Ő exczja nagyon beteg, s én nagyon sajnalom, de nem olvasom töredékeit“ stb.

kik magunkat a magyar alkotmányos ellenzék tagjainak valljuk, ki nyilatkoztattuk, hogy jövőre is az ellenzék feladatát ismerjük, a kormány irányában, úgy egyes tetteire s mulasztásaira, mint összes politikájára nézve, folytonosan ellenőrködni, s ki nyilatkoztattuk, hogy ezen ellenőrségnek sikerére az alkotmány által nyújtott minden eszközöket törvényszerűséggel s loyaltással használni, el vagyunk határozva.

De mi az ellenzést, vagy pártolást nem személyekhez, hanem tárgyakhoz és tényekhez kötjük, s a kormánynak csak oly lépéseit fogjuk helyteleníteni, sőt tehetőségünk szerint ellenezni, melyek formájokban vagy lényegükben törvényelleniek, vagy következményeikben a haza közérdekeire s az alkotmányos élet fontartására és kifejlesztésére károsak. Hazánk jelen viszonyai között a magyar kormány tényleg nem tisztán parlamentáris, mely eredetire nézve a többségben nyilatkozó nemzeti akarat kifolyása volna, s lételet a többség pártolásától foltételezettnek elismerné. A magyar kormány, alkotmányos törvényeink ellenére, idegenszerű s nem-nemzeti befolyás alatt áll, oly befolyás alatt, mely a monarchiának egyéb tartományait abszolút hatalommal igazgatván, alkotmányos formáinkat, összes közigazgatási rendszerére nézve is, alkalmatlankodóknak szereti tekinteni, s az alkotmányos életnek nem épen barátja. Ily viszonyok között pedig pártolást vagy ellenzést személyekhez kötni nem lehet.

Folytonos köteletségünknek ismerjük mi ezen ellenőrködést, minden körülmények között, jelen helyzetünkben pedig épen polgári bünnök tartanók. Ezen feladat pontos teljesítését bármi részben elmulasztani. Mi a kormánynak sem általános rendszerében, sem eljárása részleteiben nem látunk valamely újabb, de a réginél törvényszerűbb, méltányosabb és közérdekeinkre kedvezőbb fordulatot, mely által a nemzetnek biztosítékot nyújtana, hogy ereje is van, de szándéka is ingatlan és elhatározott, főállító törvényeinket mindenkor és minden részben szorosan megtartani; a törvény rendeletét kivétel nélkül szigorúan végrehajtani; mindenkor és mindenben tisztelni azon korlátokat, miket hatalmának az alkotmány szabott, s a hazának közérdeke fölé, melytől a fejedelem valódi érdeke soha el nem választható, nem ismerni más érdeket. Súlyos sérelmeink, melyeket annyiszor fölterjesztünk, évek hosszú során keresztül kérve, sürgetve, várva az orvoslást, orvoslatlanok még most is, sőt keserűbbek és súlyosabb az által, hogy jogszerű kérelmünk annyiszor elhangzott, s e miatt bizodalom és remény már enyészni kezdenek. Vannak e sérelmek tömegében oly pontok, melyek fölött osztatlan volt az egész nemzet véleménye, azon férfiakat sem véve ki, kik most a magyar kormány tagjai; és még sem eszközöl kormányunk orvoslást, sőt komoly és tettekben mutatkozó törekvést sem látunk nála e sérelmekből eredő bajaink kiegyenlítésére. Pedig azon kormány, mely a nemzetnek jogszerű felszólalását figyelembe sem véve, a korábbi sérelmek orvoslását eszközölni még csak nem is igyekszik, s ily módon a törvényellenes állapotot e részben szándékosan fenntartja, épen úgy sérti a törvényt, mint amaz előbbi kormány, mely a sérelmet elsőben elkövette, s a nemzet ingatlan bízalmára épen úgy számolhat, mint amaz.

De régibb sérelmeink orvoslásának káros elmulasztásán felül, újabb sérelmeket is látunk mi a kormánynak újabb tetteiben s mulasztásaiban. Nem kell ezeket bővebben fejtegetnünk, több nyelven köztanácskozásai, fölterjesztései s körüllevelei kifejtették s elsorolták azokat; mi példa gyanánt csak némelyeket fogunk itt megemlíteni:

Az ország legfőbb érdekeinek egyike: territorialis épsége. És mégis a részek visszakapcsolását rendelő 1836: 21. törvénycikkely végrehajtása, több mint tíz év folytán tettelesen még csak meg sem kezdetett, sőt ezen sérelmet a múlt országgyűlésen meg nem jelent törvényhatóságok ellen hozott bírói ítélet végrehajtásának elmulasztásával súlyosbított. — A határörvidékeknek nem magyar törvények szerinti közigazgatása országunk régi sérelme. — A váltótörvénykönyv s a vallás tárgyában legújabb törvények foganatosításának a határörvidékei elmulasztása által a kormány ezen sérelmet is súlyosbította.

Az ország legfőbb érdekeinek másika: a nemzetiség. És mégis az 1840-kí 6-dik törvénycikkelynek azon rendelete, hogy a magyar nyelv tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék, végre nem hajtatott, sőt e részben elannyira semmi nem történt, hogy még az utasok s kereskedési áruszállítások is zaklatásoknak

vannak kitéve a magyar nyelven szerkesztett utilevelek miatt. — Az 1844: 2-dik törvénycikkely azon rendelete, hogy az ország határain belüli iskolákban oktatási nyelv a magyar nyelv legyen, teljesen végrehajtva maiglan sincs; sőt a köziskolákban magyar nyelvvel társulatok, ámbar az iskolai előjáróságok közvetlen felügyelése által minden elfajulás ellen biztosítva voltak, kormányi rendelet által végkép eltiltattak.

A példák harmadik helyén említjük, hogy ámbar a főállító alkotmányos institutiók, melyek közjogi garanciáinkat képezik, csak törvényhozás után volna módosíthatók; a kormány mégis Horvátországban a tartományi gyűlésnek törvényes gyakorlat szerinti szerkezetét kormányparancs után megváltoztatta; a megyék alkotmányos consistentiáját pedig újabb megsértette, részint az által, hogy a törvényes főispánok helyett számos megyékben helyetteseket nevezett ki, holott már az 1825-kí országgyűlés is határozottan kijelentette, hogy a helyettesek alkalmazása a törvényben kijelölt eseteken kívül, helytelen és törvénytelen; részint pedig az által, hogy több megyékben a főispánt mint a megyétől különvált s annak ellenében álló, sőt a megyei hatóság fölébe emelt külön hatóságot kívánja tekintetni, — annak egyoldalú előadására határoz, dorgál és fenyeget; az ellene emelt vádak pedig még vizsgálat alá is csak hosszas halasztgatások után veszi.

Sok egyes esetet hozhatnánk még föl állításunk igazolására; de világos már ezekből is, hogy ellenőrködési köteleységünk teljesítésében, épen a jelen körülmények között leginkább szükséges az éber figyelem, gondos ovatosság és csüggedetlen kitírés. De hazánkban már régen aggasztó helyzetben igyekeznünk kell azon is, hogy alkotmányos állásunk törvényszerű biztosítékait neveljük s erősítsük. Ily biztosítékunk tekintjük mi a kormány felelősségét, mely az alkotmányos élet természetében fekszik, s mely alapja leendő Magyarországnak is, az oly igen szükséges parlamentaris kormánynak, és a magyar kormányt leginkább megóvja idegenszerű elemek kártékony befolyásától. — Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen, s azoknak szellemével oly igen összehangzik, minél előbb életbe léptetni, leendő egyik legfőbb törekvésünk. — Az alkotmányos biztosítékokhoz számítjuk s tehetőségünk szerint pártolandjuk a nyilvánosságot is, s annak a közélet minden ágáiban alkalmazását, valamint a szabad összejöhetést s az egyesülés jogának eredeti, alkotmányos tisztaságában fenntartását. Alkotmányos biztosítékunk tekintjük, s a nemzet további kifejlesztésére nézve is szükségesnek látjuk a czélszerű sajtótörvényekkel körülírt sajtószabadságot is, minél fogva sürgetni fogjuk a törvényen kívül behozott, minden tekintetben annyira káros könyvvizsgálat eltörlését és a sajtószabadságnak czélszerű törvények mellett megalapítását. — Törvényesnek, méltányosnak s a nemzeti közérő gyarapítására és ez által önállásunk biztosítására fontosnak, sőt szükségesnek tartjuk, hogy Erdély és Magyarország teljesen és jogszerűen egyesíttessenek, s ekkép a két nemzet egymásnak visszaadtván, mind a vérségi kapcsolatnak, mind az ország oly régi közóhajtásának elégtessék. — Szükségesnek látjuk, hogy a honpolgárok minden osztályainak érdekei a másnyelvű népségek óvatos kiemeléssel nemzetiség és alkotmányosság alapján egyesíttessenek. Szükségesnek látjuk, hogy a vallási szabadság kérdései a múlt országgyűlési alapon bevégeztesse.

De nem tekintjük feladatunkat még ez által bevégezve, ha fennemlített ellenőrködési tiszteinket teljesítjük, s alkotmányos állásunk, biztosítékait a mondtak szerinti nevelni s erősíteni törekszünk, hanem hivatásunknak ismerjük: minden czélszerű reformok létrehozásán is folyvást iparkodni. Míhez képest határozottan ki nyilatkoztattuk, hogy ezen téren tovább is állhatatosan megmaradunk, mely hazánkban a közelebb lefolyt évek története az ellenzék nevével a reformpárt nevével ugyanazonosította. — Nem igényeljük mi az indítványozási jogot kizárólag az ellenzéknek; de azt sem tartjuk, hogy a haladás kérdéseit csak a kormány vagy annak pártja indítványozhatja czélszerűen, hanem épen irányban e kezdeményezést minden honpolgárok közös hivatásának ismerjük. Sőt, miután minden hatalomnak természetében fekszik, hogy inkább saját körének tágitására, mint az öt korlátozó alkotmányosság terjesztésére törekedjék; legyen bár azon tiszta szándékból, hogy a nagyobb hatalommal több jót eszközölhessen s a nemzet boldogítására irányzott terveit könnyebben keresztülvihesse: mi oly indítványo-

kat, melyek az alkotmányos biztosítékok kifejtésére is a nemzet ellenörködése öreghítésére czéloznának, a kormánytól annál kevésbbé várhatunk, mivel hazánkban, mint enlitők, a kormány tényleg nem parlamenti; annak tagjait nem a nemzet többségének akarata vagy ohajtása jeleli ki, nem a nemzet bizodalmatól függ fennállhatása, nem ment az idegen és épen nem-nemzeti, s nem is alkotmányos elemek befolyásától. Mindezeknél fogva feladatunknak ismerve indítványozási jogunkkal élni, kötelességünknek tartjuk nyilván s világosan kijelelni azon tárgyak följöit, miknek minél előbbi létrehozását, az idő és helyzetünk körülményei szerint, a hon javára mulhatlanul szükségesnek hisszük.

Ezek a következők:

a) A közterhekbeni osztakozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését főbb kötelességünknek ismerjük; az alkotmányos biztosítékokat ezekre nézve is, mindnyájunk számára gyarapítani törekedendünk; — de az ország közszükségeinek eddig el nem látott felezésénél a czélok országgyűlési meghatározását, számadást és felelősséget föltétlenül kötjük.

b) A honpolgárok nem-nemes osztályainak, mindenekelőtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselői alapján, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban való részesítése.

c) A törvény előtti egyenlőség.

d) Az urbéri viszonyoknak, kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése; mire nézve legkiváncsottnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örököltség, a státus közbejöttével, országos eszközébe vétethessék.

e) Az ösiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

Minden előlépést, mely e czélokhoz közelebb vezet, a nélkül, hogy a jövődö kifejlődést megkötné, elfogadunk. Ez irányban fogunk hatni a jövő országgyűlésen, s minden egyebet is, mi az ország szellemi és anyagi kifejlődésére vezet, létesíteni törekedendünk; nemzetünk kifejlődésének egyik leglátványosb emeltjűt, a köznevelést igyekezendvén oly irányba vezetetni, hogy hazánkiai munkás polgárokká képeztesse, s ez által személynélves függetlenségükre is támaszt nyerjenek.

Nem fogunk mi ezen működésünkben soha megelégedni azon viszonyokról, melyek közöttünk s az ausztriai örökös tartományok között a pragmatica sanctio értelmében fennállanak; de szorosan ragaszkodunk az 1790: 10. törvény-cikkelyhez is, melynek világos rendeletében az esküvel szentesített fejedelmi szó biztosítja nemzetünket: hogy „Magyarország szabad ország, egész törvényhozási s kormányzási rendszerében független; tehát semmi más országnak vagy nemzetnek alá nem rendelt.“ Nem akarjuk mi hazánk érdekeit az összes monarchia egységének s biztos fennállhatásának érdekeivel ellentétbe hozni: de más részről törvénynyel, igazsággal s méltányossággal ellenkezőnek tartjuk, midőn Magyarország érdekei bármely egyes tartományok érdekeinek jogtalanul alárendeltetnek, — a mint az ipar és kereskedési viszonyainkra nézve már hosszú időtől fogva folytonosan történik. Készek vagyunk mi az örökös tartományok érdekeivel ne talán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezét nyújtani; de abban soha meg nem egyezünk, hogy az összes kormányzási rendszer egységének, mit némelek a monarchia egysége gyanánt szeretnek fölvenni enlegetni, minden érdekeink, még alkotmányosságunk is, feláldoztassanak. Ezen kormányzási rendszer egységének tekintetéből indult ki akkor a kormány, midőn a múlt század utolsó negyedében alkotmányos állásunk helyett anyagi hasznokat ígérve, nemzetiségünket s polgári szabadságunkat oly súlyosan megtámadta; — ezen kormányzási rendszer egységének lettek hajdan feláldozva az ausztriai örökös tartományok alkotmányos institúciói, és a kormányzás-egységi rendszer az absolutismus alapján fejlődött ki. Pedig az alkotmányosság nekünk oly kincsünk, melyet idegen érdekek, vagy bármely kecségető anyagi haszonnak feláldoznunk nem szabad, s melyet fenntartani, sőt szélesebb és biztosb alapra állítva, mind inkább szilárdítani, első és legszentebb kötelességünk; s meg vagyunk győződve, hogy, ha az ausztriai örökös tartományok régi alkotmányos szabadsága még most is fennállana, vagy ha a kor s igazság kívánata szerint ők is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének az egész monarchia kormányát mind összes rendszerében, mind egyes részleteiben az alkotmányosság szelleme lennének kereszttül:

érdekeink s az ő érdekeik, melyek most néha különváltak, néha talán egymással ellenkezők, könnyebben kiegyenlíthetők lennének, — az összes birodalom egyes részeit nagyobb érdekesség, több kölcsönös bizodalom kötné össze, és ez által a monarchia szellemi és anyagi erejében gyarapulva, biztosabban daczolhatna az idő s ellenséges körülmények egykor bekövetkezhető viharaiival.

Kijelentettük ezek szerint czélunkat s nézeteinket. Czéljaink elérésére az eszközöket körülmények szerint megválasztani, jövődöben is ily összejöveteleket tartandunk. De midőn ekkép irányunk szellemi egységére törekszünk, a törvényhatóságoknak önkörükbeni szabad mozgását s törvényes önállását föltétlenül őrizni szoros kötelességünknek ismerjük. Károsnak, sőt veszélyesnek tartjuk, ha a kormány önmaga is párttá alakulva, hatalmának szellemi és anyagi erejét arra használja, hogy a vélemények szabad és független nyilatkozata helyett mindent előre helyeslő s majdnem föltétlenül hódoló többséget szerezzen; s alkotmányellenesnek nyilatkoztatjuk azon törekvést is, hogy a kormánynak csak azon esetben szolgáljon irányul a többség, ha az egy bizonyos párt nézeteinek s érdekeinek kedvező.

XXVII.

1847. szept. 17-én kelt a leirat, mely ugyanazon év nov. 7-re Pozsonyba hirdetett országgyűlést az ország rendinek.

A magyar nyelven szerkesztett s csak általános frázisokban mozgó kir. fölhívás a nádorválasztáson kívül az „ország boldogságának nevelését és a közjó gyarapítását czélozó több nagyfotosságu intézkedés“ ígéréttel igyekezett kiszűrni a közvélemény szemét, s bizalomra hangolni a választókat az Apponyi-kormány iránt, — csak-hogy az ily „Nesze semmi, fogd meg jól“ cselnek nagyon megcsökent a hitele az utóbbi félszázad alatt, s mint a Ferencz császár kétgarasosait, a régi érték (30 kr) helyett még hat krba is csak azért fogadták el, mert a király neve volt rajta, a leirat szavainak is az „V. Ferdinand“ aláírása szerzett itt-ott nemi tekintélyt és egy-egy gyöngé eljont.

A választások egyébként aránylag elég csöndben és rendben folytak. Nehol az ellenzék, másutt a konservatívek önként visszavonultak a bizonyos kudarcz elől, s még vezérferfiak is, mint Klanzál, Bezerédy, Vukovics, Eötvös stb. esata nélkül átengedték a csongrádi, tolnai, temesi, zempleni stb. tekint. KK. és RR. voksait ellenfeleiknek.

Deák Ferenczet Zala megye egyhangulag megválasztá követőül, de neki meg rongált egészsége parancsolt nyugalmat és tartózkodást, s e tekintet előtt kénytelenek voltak meghajolni tisztelői is, bármennyire fájt sokaknak a gondolat, hogy ezen a diétán megint nem Zala megye fog vezérkedni.

Nem tudhatták, hogy a sors könyvében más van írva rólok, s hogy a mit a hiúság hízegéseitől megtagad, a kötelesség egy intésére teljesíteni fogja büszkeségök és hódolatuk méltó czelja: Deák Ferencz.

1843-ban az egész országot láz fogta el a hirre, hogy Deák Ferencz megbukott s elmarad a diétáról. . . Ezuttal csöndesebb resignatioval találkozott a kevésbbé botrányos, de hasonló jelentőségű tudósítás, miszerint Deák Ferencz bölcseletét ismét nélkülözni fogja

a törvényhozás, s hogy e mérsékelt sajnálkozás is perczekre terjedjen csupán, arról a konservatívek gondoskodtak.

A pestmegyei ellenzék Kossuth Lajost léptette föl egyik jelölt-jéül, s minthogy a kormány eget-földet megmozdított, s készenek látszott magával az eleven ördöggel is szövetkezni, csak hogy e lelkéből gyűlölt, törhetlen bátorságu, betömhetlen szabadszáju, s mindenkinél veszedelmesb ellenséget megbuktassa, nagyon természetes, hogy az egész nemzet figyelme ez érdekes küzdelemre összpontosult, s a Batthiányiak és Rhádai Gedeon szokatlan modoru korteskedése, a hivatalos pressio és lélekvásárlás arczatlan nyíltsága, a papok példátlan izgatásai, s az hogy maga az ellenjelölt, Balla pestmegyei főjegyző is „Kossuth“-ot eltette saját környezeté előtt, — Kossuth győzelmének, a tömeget épugy mulattató mint lelkesítő, előzményei s országos közbeszéd kapós tárgya valának sokideig.

Politikai jelentőségét a nem emiatt föltűnt és emlegetett fontos ténynek tán csak egy ember fogta föl teljesen a hazában, s ez Széchenyi István volt . . . Kossuth újabb emelkedését és sikerét nem a közvélemény czáfolatának tekinté ő a „Kelet népe“ eles vándjaira; sem a kormány megalízó mert botrányoktól kísért vereségének egy ellenzéki celebritással szemközt . . . Kossuth követsége néki harmadik lépés volt azon végzetes irányban, melyről az ő borzasztó aggályok által gyöttrött lelke évek óta jósolgatta, hogy a nemzet azon veszte és sirja felé rohan, s miként a „Pesti Hírlap“ és „Védegyelet“ keletkezésénél, most sem habozott sikraszállani, hogy hajdani népszerűsége foszlányaival megkösse a diadalszeker kerekét, mely hite szerint a magyar nép jövőjét készült elgázolni . . .

Széchenyi először a konservatív többségű Sopronmegyénel kopogtatott, s midőn ez ajtót mutatott, a „legnagyobb magyar“ egy házzal odább, a szomszédba vándorolt, s szépen megköszönte, hogy Mosonmegye nem utánozta a ragadós példát, hanem elfogadta őt, kit saját szülőföldre botorul és halátlannul eltaszított — követéül . . .

Az utolsó magyar diétának tagjai voltak az alsó táblánál: a megyék (205), a szab. kir. kerületek (7), kir. városok (72), káptalanok és apátságok (35), Horvátország (2), s a mágnások vagyis jelen nem lévők (189) követei, úgy szintén a kir. ítélőtábla tagjai és ülnökei, összesen 432; a felsőtáblánál: a főispánok (32), a bárók, grófok és herczegek (190), az ország zászlósai (10), Horvátország küldötte (1), a püspökök, a pannonhegyi apát, a jászói prépost és a karloviczi érsek (25) összesen 258.

Ott Zarka János kir. személynök elnökölt; itt a nádor, István főhg vagy helyettesei: Majláth György országbíró és Keglerich Gábor főtárnokmester.

Az ellenzéki vezérszónokok közül különös említést érdemel az alsó táblán: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Szentkirályi Mór, Pázmándy Dénes; a főrendeknél: Batthiány Lajos, Batthiány Kázmér, Teleky László, Perényi Zsigmond; konservatív részről: Somssich Pál és Babarczy Antal, illetőleg Széchenyi Antal és Desserffy Emil.

Melyik párt van többségben, bizonyosan az első napokban senki

sem tudta, miután a két-kulacosok úgy az egyik, mint a másik táborban gondosan óvakodtak idő előtt színt vallani . . .

Apponyi, ki közvetlenül a diéta megnyílása előtt mindent elért, amit óhajtott, a főkancellár czimét is elnyerve, ennek rég bitorolt hatalmához, — különféle rangu és rendű kémeitől jókor értesült, hogy a Deákfele ellenzéki közös programm alapján választott követek közt szép számmal vannak kétesek és ingadozók, kik a hivatalos Eldoradoba vivő arany-hidra édes örömet rálepnének, ha valami tiszteséges ürügygyel választóik örszemébe port hinteni mód és alkalom kínálkoznék, s mivel ez felső körökben szintén kíváncsnak tetszett, azalatt hogy az országgyűlés tagjai Pozsonyban s kisebb-nagyobb csoportokban gyűleseztek, a bécsi Burg és kancellária termeiben is élénken vitatkoztak: mivel és hogyan lehetne lefőzni — a mindinkább hangossá és követelőbbé váló magyar közvéleményt?

Valaki, aki jól ismerte népét, s hallotta tán híret annak a göcsei parasztnak is, amelyik embernek nézte s tisztelettel lekapta süvegét az urasági papagály előtt, mert magyarul kiáltott rá: Jó napot te mamlasz! azt tanácsolta, hogy „legjobb és leghatásosb lenne, ha ő fölsége néhány magyar szóval nyitná meg a diétát“, s bár a kir. csatlódból többen ellenkeztek attól felvén, hogy a karok és rendek kinevetik „a magyar királyt“, ha beléssül vagy olyat talál mondani, aminek furesa értelme van, — a jó király Dobzse László összeszedte, ami kis akarat és férfiaság volt benne s kijelenté: „Magyarul fogok beszélni, természetesen úgy, ahogy tudok. Az én magyarjaim bizonyára nem fognak nevetni, ha elbotlik is a nyelvem.“.

Nem is nevettek, sőt örömkönyeket sirtak, mikor 1847. nov. 12-én, az esztergami primások, Kopácsy halála folytán ép akkor gazdátlanná vált, pozsonyi palotájában, 300 év után először zendült meg kir. ajkon a magyar szó: „Magyarország Rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a kir. előadások mutatják. Fogadják bizalommal.“

Ugyanaz nap a kir. jelöltek neveit tartalmazó levél fölbontatása nélkül István főhg nádorral kiáltatott ki. — Ferdinánd a választást következő szavakkal hagyta jóvá: „E választást királyi hatalmammal örömet megerősítem“, s miután István a király és az országos Rendei előtt a szokásos esküt elmondá, hozzátévé: „Kedves öcsém! Kövesse hivatalában édes atya példáját!“

Apponyi gróf és hívei elégülten dörzsölték kezeiket az olesó eljenek fölött, mik a szegény Ferdinandnak épannyi örömet okoztak, mint azoknak, kik torokszakadtából kiáltozák, s mivel politikában vezérelv, amit a költő ajánl: „Minden órádnak leszakaszd virágút, s elj az idővel!“ utasítottak a konservatívek birokra fogni a kaszát, s hozzálátni az aratáshoz, mielőtt elborulna ismét a mennyboltozat vagy a hódolati mámorból kijózanult Karok és Rendeinek eszközbe jutna rávigyázni: merre jár? s nem téved-e tilosba is a hivatalos kasza?

Ártatlan képpel s jól színlett lelkesedéssel indítványozá tehát Somssich Pál a nov. 22-iki ker. ülésben, hogy a — közörműnek, amiben

most a nemzet párt-különbség nélkül torkig uszik, meleg hangon s oly hálairatban adjanak kifejezést a Rendek, mely a királyi kegy halmozott jótéteményeit sorban fölemlíti, s viszonzásul az országgyűlés föltétlen köszönetét rakja a kir. trón zsámolyához.

Hogy a ravasz indítvány mögött miféle csel és számítás lappang, kevesen ismerték föl rögtön. Kossuth nyomban következő nagyszerű beszéde azonban levette a hályogot a jóhiszemű rövidlátók szeméről, s bármi bölesen volt is kiczirkalmazva elméletben a meglepési taktika, a gyakorlatban csütörtököt mondott.

„Baranya követe (Somssich), így szólt többek közt Kossuth, egységet lát a kormány és nemzet között a teendőkre nézve, én az egységet csak némely tárgyak kijelölésére nézve látom; de látok ezen tárgyak elintézésének módjára nézve oly végtelen különbséget, milyen van az alkotmányos és absolutisticus irány között.”

Az ellenzéki vezérszónok elragadó ékesszólással indokolja és fejti ki aztán merész állítását, s csak miután az Apponyi-kormányt és rendszerét pozdorjává törte, terjeszti elő azon ellenindítványát, miszerint a fölíratban a nemzet sérelmei egyenként felsoroltassanak, s a reménynek, hogy orvosoltatni fognak, a Rendek erélyes óhaja kölcsönözzön szükséges súlyt és nyomateköt.

Öt napon át hullámozott már a mérges tusa és heves szóváltás anélkül, hogy a harczó felek egy nyomot hátráltak vagy tisztán kivehető lett volna: hová hajlik a többség? midőn utolsó perczben, közvetlenül a szavazás előtt, Széchenyi egy közvetítő javaslat fehér zászlójával jelenék meg a harcmezőn, s míg az egyszeri bíró mind a két pörös felnek igazat adott, sőt inasára, a ki együgyű eszével nem bírta fölérni ez ítélet helyesvoltát, szintén ráhagyta, hogy igaza van, — Széchenyi azt erőködött kimutatni, hogy egyik felnek sincs igaza, de mindkettőjöknek az lesz, ha hüvelybe dugják a kardot s elfogadják az általa tervezett fölíratot.

Széchenyi hálát és vádat általánosságban, tények említése nélkül kívánt előadni, s mivel a konservatíveknek nem annyira Ferdinand diesősége, mint az feküdt a szívökön, hogy Apponyit ne érje a golyó, — Somssich hamar elfogadta az alkut s a Széchenyi indítványa kedvéért a magát elejtetni kérte.

Ellenben Kossuth rendíthetetlenül ragaszkodott a saját fölfogásához s oly gyermekes mulatságról, mely általános frázisok vaktöltésével puffogat az ellenségre, mikor konkrét esetek nehéz lövegeivel rendelkezik, hallani sem akart.

A vitának döntő mérkőzés, vagyis szavazás vethetett hát csak véget, s ez nov. 27-én négy szótöbbséggel Kossuth javára döntött.

Az alsó tábla fölírata, melyet Szentkirályi fogalmazott, s melyről a „Pesti Hirlap” azt mondta, hogy „annál jobb irományt formára és alakjára nézve a magyar törvényhozás még nem állított elő”, rögtön átküldetett a főrendekhez, de ott hat teljes napot fölemésztő vitatkozásban a konservatív többség által úgy megcsontkíttatott és elesülített, hogy mire újabb tárgyalás végett a Rendekhez visszaérkezett, még saját apja sem ismert rá a szálnalmas nyomorékban magzatára...

A méltóságos urak, jegyzi meg helyesen Falk, eltanulták elődeiktől, hogy az alsóház ellenszegülését lohasztani, daczosságát megtörni, határozatait kiforgatni legbiztosb mód mennél hosszabbra nyújtani az izengetést. Azt hívek, most is úgy lesz. Kossuth kétségkívül tartani fog néhány menydörgő beszédet, miket az ellenzék viharos eljenek közt fog végig hallgatni, de végül megunva a gyümölcstelen feleselést — comme toujours, beadja szépen a kulcsot.

A folytatás azonban kissé másképp ütött ki, mint a Méltóságos főrendek remélték és számították.

Kossuth nem tartott sok, csak egy beszédet. Az sem volt dühös és menydörgős, hanem hideg és sima, mint az aczél a gyakorlott kézben, mely nem vagdalkozik jobbra-balra, hanem egyenesen, biztosan dő s szíve közepén találja az ellenfét.

Kossuth a legnagyobb nyugalommal de szint akkora határozottsággal jelenté ki, miszerint az ország állapotaira s a kormány politikára nézve az alsó- és felsőház fölfogása távolabb esnek egymástól, mint Makó Jeruzsalemétől. Ez oly tény, melyet fölösleges bizonyítani s lehetetlenség eltagadni. S minthogy a felsőház a trón és nemzet közé veté magát, s nincs kilátás, hogy az alsótábla bárminő erélye és kitarása elmozdithatná onnan, drága lévén az idő, azt indítványozza, hogy a fölírat egyszerűen félretetessék s a trónbeszédre ne adassék most semmiféle válasz. Az alsótábla nem veszít ezzel, mert az egyes kir. proposíciók tárgyalásánál bő alkalom nyílik a fölíratban rekedt panaszokat és sérelmeket újból előszedni s eljuttatni oda, a hová szárvá voltak és valók.

Az egyszeri földesur, ki egy vén fa alá heverészett, s nagyokat nyújtózva onnan akarta nézni, hogyan kinlódik a mezőn szénagyűtéssel a paraszt, nehezen ijedt meg úgy, mikor szunyokálás közben meglepte a zivatar s épen a feje fölött esapott le az odvas fába amenyikő, mint ahogy a méltóságos főrendek és excellenciás sugóik megrémültek, amint a Kossuth indítványa fölökbe hatott. Ember fölötti erőt fejtettek ki, hogy a fölírat akármi formában, de még egyszer a felsőházhoz kerüljön, s ha már Apponyit nem lehet, legalább a király személyét megóvják ily hallatlan bántalomtól... De hiában szaladgáltak! Kunyoráltak! Fenyegettek! A fölírat ad acta tetetett s az erkölcsi felelősség a botrányért a főrendeken száradt.

E váratlan fordulat ujjalag meggyőzte Széchenyit, hogy Kossuthban új tényezőt kapott a diéta; oly tényezőt, ki saját útján halad, s kit a traditionalis ócska fegyverekkel és hadviseléssel nem lehet legyőzni. Azon volt hát, hogy a háta mögé kerülhessen ellenfelének, ami nem igen tisztességes taktika, de a politikában, melynek nincs más moralja és törvénye — a sikeren kívül, sokszor szerepel és használ...

Az ellenzék néhány árnyalata és előkelő tagja nem szerette Kossuthot. A centralisták — a megye, az óvatosak — heve, a hiuk és nagyravagyók — demokratikus hajlamai és roppant népszerűsége miatt vonakodtak vagy feltek tőle, s ha nem is az elv emberét, de a vezért buktatni meg benne szívesen nyújtottak volna egymásnak vagy Széchenyinek segédkezet.

Csak az volt a kérdés: tud-e valaki alkalmat teremteni, hogy szép szerivel, személyeskedés színe nélkül, sőt népszerű eszme vagy ellenzéki jelszó alatt mellessen végbe e Kossuth megbuktatása vagy legalább háttérbe szorítása végett szőtt furcsa összeesküvés?

Kossuth nem igen sokat várt ez országgyűléstől. . . . Kevéssel előbb, hogy sem Pozsonyba utazott — így schajt föl egy cikkében: „Azon szomorú meggyőződésben vagyok, hogy a közteherviselés ismét megbukik. . . . E szó: „késő“ — oly borzasztóan kiri nemzetem történetének gyászlapjairól, miszerint attól, mint a kérlelhetlenül üldöző rémtől, itt e kérdés körül is remegnünk kell! . . . Nemzetünk legszebb cselekvényei azért nem termettek meg a várt gyümölcsöket, mert elkéstének. A mohácsi nap óta, mely szintugy az elkésett hadikészületek következménye vala, minden lépésünkben elkéstünk. El az urbérrel, el a reformhajlandósággal, el a rendszeres munkák fölvételével, el a magyar nyelv diplomáciai polczra emelésével, el az örökvaltság engedélyezésével, el a hivatal és birtokképeség megadásával, el a vasutakkal, el magával a sokak által koránlott váltótörvény könyvvel is. . . . Ezen mindenben elkésés, ezen hajlam kíségetni a fátumot, kíségetni a szükségből lealkuvást: ez ül átok gyanánt a nemzeten. . . . Isten adja, hogy el ne késünk az adó kérdésével is.“

Ily lehangolt kedélyállapot kétszeresen fogékony intések és szemrehányások befogadására, bárholnan, bárkitől s bármi alakban jönnek, s hogy a „Kelet Népe“ jóslatai és vádjai nem hangzottak el nyomtalanul a légben s mély hatással voltak Kossuthra: bolondság lenne kétségbevonni.

Föltette magában, hogy nem rohan fejfel a falnak; fekezi haragját; leszállítja igényeit; simábbá lesz a formában s nem a hirlapíró pillanatnyi, de az államférfi örökzöld babérjáért versenyezvén, nyilatkozásainak higgadsága s megjelenésének és magatartásának méltósága lesz a megszégyenítő czáfolat azokra, miket Széchenyi az ő égberontó, nemzet és ügykoczkázató modoráról szóval és tettel hirdet. . . .

„Százados balitéletek fája egy fejszezapásra le nem dől. De forgácsoljunk; minden vágással vékonyul a törzsök s mind közelebb csik az utolsó vágás, mely dönteni fog. Forgácsoljunk!“

Igy szolt Kossuth mielőtt, s így tett, miután a diéta megnyílt.

Csepp kívánt lenni, mely kívázza és alássa a szirtet, melyet fölrobbantani nem képes, — arra fektetvén csupán fösúlyt, hogy a hiányzó erőt a gyakori hullás, a folytonos tevékenység pótolja — a „saepe cadendo“ utmutatás szerint.

A fölrati vita mutatja, hogy ez engedékenységekben nem igen volt köszönet, s hogy a „török-szakad“ politikának százszor inkább örültek volna a főrendek, mint az ily fajta önmegtágadás és lemondásnak, de valószínű, hogy a közügy sokat nyer s másként és békésebben alakul, ha titkos eselszövény és nyílt méltatlanságok az alvó oroszánt föl nem rázzák, s Kossuthot az önmérséklet és államférfiúi fejlődés üdvös irányából ki nem zökkentik vala.

A fölrati fiasko jó lecke volt a konservatívoknak s tetemesen

elősegítette a szőnyegre hozott reformkérdések gyors és kielégítő lebonyolítását.

Miután a háziadót 29 megye (18 ellen), az országos pénztárt 42 megye (6 ellen) elfogadta, s az urbériség örökös megváltása *Lónyay* Gábor (ellenzéki), az ösiség eltörlése meg *Somssich* (konservatív) indítványa szerént nyert többséget az alsótáblán, elvben a főrendek is hozzájárultak a különben is csak halasztható, de többé meg nem gátolható reformokhoz. A haragos kezdet dissonans hangjai lassanként harmonikus accordokba kezdenek hát összefolyini, s ha Széchenyi és társai az adminisztratori kérdést országos jellemétől meg nem fosztják s személyes ügyvé nem degradálják, az én egyéni nézetem szerint a háború vagy épen nem, vagy jóval később tört volna ki, s oly kiegyenlíthetlen arányokat is aligha ölt vala, hogy e korszak legfő szereplőit egymás mellett még a historia lapjain sem lehet osztályozás s tulbecsülő részrehajlás vagy sértő és devalváló igazságtalanság veszélye nélkül emlegetni.

Igaz, hogy a kiindulási pont mindkét oldalon végtelen vala.

Kossuth Apponyit minden áron lejárni és lehetetlenné tenni, Széchenyi és a konservatívok a kancellárt minden áron megmenteni s állásában föntartani igyekeztek, de míg Kossuth nyílt sisakkal küzdött s támadásának kizárólagos czéltáblája a törvénytaposó és alkotmánysejtő hatolom volt, Széchenyi titkos konferenciákon fonta a mesterséges hálót, s akik az ellenzék tömegéből e kényes kérdésben hozzászegődtek — Kossuth népszerűségének irigylése, nem elvi meg hasonlítás által ösztönöztettek ily fonák és gyáva eljárásra.

Kossuth távolról sem sejté a veszélyt, mely az adminisztratori rendszerben nemcsak a hazát, de személyét és jövőjét is fenyegeté. Nem esoda hát, hogy leszavaztatván a felr. 5-ki kerületi ülésben, és pedig (*Lónyay* Menyhért vezérlete alatt) saját elvtársai egy csekély töredékének átpártolása s az eddig közönsnek vallott ellenséggel való czimboráskodása folytán szavaztatván le — kitört belőle ismét a régi szenvedély, s mint vészharang kongása röpült reszkető ajkairól a győztesek felé a rettentő hadüzenet: „E szavazat következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet . . . legyen tehát harez . . . és lesz harez az utolsó perczig.“ . . .

Tehát harez, harez az utolsó pillanatig! ez volt most már Kossuth jelszava, s higgadsága, mit utóbbi időben tanusított, egészen elhagyta.

Febr. 10-én a szabadelvű párt kitünőbb tagjaival oly felirati javaslatot állapított meg, melyben a febr. 5-ki szavazás daczára, az ellenzék álláspontja mereven fentartatott. Ezen felirat ellen a konservatívok, egy a nagyobb erő által elnyomott kis sereg a kétségbeesésével harezoltak; ismételve figyelmeztették a házat, hogy a többség az abban felhozott nézetek ellen már nyilatkozott; Kossuth nem tágitott: „Meg sem merem jósolni — menydörgé ellenök, minő következményei lehetnek a mostani rendszerhez való makacs ragaszkodásnak, midőn egész Európa forr, egy rendszerhez, melyet az ellenzék az ország közvéleményével kezet fogva, gyűlöletesnek és veszedelmesnek

nyilvánított, melyet a legroszabb esetben is nem tűnni szilárd elhatározásunk. — Merész szónoklata az ingadozókat magával ragadta; s az ellenzék 13 szótöbbséggel győzött. Ez meglepő volt, de meglepőbb az, hogy a felsőház, — mely eddig az alsóházi ellenzéknek makacsul ellenszegült — a feliratot szintén elfogadta. A rejtvenyt az elfogadás ideje oldja meg; az elfogadás a felsőházban 1848. évi febr. 29-én történt. A párisi februári forradalom még ekkor Pozsonyban nem volt tudva; de a Bécseseli folytonos összeköttetésben álló konservatívok tudták, hogy ott néhány nap óta aggály uralg, s hogy Metternich, az Olaszországból érkező hírek által nyugtalanítva (Lombardia már febr. 22-én ostromállapotba helyeztetett), a Szajna felől is fekete felhőket lát közeledni. Jobbnak vélték hát összébb vonni a vitorlát, s szép esőndesen a hajó farkába húzódni, mint istenkísértő dacczal oly ponton várni be a zivatart kitörését, a homnan egy hullám vagy egy szélrohama, mint dióhéjat elkapni vagy a tengerbe taszítani.

Hogy okosan cselekvének: már a legközelebbi perczek igazolták.

Február végén borzasztó orkán kerekedett, s ámbár a bécsi kormány eltiltotta úgy az osztrák, mint a magyar lapokat az izgató külföldi események közlésétől, Bécsbe, Pozsonyba, Pestre és mindenüvé elhallatszottak a villámcsattanások, melyek a francia trónt fölfordították, a német fejedelmeket megingaták s miknek csakhamar élénk visszhanggal felelt Milano, Prága, Bécs, Pozsony, Pest s a Habsburg-dynastia valamennyi elnyomott tartománya és népe.

Márczius 3-án Kossuth is felszólítja a Rendeket: „emeljük politikájukat a körülmények színvonalára s meritsenek erőt nagy körülményekhez illő nagyszerű elhatározásokra.“

Látva aztán, hogy némelyek ámuló, mások kíváncsi, ismét mások aggódo és rosztat sejtő pillantással bővebb magyarázatot és részletes indítványt várnak tőle, fölrati javaslatot terjesztett elő, melynek főbb pontjai így hangzottak:

„Főlséges stb. A legujabb időben kifejlett események elmulaszthatlan köteletségül teszik figyelmünket azokra fordítani, miket Főlséged uralkodó háza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti köteleességünk megkíván. Előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest ki nem fejthettük. . . Alkotmányos életünk valódi képviselői irányban igényel fejlődést. . . Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakítást kíván. . . A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségének számbavételét és felelős kezelés alá vételét tovább nem halaszthatjuk. . . Sokban e kérdések közül az örökös tartományok-kali érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, örömeit nyújtunk segédkezet. De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbizva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifejtése;

s ezért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős minisztériummá átalakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekintjük. Ezeket, Főlségeddel egyetértve, ez országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott, komoly szándékunk. . . Főlséged az elkövetkezendő balesemények legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, tartományainak legerősebb forrasztékát, főlséges trónjának s az uralkodóháznak legrendíthetlenebb támaszát abban találndja fel, ha fejedelmi székét alkotmányos institutiókkal környezendi.“ Végre „ő Főlsége által a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket indítványoz az országgyűlésre utasíttatni, kik a kellő felvilágosításokat megadva, a főnforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel mozdtassák elő, miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarabb Főlséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek.“

Három hét előtt, ha meg nem kövezik, de bizonyára örülnek nyilvánítják a maradópártiak a férfit, ki ilyesmit komolyan indítványozott volna. . . Most meglapultak s egy kukkal sem elleneztek, hogy a rozzant hajlékot fejökre gyújtó merész fölrati a másnapi országos ülésben egyértelműleg elfogadtassék, ily módon tehát az ő firmájok alatt is menjen át a felsőházhoz, s onnan a kormány szék-helyére. . .

Ellankadna tollunk s kifogynánk a térből, ha színezni akarnók vagy egyenként előadni az eseményeket, a mik aztán következtek s képzeltet játéknak, nem kézzelfogható valóságnak tetszenek még ma is, jóllehet zománczukat vér, fényüket köny, varázscukát másféltized szenvedései és nyomorusága elhomályosíták az élő nemzedék előtt, s tisztára mosni s régi szépségökbe visszaállítani egy jobb jövő kötelessége és méltó munkája lesz. . .

Márczius 13-án Bécsben is kiütött a forradalom. . . Megbukott Apponyi, meg a nála is reactionariusabb Jósika Samu, meg az ő és elvtársaik mindenható protectora: Metternich herczeg, s mialatt e „nagy ember“ parasztnak öltözve szökött világgá az általa tönkretett birodalomból, a magyar ellenzék fejét, Batthyány Lajost felelős magyar minisztérium alakításával bizta meg a király. . .

Örjögő lelkesedés vett erőt a magyar népen. . . Lángbetűk tánczoltak a légben, ragyogtak az égen, uszáltak a vizeken, érttek minden arczon. . . s a ki értette e csodálatos irást, mindazt olvasta ki belőle, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz“, s hogy a szózat alternatívájára: „Egy ezredéves szenvedés kér éltet vagy halált!“ Isten ígér most e betűkben a magyar nemzetnek éltet, örökké tartó, solha el nem muló, boldog és dicső életet.

— Hová sietsz? — kérdé márczius 14-én Eötvös Józseftől egy bizalmas barátja Pesten.

— Megyek, indulok tüstént Pozsonyba, — felelt tréfásan a komoly Eötvös, — hogy mint miniszter térjek onnan vissza. . .

E pár szóban egy egész korszak jelleme nyilatkozik.

Tegnap még Apponyi és Metternich, ma Batthyány és Eötvös. S holnap? . . .

Eh! a holnapra senki sem gondolt.

Vagy igen... Volt egy, a ki gondolt s ép azért nem tudott örülni a manak... s ez egyet — Széchenyi Istvánnak hívták. . .

Azalatt, hogy palotája körül lázasan tombolt a siker öröme, s ablakainak üvegtáblái megrezzentek a gyönyörített pozsonyi népnek és ifjuságnak „Eljen Kossuth!” kiáltásaitól, ő maga azon tűnődött, ki lehetne a Messiás, a ki a napi események zajló hullámainak játék-labdájává lett államhajóról megállíthatná a vihart, s midőn egy lát-hatlan szellem azt sugta fülébe, hogy — Deák! kigyult areczsal siet-tett ellenzéki körökben is számos tisztelői és barátaihoz s kivitte, hogy Wenkheim Béla és Tolnay Károly még aznap elutaztak Pozsony-ból, a diéta legtekintélyeseb tagjaitól aláírt ily fölhívást vivén maguk-kal Kehidára:

„Kedves barátunk! Bécsben az alkotmányért polgárok vére folyt. Metternich absolutistikus irányu kormánya megbukott. Appo-nyi leköszönt. Ily roppant fontosságú körülmények közt alkotmá-nyunkat és a trónt a nép fölkarolása által szilárdítani elhatározott komoly szándékunk. Szükségünk van azért rád, s bizton várjuk minél előbbi jelenlétedet. Pozsonyban, 1848. márcz. 14. Hived.” (Számos alsó és felsőházi tag.)

Csodálatos véletlen, ha nem a magyarok istenének egyenes keze-műve volt, hogy ugyanakkor Zalamegyében is hasonló czélból kortes-kedtek Deák tisztelői, s a Zalaegerszegen márczius 16-án tartott közgyűlés (reggeli 11 órakor) azon egyhangulag hozott ünnepélyes végzéssel osztolt szét, miszerint Deák Ferencz a követség elfogadására hivatalosan megkerendő.

Gyűlés után nagyszámu küldöttség indult Kehidára. A lelkesed-és általános volt; magával ragadta a megye keresztyén és *izraelita* lakosait, kik hasonlóképen számosan készültek a hív. küldöttséghez csatlakozni.

Az ünnepélyes beszédtartásra már előbb a megye másodalispán-ját kérték föl; ki annyira örvendett e kitüntető megbízásnak, hogy a megelőző egész éjen át nem aludt, hanem beszéde megírásával fog-lalkozott. A gyűlés napján is bezárkózott szobájában s még ebédre sem jött ki, a tartandó beszéddel bibelődve.

Hiusága, büszkesége, reménye, ugyszólván egész valója e beszédben központosult. Nem csodálható tehát, hogy alig várta a perczet, midőn a nagy hazafi előtt elmondhatja.

Azonban a nagy férfit *szerénysége* tiltá, hogy a készülöben lévő megtiszteltetést, bármi csekély volt is az érdemeihez képest, Kehidán bevarja.

Értesülvén Horváth János kamarás által, miben föl a megyei pártvezérek feje s meggyőződve lévén, hogy Zalamegye ren-dei el nem ejtik a tervet, már 16-án öt órakor Zala-Egerszegre érkezett.

„Bejött Deák!” kiáltának mindenütt, s néhány percz mulva megteltek szobái tisztelőivel.

Megjelentek tisztelkedni a városi tanács s az izraeliták előbbkelői.

Hat óra után megérkezett a megye másodalispánja is, s azon-nal Deákhoz sietvén, megbízásának eleget akart tenni.

Azonban Deák nem hagyta őt szóhoz jutni s a következő kedé-lyes szavakkal előzte meg:

„Ne csináljatok belőle formalitást, tudom, mit akartok. S ámbár ronesolt egészségem miatt tán nem fogom győzni a munkát, mind-azonáltal ne vádoljon engem arról senki, hogy a haza hasznára nem tettem, a mit tehettem. Elmegyek” . . .

Az alispáni ékes beszéd kárba veszett tehát, de a megye haza-fias óhaja teljesedett.

Negyednapra vagyis márczius 20-án már Pozsonyban volt Deák. Épen jókor érkezett, hogy a helyzet nagyszerűségét és veszé-lyeit, fényt és boruját, reményeit és túlzásait egy órában, egy keret-ben szemlélhesse.

A székesegyházban ugyanis trombita és dobszótól kísérve, sok ezer ajk ajtatos és lelkes „Te Deum” éneke harsogott; a várhegy tövében meg részeg csöcselérek rekedt torka orditozott, hogy „Le a zsidókkal! Halál a zsidókra!” s erőszakos fosztogatás és féktelen kicsapongás moeskolta be a szabadságot, melyért a templomban isten diéséretét zengék. . .

De nemcsak a mit látott, az is, a mit hallott, meggyőzhette Deákot, hogy égető szükség van az ő bölcseségére, s hogy meg nem jelenésének az ország vallaná kárát.

Épen előtte való nap járt Pozsonyban egy pesti küldöttség, a márcz. 15-ki páratlan tüntetés leírását s a mozgalom főtényezőitől fogalmazott tizenkét reformpontot közölvén a Rendekkel, s ámbár Kossuth kereken kijelenté, hogy „Pest az ország szíve, de nem maga az ország, s így az országgyűlésre semmifele tüntetéssel és pontoza-tokkal nem gyakorolhat nyomást”, a diéta félelmét, nem erélyét és önbizalmát jelzé, hogy gr. Keglevich Gábor vezérlete alatt országos küldöttség * viszonzta a látogatást s az „ország rendjei” a kedélyek megnyugtatósa végett hivatalos fölvilágosításokkal kedveskedtek a helyzetről és szándékaikról a fővárosi polgárságnak.

Széchenyinek és Batthyánynak nagy kő esett le szívéből a hirre, hogy Deák Ferencz megjött; még arra sem engedtek időt, hogy kipihenje magát, hanem közbefogták, s mint valami delinquentst, szoros őrizet alatt magukkal cipelték tanácskozni.

Deák Ferencz a helyzet kulcsát e pár szóba foglalta össze: Meg kell alakítani mielőbb a kormányt, a mely, és megteremteni gyorsan a törvényeket, a mikkel az kormányozzon. . . Föl- és lefelé testet öltetni az elv, tartósságot a vívmányok csak ugy fognak, ha e kettőnek a viszonyokhoz illő formáját a diéta megtalálja, a közvélemény pedig támogatni és respectálni fogja.

Hogyan fogadták meg a tanácsot azok, a kiket illetett? elég

* E küldöttségben Zalamegye követe, Csuzy Pál is résztvett, s mivel e derék férfi Deák javára lemondott, ily minőségben (márczius 20-án elfoglalván Pozsonyban helyét Deák) ez volt utolsó szereplése.

rámutatnunk az eredményre, de azt, hogy Deák tapintata és bölcsesége itt is üdvösen érvényesült, nem szabad elhallgatnunk.

Batthyánynak az ellenzék minden árnyalatára, sőt némiképp a konservatívokra is tekintettel kellett lenni, s ámbár egy márczius 17-iki falragasz Pesten (Széchenyi kivételével) mindazokat jelölte ki a „közvélemény nevében“ miniszterekül, a kiket Batthyány maga is kiszemelt és részben már megkínált tárczával, — a kormányalakító konferenciákban oly éles s egyeseknél leplezetlenül személyes ellentétek merültek föl, mik közös programmot, benső egységet és solidaritás működést még ideiglenesen sem engedtek létrejönni.

Különösen Széchenyi és Kossuth keményen összezerrentek a fogós kérdésen: lehet-e és miként lehet a régi megyét az új kormányformával, a felelős miniszteri rendszerrel összhangzatba hozni? Kossuth esküvel bizonyította, hogy „a mely pereczben az országnak municipalis szabadsága nem lesz, ő megszűnik annak polgára lenni“; Széchenyi pedig agyremnek nevezte koordinált állásu megyéktől engedelmisséget s pontos végrehajtást remélni, s mivel mindketten készebbeknek nyilatkoztak a tárczáról, mint álláspontjukról lemondani, végre is Deák csinált békét, úgy szerkesztvén az idevágó törvényjavaslatot, * hogy annak széles hüvelyében a két éles kard: megye és miniszterium boldogabb és esendősebb időig úgy a hogy megférhesen egymás mellett.

Átesvén így a nehezén, a márczius 23-ki kerületi ülésben Batthyány a következő névsorban mutatta be a leendő kabinetet: *Szemere* Bertalan ** belügy; *Kossuth* Lajos pénzügy; *Széchenyi* István közlekedés; *Eötvös* József vallás és közoktatás; *Klauzál* Gábor földmívelés, ipar és kereskedelem; *Eszterházy* Pál Ausztriávali viszonyok; *Mészáros* Lázár hadügy; *Deák* Ferencz igazságügy; s mintán sem a nádor, sem a Rendek nem leltek kivetni valót e diszes, bár nem egyöntetű

* Deák Ferencz különben már ekkor tudta és mondta, a mit belátni sokan még most sem képesek, hogy: megyei bíróság és felelős miniszterium két összeférhetlen eszme s vagy a municipium vagy a felelősség, de egy okvetlen föl kell hogy áldoztassék.

** Szemere Bertalan csak Kossuth Lajosnak köszönhető, hogy fölvetetett a kabinetbe. Meg is hálálta utóbb. Forradalom után tömérdek cikket és könyvet írt, mikben költött adatokkal s teljes hiteli tények cynikus elferdítésével a leggyűlöletesebb és legsötétebb színben tünteti fel Kossuthot. Szerenese, hogy Szemerénél nincs becke, sem súlya a szónak akkor sem, ha diésér, akkor sem, ha gyaláz. 1846-ban borsodi tiszteletől diszkardot kapván emléktül, köszönő beszédnek egyik passzusában háláját és örömét nyilvánítja, hogy a honi jeles művészeti kardon a drága laza czimerének árnyékában Kőlcsey és Deák képei tündöklének elébe; amaz mestere lévén, ki mint prófétai szellem, túlvilági szózáttal állott az 1836. diéta nagy részben törpe emberei közt; emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a böles törvényhozónak nevével tiszteltetik meg. E két férfiú szerénce az eget és földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok között olvasott, emez a földi élet szövészékén dolgozza ki stb., hanem azért a kabinetben nem Deákkal, kit csodált, hanem Kossuthal, kit titkon lenézett, szavazott Szemere, s „a böles törvényhozónak“ csak a számkivetésben gyűjt ismét tömjént; ekkor sem annyira tisztelete jeléül, mint azon kiesinyes számitásból, hogy Deák áradozó diésőitése a Kossuthra szórt gyalázó cizmeket annál kirívóbbakká tegye.

névsorban, a párluzamosan készült törvényekkel, változatlanul lett az fölterjesztve királyi szentesítés alá.

Megjegyzem itt, hogy a 48-ki törvények egy anya méhéből születtek az első felelős magyar miniszteriummal, melynek jó és balsorsában a bölesötöl a sirig hiven osztakoztak.

A magyar országgyűlésnek, mely 1848-ig egyedül a kiváltságos osztály képviselőiből s tagjaiból állott, folytonos gyakorlat által szentesített eljárása a törvényjavaslatok elkészítésében és megállapításában a következő volt:

Minden indítvány a kerületi ülésben vétetett föl. Ez ülés csak a rendi tábla tagjaiból állott, saját elnökei alatt. A miben ott megállapodtak, az vitetett országos ülésbe, melyen a fejedelem által kinevezett főbb hivatalnok, a királyi személynek elnökölt, s a miben ott megállapodás történt, az küldetett át a főrendekhez, kiknél a nádor elnökölt; s ha a főrendek is megegyeztek benne, akkor terjesztett föl, mint országgyűlési határozat, ő felségéhez, kitől függött azt elfogadni vagy visszavetni.

Igy történt ez az 1848. évi törvények alkotásánál is.

1848. márczius 3-án Pestmegye követte a kerületi ülésben indítványozott ő felségéhez egy feliratot, melyben elsoroltatnak s elvben határozottan kimondatnak mindazon reformok, melyeket az ország rendi mulhatatlan szükségességeknek láttak; névszerint: a köztelherviselés, az urbéri viszonyok kármentesítés melletti megszüntetése, a katonai élelmezés és szállásolás terheinek megkönnyebbitése, a királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezése, a népek a politikai jogokban részesítése, a földmívelés, műipar és kereskedelem fölvirágzására szükséges intézkedések megállapítása, a honvédelmi rendszernek gyökeres átalakítása, a magyar közállomány jövedelmeinek és szükségjeinek számbavétele és felelős kezelés alá helyezése, a testületi kormány-rendszernek magyar felelős miniszteriummá átalakítása, mint minden szükséges reformok alapföltétele s biztosítója. Ez a felirat a kerületi ülésben elkészítettvén, márczius 4-én országos ülésben vétetett föl, hol a királyi személynek elnöke alatt el is fogadtatott. Ez ülésben valószínűleg tele voltak a karzatok és a terem azon része, mely korlátokkal volt a tanácskozó teremről elválasztva: de semmi erőszak nem történt, mi a tanácskozást gátolva volna, se akkor, se utóbb az országgyűlés végeig — pedig az még öt hétig tartott — senki szót és panaszt nem emelt az erőszak ellen, se az országos rendek előtt, se az országgyűlés elnöksége előtt, se a fejedelem és a fejedelem hatalom kezelői előtt, pedig mindezeknek elég erejük lett volna a tanácskozási biztosságot, ha megzavartatik vala, helyreállítani, miután a rendes katonaság s az egész polgárság rendelkezésre állott. Az országos ülésben elfogadott felirási javaslat azonnal átküldetett a főrendekhez, a kik azonban a tárgyat nem vették tüstént nyilvános tanácskozás alá, mert a főrendi tábla rendes elnöke, a nádor, Bécsbe utazott volt. Csak tíz nap múlva, márczius 14-én, lön a felirási javaslat a főrendeknél fölvéve, és pedig a nádor elnöke alatt. Aközben lefolyt tíz nap alatt a főrendek magok között zárt tanácskozásokat tartottak, azokban történt a közös megállapodás, s a 10 nap múlva tartott nyilvános ülésben ellemondás nélkül lön a rendek felirata elfogadva. A főrendek által ekkép elfogadtatván a felirási javaslat, a felirat elkészült, s 72 tagból álló fényes küldöttség által, — melyhez a főrendek a nádoron kívül 13, s a rendek 58 tagot neveztek, s a melynek tagjai közt legfőbb világi és papi méltóságok s számos királyi tisztviselők voltak, — felküldetett Bécsbe, ő Felségéhez.

A felirat mellett nem voltak törvényjavaslatok, de a törvények főelvei ki valának mondva, s a részletes megállapítás a feliratnak ő Felsége általi elfogadásától lön felfüggesztve. A küldöttség megjelent ő Felségénél Bécsben, a császári palotában, a nádor vezérlete alatt, márczius 16-án, s az országgyűlés feliratát hódoló tisztelettel benyújtotta. Ő Felsége a feliratot kegyesen fogadta s a legkegyelmesebben kinyilatkoztatta, hogy egy független magyar miniszterium megalkotásával s alkalmas egyének előterjesztésével nádor ő felségét bízta meg, s az országgyűlést oda utasította, hogy a szükséges törvényjavaslatokat, a felirathoz

érintett egyéb tárgyakról is, készítsék el s terjeszszék ő Felsége elé; minek folytán gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek azonnal ki is neveztetett.

Miután ő Felsége márczius 16-án az ország feliratát elfogadta, a karok és rendek az ő Felsége által is helyben hagyott elvek alapján, szokott mód szerint elsőben kerületi, aztán országos ülésekben kidolgozták az egyes törvényjavaslatokat; tanácskoztak azoknak minden egyes kitételei fölött; több követ módosításokat indítványozott, s azokat a többség vagy elfogadta vagy félrevetette. S midőn így rendes tanácskozás folytán a törvényjavaslat megállapítatott, a főrendi táblához lón átküldve, hol ismét szokott módon folytak a tanácskozások; hozzá szóltak a főrendi tábla tagjai, tettek ők is módosításokat és több tárgyra nézve a két tábla között izenetek váltattak. Végre a két tábla közös megállapodása folytán a törvényjavaslatok nem együtt, nem egy felirat mellett, hanem külön, egyenként fölterjesztettek ő Felségéhez. A mint mindezeket az országgyűlési iratok és hiteles naplók bizonyítják.

Ő Felsége a fölterjesztett törvényjavaslatokat egyenként fontolóra vette s nem a magyar minisztériummal, mely, a törvények még nem lévén szentesítve, tetteleg életbe nem lépett, hanem saját udvari kancelláriájával, saját rokonával, az ország nádorával, továbbá Magyarország főbb hivatalnokaival, mint például az országbíróval, tanácskozva, adta ki a törvényjavaslatokra magyar királyi udvari kancelláriájának ellenjegyzése mellett, épen úgy, mint máskor is szokásban volt. kegyelmes királyi válaszait. E legfőbb királyi válaszok is nem egyszerre, hanem egyenként adtak ki, sőt némely tárgyra nézve ő felsége méltóztatott első válaszában észrevételeket is tenni. Ez észrevételeket az ország rendei nem vélvén elfogadhatóknak, folytak az országgyűlési egyezkedések (tractatus dietales) a nemzet és a fejedelem között, mint a magyar közjog szerint folytonosan szokásban volt. S az ország nádora, mint törvényeink szerint a fejedelem és nemzet közt közbenjáró, maga mellé vevén a már kinevezett miniszterelnököket és hármat azon egyének közül, kik magyar minisztereknek voltak kijelölve, fölment ő felségéhez, hogy ő Felségét a királyi válaszban tett észrevételekre nézve hódoló tisztelettel fölvilágosítsa. Ő Felsége saját testvérét, Ferencz Károly csász. kir. főherczeg ő fenségét és nagybátyját, Lajos csász. királyi főherczeg ő fenségét bízta meg a maga részéről, és ezen csász. kir. főherczegek s a nádor ő fensége meghívotván gróf Batthyány Lajost s a három kijelölt magyar minisztert és a magyar kir. udvari kancelláriának két tagját, ő csász. királyi Felsége nevében tanácsot tartottak, melyben az 1848-ki törvények pontról-pontra fölvetettek, megvitattattak. a kiandó legkegyelmesebb királyi válaszok fogalmazva lettek, s egyenként az országgyűléshez leküldettek.

Néhány nap múlva, ápril 10-én (mert a szentesítést ő Felsége ápril 11-kére tűzte ki) ő csász. királyi Felsége Bécsből, senki és semmi által nem kényszerítve, mi annyi is senkinek se szándokában, se hatalmában nem volt, önként és szabad akaratból fényes kísérettel Pozsonyba érkezett s másnap a fölterjesztett és ő Felsége által is elfogadott törvényeket szokott módra, a legnagyobb ünnepélyességgel szentesítette.

Igy lettek alkotva az 1848-ik évi törvények; ez volt lefolyása az egészek. hiven és hiteles források után előadva.

A 48-ki alkotmány ezen keresztlevelet Deák Ferencz állította ki, * szentírás tehát minden betű, a mi abban foglaltatik. Néhány pontját azonban nem árt tán itt körülményesebben is kifejteni.

Az osztrák politikának mindig alapelve volt: megkeseríteni a magyar ember életét, elrabolni keresményét, korlátozni szabadságát s ha kényeret kér: követ adni, ha halat vár, kigyót vetni neki. . .

Apponyi és Metternich bukása nem ölhette ki a szellemet, mely három száz év alatt kiirthatatlanul befészkelte magát az uralkodó család és körök gyakorlatába és tradícióiba, s bár Apponyi becsületére való hazafisággal kinyilatkoztatá egy magyar lapban, hogy őszintén,

* Adalék a magyar közjoghoz. Irta Deák Ferencz. 8. és köv. 1.

sőt enthusiasmmal üdvözli nemzetének újjászületését, régi patronusai és barátai a forradalmi zivatarok között sem téveszték szem elől az ősi nyomokat s makacsul folytatták a régi politikát.

A miniszteri névsor, s a felelős kormány hatáskörét megállapító törvényezikkek márcz. 23-án küldettek föl Bécsbe. Másnap Batthiányi és Deák szintén fölrandultak, élvén a gyanupörrel, hogy szükség lesz ott rájuk.

Valóban úgy volt. — „A régi burocracia maradványa“ s a kir. család egy része utóbbi napokban összeszűrték a levelet, s nemcsak a gyöngye, ingadozó és gyermekes Ferdinandnak beszéltek tele koronás fejét, de a nádort is kintpadra vonták négy szemközt, s mint afféle politikai eretneket: kir. főlg létere magyar érzésekkel dicsekvő s magyar körökben népszerű, veszedelmes embert addig fagatták és gyötörték, hogy emlékiratot csikartak ki tőle, melyben az újításokat kárhóztatja, fegyveres interventiot javasol s végül Batthiányit és Deákot oly férfiak gyanánt jelöli ki, kiktől a legrosszabb esetben „ügyes alku által még lehetne valamit nyerni“.

Lajos főlg elnöklete alatt márcz. 25-én összeült az inquisitio, mely Magyarország megmentését — nem ugyan az örök üdvösség, hanem az örök osztrák főnhatalóság számára — vette munkába és cselba. Magyar mágánás, Jósika Samu sürgette ott a forradalom elnyomását, a pozsonyi diéta fölосztatását, Jellasi horvát bámná nevezetetését s még egy csomó olyatén intézkedést, miknek szennyét a Jósika Samu névről a századok választóvize sem fogja lemoshatni. S a gyülekezet rámondá az Ament.

Batthiányi és Deák Ferencz rémulve tapasztalák, mennyire más világ van az udvarnál, mint ők találhatni vélték, s ami tőlök függött, mindent elkövettek, hogy az ellenséges határozatok papíron s az amugyis fölízgatott magyar közvélemény előtt titokban maradjanak.

„Pénteken (márcz. 24.) fölmentem Batthiányi Lajossal, — írja Deák 1848. márcz. 28-án sógorának, — Pozsonyból Bécsbe, eszközölni a felelősség körének meghatározásáról szóló törvény felsőbb helybenhagyását s onnan csak ma délben jöttünk vissza. Sokat futkostunk, kértünk, okoskodtunk, fenyegetődtünk a főherczegeknél, — sikere fáradozásainknak nem volt ugyan tökéletes, de mégis reményt nyújt s a holnap érkezendő válaszból lehet, úgy hiszem valamit jót csinálni.

Az ország állapotja nyugtalanító; ott fenn nem tudják megszokni a dolgok új rendét s minden dolog több nehezségre talál, mint e pillanatban tanácsos. — Pesten pedig minden órán tarthatni valamely indulatos, meg nem fontolt, s a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől. E pillanatban senki nem képes a legközelebbi jövődőt még csak sejteni is. . . Oroszok nyomnak-e el bennünket, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia: azt csak Isten tudja. . . Minden pillanatunk bizonytalan.

Közzöld e sorokat Horvát Mukival is. Néki nem írhatok, mert amnyi a dolgom, hogy alig bírom; pedig egészségem is ros. Meddig leszünk itt, kiszámítani sem lehet; azt sem, ha végzünk-e, vagy elker-

getnek bennünket a körülmények. — Európában, úgy látszik, minden rend közel a felbomláshoz“...

A kir. választ, melyből Deák „valami jót csinálhatni“ reménykedett, márcz. 29-én hozta Pozsonyba a nádor. A Zsedényi udv. tanácsos által aláírt okmány mindent visszavont, amit a bécsi kormány márcz. 17-én megadott, illetőleg ígért, csak a miniszteri czimeket hagyta meg kegyelmesen — a régi helytartótanács jog és hatáskörével fölruházva.

Az egész ország fölzudult e merényletre. Pesten és Pozsonyban nyilvánosan megégették a leiratot, az alsótábla pedig magáévá tette Kossuth merész nyilatkozatát: „E leirat lázasztó guny és könnyelmű játéku a trónnal.“

A márcz. 30-ki kerületi ülés után a megszeppent nádor, s a Mohamet koporsójaként légben függő miniszterium egyrésze Bécsbe sietett, s miután István főhg állását kötötte a Rendek kívánatainak teljesüléséhez, *Deák, Széchenyi és Eötvös* pedig megragadó ékesszólással festék a magyar nemzet dynasztikus érzelmeit, sikerült rábírni az illetékes köröket s különösen az ellenforradalom élére állott Ferencz Károly főhget, a praesumtiv trónörökös Ferencz József atyját, hogy egy újabb kir. leirat mindenbe beleegyezett, amit a tegnapi megtagadott.

A diétán másnap fölolvastatván ez örvendetes okirat, úgy a király mint a közvetítők viharos éljenekkel lettek jutalmazva; a kellemetlen incidenst azonban teljesen feledtetni, még a kitörő lelkesedés sem tudta.

A pozsonyi ifjuság márcz. 30-án erőszakosan fölkatatott néhány házat, ahol Zsedényit tartózkodni s kézrekeríthetni vélte, s Zsedényi erre (a „Pesti Hírlap“ apr. 3-ki számában) kijelenté, hogy „azon válaszokat, mint tanácsa eredményét nem tekintheti“ de aláírta, mert „a főnálló törvényeket nem sértették“. Az apr. 7-ki kerületi ülésben Madarász, Beöthy, Balogh mégis azt követelték, hogy ellene, mint a király hűtlen tanácsosa ellen közkereset indíttassék s noha Deák F. böles intése: „vigyázzanak, nehogy inconsequentiaiba essenek, miután előbb minden politikai bűnös számára amnestiát kértek“ — elsimitá a dolgot, az utolsó (ápril 11-ki) ker. ülésben ismét előfordult a kényes ügy, s az inopportun kifakadásoknak csak Deák ünnepélyes bizonyossága vethetett véget, hogy: „Zsedényi mindenkor de kívált az utóbbi napokban hiven és buzgón munkált az átalakítás ügyében, s ha tőle függött volna, már előbb is mindent elkövetett volna a haza javára.“*

* Zsedényi, ki már az 1843-diki országgyűlésen oly szépen nyilatkozott Deákról, most még inkább tisztelte, s utóbb politikai vezérletének is aláveté magát. A köztök kifejezett kedélyes viszonyt a következő adoma tanúsítja: Mikor Deák a Nedeczky villában nyaralt. Zsedényi megakarta őt látogatni, s mert hallá, hogy az öreg ur körül szép leányok forgolódnak, fölvette harminczéves frakkját. „Meny nyire örvendek, hogy egy régi ismerőst láthatok“, fogadá őt Deák. „Bizony mi már rég ismerjük egymást“, szolt megindultan Zsedényi. „No, tudod, a frakkodat értettem“, tréfálkozott az öreg ur, jóízű mosolyá deválva az ünnepélyességet, amit Zsedényi e visítenek a nála szokatlan „kicsipéssel“ adni remélt.

De nemcsak ezen kérdésben, a rohamosan készülő törvényczikkek tárgyalása alatt is minden befolyását az ellentétek kiegyeztetésére fordította Deák. „A miniszteriumról szóló kézirattal minden megadatott, amit papiron adni lehet“, mondogatá többször, s hogy szavára hallgattak a Rendek, különösen a Széchenyi közlekedési terveinek meghányása alkalmával tünt ki, midőn a már-már elbukó ügyet Deák remek szónoklata mentette meg, elosztatván a szűkmarkuak és rövidlátók kicsinyes aggályait s megczáfolván a tudatlanság és helyi érdekek alaptalan kifogásait.

Április 10-én a király és királyné, Ferencz Károly és Ferencz József főhgekkel Pozsonyba érkezvén, nagyszerű ünnepélyek hosszú sora pecsételte meg a nemzeti átalakulás s a trón és nemzet közti új frigykötés korszakalkotó tényét.

V. Ferdinand személyesen kézbesíté a nádornak a megerősített törvényczikkeket, s amit háromszáz éven át elődei vétkeztek, ez egy tettért mind feledni és megbocsátani ajánlkozott a magyar nép...

A dynasztia nálunk ily népszerű, a nemzet oly bizalmas és áldozatkész soha, még Mária Terézia idejében sem volt, mint e rövid néhány óra alatt, s hogy ez továbbra is így maradjon s az órák: napok, hetek, hónapok, esztendők sőt századokká bővüljenek — tisztán a bécsi udvartól függött.

Semmi kétség, hogy a jószívű, de tehetetlen Ferdinand, ki gyermekes örömmel hallgatta a körülötte fölviharzó éljeneket, — saját fejétől meg nem zavarta, sőt öregbítette volna a kölesönös boldogságot, ami egy pillanatnyi álomban trónt és országot rózsalánczokkal fűzött egymáshoz... a hagyományos osztrák politika s a magyar nép zsirján nagyrahízott birodalmi érdekek azonban mást óhajtott, mást forralt gonosz agyában, s míg Pozsonyban ünnepet ült „a kibékülés és szeretet“, Bécsben háborúhoz készült s gyűlölet magvait szórta a szélbe az új rend esküdt ellensége: a reactio!...

A király távozása után a követek is szétoszoltak... A miniszterium Pestre költözött. Deák és Eötvös ápril 13-án, Batthyány és Pozsonyban lévő többi kollegája 14-én érkeztek a fővárosba. A fogadtatás nagyszerűsége s az ápril 15-ki kivilágítás mindent fölülmutat, amit Budapest enemben addig látott... A gyönyörű transzperentek közül egy: Mátyás király és Deák Ferencz koszorus mellkepeit mutatá — előbbi alatt ily aláírással: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!“, — utóbbi alatt: „Született Deák Ferencz, van ismét igazság!“...

„Az ország, ugymond Tóth Lőrincz, soha semmiibe úgy belé nem nyugodott, mint Deák igazságügyminiszterségébe, kinek arany-szavai: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosak“ s „ha igazságot kívánunk felülről, igazságosnak kell lennünk alá felé is“ az 1840-diki országgyűlés óta elevenen éltek az ország emlékezetében. A nép bizalma árkint ömlött felé, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép egész csoportai ostromlák napról-napra. Eljött a márcziusi határozatlan törvények nyomán, a békesi magyar, bánági sváb, árvai tót, mármarosí oláh földmivelő, erős szándékkal megsz-

tozni a földesur tulajdonában, s a törvényhozás szándékán messze tülterjesztetni a márcziusi törvény félreértett jótékonyosságát. Mint atyához járult az igazságügyminiszterhez, kinek mindenki számára volt egy komolyan nyájas szava; mint az egykori görög kegyeletes reménynyel ment Delphibe, úgy tódult Magyarország népe az István-herceg fogadóba, hol Deák szállását tartá, kinek mindenki számára volt bölcs tanácsa. S a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, tulságos követelésekkel tölt földmivelő legtöbb esetben megnyugtatta, helyesh fogalmakra térítve ment el tőle. Özvegyek s árvák szemében gyermeki bízalom sugára égett, midőn hozzá beléptek, s többnyire hálaköny ragyogott, midőn ellagyták, ha talán célzt nem érthettek is alaptalan igényeikkel.

Ép ily megnyugtató, békeltető, türelmet és egyességet sürgető volt magatartása a minisztertanácsban is, hol az elvi és személyes surlódások a bécsi reactio törvénytelen beavatkozásaival, a főhgek és miniszterek által szított alvidéki lázadás veszélyeivel és garázdálkodásaival együtt szaporodtak és fokozódtak.

Teljes világot a fontos kérdésre: mi történt négy fal közt? — csak a minisztertanácsok jegyzőkönyvei fognak akkor amikor deríteni, de annyit már ma is biztosan tudunk, hogy Deák majd minden kérdésben a többséggel szavazott — Kossuth és Szemere ellenében, kik erélyesb rendszabályok s nyílt küzdelem szószólói valának elejétől...

A felelős magyar kormány még jóformán el sem helyezkedett Pesten, s rémlírek özöne ostromolta mindenfelől... Legkihívóbb modorban Jellasics horvát bán viselte magát, irtó háborura izgatván a ráczokat és horvátokat a magyar zsarnokság ellen s fitymáló hangon felelvén Batthyány barátságos levelére, mely őt Pestre, bizalmas értekezletre hívta, hogy — eh ura fakó! semmi köze a magyar miniszteriumhoz, mint „katona és hű alattvaló a dynasztianak a 48-ki törvények által sértett érdekeit védeni tekintvén egyedüli vagy legfő hivatásának“.

Az iskolás gyermek is ösmeri nálunk a gigantikus harczt, melynek a főnebbi szavak szolgáltak bevezetésül, de sokan vannak, kik nem tudják, hogy e küzdelem előzményeiből Deák Ferencz is becsületesen kivette a maga részét s valamivel többet tett a hazáért e vészes időben, mint amit eddigi életírói az ut szeléről kényelmesen fölszedgetni szoktak.

A pesti ünnepélyek zavaró larmája közt megalakítván miniszteriumát, s államtitkáruul *Ghicz* Kálmánt, a codificáló osztály főnökeül meg *Szalay* Lászlót véven maga mellé, mindjárt 16-án életbe léptette az esküdszékeket, s lízas buzgósággal hozzá fogott aztán az urbéri viszonyokat és más nagy horderejű kérdéseket tisztázó azon törvényjavaslatok kidolgozásához, mik később a ház elé is kerültek s csak Windischgrätz közeledése által szorítottattak le a napirendről.

E nehéz munkát, mely csöndes napok s tökéletes lelki nyugalom mellett is megviseli az elmét, — Deák minisztersége utolsó perezéig bámulatos szívóssággal s meg nem ingó resignatioval akkor is folytatta, mikor az események végzetes fejlődése ezer más teendőt

rótt a nyakába, s kedélyhangulata nemcsak megnehezített, de egészségére is visszahatván, határozottan tiltott minden efféle megerőtetést.

„Mikor az országgyűlésről hazajöttünk, — így ír sógorához 1848-ik évi jún. 15-én Pestről, — 480,000 forint volt minden pénze az országnak, ennnyivel pedig egy ekkora országnak kormányát megkezdeni is alig lehet, és még ezenfelül a rendes jövedelemnek is nagyobb részét már felszedte az előbbi kormány. A közjöveldelmek is folyvást esökkennek, adót nem igen fizetnek, a vám jövedelme naponkint alább száll, — kölesönt pedig Európa mostani viszonyai között kapni alig lehet. De legsúlyosabb az, hogy... perfidia vesz körül minden oldalról... segítségre, bizalomra, engedelmességre, kivált a katonai karnál, nem találunk, midenütt azt hirdetik, hogy mi őrztük el a királyt, s a császár nevével, de az ő akaratján kívül izgatnak ellenünk. Itt szláv és német izgatók folyvást ingerlik a népet s nem vagyunk biztosak, ha minden órán nem idéznek-e elő zavargásokat. Hogy állásunk, tekintélyünk, sőt személyünk s életünk veszélyben forog, az nem érdekel most figyelmet; de veszélyben forog az ország is, s könnyen megtörténhetik, hogy egy iszonyuan véres polgári háborúnak küszöbén állunk. Már Ujvidék s Karlovicz táján véres összeütközés is történt a magyar seregek és a fellázadt ráczok között. Hrabovszky Karloviczot granátokkal gyújtotta fel; a koczká el van vetve, a kimenetel Isten kezében...“

Mi teszünk, a mit tehetünk; de fegyver nélkül, pénz nélkül mire mehetünk, s még ezenfelül a minden oldalról szórt szemrehányások, keserőségek, vádak, kárhoztatások, hogy miért nem tettünk többet, s nem teremtetünk fegyvert, pénzt és erőt, — sem anyagi, sem szellemi erőnket nem nevelik, sőt bizalmatlanságot gerjesztenek irántunk és a polgárok egyes osztályai között és még inkább lehetetlenné tesznek minden hatást. Örömet engednénk helyünket, legalább mi ne bánynak, másoknak, ügyesebbeknek erősebbeknek; de minden megbotlásunk még inkább sieteti a közelgő anarchiát s ezt lelkiinkre nem vehetjük, pedig tán nem hibázom, ha azt mondom, hogy magunk között is van egymás iránt, legalább egy iránt bizalmatlanság. — Minden, barátom, pokol e földön. Látni a haza közelgető veszélyét, ott állni a dolgok élén hatalom s tekintély nélkül, nem bízhatni senkibe és semmibe, s érezni azt, hogy életünk, becsületünk hihetőleg siker nélkül lesz koczkáztatva és még sem léphetni le ezen helyről a haza miatt s a legszentebb kötelesség miatt. — ez kínos, iszonyuan kínos érzés. Ily érzelmek között kell a közigazgatás mindennapi, száraz dolgait is végezniük, s ha oly komoly dolog nem volna, nevetségesnek mondhatnánk, midőn igazsági ügyekkel, terekkel s törvényjavaslatokkal foglalkozom; de lelken a hazát fenyegető veszélyek mikénti elhárításának gondjain csüg szakadatlanul.*

... Hidd el, mióta itt vagyunk, ennyi baj, munka és aggodalom között csak egy örömsugár sem vidította fel lelkemet. Egészségem nem más, mint az idegek lázas feszültségének következtése. — kevesebbet szenvedek, mert a test baját lelki aggodalmak, nem magam sorsán, de a lelkiinkre, becsületiinkre bízott hazának sorsa feletti aggodalmak nyomják el; meddig birom ezt — Isten tudja.“

Deák csüggettsége s e melancholikus boru arcán és kedélyén nem kislelkűség, hanem a folyó események természetes s a közeljövönek előrevetett árnya...

Magyarország deli határain már föllobbant a polgárháboru lángja. Karlovicznál összeütközés történt és vér folyt; s a vakmerő Jellasics közel, a gyöngé király pedig távol: Innsbruckban volt, hová

* Szalay Lászlónak, kit a kormány a német parlamenthez követül küldött, pár nappal előbb (jún. 3-án) ugyane tárgyban ezeket írta Deák: Fejezd ki Mittermayernek legszívesebb köszönetemet az érdekes küldeményért. Mekkora lesz a haszon, mit a hazának Frankfurtban tetsz, isten kezében van; de igen nagyra kell lennie, hogy kiegyenlítse a hátrányokat, mik távolléteükből származnak s miknél fogva én a büntető törvényt és büntügyi eljárást a legközelebbi ülésszak alatt elő nem terjeszthetem. Nincs kivüled ember, kire én e munkát rábízhatnám s nines is viszont, ki felvállalni merné.

a nyugtalan bécsi nép petitiói, fölkelései és fenyegetései elől május hó közepén szökött.

A békés érzelmi hazafiak utolsó remény horgonyát az országgyűlés képezte, melyet a nádor kir. helytartó jul. 2-ra hirdetett.

Deák is abba kapaszkodott, szentül hívén, hogy a magyar államhajót a százfelől tomboló vihar daczára is képes lesz az megtartani helyén és meggátolni, hogy a háborgó hullámok kisodorják a sík tengerre, örvények és szirtek s bizonyos elmerülés felé. . .

1848. jul. 5-én virradt föl a nagy nap . . . István főhg, nádor kir. helytartó (a beteg király személyesen meg nem jelenhetvén) mintegy déli 12 óra tájban, a miniszterektől és udvarától körülvéve, ágyudőrej mellett, sorkatonaság és nemzetőrség kettős sorfala közt lépett a terembe, s kikitörő örömszaj s hosszas éljen kiáltások után beülvén az e czelra készült diszes trónba — mindenki által érthető, erős és férfias hangon fölolvastott trónbeszéddel megnyitá az első magyar parlamentet.

Még az nap megalakultak az osztályok is, másnap pedig 284 képviselő megbízó levele rendben találtatván — az ideiglenes korelnök a házat is megalakultnak nyilvánítá.

Deák Ferencz, ki ez országgyűlésre Zalamegye szentgróthi kerületétől kapott mandatumot, az első ülésekben többnyire egy maga képviselte a kormányt, s hogy az ép oly vegyes, mint turbulens elemek tanácskozása illő formában indult, — az ő világos belátásának és szerencsés tapintatának köszönhető.

A parlament fogalmával nálunk nem sok ember s a 415 képviselőnek is csak legkisebb része volt tisztában még ekkor, s miként 61-ből, 48-ból is Deák érdeme gyanánt őrzik a jegyzőkönyvek, hogy a parlamentarismus abc-je kirívó módon megsértve s a magyar képviselőház compromittálva vagy legalább nevetségessé nem lett.

Csak néhány esetet idézünk.

A házszabályok elkészítésére bizottságot kellvén választani, a legtöbb szóznak sorshuzás útján kívánta ezt eszközölni. Deák Ferencz aztán megmagyarázta, hogy ha valamely munka kidolgozására választmányok lesznek kiküldendők, azt soha se bizzák a sorsra. Tisztelet minden egyes tagnak, de nem lehet minden ember mindenre alkalmas. "Vannak speciálítások, például ha valamely codificationális munka jön elő, arra nézve küldöttséget választás, nem pedig sorshuzás által kell alakítani. Ha azt mondja a ház, hogy a kilencz előadó legyen a verificatióval megbízva, az ellen nincs kifogásom, de ha valamely speciálításra akar választmányt, azt válaszszuk s ne bizzuk a sorsra, mert idővel lehetne eset, hogy meg is bánhatnánk. Válaszszunk olyanokat, kik a speciálításokban jártasok. A ház szabályai oly túrgyak, melyekre bizonyos készség, avatottság kell, legalább szükséges, hogy gondolkodott, foglalkodott legyen fölötté s vele, a ki választatik, pedig igen sok érdemes ur van, ki éppen ezen specialitással nem foglalkodott."

A „tisztelet ház” zsebregyűrte a leczkét s köszönet fejében Deákot is beválasztá a bizottságba.

Még csiklandósabb mert elvi háttérrel bíró kérdések merültek föl a verificatiók alkalmából. A nagylelkű ház „mindent”: munkát, hatalmat, dicsőséget — a miniszteriumnak akart átengedni, meg nem gondolva, vagy tán nem is sejtve, hogy olyan kormány is jöhet, melynek kezében a bot nem támasz, hanem — fegyver lesz, s hogy a munkakerülő nagylelkűségnek a „tisztelet ház” valamelyik utóda s közvetve az ország s a közszabadság adhatja meg árát.

Deák Ferencz, a miniszter kényszerült tehát figyelmeztetni a honatyákat, hogy olyasmit ajándékoznak oda, ami nem övék, mikor választási ügyekben a vizsgálatot vagy megsemmisítést a kormány jogai és kötelességei közé sorolják.

„Ugy szölok a dologhoz, — mondá jul. 8-diki beszédében, — mint követ. Figyelmeztetem a házat, hogy a verificatio s annak folytatában megrendelt vizsgálatok néha oly kérdéseket foglalhatnak magokban, melyek miniszteriális kabineti kérdések. Azon tekintetből, mivel azok valaha oly fontosak lehetnek, óvakodni kell, hogy ezen hatalmat a ház kezeiből ki ne szalaszssa, nem csak azért, mert igen sokszor lehet a miniszterium részes fél, a ház pedig soha sem. A ház fölötté áll minden hatalomnak, az fél nem lehet, mert a ház többsége előtt minden félnek el kell enyészni. (*Helyeslés*). E jogot tehát a háznak kezei közül kieresztetni nem lehet. A ház ítél a verificatio fölött, s hogy ezt tehesse, adatok szükségesei. Hogyan szerzi meg azokat? Akkép, hogy megbiz valakit azok megszerzésére. Kit biz meg? Jurisdictiont? az igen sok esetben fél lehet. De ez csak politikai tekintet; én egy jogi tekintetnek mutatok s állítom, hogy e háznak, mint olyannak, a végrehajtó hatalommal csak a miniszterium vagy elnökség által lehet érintkezésbe jöni, ezt pedig miért tenné a ház, midőn a maga kebeléből küldhet ki. Ha a ház jurisdictionnal akar rendelkezni, akkor nem azt kell mondani: kiküldetik, hanem a miniszterium megbizatik, hogy így és így rendelkezze. Azt hiszem, nem lehet másképp, mint a háznak kell kiküldeni és pedig a maga tagjai közül, ha több eset lesz is."

Julius 10-én egy megsemmisítés forogván szőnyegen, ismét fölszóalt Deák.

„Egy kérdéssel, vagyok — úgy mond — bátor előállni. Ha a törvényhatóságok vagy választókerületek nem tartják meg a törvény rendeletét, azt mondja Madarász barátunk, a miniszteriumnak kötelessége a törvényt teljesíteni. Ohajtja-e, akarja-e a ház, hogy mikor valamely választás nem történt törvényesen, azt a miniszterium semmisítse meg? Épen constitutionális szempontból s véleményem szerint helyesen gondolta belügyminiszter ur, hogy a mint a választás megtörtént, annak megsemmisítése a házat illeti. Ne terjeszszük a miniszterium hatalmát, mert egykor nyakunkra fordulhat. Egyébiránt, ha a ház parancsolja, fogunk mi példát hozni arra is, hogy a miniszterium rendelkezett s a vármege a rendelkezést közigazgatási tárgyban is némi megrovással utasította vissza. S talán eljő ezen törvényhozási cycus alatt az idő, midőn a miniszterium kényszerítve lesz a ház elébe törvényjavaslatot terjesztani az iránt, miként rendelkezze a miniszterium a municipiumoknál, hogy azok autonomiájá nem veszélyeztessék. Ha az idő engedné a büntető törvénykönyvet elővenni, ott van törvényjavaslat az iránt is, ha a tisztviselő szándékosan vagy hanyagságból nem teljesíti, vagy megszegi a törvényt, mikép bűnhődjék. Ha szükséges leend, magából a codexből ezen törvényjavaslatot kiemelve, elő lehet venni. Meggyőződéseim volt, s most is az, s ha a ház másként nem határoz, az is marad, hogy a miniszteriumnak a választások megsemmisítésébe bocsátkozni nem szabad, sőt oly lépést sem szabad tenni, mely a megsemmisítést vonná maga után; hogyha helytelen volt a választás, határozzon fölötté a ház."

Sokkal borsosabb, de ad hominem illő volt a megérdemlett leczke, a mit ugyanekkor a parlamentararis illemből *Madarász József* kapott.

Kossuth ugyanis bejelenté a háznak, hogy a legközelebbi ülésben a honvédelemre vonatkozó fontos indítványt szándékozik tenni. Madarász József jónak látta tovább fűzni a tárgyat s bár hivatalosan nem, csak magánközlésből tudta, miről lesz szó? nyakra-főre sietett kijelenteni, mik az ő „föltételei”? és aggályai? . . . bizonyos lévén szerinte, „hogy a mult országgyűlés óta nagy részben ármány kezele az ország reá bízott képviselét”.

Rendrentasittatván e kifejezés miatt Kossuth által, úgy próbált kieviczkelni a hinárból, hogy „félreértetett”, de a boszus, méltán boszus Deák Ferencz fülon csipte s utolsó cseppig leszedte róla a keresztvizet. . .

„Madarász József követársunk — ugymond Deák, — csak a maga szavainak tulajdoníthatja, ha félreértetett. Én a szavakat azért hallgattam nagy figyelemmel; mert először kötelességem figyelmeztetni, kivált a fontosabb tárgyaknál a fontosabb szavakra; de másodszor azért: mert beszéde menetéből azt kellett hinnem, és a ház tagjainak is, hogy egyenesen a kormányzatra vonatkozik (*felkiáltások: ugy van*). Nem vala szokásom soha, szavakon kapkodni, vagy azokat följegyezni; de azért, mert tudtam, hogy kötelességem feleletet adni reá, tüstént följegyeztem azokat, azon pillanatban, midőn szóló szájából elperegtek. A szavak ezek valának: „A mult országgyűlés óta ármány kezelte nagy részben az országunk reá bízott képviselét”. Ennek uraim egy betűje sem volt másképp mondva; hivatkozom azokra, kik úgy vigyáztak reá, mint én, s kezeskednek érte ép érdekeim, s önök előtt ismert igazságszeretetem. Nincsen ember, ki magyarul tud, ki e szavakat másképp érthette, mint a kormányra, és itt az van mondva: hogy az országgyűlés óta ármány kezelte nagy részben az országnak reá bízott képviselét. Uraim! ha az urak közül valaki pusztán, okadatolás nélkül azt fogja elmondani, hogy neki a miniszterium iránt bizodalma nincsen, jogom sines őt okadásra felhívni; ha valaki azt mondja, hogy a miniszterium kifolyata az ügyetlenségnek, taktikátlanágnak, hogy szerencsétlen maradványa a régi táblabíró-politikának, jogom sines őtet feleletre kényszeríteni (*halljuk*). De ha valaki a miniszteriumról e ház előtt nyíltan azt állítja, hogy ármánnyal kezelte az ország képviselét az országgyűlés óta bármi részben is, ez már bizonyítást kíván, és pedig nem csak azért, mert egyes ember becsülete van sértve, hanem azért is, mert ha ez igaz, a miniszterium becsülettel, kötelességének teljesítésében egy óráig sem járhat el, (az olyanmak fejét kell venni), mert nem csak alkalmatlan és ügyetlen, hanem áruló is, az ilyennek kezébe pedig a haza nem teheti a hatalmat. Ha magánkörben és társaságban lett volna e szó kimondva, lehet, hogy barátságosan figyelmeztetém vala a szót, hogy nyelve talán mást mondott, mint a mit mondani akart, vagy a szavaknak nem azon értelmét érte, nem azon gondolatot rakta beléjük, melyet minden magyar embernek bennök keresni kell. Hanem a ház előtt nyilvánossággal, midőn a sajtó útján minden szó széthordatik, mondott eme szavakra a miniszterium nem hallgathat, mert különben ha elmellőzné azokat és a lapokban ez terjesztetik, minden ember azt fogja mondani: ime ez mondott és nem mertek reá felelni. Uraim! hívják fel önök feleletre a minisztereket, kérjék elő az adatokat, vizsgálják meg azokat, de a kárhóztató, becstelenítő szót kinondani senkinek, nem mondom nem illik, hanem azt mondom, nem szabad. (*Felkiáltások: ugy van, nem szabad!*) Ezen joga a világon minden egyes embernek megvan, s megvan azon testületnek is, melyet a nemzet és fejedelem bizalmával megajándékozott s ezzel bírni fog, míg a nemzet és fejedelem által el nem vétetik tőle. Egyeseknek megcsökkenhet bizalma, elmondhatják, miszerint nem akarják, hogy a testület így álljon tovább is, hanem a vádat be kell bizonyítani vagy pedig kinondani nem szabad.”

Másnap, jul. 11-én, barátot és ellenséget, képviselőket és karzatot ellenállhatatlanul magával ragadó gyönyörű beszédben 200,000 embert s 42 millió forintot kért a háztól Kossuth az ország védelmére, s

midőn egyhangulag megszavaztatott mindkettő, mellén keresztbe fonva kezeit, megindulás töredezett hangján rebegé el a hiressé vált frázist: „Önök fölállottak uraim! és én leborulok a nemzet nagysága előtt”.

A 48-ki országgyűlésnek ez volt legmagasztosabb mozzanata. . . A legmagasabb pont, melyen csak a harcmezőn tudott még túl-emelkedni a nemzeti lelkesedés.

A miniszteriumot is itt, e kérdésben látta utolszor egynek a tapsoló ház és közvélemény. . .

Azontúl mindinkább észrevehetők lőnek a hézagok, mik Batthyányit és társait Kossuthtól s a vele tartó Szemerétől elválaszták, s miket mindig szélesebbre és mélyebbre vajt a bécsi politika, míg az első kabinet hatalmas épülete egészen összeomlott s romjai közé temeté nagy részét a reményeknek, melyeket a homlokán ragyogó fényes nevek ébresztettek a kedélyekben. . .

A válaszfőirati javaslat adta ehhez az első lökést.

Mikor Ferdinand Bécsét Innsbruckkal cserélte föl, a magyar kormány két tagja személyesen fölkereste s meghívta: költözzék a budai palotába, s fogadja pajzsul a magyar nemzet szeretetét és ragaszkodását.

Az udvari párt sugallata folytán a király hajlandónak mutatkozott igénybe venni a magyar kabinet loyális ajánlatát, de föltételül szabta, hogy jóakarata zálogául állítson előbb 40,000 ujonezot a nemzet s segítsen elnyomni az olasz forradalmat.

A válaszfőirat hivatása volt igen el vagy nemmel felelni a föltételre, de mivel a minisztertanácsból kiszivárgott, hogy Kossuth nincs egy véleményen társaival e segélynek sem időszerűségére, sem céljaira nézve, nem ok nélkül híven, hogy a reakció e fogással 40,000 szükséges fiától akarja megrabolni a hazát s megkönymitni így a pozsonyi vívmányok már többször megkísérlett visszavételét; — a kicsiny számú, de nagyszámú ellenzék úgy intézte a támadást s addig ingerelte és gyanusította a kormányt, míg Kossuthot elragadta az indulat s oly vallomások röptek el ajkairól, mik a nemzet érdekeivel nem, de a helylyel, a hol elmondattak, botrányos mérvben ellenkeztek.

Az oppositio kapva kapott a botlásán, s kijelenté, hogy szívesen elhallgat és megnyugszik, ha a pénzügyminiszter nyilatkozatai bevétetnek a főiratba.

Természetes, hogy ezt szó nélkül hagyni vagy épen elfogadni, a Batthyány terveinek megölő betűje lett volna. . . tiltakozott is ez rögtön, de bár ildomos formában tevő, Deák meg azzal igyekvők a kínos jelenet politikai fontosságát csökkenteni, hogy: „a kérdéses pont nagy befolyással van a háznak és az országnak politikájára, de mégis nem teszi főtárgyát a válaszfőiratnak”, — a jótékony lepel, mely eddig a kabinet meghasonlását elfödte a tömeg elől, föllebbent egy perezre s megmutatta a kormány Achilles-sarkát az ellenzéknek.

A legközelebbi ülésben fölolvastott kollektívnyilatkozat, melyet Kossuth az egész kormány nevében fogalmazott és adott elő, s mely

üveggel próbálta oltalmazni, a hová vas és aczél kellett volna, nem-hogy visszariasztotta volna, de hevesebb és merészebb rohamra ösztönözte a minoritást, s míg eddig az európai népszabadság solidaritásának ideális szempontját hangoztatták, Nyári Pál most nem egy, de száz lépéssel tovább ment — kereken és kurtán tagadván, mintha „a pragmatica sanctio Magyarországot Ausztria minden háborújában résztvenni kötelezné”; reactionariusnak csufolván a kormányt, mely ilyesmit próbál kicsüdni-csavarni a holt betüből s végül emphasissal fölkiáltván, hogy: „Magyarország csak akkor lesz meggyőzve, ha az utolsó magyar leöletik s ezt meg fogja érteni egész Európa s nem fog minket megróni; s ha ez nem történik, csak egy magyar maradjon meg, megmarad legalább az eszme”. *

A kormánypadról spártai rövidséggel és angol humorral Deák Ferencz válaszolt.

„Nem eszkekedem — így kezdé talpraesett rövid beszédét, — czáfolatokba, mert a ház nem örömet hallgatná azokat; hanem azért, hogy a vádat hallgatással ne tűrjük, mintha politikánk reactionalis politika volna, tartom szükségesnek felelni. A reactió alatt a kivított szabadságnak elnyomását és az absolutismus visszahozását érti az egész világ lexicon. Ezen pillanatban ezt a vádat sem a miniszterium nem érdemli, sem a dolgok körülményei arra nem mutatnak; és ha valakinek hatalma van valamely szót kénye szerint elcsavarni és a praemissát ráfogni valakire, azt mondani, te azt akartad mondani, annak a leggyönyörűbb következményei lesznek. Így tett Nyári Pál ur is a házban nyilván felolvasott jegyzőkönyvre nézve. A pénzügy-miniszter ur ismételve kijelentette, hogy a hadsereget nem az olasz szabadság elnyomására akarja fordítani, hanem a monarchiai elvekkel megférhető szabadságot és alkotmányt kíván az olaszoknak adni. Egyébiránt bőven a dolgot nem fejtegetem, mert különben taglalások és viszonttaglalások keletkeznének, s oly hossza terjedne az adredebatté, hogy Nyári Pál ur és köztem, ugy szinte a háznak más tagjai között s a messzelátó politika felett sokáig folya a harcz, addig pedig Magyarország elveszne.

Csak kettőt jegyzek meg Nyári urnak politikájáról, ha már az enyém hibás. Először, mondják meg, hogy ha Olaszországot szabadnak és Ausztriától elszakadottnak elismerjük — mert természetes következés volna ez, ha visszaparancsoljuk onnan a katonaságot — nem az olaszokkal szövetkezünk-e az ausztriai császár ellen? már pedig akárhogy vélik értelmezni a pragmatica sanctiót, ugy csak nem fogja senki azt értelmezni, hogy Magyarországnak a sanctio pragmatica szerint józanul szövetkezni lehessen az ausztriai császár ellen. A másik pedig, a miben politikáját nem csak én nem követem, hanem, mivel gyakran történt hivatkozás a közvéleményre és pedig a házon kívüli közvéleményre, én is tehát erre hivatkozom. Ha netalán valaki kérdést tenne fel a házon kívüli közvéleménynek, és azt individualis titkos és nem titkos szavazatra bocsátaná a legöregebb

* A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. Közli Pap Dénes I. köt. 242—43 l.

embertől kezdve le a gyermekig, ha valjon elfogadják-e Nyári Pál azon politikáját, hogy inkább egyetlen egy magyar maradjon fenn, a ki Magyarországot képviselje. (*Atalános neretés.*) Legfőlebb tehát egyes ember találkozni, ki ezen politikát pártolná, oly feltétel alatt, hogy ő legyen azon egy ember. (*Neretés.*) De általánosan országos nemzeti politikának, azt hiszem, ezt sem itt, sem máshol el nem fogadnák. Ha egész Magyarországon csak egy magyar volna, s ez képviselné a nemzetet, kevés baja lenne neki, nem kellene neki sem miniszterium, sem közvélemény. Csakhogy miképen képviselje egy ember a nemzetet, ezt nem értem. Ezt tekintve, feladásunk, hogy az országot mint országot megtartsuk, és gondoskodni is fogunk, hogy egy emberre ne redukáltassék, hanem minél több, minél erősebb legyen. Elutasítom tehát a vádat, mintha a miniszterium reactionalis politikát követne. A háztól függ ezt helyeselni vagy nem helyeselni.” (*Helyes.*)

Deák okai győztek. A fölrati javaslatot s a mi egy volt ezzel — a kormánypolitikát óriási többség (223 — 36 ellen) helyeselte.

Alsó és felsőházi tagokból álló küldöttség vitte Innsbruckba ez okmányt, fölkérendő a királyt, váltsa be, a mit „a 40,000 ember megszavazásaért” ígért.

Ferdinand azt felelte, köszöni szépen a jóakaratot, de nem kér belőle többet. A bécsi országgyűlés hazahívja s az udvari szolgák már pakolnak is, hogy pár nap múlva indulhasson.

Biztatta egyébként „kedves magyarjait”, hogy lesz azért hozzá szerencsájök, mert az országgyűlést (szept. 17-én) személyesen fogja berekesztetni.

Magyarországon senki sem kételkedett, hogy e bolondnak szánt fapénz a reactió gyarából való, s a ki kételkedett, hogy a trón körül most a nemzet ellenségeinek buzája virit, csakhamar meggyőzte erről — Jellasichek magaviselte.

A néplázító horvát bánt Ferdinand ünnepélyesen kicsapta volt hivatalából s tüzzel-vassal fenyegette, ha föl nem hagy háborus szándékai s magyarellenes rakoncátlanságaival.

Jellasichek Innsbruckba szaladt megkérdezni: komolyan beszél-e vagy tréfál a tutyi-mutyi király? s mivel ez maga sem tudta: hányadán van? csak ötölt, hatolt, s környezetére hagyta, világosítsák föl: mihez tartsa magát a vitéz bán?

A fölvilágosítás megfelelt Jellasichek reményeinek. . . Ferencz Károly főhg ő fönsége megölelte; Zsófia herczegasszony könyezett s a dynastia hálájáról biztosítá; az osztrák hadügyminiszter és várpapancsnokok pedig pénzzel és ágyukkal látták el, hogy a: „Si vis pacem, para bellum” tanácsa szerint engedelmeskedjek a magyar kormány által a királyra rátukumált rendeleteknek.

Ily szorult helyzetben a magyar kabinet, Batthyány indítványára, János főhget kérte föl közvetítőül és bíróul, s hogy tudja ő fönsége, miről van szó? valamennyi miniszter által aláírt terjedelmes memorandumot nyújtott át neki a magyar-horvát viszonyokról.

Ő fönsége Bécsbe, színe elé idézte a „kedves bánt”, a ki megjelent, s miután az osztrák tisztikar fáklás-zenével tisztelte meg —

némi fejtörés után ily békepontokat szabott a magyar kormány elé: 1. „A magyar pénz-, had- s külügyminisztérium az osztrákkal egyesséssé. 2. A horvát nemzetiség és nyelvnek a magyar országgyűlésen a magyarral teljes jogegyenlőség adassék. 3. A magyarországi szerb nemzet minden kívánatai teljesítenek.

Mondanom sem kell, hogy ez ultimatumra nemcsak Kossuthnak, de kollégáinak is, sőt minden önértzetes és tisztességes magyar embernek fejébe szökött a vér.

A háborus hangulat túlsúlyra vergődött a képviselőházban s a jogaiban fenyegetett, becsületében vérgigéztett magyar nemzet életét és vagyonát példátlan lelkesedéssel fölajánlta a haza és szabadság oltalmára. . .

Deák Ferencz belátván, hogy a gonoszság többre képes, mint a jóakarát, s hogy miként a vásár, a béke is kettőn állván — a háboru a bécsi politika gázsága folytán bizonyossá és kikerülhetlenné lett, noha jellemével és vérmérsékletével nem fért össze szítani a tüzet, nem is szegült az ár ellen, hanem *egy nagy eszmének* szentelte minden tehetségét és befolyását. . . Annak, hogy a vész kitörésének keltetése által időt nyerjen a nemzet készülni: s hogy elhárítson mindent, a mi a magyar fajt megoszlatná s az önvédelmi erő kifejtést zsibbasztaná.

Ezért kívánta az aug. 16-ki ülésben, hogy a hadsereg mielőbb magyar lábra állíttassék, s kivitelével a hadügyminiszter bizassék meg; ezért sürgette szept. végén az urbéri tárgyalások jobb időkre halasztását; ezért róta meg — saját gyanút és keserűségét szívébe fojtván — Perczel okatlan és időszerűtlen heveskedését, melylyel az alvidéken Jellasics ellen harczó vegyes csapatok főtisztjeit árulással vádolta a parlamentben, s ezért támogatta, hogy sok egyebet mellőzzünk — Eötvöst a közös iskolák kényes (mert a klerus többségét könnyen a reakció karjaiba kergethető) kérdésében legszebb beszédei egyikével s oly aranyigazságokkal, miknek fénye és bese nem vesztet el az idővel, s miket ma is érdemes meghallgatni és megszívlelni.

„Csak néhány szóban — szólott Deák — mondom el véleményemet. Ha a tegnapi határozathoz lehetett volna szólanom, kimondtam volna azt, hogy a hazának jelen körülményei közt tévesztett lépésnek tartom elhatározni, hogy a státus által fölláltandó iskolák közösek legyenek. De a ház hatalmával élt, és én nem hozom kétségbe, hogy a háznak joga van rendelkezni, minők legyenek azon iskolák, melyek a nemzet költségén fognak állítani és fenntartani. Ma már a kormány indítvány folytán arról van kérdés, hogy mintán a státus által felállítandó iskolák közösek lesznek, vajon legyen-e joga egyes hitfelekezeteknek a magok költségein iskolákat állítani, és vajon e célra azon hitfelekezeti többségnek lesz-e joga magánalapítványokat egyenesen oda fordítani, hogy azoknak közössége meggátoltassék. Ez iránt egyszerűen nézetem az: miszerint az elsőt megtiltani; és még akkor is, midőn a státus által alapított iskolák közösek, az alapítványokat lefoglalni, nincs a státusnak jogában. Hatalmi lépést tehet a státus, erőszakot követhet el, de bizonyosan igazságtalanságot fog elkövetni. (Helyes.) — Ne hasonlítsa senki ezzel a katolikus alapítványokat, mintán ezeknek nem csekély része a státus javaiból adatott már ki István által azon jószágokból, a melyeket a státus közszükségeinek fedezésére rendeltek eleink akkor, midőn a jószágokat felszabtatták. A protestánsok és ó-hitűeknek minden alapítványuk magánalapítvá-

nyok, ezekhez a státus nem járult semmivel; ha a státus meg akarja azoknak tiltani, hogy a magánhitfelekezeti iskolát állítsanak, mintán a magokról gondoskodást egyenesen az ő nyakukba vetette, ez által az alapítványokat elveszi: nem respektálja a tulajdont; ha pedig a törvényhozás a tulajdont nem respektálja, azon törvényhozás az önkényt gyakorolja. (Helyes.) Ha Magyarország oly helyzetben volna, hogy békés nyugalom környezné a hazát, és mi zöld asztalhoz ülve, teoriák nyomán indulnánk el rendezni a dolgokat, és azt mondanánk, hogy mi jobb és mi czélszerűbb a teoriában; és a teoriák között kifejejtenénk az ember ezer gyöngeségeinek alig irtható előitéleteit; s ha mi ideális tulajdonságu embereknek csinálnánk törvényeket: akkor sokat értenék azokból, a mik mondatnak. De fájdalom! a törvényhozót nem csak az okoskodás liggett fonala, hanem az élet és annak körülményei és az emberiségnek sajátságai is vezérlik, és jaj annak a törvényhozónak, ki oly ideális törvényeket alkot, melyeket az emberi élet naponként s a tapasztalás minden órán meghazudtol. Azt mondják talán: ne ismerjük el a hitfelekezeteket. Am adjon nekem valaki mindenható hatalmat, és első leszek, ki az üldözésre fujulható véleménykülönbségeket oly dologban, mely legszentebb, vagy szelidíteni vagy kiirtani fogom, de kinek áll ez hatalmában? Ha a létező hitfelekezeteket ignorálni lehet, éppen oly okoskodással lehetne mondani: ne ismerjük el a bűntényeket, tehát nem kell büntető codex. És vajon miért akarjuk ezen kényszerítő modort, hogy a hitfelekezeteknek magániskolákat állítani ne lehessen, azért, hogy összeolvadást remélünk általa? — meglehet; hanem a legokoszerűbb eszköz is valamely cél elérésére csak akkor lesz elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, mikor azt alkalmazza. Kezdjék meg önök ezen teoriát ily nagy ingerültség között alkalmazni, meglátják következeit. Ha figyelemre veszem a hallottakat, úgy látom, önök közül egyik sem éri magában elmondani a mea culpát. Azokra nézve, mik történtek Horvátországban, azt mondjuk, nem követünk el semmi igazságtalanságot. Amde csak néhány szó odavetése, néhány kifejezés vagy rosszul magyarázott javaslat, a mi magában ártatlan, — ha nem egyedüli ok, de eszköz volt az indulatok felzaklataására. Midőn az egész ország lázban van, midőn ez országnak millióit veszély környezi, midőn attól félünk, hogy a hajó elmerül, midőn azt mondjuk, hogy az isten mindenható hatalma tud bennünket megtartani: akkor azt mondjuk, hogy egy kis hitfelekezetiességből származó surlódással több vagy kevesebb, nem tesz semmit? — Van-e jogunk ezt mondani, felelhetünk-e a nemzet előtt, hogy ezen dolgot oly könnyen és minden ovatosság nélkül tesszük? Emlékezzünk vissza a legközelebb elmúlt időkre. Az olák atyafiak aggodalommal léptek a törvényhozás elé, aggodalommal a kormány elé minden panaszaikkal, hogy uniálni akarják azokat, kik a nem-egyesült szertartáson vannak. A törvényhozás igyekezett őket megnyugtanni, templomaik visszaadását határozta. Azt hiszik-e az urak, ha most ily közös iskolákra lesznek kényszerítve, ha alapítványaik is közössé tétetnek, és nem lesz megengedve, hogy saját alapítványaikat saját iskolákra fordítsák — azt hiszik önök, hogy minden adott ígéreteinknek hinni fognak? Azt gondolják önök, hogy a felvilágosodásban oly fokig mentek, melyen túl előitéletekkel nem küzdenek, miszerint elmondhatják, hogy nincs oly szokás, melyhez mindvégig ragaszkodnak; azt gondolják önök, mivel ez áll önökről, így áll ez a népnél is? Hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók: ha valamely intézkedésben kényszerítést látnának, saját vallási vagy vélemény-szabadságukra nézve, ezen zsarnokságra felzudulna az urakban minden érzelm, s készek volnának annak védelmére fegyvert ragadni, a mi még most, úgy hiszem, nincs megtámadva. Ez az emberi természetben fekszik, és fekszik még inkább a nép természetében, a mely minél inkább küzd a sors terhével, csapásával, a mely minél felvilágosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz s annak külformáihoz, mintsem annak lényegéhez. A külformákat megsérteni, a népre nézve annyi, mint a népnek vallásos érzelmeit sérteni, ezeket pedig megsérteni akkor, mikor azt a státus célja nem kívánja, csak azért, mert bizonyos teoriák szebbnek festik a tárgyat; azt hiszem, vétek a nemzet s a nemzeti biztosság ellen. Vagy tán azért, mert József császár is megpróbálta a közös iskolákat, mert azok itt-ott megpróbáltattak. — Menjünk végig Európán, s nézzük, minő állapotban van ezen közösség, s mennyiben vezet célra? Európa legszabadabb népeinél, hogy áll e dolog, annak elszámolásával a házat nem untatom, csak egyet említek: hol van az

egyéni szabadság legjobban biztosítva; s melyik ország az, melynek sorsát okunk van irigyleni, mert Magyarország még soká fog oda fejlődni? Éjszakamerika. S vajon ott kényszerítőleg cselekszik-e a státus a vallásfelekezetek iskoláival? nem ad-e nekik szabad kezét, nem respektálja-e a tulajdont? Azt mondja tán valaki, hogy ott kezdetben a státus nem avatkozott a vallás dolgába; igaz, és én Magyarországnak legnagyobb átkának tartom, hogy itt először státus religiója volt, melyből annyi igaztalanság s átok árad a népre. De miután ezen átok reánk nehezedett, azt még nagyobbá tesszük? Azt gondolja valaki, hogy a közös nevelés azt ki fogja irtani? Meglehet, — én nem hiszem. De ha igaz is, azt nem akkor kell kezdeni, mikor az indulatok úgy fel vannak zaklatva, mint tán Árpád ideje óta nem voltak. Azt pengőtjük szájuinkon, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség e század jelszava? Meglehet, e jelszó inkább a jövőt mutatja, mint a jelent; de kérlek mindenkit: vajon a polgárok egyéni szabadsága egész Európában volt-e több megtámadásnak kitéve egyhamar, mint jelenben? És vajon a szabadsággal egyező-e, ha egy hitfelekezetet kényszeríteni akarunk, hogy külön jogával mint hitfelekezet ne élhessen? Azt monlják, hogy egyenlőség legyen, mely a szabadsággal meg nem fér, s mely abban állana, hogy nem egyenlő szabadságot adjunk a hitfelekezeteknek? A testvériséget emlegetjük, s annak oly értelmét adunk, hogy az által akarjuk az embereket testvérekké tenni, ha súlyos lánczra lánczoljuk? Ez a világon testvériséget soha sem szült. Még ha az előítéletet sértenők is, vétket követnének el, akkor, ha azt oly körülmények közt követjük el, midőn a státus szükségére nem parancsolja. Nekünk még azokat is kell respektálni, ha nem károsak, mert a mit mi előítéletnek hiszünk, sokszor a népben oly érzelem, mely őt boldogítja, melynek védelmére fegyvert ragad. Nézzünk körül, mi az, miben mi bízunk? hol az erő ezen testületben? — Ezen testület bölcsesége sok kárt elháríthat, ezen testület azonban csak rendelkezhetik a cselekvés terén, és vajon a cselekvés kinek kezében van inkább, mint a népnek? Nekünk meg kell értetni a néppel, hogy a haza veszélyben van, s mikor ezért fegyverre buzdítjuk azon népet, mely eddig nem érezte, hogy hazája s szabadsága van — azt most akarjuk szabadsága legédesebb érzetétől megfosztani? Uraim! ez nem eszköz, hogy a népet a hazához s magunkhoz kössük, hanem arra, hogy az indulatok közé a veszekedés almáját dobjuk. Azt hallom gyakran, hogy a reakció hatalmától féltünk. Így ez sokkal veszélyesebb, mert nem néhány ember tollából és kezéből áll. A reakció hatalma akkor veszélyes, ha van mire támaszkodni. És mire fog támaszkodni? a nép érzelmeinek púrtolására — és pedig annál inkább, mert a népet ellökjük magunktól. Azt mondjuk, a papság ennyi és ennyi vétket követett el. Nem tagadom, sokszor nem teljesíté hivatása kötelességeit — nem is fogok panegyrist a hibások felett tartani — de azt mondják az urak, a papság a reakció eszköze — félnek a papság reactionális hatalmától. És mit csinálnak? Egy hatalmas eszközt adnak kezébe, hogy a vallás érzelmeinél fogva zudítsa fel a népet a reakció kezére. Igen könnyű az aggodalmat előállítani; annak lecsillapítására nem erő szükséges, nem parancsoló, hanem édesítő, hozzáunk csatló eszközök, nyelv, vallás, nemzetiségi különbségek nélkül. Azt hiszem, alig van közöttünk, ki mondaná, hogy mi eddig az idegen nemzeti-ségek irányában történt, újra kezdhetnők. Alig van, ki ugyanazon nyomon menne jövőben, mint eddig ment. Elhibázott lépések, a körülmények meg nem fontolása, teoriákra épített következtetések kifejtik az embert minden előítéleteivel, makacsságaival, sajátosságaival, jó s rossz érzelmeivel. Pedig ezen egy kis hiba oly lyukat üt a számítás, miszerint félni lehet, hogy az elhibázott számítás talán többre kerül Magyarországnak, mint gondoltuk volna. Ovatosaknak kell lennünk, s ezen ovatosság azt parancsolja, hogy ne menjünk messzebb, mint hová a státus czélja kényszerít; ne tegyünk oly intézkedéseket, melyek az indulatokat felizgatják minden haszon s cél nélkül; ne áldozzunk a szépek látszó teoriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát. Ha magunk sorsáról lenne szó, akkor nemes büszkeséggel és önhiúséggel mondanánk, igen is áldozzunk; de a mi kezünkbe egy nemzet tette le sorsát vak bizodalommal, s merem mondani, ha ezen törvényjavaslatot, úgy, mint Madarász L. előadta, a nép elébe adjuk, legfőlebb sok ember lesz, ki azt indifferenter fogadja, de igen kevés, ki annak örül, s igen sok, ki az által legszentebb érzelmeit sértve fogja találni a nélkül, hogy a haza czélja azt igényelte volna. Általában, ha mi azt

mondjuk ki, mit Komárom követe indítványozott, ha szabad minden hitfelekezetnek külön iskolát felállítani, és annak fenntartására használhatja azon vallásfelekezetbeliek többségének határozata szerint saját alapítványait: ez által senki meg nem sértetik; respektáljuk a tulajdont és a nép vallásos érzelmeit; s elkerültünk sokat, mi tán kárt okozhatott a hazának. Avval végzem szavaimat, miként nem akarom a testvériséget úgy érteni, hogy a kiket testvérekké akarunk tenni, lánczra verjük, vagy tetszik vagy nem tetszik — hanem úgy szeretném testvérekké tenni az embereket, miszerint a szabadságot ne korlátozzuk ott és akkor, hol azt a státus czélja multhatlanul meg nem kívánja.

A radikális eszmékkel és czéggel dicsekvő szélső köröknek nem igen tetszett e mérséklet, s mint Széchenyi, midőn Mészároost a botbüntetés föntartásában védelmezte, Deák sem kerülte el ez időben titokban a „papok kedvében járó“ gyáva czímet, de mi, kiknek „tanulságos mult“, a mi akkor csak „bizonytalan jövő“ vala, mi böles számítás s a legnemesb és hazafiasb igyekezet gyanánt kellene hogy ünnepeljük Deák Ferencz messzenéző, osztály és felekezet egyesítő eljárását, ha ez időből más érdemek virágait nem tűzhetnők is Deák örökzöld koszorújába.

Magyarország ezer bajaihoz csak egy polgárháboru, a magyar fajt két táborra szakító polgárháboru hiányzott, hogy dicstelen halállal fejezze be ezer éves szereplését.

S e legnagyobb veszély egy hajszálon függött csupán a nemzet feje fölött.

A miniszterium keblében az elvi huzavona oly arányokat öltött, hogy a közvélemény beavatkozása s az, hogy „Árpád és Bor vére (Kossuth és Széchenyi) közt“ az ország hívassék föl bíról, idején valónak és kívánatosnak tetszett.

Az „intra muros“ dühöngő meghasonlást hadd jellemezze itt a következő eset. Augusztus egyik végnapján* a miniszterek estéli tiz órára bizalmas értekezés végett Batthyányhoz meghívtak. „Az első, ki megjelent, Széchenyi volt; a belső nyugtalanság, mely helyről-helyre ütötte, ezuttal sem engedte, hogy a kitűzött órát bevarja. Batthyány termében barátságtalan félsötétség volt; csak egy lámpa, melynek világossága is ellenzövel mérsékeltetett, égett egy a sarokban álló íróasztalon. Az asztal előtt ült Batthyányi s irt. Midőn Széchenyi belépett, alig fordította meg fejét, s csak könnyű kézmozdulattal üdvözlé, egyuttal egy székre mutatva. Széchenyi nem ült le, hanem nagy és mohó léptekkel járkált a komorvilágításu termen, s ebbe nyíló szobákon keresztül. Nem sokára megérkezett Deák. Ugyanazon néma köszöntés Batthyány részéről, a ki szakadatlanul tovább irt. Hallgatva nyújtotta kezét Deák Széchenyinek, melyet ez göresösen megragadott, és szívére nyomott. Ezután magával vonta az igazságügyminisztert, a mellékszobákban keresztül a legutolsóba, s innen ki az erkélyre. Nyomasztó nyári éj volt, s az ég homályosan tekintett le, a már csendessé vált utcára. „Deák, — kezdé Széchenyi hosszú szünet után ünnepélyes hangon — én mindent elveszettnek tartok; a mi helyzetünk kétségbeesztő; számunkra, kik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb választás, mint magunkat

* L. Széchenyi István kora. 281—82. l.

agyonlőni.“ „Agyonlőni? — válaszolt Deák nyugodt hangon, — ha az én halálom a hazát és nemzetet megmentheti, bizonyára mitsem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk okai, s a mi halálunk azon mitsem változtatna; a jelen pillanatban tehetetlenek lehetünk, de ezen pillanat elmúlánd, és akkor talán eljön ismét azon idő, mikor a hazának hasznára lehetünk; én nem lövöm agyon magamat.“ „Nem? — kérde Széchenyi s egy ideig gondolkodva nézett maga elé, — így tehát én is megkísérelendem tovább élni.“ A nélkül, hogy több szót váltottak volna, visszatért a két miniszter, a most már megvilágított terembe.

A konferencia tárgya szintén élet és halál, a nemzet élete vagy halála volt.

A parlament megszavazta az ujonczszedést, meg a papirpénz-kibocsátást, de nagy kérdés volt: szentesíti-e a király? s nem ez lesz-e a Rubicon, melynél kivont karddal várja kormányunkat a reakció s mellőzhetlenné válik az összezapás.

Bizonyosságot szerezni Batthyány és Deák Ferencz Bécsbe küldetnek.

Augusztus 28-án utazott el a két miniszter Pestről, nem sok reménnyel, de mégis sejtelve nélkül a borzasztó eseményeknek, mik a legközelebbi órák méhében rejtettek s rájuk és a hazára annyi gyászt és romlást hoztak. . .

A királyi palota küszöbén az a hír fogadta a magyar nemzet képviselőit, hogy Ferdinand beteg... súlyos beteg... menjenek Ferencz Károlyhoz!

És elmenének és előadák, a miért jöttek. . .

— Sajnálom, — felelt a főhg, — de nincs szavam e tárgyban... menjenek az osztrák miniszteriumhoz. . .

És elmenének és előadák, a miért jöttek. . .

— Sajnáljuk, nagyon sajnáljuk, — szóltak a bécsi kollegák, — de a fejedelem tudta nélkül nem bocsátkozhatunk ily életkérdések vitatásába... várjanak egy-két napot... talán jobban lesz ő fölsége.

— Várni fogunk, — felelt keserű önmegtagadással Batthyány és Deák.

És vártak és várahoztak. . .

Az alatt pedig elment Pestre egy aug. 31-én kelt kir. leirat s ennek mellékletében az osztrák miniszterium ívekre terjedő emlékirata, mely hímezés nélkül kijelenté, hogy 1. Magyarország köteles résztvenni a monarchia főtartására tett államadósságokban. 2-szor: hogy a márcziusi törvények s különösen azok, melyek had-, pénz-, kereskedelmi és külügyekben a birodalmi független kormányt biztosítanak Magyarországnak, azonnal módosítandók s Magyarországnak a practica sanctio által megállapított egysége az örökös tartományokkal haladek nélkül s régi alakjában és terjedelmében visszaállítandó.

Kossuth Lajos szept. 4-én jelenté a háznak a meglepetést. Indítványozta egyuttal, hogy 100 tagu küldöttség menjen rögtön

Bécsbe s hozza tisztába a királylyal: mi kell néki? háború vagy béke?

A 100 fejű küldöttség szept. 6-án késő este ért Bécsbe s másnap reggel 10 órakor a két miniszter elnöklete alatt ülést tartván, megállapítá a királyhoz intézendő beszéd szövegét. Deák Ferencz iziben lefordítá németre s személyesen Schönbrunnba vitte, a hol az udvar tartózkodott.

A válasz az volt: gyűljön össze másnap déltájban az egész küldöttség a hajdani erdélyi kancellária épületében. . . Megtörtént. Összegyűlt és készült audienciára. E helyett azonban új izenetet kapott, hogy „kilencz órakor este értesíteni fogják a fölség akarata-ról“. Esti feltizkor Lobkovitz herezeg tudósítá Deákot, hogy a „beszéd néhány helye illetlen; míg ezek nem módosíthatnak, a deputatio nem látja a király fényes arcát.“ A küldöttség éjfel után két óráig tanácskozott, illetőleg vitatkozott: engedjen-e? ne-e? Deák nézete győzött. Engedtek a jogtalan utasításnak.

Másnap reggel ismét összegyűltek a „magyarok“; Batthyány előrement Schönbrunnba, s ott ácsorgott délig, gyönyörködven a palota udvarát megtöltő vadászcsapatok- és nemzetőrökben, s várván a sz. Lélek érkezését. . . Dél felé aztán meg is jött ez a küldöttség képeben, mintegy 80 kocsin, oly tüzes arcezelal és nyelvvel, hogy a lépesőn unatkozó miniszterelnöknek összeszorult a szíve a gondolatra: nem lesz-e itt valami botrány?

Nem lett. . . A küldöttség fogadtatott; szónoka: Pázmándy előadá a kijavított beszédet; Ferdinand néhány szóval megígérte, hogy felelni fog; s aztán egy hang, egy eljen nélkül bevégződött a tragodia első jelenete.

Menetközben megtudta Batthyány: miért volt oly tulipiros az érkező küldöttség minden tagja. . . Valaki az „Agrar Zeitung“ legújabb számával kedveskedett nekik, melynek élén egy szept. 4-én kelt kir. leirat agyba-főbe dicséri Jellasicsot, visszahelyezi minden méltóságába és fölszólítja: szolgáljon ezentul is oly hiven a dynastiának, mint eddigelé tette. . .

A küldöttség külön gőzösön még aznap visszautazott Pestre, a bécsi nép és ifjuság zajos „éljenei“-ben lelhetvén csak némi vigaszt a sokszoros megaláztatásért. . .*

Szept. 10-én az összes magyar miniszterek lemondtak, Széchenyi kivételével, ki már szept. 5-én eltávozott a fővárosból, orvosa felügyelete alatt, s azóta megtört elmével és szívvel a döblingi tébolydában siratta a hazát.

Új miniszteriumot alakítani a nádor ismét Batthyányra bízta. A névsor, melyet ez szept. 17-én a ház előtt fölolvastott, a következő „ártatlan“ neveket tartalmazá: Ghyezy Kálmán, Szentkirályi Mór, Erdődy Sándor, Vay Miklós, Kemény Dénes, Eötvös József, Mészáros Lázár.

* Archiv des ung. Ministeriums. Altona. 1851. 2-ik köt. 287. Die ung. Reichsdeputation in Wien, Flugblatt.

És Deák? . . . Neki elég volt a dicsőségből ennyi is. . . Nem kellett többé tárca.*

Okait sógorához irt egy levélben így fejti ki ő maga:

Pest, szept. 22., 1848.

Kedves sógor!

Több leveledre nem válaszoltam, és most már megmondhatom okát. Hónapok óta kínos aggodalomban élek itt, mert hónapok óta láttam, miként dolgozik titkon és nyilván egyik rész az alkotmányos szabadság és nemzetiség megdöntésén, s miként segítik ezeket törekvéseikben akaratlanul azok, kik forradalmi térre lépni, forradalmi lépéseket előkészítgetni óhajtanak idétlen könnyelműséggel, s kik talán csak most sejtik, hogy számításaik a nemzet erejére s a nép rokonszenvére alaptalanok voltak.

Igy álltam én e kettős erőnek vészes működései között; fokról-fokra közelíteni láttam a veszélyt. Szóltam, figyelmeztettem, de sikertelenül, míg végre bekövetkezett, mitől minden pillanatban rettegettem.

Ilyen lelki állapotban nem mertem, nem akartam neked írni. Kebledben öntsem én azon keserű aggodalmakat, miket én tápláltam? Nehezítettem volna minden órát; megtörtem volna közléseimmel, aggodalmaimmal erőt, melyre neked is oly igen szükséged volt; s mindezt haszon nélkül magadra és a közügyre, mert az eseményeket, miket mások idéztek vagy segítettek elő, mi megállítani vagy bármi részben változtatni nem valánk képesek. Sokkal inkább éreztem, mennyire kínos, fájdalmas azon állapot, melyben az ember naponként, óránkint közelíteni látja a veszélyt, mely a haza függetlenségét elsodorja, mint-hogy ne tartózkodtam volna mindazt, mit láttam s tapasztaltam, s mi nálam ez aggodalmat majdnem bizonyosságra emelte, veletek is közölni, s kebletekben az aggódo sejtelmeket annyira kínos bizonyossággá emelni.

Akartam írni szárazon, és mellőzve állapotunk fejtegetését, de az meg lehetetlen volt. S így inkább szemrehányásoknak tevém ki magamat, semhogy azon parányi lelki nyugalmat, melyet talán tápláltatok, elraboljam tőletek.

Azt írod, lépjek vissza ismét a miniszteriumba, s a haza szent nevére kérsz, hogy ezt cselekedjem.

Vagy nem ismered még most sem a dolgok állását, vagy nem gondolkoztál komolyan.

En a miniszteriumból kiléptem, midőn felbomlott, mert az udvarnak (a miniszterium megkérdése nélkül s ismételt előterjesztése ellen) követett politikája mellett, ha csak részese nem akart lenni azon politikának, fenn nem állhatott.

Az udvar ezen honunk elleni gonosz politikája nem változott, sőt még gonoszabb lett, midőn Batthyányt a nádor miniszterelnöknek fölterjeszté. Batthyány feltételül kötötte ki, hogy Jellasicsot ő Felsége visszaparancsolja.

Batthyány miniszterelnöknek kinevezetett, de a feltétel el nem fogadtatott, s Jellasics az udvar akaratjából háborút folytat ellentünk.

Most már miként lehessen én azon hatalomnak minisztere s eszköze, mely hazám ellen háborút folytat s mely a békeség föltétele gyanánt nemzeti önállásunk s alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének feláldozását követeli?

Monarchiában a miniszter mindig a király minisztere s mint ilyen felelős az országnak, de midőn a király nevében háború folytatatik a nemzet ellen, hogyan legyek én minisztere a királynak?

Azt mondhatnád, legyek minisztere az országnak. De monarchiában az országnak külön, a fejedelemtől elvált s azzal ellentétben álló miniszteriuma képzelhetetlen.

Lehet provisorius kormánya, dictatora revolutió alkalmával, de ily provisorius országos kormány nálunk nincs, nem is igen lehet, mert ennek első föl-

* Egy tárczát Batthyány gazdátlanul hagyott; állítólag azért, mert „a személyre nézve nincs tisztában önmagával“. En azt hiszem: Deák számára reserválta, kit okkal-móddal s előbb vagy utóbb megnyerhetni vágyott is, remélt is.

tétele volna: kijelentett föllépés a király ellen, ez pedig nálunk balgatag, sikeretlen lépés volna.

Batthyány más állásban van, ő kénytelen volt elfogadni állását, mert csak ő volt, kit ott fenn is mint elnököt megerősítettek, itt lent is elfogadtak; nélküle tüstént anarchia lett volna. Kivüle a többi miniszterek egyénisége nem nagyfontosságú jelenleg. Sőt minél később töltetnek be a többi tárczák, minél tovább áll maga, nem korlátolva minisztertanács által, annál több erélyt fejthet ki, a közigazgatás rendes dolgait pedig a státustitkárok vihetik.

Még ha én lettem volna hadügyminiszter, nehezebb volna lelépésem, mert most a hadügyminiszter felette szükséges, de az én térczám rendes folyamát más is elviheti, s én magamat az udvarnak jelen politikájával egy óráig sem identifikálhatom.

Sorsunk itt felette bizonytalan. Semmit, de semmit előre gyanítani nem lehet: csak annyi bizonyos, hogy veszély környezi hazánkat is, magunkat is. De hiszen ez közös bajunk az egész honban.

Jellasics közelget seregével: a tótoknál, oláhoknál lázító izgatások nevelik a közbajt, s ezen ország általános bomlásnak indul.

Ez az, mit hónapok óta jövendöltem, de pessimistának tartottak, s azt mondták: felette feketén látok. Szavaim itt is elhangzottak némelyek örömmámorában, mások különösen egy forradalmi számítgatásai közben nem akart hallgatni reám, s most együtt isszuk meg a levét e menthetlen bajnak.“

Képviselő állásáról azonban nem köszönt le Deák, s ily minőségben lelkiismeretesen segített Batthyánynak kavicsokat rakni a lavina, s szalmaszálakat a vízár elé.

Hogy sokat lendíthetni a közügyön s békésebb fordulatot eszközölhetni nem igen remélt, szept. 24-ki azon nyilatkozatából látszik, melyben fölszólítja a házat: ne feleljen a bécsi memorandumra, „csak a miniszteriumra kell határozatban kimondani, hogy a főnforogható kérdések kiegyenlítése körüli alkudozásokban, mi Magyarország területi épségét, független önállását s szabadságát illeti, a törvény korlátai közöl egy hajszaúnyra sem szabad eltávozni, mihez még hozzáteheti (a ház), hogy mindaddig a kiegyenlítés iránt semmi tanácskozásba nem elegyedhetik a miniszterium, míg az országot pusztító fegyveres csapatok ki nem takarodnak.“

Azt sem ellenezte, hogy a nemzet igazságos ügyét egy kiáltványban Európa forumához fölbebbeze; csak arra nem akart ráállani — a ház egyhangú kérelmére sem, hogy azt ő egymaga fogalmazza.

De ez erélyes fölszólalások és reménytelen szilárdság nem akadályozták, hogy a hol alkalom nyílt, — a törvényes rend és békés törekvéseknek szintén támasza legyen, s e téren és e fölött, a mi miniszterkorában gondosan került, most Kossuththal is többször összezőrrent.

Mindkét állításunkat elég lesz néhány adattal bizonyítani.

Szept. 12-én Zsembery Imre ily határozati indítványt tett: Jelentse ki a ház, hogy „a népképviselők, a hon megmentésére leven egybehíva, mindaddig, míg a magyar birodalomban a béke és törvényes rend a nemzet önállásának és alkotmányos jogainak tökéletes biztosításával helyre nem állittatik, eloszolni nem fognak és gyűléseket állandónak nyilvánítják.“

Bezeredy, Klauzál, Batthyány tüzesen elleneztek, de a többség pártolta az indítványt. Utolsó pillanatban az a mentő gondolata jött Batthyánynak, hogy névszerenti szavazást kér s azalatt Deákért

küld, kinek tekintélyét ily kétes esetekben általánosan megszokták respektálni.

Deák megjött, szót kért s a meglepett ház feszült figyelme közt fölolvása a következő tezikket:

„Királyilag szentesített 1848. IV. tezik 6. §. A megelőző évi zárszámadások és a jövő költségvetés előterjesztése és az irántoki határozathozatal előtt az országgyűlés évi ülésszaka be nem rekeszthető, sem az országgyűlés föl nem oszlatható.“

Nagy Sándor kardja kettévágta a gordiusi csomót s ezzel a folyamatban lévő szavazást is.

Pár nappal később, (szept. 15-én) Kossuth indítványára a ház egy küldöttséget indított Bécsbe, „nem az udvarhoz, hol gyalázatos ármány működik, hanem a nemzethez“.

E küldöttség feje és vezére Deák Ferencz vala.

Eljárásuk eredményéről így számolt a szeptember 22-diki ülésben.

Tisztelt ház! Méltóztatok egy küldöttséget nevezni ki azon megbízással, hogy az az ausztriai alkotmányozó országgyűléssel a nemzet nevében közvetlen érintkezésbe tegye magát, és nyilatkoztassa ki, miszerint a magyar nemzet meg van győződve, hogy kölcsönös szabadságunk és önállásunk csak úgy lesz biztosítva, ha egyetértés, barátság és rokonszenv alapján nyugszik; jelentse ki a háznak ezen nemzet azon kívánságát, hogy valamint Magyarország Ausztria alkotmányosságát, úgy Ausztria Magyarországot kölcsönösen garantírozza; s jelentse ki, hogy mindazon érdektalálkozásokat, mik Magyarország és az ausztriai birodalom tartományai közt fenforognak, az alkotmánynak, igazságnak és méltányosságnak alapján Magyarország igen szívesen kész kiegyenlíteni. — Mi ezen kiküldetésünknel fogva elérkezvén Bécsbe, a megbízó levelet beadtuk a ház elnökének; a ház elnöke bemutatatta azt magának az országgyűlésnek és az országgyűlés hosszasan tartott tanácskozások után azt határozta, hogy miután az ausztriai országgyűlés házszabályai között egyik pont azt tartja, hogy küldöttséget az országgyűlés el nem fogad, reánk nézve ezen szabály alól kivételt tenni nem akarnak, vagy nem tehetnek, hanem megbízzák az elnököt, miszerint szólítsa fel ezen küldöttséget, hogy ha kívánnánk vele írásban valamit közölni, azt közöljük írásban és ő azt a háznak elő fogja terjesztetni. Ezen határozatát a háznak az elnök egy levélben közölte velünk, melynek felolvasását méltóztassanak megrendelni; és mi az ő levelére azt feleltük, hogy mi a magyar országgyűlés által nem vagyunk felhatalmazva arra, miután az országgyűlés kiküldetése szerint közvetlen érintkezésbe kívántunk lépni az az ausztriai országgyűléssel, hogy bármely írásbeli közléseket tegyünk ausztriai országgyűlés elnökével; és kijelentettük, hogy az országgyűlésnek ezen határozatáról szóló levelet az elnöknek be fogjuk mutatni küldöinknek“.

E fölsülésnek igen egyszerű és természetes magyarázata volt. A bécsi országgyűlésen a reactional tartó s szláv birodalomról álmadozó szláv elemek képeztek többséget, s mivel szűr alatt ezek is Jella-

sich s a délkeleti testvérek kezére dolgoztak, nem kellett nekik a magyar nemzet bekejobbjára és szövetségére.

Kossuth egy rettentő beszédben örök gyalázat bélyegét sütötte e „durvaság“ra; egyszersmind elhatározta, hogy „most már vége minden alkudozásnak... tenni kell, tenni fog, s hogy tehessen, szabad kezet szerez.“

Még azon ülésben megkérdezteni kívánta a rekedtség miatt távollévő miniszterelnöktől, „hogyan vagyunk a miniszteriummal? meg vannak-e már erősítve jelöltjei, s ha nincsenek, elég erősnek érzi-e magát, különösen honvédelmi dolgokban a haza megmentésére? ha nem, akkor intézkedjek a ház.“

Batthyány helyett Deák vette föl a kissé sértő modorban a bekepárt elé dobott keztyűt.

„Nekem a dologról — úgy mond — hivatalos tudomásom nincs, csak privát tudomásom van annyi, hogy Pulszky Ferencz álladalmi titkár ur miniszterelnök ur levelét hétfőn kapta és ezen levélben gr. Batthyány közli álladalmi titkár urral azon fölterjesztést, melyet ő a nádornak küldött meg. Meglehet tehát, hogy ő Felségéhez a fölterjesztés talán kedden vagy hétfőn este érkezett meg; azt tudom bizonyosan, hogy tegnap, mikor én Bécsből elindultam, nem volt semmi válasz adva. — mikor jön, nem tudom, de a dolgok vezetésével addig is meg vannak bízva az álladalmi titkárok. Azt mondhatná ki a ház, hogy az aláírásokat azok is megtehetik, gondolom, ugy is teszik; de teljesítsék az álladalmi titkárok, mert idegen ember, ki azzal nem ismeretes, sokkal nehezebben tehetné. A külügyi miniszteriumban ugyis Pulszky státustitkár ur viszi a dolgokat. Ha a ház határozatot kíván erre nézve kimondani, hogy az álladalmi titkárok vezessék a dolgokat, ez sokkal czélszerűbb volna, mint azt mondani, hogy a jelöltek foglalják el helyeiket, annyival inkább, mert a mint tudom, kettő a jelöltek közül még itt sincs, de a tárczáik sincsenek felosztva. Tehát azt hiszem, az álladalmi titkárokra sokkal czélszerűbben lehetne bízni.“

Kossuth a haretéren történőkre utalva, makacsul ragaszkodott indítványához, miért aztán Deák is újra fölszólt a miniszterelnök s a statusquo mellett.

„En szívesen beleegyezem, hogy a miniszterelnök ez iránt megkérdeztesse, de a házhoz egy kérdést vagyok bátor intézni. Ha azon nyújtandó segínyt egy érte a ház, hogy mindenfelé biztosokat küldeni határoz, hová a haza megmentésére az elnök kívánja, annak értem hasznát, de hogy legyen mellette minél előbb nyolcz miniszter, annak hasznát épen e veszélyes körülmények közt nem értem, mert benn voltam én is azon körben, s tudom, hogy veszélyes körülmények közt nincs nehezebb, terhesebb és zibbasztóbb, mint nyolcz embertől körözve lenni, kik gyakran nem értenek egyet. Ha a miniszterelnök erélyességét meg akarjuk zibbasztani, egyik mód, tanácsot adni melléje, melynek felette nem áll, hanem melynek többsége szabályozza az ő tehetőségét. Midőn ő maga viszi a dolgokat, addig az álladalmi titkárok viszik a különböző tárczákat, hanem mivel ezek álladalmi titkárok, ő pedig miniszterelnök, az egyetlen felelős miniszter, mindazt, mi az összes politikát tárgyalja, ő határozza meg. Régen megmondotta Martuzzi „qui socium habet, dominum habet“, s ha a körülmények oly fontosak, hogy erélyesség szükséges, s ha ezen erélyesség olyan mértékben megvan a miniszterelnökben, a mint kételkedni nem lehet, hogy megvan, én nem sietnék, hogy másokat rakjak melléje, hogy azokkal tanácskozzék, s azok többségének alárendelje magát. Ha az erélyesség valaha szükséges volt, most szükséges; az erélyesség pedig, ha egy személyben lesz összpontosítva, néhány hetek alatt többet tesz, mintha a designált minisztereket oda ültetjük. Kérdezzük meg tehát a miniszterelnököt, ő bizonyosan azt fogja felelni, ohajtja, hogy a ház tanácsával segítse; hogy az általa designált miniszterek foglalják el helyeiket, nem hiszem, hogy tegye. Egyébiránt, hogy a mi segélyünk járuljon az elnök támogatására,

senki sem hozza kétségbe, hogy az hasznos; hanem másrésről épen arra nézve, hogy p. o. a tábor ellen tesznek kifogást, hogy ott nem ütköznek, ámbár miniszterelnök megparancsolta, hogy onnét nem küldenek katonát, ámbár miniszterelnök megparancsolta, most ez nem történt, mikor Mészáros mint generalis van ott, olyan generalis, ki alatta van a miniszterelnöknek, — kérdem, ha a designált miniszterek elfoglalják helyeiket, s azon Mészáros épen úgy nem lesz alatta miniszterelnöknek, mint előbb, míg miniszter volt, nem volt alatta, valjon jobban megteszi-e azon rendeleteket? (félre vetik.) Az most is megtörténhetik, most nem csak a ház hívhatja vissza, hanem a miniszterelnök is, ha pedig miniszter lesz, a miniszterelnök nem hívhatja vissza. Míg nem úgy cselekszik mint miniszter, addig a miniszterelnök is visszahívhatja, sokkal több hatalma van a miniszterelnöknek addig, míg a miniszterek kinevezve nincsenek. Én ohajtanám, hogy neveztesse ki, de hogy mi rendeljük meg, hogy a designált miniszterek foglalják el helyeiket, azon designált miniszterek, kikről bizonyos sem vagyok, hogy politikájuk összefüggő lesz-e s nem fogják-e zsilbasztani a miniszterelnök erélyességét. A miniszterelnök hatalmának előmozdításához szívesen járlok, de azon alapeszmét, hogy szükséges az erélyesség emelésére, miszerint a kijelölt miniszterek helyeiket minél előbb elfoglalják, s a miniszterelnök akkor nagyobb erélyességgel viheti, mintha most az álladalmi titkárok által viszi a mechanizmust, az összes politikát pedig a maga belátása szerint intézi, azt nem osztom. Azért, ám kérdezzük meg a miniszterelnököt, meglátjuk, mit felel, de figyelmeztetem a házat, hogy a kijelölt miniszterek helyeiknek elfoglalása a helyett, hogy az erélyt növelné, megeshetik, hogy azt megszübbasztja.

A ház mérsékelt megbizással, de mégis választott egy hattagu bizottságot, a mi által a miniszterelnök úgy sem igen erős posztóját nem hogy megszilárdította volna, sőt fölfelé még inkább megingatta és aláásta.

Az események rohamos bomlásnak indulának.

Jellasiich, ki szept. 15-én átlépte a magyar határt, szemtelen bátorsággal közeledett. A nádor megszökött az országból és lemondott. Majláth kir. helytartóvá, gróf Lamberg Ferencz rendkívüli kir. biztossá s az országban lévő összes csapatok főparancsnokává nevezetett; miután pedig ezt a lánczvidon a nép dühe megölte: Batthyány október 1-én mind a miniszterség, mind a képviselőségről leköszönt.

Az ország sorsának intézését Kossuth s a honvédelmi bizottság vette kézbe, míg a törvényesség színét s a nemzet befolyását a dolgok fejlődésére Deák Ferencz e beszéddel igyekekvék megmenteni (szept. 30-án):

„Én az elnöknek azon előterjesztését, hogy ez a képviselőtest most végkép el ne oszoljek, annyira szükségesnek látom, hogy én azt még egy rendelkezéssel szeretném megtoldani. Azt hiszem, hogy akármily csekély számú legyen is a ház, csak existáljon, jobb lesz, mintha absolute elmosódik, vagy bevégi üléseit és szétmegy. Törvények felett tanácskozni úgy sem fog, hanem a miniszterelnök nincs itthon, a végrehajtó hatalom tetteles gyakorlásával egy bizottmány van megbizva, azt hiszem, a bizottmánynak is nagy segítségére leend, ha ezen testületnek akármilyen része itt marad, hogy arra mindig számítani lehet. Legyen az akármilyen csekély számú, csak legyen, mert az egy törvényes tekintély, mely minden egyes esetek fölött, mikor a bizottmány kívánja, intézkedhessék. S azt gondolnám, kik itt maradnak, ne várják azt, hogy az elnök vagy bizottmány hívja össze őket,

hanem mindennap reggel és délután is bizonyos órában jelenjenek meg itt, s ha csak a bizottmánytól izenetet nem kapnak, hogy a bizottmány semmit sem akar velök közölni, tartózkodjanak együtt. Ez szükséges, mert sokszor a bizottmány a felelősség könnyítése végett is kívánhat velök valamit közölni, de az is meglehet, hogy az itt maradtak közül egyes tagokat ide vagy oda kíván küldeni, vagy valamire felhasználni. Kik tehát most el nem mennek, tartózkodjanak ne csak Pesten, hanem mindig jelenjenek is meg itt, ez azon hely, hol a bizottmány őket mindennap meg fogja találni bizonyos órákban, ha pedig rendkívüli időben akarja összehívni, tegyünk oly rendelkezést, hogy megtaláljanak bennünket.”

Aztán meghajolt ő is a fatum előtt. Elhallgatott. . . Annyira elhallgatott, hogy még a december 2-ki trónváltozás sem s csakis a kötelesség birta megoldani nyelvét.

December 30-án az urberi kárpótlás került ismét a ház elé . . .

Kossuthnak egy idevonatkozó javaslata már a szept. 17. és 18. ülésben elfogadtatott, s a tárgyalás ezután az 1848/9 folytán szükséges intézkedésekre ment át Deák javaslata szerint. Azonban csakhamar kiviláglott, hogy a mozgalmas idő nem alkalmas ily tárgy fejtegetésére. Szept. 23. és 25-én tehát ismételt ízben határozat hozták, hogy a hűbéri viszonyok felett megkezdett tárgyalás folytatása elmarad. Október folyamán a harezi hírek s a trónnal való viszonyok vettek igénybe a ház figyelmet; s a képviselők, miután Kossuth a táborban volt, fontosabb kérdésekbe nem ereszkedtek, s ritkán tartottak ülést is. A kormányelnök hazatérte (nov. 9.) után süründtek az ülések, de ezeket jobbra honvédelmi hírek s napi események foglalták el. Decz. 6-án egy a képviselők által elfogadott urberiségi javaslat a felsőtábla elibe került, mely azt elveté, miután benne a becslési módszert igen hosszadalmasnak találta. A tárgy, Kossuth azon indoklására hogy a volt arisztokráciának minél több segély nyujtassék, decz. 23-án vétett ismét elő, midőn mind a kiküldött bizottság, mind a központi választmány beadta arra vonatkozó javaslatait. A dolog vitatása azonban önző szennyes érdekeket is meritett felszínre, s igen szenvedélyes vitákat idézett elő; midőn pedig határozásra került volna a dolog, a szavazás elől sokan kivonultak, s a bennmaradtak rendszerint nem voltak elég számmal. Egyik javaslat a másikat érte, de mindenik elfogadásának és érvényesítésének főnehezése volt, hogy tetteles fizetést adni a telkek számának hiteles összeírása előtt nem lehetett. Miután a háborus körülmények az összeírás végrehajtására nem voltak alkalmasok, hogy a volt-földesuri osztály veszteségén némileg enyhítve legyen, Deák némi előlegezést ajánlott az illetékes kárpótlási díjra. A ház azonban nem akart előlegezni. Ugy látszott, hogy sokan, az egyetemes és országos szempontokat félreretéve, egyenesen zsebkérdést csináltak a dologból, s arra néztek, hogy mit kapnak majd ők kárpótlás fejében. Az alföld a felfölddel vívott. Dedinszki végre a fentebbi ülésben kijelenté, hogy a jelen idők közt büntetésnek tekintené magára nézve, ha a hon védelmétől eltekintvén, ilyen ügyekről még tovább is kellene tanácskoznia, indítványozza a tárgyalás felbeszakítását.

Deák ez eszmét bővebben kifejté, s a ház ekkor, legyőzve azokat, kik bizonyosan szegyént fogtak volna hozni reá, kimondá az elhalasztást.*

E tárgyalások alatt már ellenség fegyvere lebegett a képviselőház feje fölött. Decz. 31-én Batthyány Lajos indítványára végzés hozatott, hogy a kormány Debreczenbe költözzék, s a bőrét feltő Madarász László sürgetésére a ház is hasonlóra határozta magát; a diadalmas Windischgrätzhez (és onnan a dynasziához) pedig bekealkudozás végett *Batthyány Lajos, Majláth György, Lonovics József, Majláth Antal, Bezeredy István és Deák Ferencz*ből álló küldöttség menesztett. E bizottság részéről *Irányi Dániel* (jan. 13.) a következő jelentést olvasta föl Debreczenben a parlamentnek:

„*Magyarország gyűlésének.* Mult évi december hó 31-én történt kiküldetésünk következtében f. évi január 1-ő napján délután Promontoriumba mentünk a főhadiszállásra. Onnan két tisztnek kíséretében Hamzsabégre értünk, hol az ottani katonai parancsnok Gécy huszárhadnagyot adta mellénk 12 legénygyel és egy trombitással katonai kísérettel, a tisztnek meghagyta, hogy minket a császári tábor előőrségeig kísérjen. Mi Hamzsabégről megindultunk későn este, s mivel Martonvásáron sem tudták megmondani, hogy az érintett tábornok előőrei mely tájon állanak, a kísérő tiszt nem tartotta czélszerűnek tovább menni s a sötétben bizonytalanra tévelyegni. Ott késtünk tehát néhány óráig s reggel megindultunk Vál felé, mert értésünkre esett, hogy herczeg Windischgrätz főtábornokot biletőleg Csákvár vagy Bicske táján fogjuk találni. — Váiban megértük, hogy azon éjjel Verelre érkezett egy tetemesebb hadsapat, általmentünk tehát azonnal Verebre, de mire odaértünk, onnan az egész császári katonaság előnyomult Baracska felé. Verelről tehát elküldöttük a kísérő huszártisztet Baracska felé azon megbízással, hogy ott, hol az említett tábornak bármely részét találja, itt-létünket jelelje be, s a parancsnokot szólítsa fel, hogy minket a szokott módon Windischgrätz herczeg főtábornok urhoz kísértesse. A tiszt este visszaérkezett s a Baracska-n talált tábor főparancsnokától b. Jellasielől azon választ hozta: hogy mi a főtábornokot másnap délből már Bicskén találandjuk. Katonai kíséretet nem küldött, de kísérő huszártisztünknek adatott egy irat, melyben Bicskéig háborítatlan utazás biztosított. — Mi tehát másnap, január 3-kán, dél tájban kíséretünkkel együtt háborítlanul ide érkezünk, s azonnal Majláth Antalt elküldöttük, hogy minket Windischgrätz főtábornok urnál jelentsen.

Csakhamar értesítettünk arról, hogy a herczeg-főtábornok a küldöttségnek négy tagját elfogadja ugyan, de gróf Batthyány Lajost nem fogadhatja. — Ezen izenetre, miután egyik társunk elfogadása megtagadott, mint országos küldöttség, érdemileg ugyan nem működhetünk volna; nehogy azonban bármit chnullaszunk a czél elérésére, reményelve azt is, hogy ha a herczeg-főtábornok böles kiegyenlítésre czélzó küldetésünkről értesítve lesz, talán hajlandó leendő az összes küldöttséggel érintkezésbe bocsátkozni; mi négyen, ugymint: Majláth György, Lonovics József, Majláth Antal és Deák Ferencz a herczeg-főtábornok előtt megjelentünk. Majláth György országbirája előadá, hogy mi a magyar országgyűlésnek küldöttei vagyunk, s erre a herczeg-főtábornok azonnal azt felelte: hogy ő a magyar országgyűlést el nem ismeri, minthogy azt ő Felsége feloszlatta. — Elmondá mégis az országbirája békés kiegyenlítésre czélzó kiküldetésünket, de a herczeg-főtábornok határozottan azt válaszolá: hogy azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyéb egyezkedésekről szó sem lehet, hanem egyedül csak föltétlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung). — Ő az országot fegyverrel fogja elfoglalni; katonai kormányt hozand be, s majd akkor ő Felsége fogja elhatározni a jövőre teendőket. Most azonban ő Felségéhez sem bocsát minket, mert ötlet ő Felsége teljhatalommal ruházta fel, s ő Felsége sem adna egyéb feleletet. Ő tehát tanácsolja, hogy föltétlen alávetéssel igyekezzünk kegyelmet nyerni ő Felségénél. A katonaság azonnal tegye le a fegyvert,

* Magyarország 1848-ki évi krónikája. Irta Szeremlei Samu. I. köt. 233—34 l.

s esküdjék hűséget ő Felségének, az elfoglalt várak pedig haladék nélkül adassanak által.

Mi ezen válasz után látva: hogy miután az országgyűlés sem ismertetnék el, s mi országos küldötteknek nem tekintetünk, s ő Felségéhez sem bocsátatunk, kérdést tevünk az iránt, hogy mikor és mi módon mehetünk vissza? s kérdésünkre az válaszolt, hogy mivel a főherczeg-tábornoknak előnyomuló seregei hadimunkálataikat már Buda közelében is megkezdették, visszamenetelünkre most intézkedések nem tétethetnek addig, míg azt a hadi munkálatok megengedik.

Eltávoztván a herczeg-főtábornoktól, azonnal szállás rendeltetett számunkra s gr. Batthyány Lajos is velünk együtt van. Ellátásunkról rendelkezések tettek s a legillendőbben bánnak velünk. Kíséretünk, a huszártiszt és legényei szintén nem levének visszabocsátva.

Ez volt küldetésünknek eddigi lefolyása, melyről sietünk az ország gyűlését előre tudósítani. A herczeg-főtábornok ajánlotta, hogy tudósításunkat szokott katonai uton tovább juttatja.

Kelt Bicskén, január 4-én, 1849.

A kiküldött országos választmány.”

Batthyány a vérpaddal fizette meg, hogy elfogadta a missiót. Társai egy ideig letartóztatva maradtak, azután szabadon bocsátattak. . .

A politikai szenvedély, melynek mindennapi kenyeré a rágalom és gyanúsítás, s mely az egyik oldalon cynikus szájhüsiességgel bűnül rójjá föl Kossuthnak, hogy nem fektette fejét a haza haszná nélkül osztrák bárd alá, másik oldalon Deákkal szemben azt szokta üzni-füzni és találgatni: mily áron és miért lett szabad s nem bántotta őt Haynau?

Szabadjon e kíváncsiságot két nevezetes körülményre figyelemzetni. . .

1849. február elején dolga lévén Jókainak Kossuthnál, így szólott ez hozzá: „Ha győz a nemzet, én visszavonulok. Akkor szükség lesz egy higgadt államférfira, minő *Deák*. Rám, a nép szószólójára többé semmi!” *

Íme az egyik válasz.

A másik a forradalom után irt s nagy részben emigránsoktól származó német, franczia, angol stb. művekben található.

A 48 előtti és alatti korszaknak csak egy neve van, melyet „valamennyi” egyforma tisztelettel és kifogás nélkül emlit.

S e név: Deák Ferencz!

XXVIII.

Mit neveznek békének az emberek?

Azt-e, mikor a háboru megszűnik? az ágyu elnémul? s gyermekének vagy gyermekeinek föl nem száradt vére közé erdön mezőn emlékezet fájó könyvet s napi gondok veritékesöppeit hullatja a szegény gazda?

Mikor a generális urak, kiknek megszűn dolmányán és nadrágján még az arany-sujtás sem lett fekete a puskaportól, bel- és külföldi

* Jókai M. forradalom alatt irt művei. 1875. 82. l.

ordokat kapnak jutalom és kitüntetés gyanánt: a közlegénynek összetört vagy béra testéről meg lehúzzák, ha véletlenül jobb karban van, mint az, a mit takar: a durva köpenyt, a mi az állam tulajdona; s félnapig zsolddal világga eresztik, sőt kergetik, ha fáradt lába nehezen mozdul és mozog? . . .

A dekorált generálisok fényes kíséretében mosolygó arczeval megjelenik aztán a császár vagy király ő fölsége . . . a kormos falakat teleaggatják koszorúkkal . . . bánatos arcok fölé hazug mosolyt parancsolnak . . . díszküldöttségek élén polgármesterek, vagy főispánok zengik a magas vendég dicsőségét . . . diszlakomákon öt élteti zajosan minden zsiros ajk . . . diadallárma kíséri a csatatérre . . . s megrendül az ég a sok vívattól, mikor elrendeli, hogy ott márvány vagy ércoszlop emeltessek, — hol tiz, hol husz, de mindig sok ezer halottat megrabló és megbélyegző hivatalos fölirattal, hogy ezen a helyen, napon, órában, így meg úgy megverte e vagy ama főherczeg vagy tábornok az ellenséget. . .

S mikor a király elmegy, nyomában és — nevében jön a pótujonezozás, pótadóz, pótfizetés, pótkölesön, póthitel s mindezeket eszközölni, behajtani, beszédni, nyugtázni, továbbadni stb. megbízott és fölhatalmazott póthivatalnok-sereg; s mire tiz-tizenket esztendő elmúlik: a kik az áldott békeért annyit imádkoztak, kérve-kérik az istent, küldjön ismét egy átkozott háborút, melyben nem öröm ugyan az élet de olcsó, s meghalni könnyű mert — muszáj. . .

Ezt nevezik békének az emberek?

Ezt! Vagy legalább ezt is. . .

Van azonban más fajta is. . . Az, mely forradalmakra következik. . .

A változás ekkor lassubb . . . az átmenet borzadálnasb . . . a király arca haragosb . . . s a magas látogatást magasb vérpád szokta megelőzni. . .

Nem a büszkeség, a hiúság, a számítás, hanem a boszú ilyenkor az első ünnep . . . s nem pazar fény és káprázat, hanem a durva erőszak van hivatalba megértetni a néppel: mily nagy és hatalmas ur az, a ki le fog ereszkedni hozzá, s a kinek már gyermekkorában kihúzták nevelői a Miatyánkból azt a gyönyörű helyet: És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek. . .

Igy történt nálunk is a szabadságharcz, — ez volt a mi békénk is Világos után. . .

Vérpad, börtön, száműzés, üldözés jelenté be a fejedelmi látogatást . . . a Windischgrätzek, Jellasicsok, és — Haynau közvetíték az ismerkedést a magyar nemzet s új királya között. . .

Még színét sem látta, már érezte keze súlyát; még gyermeknek tartá, s már halálos ítéletek alatt olvashatá Ferencz József nevét az eltiprott Magyarország. . .

A bécsi kormány ősi szokás szerint nem feledett s nem is tanult semmit az utolsó eseményekből. . .

Miután a muszka fegyver leteríté a bátor oroszánt, éhes dühvel neki estek, a kik gyáván futottak előle hónapokon keresztül s mar-

czangolni kezdék a hullának vélt prédát, s a varjak és tolvajszarkákától le a tetűig, a kais. Auditorok és Lieferansoktól a cseh és morva beamterekig a hány ingyenelő jó madár és undok féreg volt Ausztriában, mind fölkereste, s rágódott és élősködött a mozdulatlan tetemen, s szívta a mély sebek porba ömlő nemes véréit.

Igazad volt te nagy ember! fátyolt, sűrű fátyolt e multra! . . .

A kiket tisztelnünk és szeretnünk kell: meglátja kegyeletünk a fátyol alatt is? . . . de a kikre nem nézni, csak gondolni is undor: földje el, takarja el mennél vastagabb lepel, hogy a haragos emlékezet, mint a gondatlan kéz a szent kép vászna mögött rejlő poloskát, — e korszak dicső alakjaival át ne szállítsa őket is az utókorra. . .

Fájdalmunk tehát itt is egy könyvet, hálánk egy áldó sóhaj szentel csupán azoknak, kik 48-49-ben a hazában vagy a hazáért meghaltak, szenvedtek vagy földönfutókká lettek . . . haragunk és gyűlöletünk pedig megvető hallgatással fordul el azoktól, a kiknek pusztá említése is megszenstelenitené az ünnepélyes perczet. . .

Deák Ferencz, ki 1849. tavaszán visszavonult Kehidára, mutatott erre is példát. . .

S az ő néma gyásza és büszkesége egyetlen fényes sugár a Világosra következő sötét éjben.

Midőn 1849. márczius derekán az ifjú császár egyik minisztere, Stadion gróf megőrült szégyenében, mivel a birodalom és dynasztia megmentésére orosz segélyért kelle folyamodni — helyét a bécsi prókátor, népszónok és torlaszhösből miniszterré lett Bach Sándor foglalta el, s az interventió sikere után is ő és Schmerling lovag (igazságügyér) vállalkoztak a birodalom rendezésére. . .

A magyar konservatív párt 24 tagja kollektív lépést tett az udvarnál, hogy közreműködésök igénybe vétessék e nehéz munkának Magyarországra eső részénél, de ajtót mutattak nekik, sőt kereken és kurtán s egyszer-mindenkorra kikértek ott minden „testületi toleranciát“.

Ép ily porul jártak és felsültek a párt „egyes“ kiváló tagjai, például Somsich Pál, ki bizva abban, hogy valaha gratissima persona volt felső körökben, — egy kitűnő röpirattal közeledett a trónhoz s keresett érintkezési pontokat a bécsi kabinet (magas, de üres) fejével: Schwarzenberg hggel. *

Az új kormánynak (a muszkavezetőkön kívül) nem kellett senki a magyar közélet régi szereplői közül; csak egy ember nevére és nimbuszára fájt a foga, s ez embert — Deák Ferencznek hívták.

* Das legitime Recht Ungarns und seines Königs (Wien, 1850., Jasper, Hügel et Manz). E röpiratban Somsich a 48-ki törvényeket s a márcziusi mozgalmakat ékesszóló meleg hangon védelmezi, s czáfollatlan logikával s a körülmények veszélyeit büszkén ignoráló hazafisággal kimutatja, hogy a magyar alkotmányt confiskálni semmi oka vagy joga a bécsi kormánynak, s ha teszi: előbb-utóbb torkára forr az erőszak s a birodalom vallja kárát ez esztelen és törvénytelen politikának. Volt-e Deáknak része a röpirat keletkezésében? nem akarom találgatni, de az tény, hogy a kibontakozást előkészítő mindenféle konferenciákban Somsich azon nézeteket és eljárásokat ajánlotta, miket Deák utóbb nyíltan szentesített s országos érvényre emelt.

A törvénykezés átalakításánál és újjászervezésénél Schmerling lovagot megbizta a minisztertanács: hívja föl Bécsbe Deákot s kérje ki „nagyrabecsült véleményét“; a kehidai csöndes és szerény férfi azonban oly válaszzal lepte meg ő exczellentiáikat, melyet nem igen lehetett kedvök az ablakba tenni, annál kevésbé a „Wiener Ztg“-ba, hová más tartalom mellett szánva volt, — köztudomás végett kinyomtatni.

Nem is háborgatták többé s a kellemetlen incidensnek legfőlebb Schmerling ur szájában maradt utóíze, kit a szemesebb és furfangosabb Bach, engedelmes kollegákra, nem vetélytársra lévén szüksége terveihez, nem sokára takarosán kiturt a miniszterségből. . .

Négy-öt éven át a nemzet is csak ritkán hallotta Deák Ferencz hírét. — Legközelebbi barátai föl-fölkeresték ugyan néha, s ő is visszaadott egy-egy látogatást, — de abból, hogy mit gondol? mit érez? mit remél? mit tanácsol? egy betűt sem ütöttek dobra azok, kik bizalmas eszmecsere vagy levelezésben bölcsesége mély forrásához férközhettek.

A közhangulat és közóhajítás különben is más nyomokon botorált ekkor, mint a minőkön Deák szokott vezérkedni.

Oly időben, mikor a magyarnak nem hogy beszélni és tenni, de Tompa Mihály fohászaként „még kisírni magát sem volt szabad“, — nem csoda, hogy a fantásia bűvös világába menekült a nemzet zöme, s elalélt bánatában, visszafojtott könyvek árján czel és irány nélkül vitetni engede magát azon törekény sajka által, minek „remény“ a hétköznapi neve, s melyet kósza hírek kóbor szele ide-odahányt, s majd erre, majd arra, s egyszer a török, másszor az angol interventio révpártja felé hajtott.

Alig kelt át Kossuth és Bem a török határon, s tüstént azon titkos hír merült föl suttogó szárnyaival, hogy ők 200,000 török és ázsiai szittya magyar hadsereg élén jönnek fölszabadítani Komárom várát az ostrom alól s az egész országot visszafoglalni a némettől. . .

Azt is mesélték, hogy Kossuth a török császár stambuli serailjában keleti pazar fény és pompával fogadtatott, s a zultán egy hófehér paripát s aranyos kaftánt ajándékozott neki. . . S míg egyik szemével és egyik nőtájával Batthyányt s az aradi vértanukat siratta, a másik szemmel reményteli érzések közt nézett kelet felé a tömeg s öncsaló vigasszal ámitott másokat is a nép ajkán termett biztató nóta:

„Kossuth Lajos nyoszolyája,
Arany székről hág föl rája,
Nem alhatik, nem nyughatik,
Hazájáról gondoskodik.“

Később valaki egy kéziratot kezdett terjeszteni, mely állítólag titkon becsempészett külföldi lapokból lett volna lefordítva, s mely Kossuthnak Londonban az angol királyné által történt ünnepélyes fogadtatását s kitüntetését írta le részletesen. Ez irat két beszédet is foglalt magában, melyek egyikében Viktoria királyné fényes ígéretekkel kecsegteti a magyar nemzetet, a másikban Kossuth Lajos mond

forró köszönetet a bizonyos segélyért elnyomott hazája nevében a királynénak, s mindezt oly csalékony és hűnek látszó aprólékosággal és komolysággal, miszerint még komolyabb emberek is sokan hittek e koholmányoknak, s a köznyomor és gyász közepette szabadabban kezdtek lélegzeni.

Regélték azt is, miként a Dardanellákban Albion ágyui már meg is dördülének, s egyesülve a török flottával, tengerbe sülyesztek az orosz hajóhadat.

Bem apót, mint három lófarku basát a fáma szárnyain legalább is tizszer berontatták Erdélybe, sőt a Bánátba is, még pedig 50—60,000 török had élén, sőt azon vidékről nem egy ember jött Pestre, ki tulajdon füleivel hallotta az egyesült orosz-osztrák és a török hadsereg közti rémitő ágyuzást és saját szemeivel látta az előbbieket rendetlen futását és szétveretését.

A tüzes Perczel szintén nem maradt szerep nélkül... Őt 40,000 törökkel állítá a határszélekre a falu szája, mindig hozzá téve, hogy azóta alkalmasint át is lépett magyar földre s kergeti és öli a muszkát, mint a legyet. . .

Végre, (a tömérdek más ily mendemondát lehetetlen lévén egyenként följegyezni), csak azt említjük még, hogy bizalmas társaságokban egy levelet mutogattak Kossuthtól, miszerint a magyar bankót mindenki jól elrejtse és megőrizze, mert ha ő visszajő, dupla értéke lesz annak, s csupa aranyra és ezüstre fogják beváltani.*

Igaz, hogy a visszahatás a magyar nép józan esze részéről szintén hamar bekövetkezett s a gyöngébbek és türelmetlenebbek 1850 tavaszán már nekikeseredve danolgatták:

„Elmult már a marczius,
Még sincs itt az angliusz...“

de a Kossuth angolországi és északamerikai körutjának valóban példátlan nagyszerűségétől újra lobbot vetett a külsegély csallhitének lidérczlángja s *négy esztendőbe* telt, míg a bécsi kormány abszolút intézkedései és cseh-morva beamterjeinek segítségével úgy a hogy elnyomhatta, igazabban — az olasz háboru kitöréseig hamu alá kényszeríthette a veszedelmes rögeszmét és fanatizmussá vált erős hitet, miszerint: Europa nem hagyja el a magyart, s hogy az emigransok invasiója időkérdése csupán, de el fog következni bizonyosan, s leveszi a nemzet nyakáról az osztrák jármot.

A közjogi alku megkötésének aranjouezi napjaiban sokan vol-

* L. Imrefi: „A magyar menekültek Törökországban.“ 1850. 175. és 76. l. Megjegyzendő, hogy efféle pletykák nemcsak lenni, de fönn is terjesztettek, s a meynyi reményt a magyar, ép annyi aggodást ébresztettek az osztrák körökben. „Ez aggodalom, — írja Palmerston 1849. nov. 27-én a Bécsben lévő angol követnek, Ponsonby lordnak, — Kossuth miatt valóban gyermekes. Minő bajt okozhatna ő Ausztriának? Az osztrák kormány csak saját érdekében cselekednék, ha mielőbb beleegyeznék, hogy a magyarok Törökországból elszéledhessenek. — Különben akár teszi ezt, akár nem, arról biztos lehet ön, hogy a magyarok egy vagy más uton mindenesetre távozni fognak Törökországból, és az ily módon kijátszott osztrák kormány mint bárgyu figura fog szerepelni.“

tak a Deákpártban, kivált a vidéken, kik „a haza bölcsét“ majmolva szintén bölcseneknek vélték tartatni, ha főnhangon dicsekszenek, hogy ők „soha sem bíztak másban, mint a nemzet saját erejében“ s „a Kossuth időnkénti kiáltványaira s az emigratio ismételt erőfeszítéseire egy fabatkát sem adtak“...

Ez elkésett bölcsesség azonban voltaképp csak vastag tudatlanság és csuf hálátlanságról tanuskodott, mert az emigratio nélkül a magyar kérdés történeti fontosságát s oly szerepet, mely az olasz és német egység létrejöttére is lényegesen befolyt, soha sem nyert, megoldása pedig sokkal továbbra vagy talán végkép el is maradt volna.

Érintkezett-e Deák a száműzöttekkel? s kivel és ki által? s mikor, hogyan és meddig? kérdezni és kutatni nem fölösleges, s nem jogtalan kíváncsiság... Nagyszabásu tervéből, a passiv ellenállás organisálásából e tényezőt lehetetlen volt egészen kifelejtene, s bár nincs rá adatom, a Deák és Andrássy közti benső viszony első szálaít, én legalább ez utóbbinak emigrationalis életében és tapasztalataiban sejtem lappangani...

A jövő sok egyébbel ez irányban is el fogja oszlatni a homályt; addig be kell érünk a sovány bizonyossággal, hogy Deák a forradalom után remeteszerűleg élt Kehidán, s a dolgok fejlődését sem sietetni, sem föltartóztatni, sem módosítani nem próbálta.

A diadalmas udvar egy tollvonással, helyesebben — kardcsapással véget vetett a 800 éves magyar alkotmánynak a *pragmatica sanctio*t is odaértve, s az 1849. márczius 4-én született birodalmi alkotmányban ígért kárpótlást a korszellemnek. 1850. végén, a francia államcsíny után ellenben egy másik tollvonás (s a mennyiben katonáktól s névszerint egy magyar származásu főtisztól, Babarczytól jött az első támadás, bátran mondhatjuk, hogy: másik kardcsapás) a márczius 4-ki alkotmányt is kitörülte az élők sorából, s hogy egyik fajnak és országnak se legyen oka panaszkodni vagy irigykedni, a „Gesamtmonarchie“ egész kormányrendszerét egy kaptafára vonták, s feltuczat ostromállapot s négyszázezer szurony-nyal megalapíták az új Ausztriát...

A magyar hiúságnak mindössze azzal igyekeztek kiszurni a szemét, hogy Haynau helyére Albrecht főherceget, a császári család legtekintélyesb és legkatonásb (legalább szobában, s Parádék, Revük és Manővereknél legkatonásb) tagját küldték Budára katonai és polgári kormányzóul...

A nemzetet ezzel fölültetni s az új aerának és intézményeknek népszerűséget szerezni persze nem sikerülhetett, de hogy az udvartól kikopott és kikoszorózott főnemesség nem csatlakozott rögtön a passiv ellenálláshoz, s egyes eseteknél, a minő például az árulás folytán kézrekerült koronának a fővárosba érkezése volt, szívesen dörgölözött „a trón egyik oszlopához“, szent István foszló köpenye alatt próbálván visszalopózni a paradicsomba, honnan Bach et Comp. az Úr szavára kikergette őket, én egyenesen és kizárólag a főherczeg személyes rangjának tulajdonitom.

Mánásaink nem akarták elhinni, nem többszörös kudarcz és

lealáztatás után sem, hogy a dynasztia, melynek háromszáz év óta a magyar arisztokrácia idegen ellenség és saját hazája ellen oly föltétlen hűséggel és vak engedelmisséggel szolgált, most egy bécsi prókátor kedveért sarokba lökje s vig udvari ünnepélyek és népszaroló korlátlan kormányzat gyönyöreitől örökre megfoszsza őket, s csak 1857-ben, mikor Bach bárótól a szó legelesebb értelmében petíciójukkal együtt ki és fölragattak — lázadt föl bennök a rang és születés büszkesége, és osztrák vízzé vált magyar vérök, s sereglettek tömegesen ők is a nemzeti visszahatás s Deák láthatlan, de létező vezérlöbögője köré.

Az ötvenes évek „kezdetén“ magyar főur csak egy gondolt Deákra; de az bolond volt a világ szemében s a döblingi tébolydában lakott.

Széchenyi István, a mint oszlani kezdett kissé elméjéről az éj köde, — ismét a haza sorsával foglalkozott, s mint egykor a jövő nagysághoz hajót, most mentő deszkát keresett, mely a borzasztó hajótörés után legalább a vízbefulástól megóvjá s a tajtékzó hullámok fölszínén a véletlen szabadulás soh sem lehetetlen esélyei számára föntartsa a magyart.

Széchenyi sasszeme pillanat alatt bejárta az elborult láthatárt s Deák Ferenczen állapodott meg; egyetlen kortársán, a ki tisztán s föltőlről-alulról egyformán respectálva vitte nevét a hajótörés után a kehidai kastély félreeső magányába.

A legnagyobb magyar csodálatos előérzete ez esetben is eltalálta, mi a helyzet kulsője? s hogy a jövő Deák kezében nyugszik, s sikerre csak oly mozgalom fog számíthatni, melynek élén a haza bölcsé fog vezényelni.

E rendeltetéssel és szereppel nem illett azonban össze, hogy Deák az ország egyik kellemes, de a közélet tényezőitől és hullámai-tól ritkán érintett zugolyában Robinsonként tengődjek s roppant elméjének és tudományának ne legyen más munkaköre mint „paterna rura bobus arare suis“...

— Pesten, a fővárosban van az ő helye! — mormogott Széchenyi... És —

— Oda kell költöznie... Odaviszem, — tévé hozzá szokott makaes és türelmetlen erélyével.

Az 1854-ik esztendő vége felé, egy borongós őszi reggelen uri hintó robogott a kehidai kastély elé...

Az előkelő vendég nem tartozott a ház rendes látogatói közé s így nagyon természetes, hogy az udvarias s mindig előzekény házi gazda kénytelen volt alkalmazkodni a közszokáshoz s megkérdezni: minek köszönheti a kitüntetést?

— Megbízással jövök, — felelt némi zavarral a hivatlan vendég. — Egy valaki tudni ohajtja, nem eladó-e a kehidai birtok?...

Deák Ferencznek, kit a haza gyásza az utóbbi négy év alatt külsőleg is „öreg urrá“ tett, oly piros lett egyszerre az arca, a minőnek a pozsonyi diétán Miss Pardoé festé, s szinte látszott, hogy csak azért, hogy időt nyerjen csillapulni, folytatja tovább a párbeszé-

det s tudakozódik csipős hangon, ki rejlik az alatt a névtelen valaki alatt?

Válasz: „Széchenyi István!”

Deák arca kiderült... ajkán mosoly játszott...

Mire gondolt?... Arra-e, mily jó barátok voltak egykor Széchenyivel, vagy arra, hogy az most szegény bolond?!

Talán mindkettőre!

De a mily hamar támadt, el is tűnt ismét a mosoly.

Deák komoly, szomorú arccal, az ajánlatot határozottan elutasító szilárd hangon jelenté, hogy — „a Deák-jószág nem eladó”.

S a nagy ur hűségesen megvitte Döblingbe az üzenetet...

Csak hogy örültek rögeszméit nem oly könnyű legyőzni vagy eloszlatni!... Széchenyi többször ismételte a fölszólítást, s mivel lassanként okos emberek is támogatták és helyeselték az ajánlat „indokait”, Kehida 125,000 forintért Széchenyi Istváné lett. A vételárnak közel fele terhek kifizetésére lön fordítva, a másik fele évjáradéokra minősítve. A hetvenes években a legnagyobb magyar egyik örököse, Széchenyi Ödön a birtokot az évjáradéki kötelezettséggel együtt Baranyi, keszthelyi lakosnak adta el, kinek apjával már Deák Ferencz atyja ismeretségben volt.*

Deák Ferencz Pesten az „Angol királynő”-ről címzett szállodában bérelt lakást. A szoba, melyben lakott, történeti hírre vergődött, s éveken át Mekkája volt a fél országnak. Eleinte tél és nyár kezdetén szállást illetőleg szobát cserélt Deák, úgy hogy télen a „Vadászkürt”-re, nyáron a „Vigadó”-ra néztek ablakai. Később lemondott erről a változatosságról is s megmaradt az utóbbi mellett. Második emelet, 55-ik szám. Itt volt három szoba; az első volt a nappali, a második a háló. A harmadikban régi hű barátja, a tőle elválaszthatatlan gr. Mikes János lakott.**

Az ország bölcsé valódi bölcshez illő egyszerűséggel rendezte be lakását. Volt ott egy újnak bizony nem mondható pamlag, mellette két karszék. Amazon ő maga, ezen vendégei szoktak ülni. Aztán volt egy fiókos szekrénye, azon gyufa, szivar s mintegy ötven kötetre terjedő könyvtár.

Egy légyecsapó s egy corpus juris mindig a keze ügyében állt. „Ez legyek ellen van” — mondogatá az öreg ur. Pesze ő a légyecsapóra értette, de szavai alatt politikai jelentőséget kereső vendégei többnyire a corpus jurisra.

Arra az esetre, ha több vendég találna jönni, volt a szobájában még egy pamlag és néhány szék. Ennyiből állt nappali szobájának egész butorzata, ez is nagybárára a vendéglős sajátja.

Itt fogadta ő látogatóit. Bizony legnagyobb számmal kéregetők voltak azok. A mi örökölt-jószágáa készpénz-arából fölmaradt, azt

* Mint fülhegygyel hallottam: a kehidai birtok eladása csak az által vált lehetségessé, hogy Deák Ferencz magasztos szellemű nővére, Oszterhuberné 25,000 forintnyi betűlázott követelésről nagylelkűen lemondott, s a kötvényt a kaddalóba dobta.

** „Deák Ferencz emlékezete.” Szerkeszté Törs Kálmán. 1876. 94. l.

mind szerencsétlen embertársai között osztotta fel, maga abból a 600 aranyból élt, melyet évjáradékul kapott.

Reggel 6—7 óra körül kelt, nem reggelizett, a mint nem is szokott estelizni. Telben már 8 órakor is jöttek a kéregetők, kik közül soha nem utasított el senkit. Tíz—tizenként forintot reggelenkint összehajtogatott négyret s a mint jöttek, még olyannak is, kiről világosan látszott, hogy nyomora tettetés — kivétel nélkül mindegyiknek adott, bocsánatot kérve, hogy többet nem adhat, mert több nem telik tőle. Még a hozzá intézett folyamodványokra is válaszolt vagy válasszoltatott és soha egyetlen segélyfolyamodás sem maradt felelet nélkül.

9—10 óra közt keresték föl barátai, kik nála töltötték a délelőttöt déli 1 $\frac{1}{2}$ óráig. Munka idején egész napra is elzárkózott és dolgozott.

Délelőtt tisztelgettek aztán nála vidékiek, külföldiek, hírlapírók, politikai nevezetességek, rokonok, kiket mindig a legnagyobb szívéllyességgel fogadott és mutatott be. Egész Magyarország találkozott hajlékában, az ő négy fala volt a nemzet casinója. Nyitva állt ajtaja mindenkinnek... Politikai jellegű nyilvános akciókba azonban soha sem avatkozott, miért is Széchenyi indulatosan kifakadt ellene később s nem egy ízben izgatott kedélyállapotából folyó s így megbocsátható neheztelessé szökött:

„Ha Deák meghal s emléket emelnek neki, ugyan mit írnak emlékkövére? — azt, hogy népszerű volt. Igen, de mit tett? mire használta e népszerűséget?” * ... Mire?

„A haza megmentésére!” feleli ma a História. És —

— A Haza javára és mindig jóra, felelheték volna akkor is a „döblingi barlang” vendégei...

Deák nem zárkózott el Stylites módjára a mindennapi élettől, mint a közönség egy része véli... Sőt inkább örömet megragadott minden alkalmat „szelesebb körökre is hatni”, s nemzeti színezetű és horderejű egy oly vállalatból és mozgalomtól sem vonta el személyét és erkölcsi támogatását, a hol „a passiv ellenállás” óriási eszméjének sérelme nélkül közreműködhetett...

1849 után a nemzethez méltó első nagybbszerű országos tüntetésnek is, melyre Vörösmarty halála szolgáltatót szomorú okot, — Deák Ferencz volt központja és legserényebb rendezője.

„Vörösmartynál, írja Gyulai Pál, 1855 vége felé a legaggasztóbb jelenségek mutatkoztak, erős rohamok jöttek rá s két hétig feküdt. Azt hitte, hogy többé föl nem kell; könyező nejenek, mintha örökre búcsúznék tőle, tanácsokat adott s még egyszer ismétlé: „Nem tudom mi lesz belőletek, de bármi sors érne, forduljatok Deák Ferenczhez, ő nem fog elhagyni.” Azonban fellábadt, s neje kérelmére a fővárosba költözött, hol barátai s köztök Deák Ferencz társaságában kissé fölvidulni látszott... Egy hirtelen meghűtés mindent

* „Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála.” Irta Kecskeméthy Aurél. 94. l.

elrontott ismét. Nov. 17-én agyszélhűdés érte Vörösmartyt; két nappal rá elhunyt.

Temetése nov. 21-én ment véghez (d. u. két órakor). Pest emberi emlékezet óta nem látott ily népes temetést. Húszezer emberrel több követte a koporsót s a fogatok számlálhatatlanul lepték el az utcákat. A főváros népe, midőn a hazafiság és nemzetiség nagy költőjének ily fényes végtiszteltet adott, egyszersmind ki akarta mutatni hazafiúi érzelmeit, hogy „megfogyva bár, de törve nem, el nemzet e hazán!!!“ Őt sanyaru év nyomása után itt, e temetésen lélekzett föl először szabadabban. A kormány érezte, hogy ez néma tiltakozás s a költő inségben maradt családján akart bosszút állni; lefoglalta a lapokat, mikben az árvák gyámja Deák Ferencz adakozásra hívta föl Vörösmarty tisztelőit.

Deák magánlevelei, miket egyes ismertebb hazafiakhoz intézett, kijátszották a gonosz szándékot* . . . Néhány hó alatt százhárom-ezer frt gyűlt egybe.

A magyar akadémia, mely veszélyben forgó nemzetiségünknek csöndes, de biztos palladiuma volt ez időtájban — azzal róttá le az irodalom köszönetét Deák Ferencz iránt e nemes tettért, hogy tíz év után most választván először az igazgató tanácsba új tagokat, votumait Deák Ferenczre egyesíté s az új igazgatók diszes névsorát az ő fényes nevével nyitotta meg.

Semmi sem lehetne érdekesebb, mint párhuzamot vonni itt az osztrák kormány agresszív, s Magyarország, igazabban — a magyar faj defensív politikája közt egyfelől, másfelől a Deák Ferencz szándékos tartózkodása és méltóságos hallgatása, s más híres embereink

* Minthogy e levelek az árvák jövőjét biztosíták, közöljük itt szövegét egynek, mely Kazinczy Gábornak szolt, s melyhez pár szó vagy betűkülönbséggel a többi is hasonlított. Imigy hangzott:

Pest, 1855. decz. 18. Tisztelt barátom! Elhunyt Vörösmartynk vagyontalan családjának ügyében csak magánuton lehet segélyezésre felszólítanunk az irodalom barátit.

Lángszellemű költőnknek özvegyét és árváit elhagynunk nem lehet. Szent kötelességünk a dicsőültnek halhatatlan érdemeit tetteleg is méltányolni s legalább maradékiban némileg meghálálni.

Szíves bizalommal kérlek tehát *Barátom* úgy is, mint boldogult barátom árváinak gyámja, légy szíves mindazokat, kik *barátid* s ismerőseid körében az elhunytak érdemeit tisztelve, részvételt vannak az atyátlan árvák iránt, s módjuk is van keblök nemes érzelmeinek áldozni, nevemben s magad nevében, magánuton nemes keblű adakozásra felszólítani. Kérd meg őket, hogy segítsék letörölni az atyátlan árváknak könyeit s leróni a köztartozást, melylyel az érdemnek tartozunk.

Nem csak kész pénzt, hanem kamatozó állampapírokat, urbéri kárpótlási kötelezvényeket is hálás köszönettel fogadunk. Aláírási íveket szét nem küldhetek, de a ki más adakozótól pénzt vagy kötelezvényt e czélra általvesz, jegyezze vagy jegyeztesse fel az adakozónak nevét, s a mindenkítől átvett összeget; a pénzt e följegyzés mellett küldje hozzám Pestre, az „Angol királyné“ című szállodába s én az átvettekről részletes megnyugtatót adandok.

Bizva szíves készségedben s erélyes buzgóságodban, ismétlem kérésemet s *szívességedbe* ajánlott vagyok

tisztelő barátod
Deák Ferencz.

lótó futó házakása és inopportun fecsegése között. . . . Kitűnnék ez összehasonlításból, hogy e korszakban Deák Ferencz volt a legnagyobb, ha nem az egyedüli magyar „államférfi“, ki sem a czélra nézve nem ingadozott, sem az eszközökben nem tévedett, s mert soha le nem tért az ösvényről, melyre öntudatosan lépett, látszólagos csigapolitikája hamarabb följutott a szédítő szirt: a teljes siker — ormaira, mint azoké a kevély sasoké, kik egy lélekzettel, egy lendülettel igyekeztek oda fölhatolni, de nem gondoskodván jó eleve nyugpontokról, féluton kifáradtak, s esüggedten és kimerülve hullottak vissza a földre. . . .

A „Bach-rendszer“, s a birodalom újjászervezése e nabukodonozori gőg által — 1857-ben érte el teljes virágzását nálunk. . . . Az ősi erdő hatalmas sudarai utolsó szálig kivágattak . . . s az új események nemcsak megfogamzottak, de dus gyümölcsökkel is kecségtettek „gazdájokat“. . . . A megvőnök, törvényszéki elnök, zsandárkapitány, főadószedő, Schulinspektor, s kakas- és más tollas vár- és térparancsnok urak szebbnél szebb kimutatásokkal hizelegtek Bach báró hiúságának, ki utoljára maga is hitte tán, a mit hivatalosan jelentett a császárnak, hogy a nyugtalan és dőlőfős magyar nép a Kollonics-fele létrának már harmadik fokáig, a szolgaság és szegénység után következő „elnémetesedés“ — örök halálba vivő — végzetes fokáig süllyedt alá, s hogy egy szalmaszál érintése is elég lesz rájlesztetni az „új magyar nemzedékre“, hogy kétségbeesve kapaszkodjék az abszolút Ausztria, s a Habsburg-dynastia és bécsi kormány bő palástjának uszályába. . . .

— Főlségedé legyen e befejező tett dicsősége, — szolt renegát alázattal a fiatal császárhoz vén kegyencze. . . . Menjen, látogassa meg Magyarországot s a kész épület tetejére tűzze föl saját főlséges kezeivel a — sürgafekete zászlót.

A fiatal uralkodó elfogadta a missiót, s mert pontosan alkalmazkodott minisztere figyelmeztetéseire, rózsaszín kedélyhangulatban tért vissza hosszú, s csak fizetett éjlenektől és ingyen-lakomák áldomásaitól, de komédiának elég zajos és hatásos körutjáról a Burgba. . . .

A jól scenirozott darab előadását egyetlen improvizáció — vagy másfél száz főpap, mágnás, nagykereskedő és polgár petíciója — próbálta megzavarni, de a nagyszerű folyamodvány nem bocsáttatott a császár színe elé, s hogy más valaki más alakban ismétlje a füstbement kísérletet, attól Bach báró hamar közhírré lett fenyegetése: „Az aláírók nem látszanak észrevenni, hogy fejeikkel játszanak“, minden okos embernek elvette a kedvét. . . .

Hanem azért a régi példabeszéd, mely a szanta igazsággal utóéleti és elcsipeti az éplábu hazudságot — mégis helyesnek bizonyult és beteljesült most is. . . .

Bach bárónak kevés volt a fél diadal, — kevés a fejedelem kegymosolya s környezetének köteles hódolata . . . még több tömjénre vágyott . . . egy: „Rückblick auf die jüngste Entwicklung Ungarn's 1857“ című röpiratban megénekeltette magát. . . .

Pár lapon ennyit és ekkorákat soha sem füllentett ember... s ha az osztrák miniszternek magához méltó piedstal kellett: ez erkölcsi szemétdombnál különbet pályázat útján sem állíthattak volna neki tisztelői...

Bár a prózában irt furesa költemény nem került a könyvpiacra, s csak a magasb körök s néhány felhivatalos hirdapíró kizárólagos élvezete maradt, nemsokára névtelen, de csattanós válasz jelent meg ily cím alatt: „Ein Blick auf den Rückblick, welcher für einen getrauten Kreis in verhältnissmässig wenig Exemplaren im Monate October 1857 in Wien erschien.“ Von einem Ungarn. London. (Egy pillantás azon visszapillantásra, mely egy bizalmas kör számára aránylag kevés példányban jelent meg Bécsben, 1857-ki októberben), s a mit eddig tán nem tudott, Bach báró saját kárán tanulta most ismerni a francia közmondást: „On n'est trahi, que par les siens“.

A különös könyv, mely „nem vesszőkkel, de skorpiókkal korbácsolta a Bach-rendszert“ s meglepő, sőt megdöbbenő adatokat tárt a közönség elé az utolsó évek kisebb-nagyobb kormánytitkairól, — „mintha az égből hullt volna alá — egyszerre csak ott termett főfőurak és herezegek íróasztalán, magasrangu urhölgyek boudoirjában“ s mindenütt, a hol szeretik a pletykát és a botrányt, s mire a rendőrség üzőbe vehette — sok-sok ezer példány forgott már abból Magyarországon is...

Nyílt titok volt, hogy a „Blick“-et Széchenyi István írta, s e körülmény épen annyira fokozta ingerét és hatását magyar, mint pikáns és kapós voltát udvari körökben ama másik, hogy egy bolond mond ily keserű igazságokat Ausztria leghatalmasb és legünnepeltebb államférfijának.

— Olvasta-e? — kérdezék Bach bárótól részint sajnálkozva, részint boszankodva minden perczben százan... sőt oly gonosz csont is akadt, ki egyes tetteket betű szerint idézett, s a hivatalos sajtó által ponyvairódnak termékké degradált férczmű hóbotos vagy hazug állításait komolyan vitatni és dementirozni ajánlkozott...

Uj-Ausztria teremője nagy szellemek hideg közönyét szenvedte ez apró tüszurások és szunyogcsipések ellenében, a mi oly vastag bőrű politikusnak, a minő Bach volt, nem is nagy megerőtetésbe került... a körülmények rudja, melynek a „Blick“ csak hegyét képezte, — csakhamar keményebben is rájárt azonban ő exejára, s különösen a külügyminiszter oly titkos jegyű és nyugtalanító tartalmu sürgönyöket és leveleket kezdett producálni a bécsi minisztertanácsban az olasz udvaroknál székelő osztrák követektől, melyek a „Soll und Haben“ tüzetesb és lelkiismeretesb egybevetését mellőzhetlenné és életkérdéssé tevék.

A bécsi kormány néhány tagja s alkalmasint maga a fiatal császár is a közelgő veszély ösztönszerű előérzetével a „hivatalos jelentések“-en kívül eső informatiókat szerettek volna birni a közvélemény s első sorban a magyar nép hangulata felől, s Bach bárónak tűrni kellett, hogy a szimatolás nem mindig az ő kegyelmének koncepczián ragódó, de másként teljesen megbízható és hű ebekre bízott...

E magasb és alsóbbrendű kémek szemfüles legiója, mint Orbán lelke járt-kelt a szélrózsa minden irányában s „symptomákat és híreket“ hajszolt és gyűjtögetett oly körökben is, a miket az állam fizetett szolgálói könnyelműség vagy büszkeségből szándékosan elkerültek eddigelé...

A végeredmény egy halmaz puskapor lett, mely fölött hideg vérrel üldögelni és tanácskozni még a torlaszok exhőse, Bach báró sem érzett hajlandóságot...

Kisült, hogy az új rendszer voltaképp csak „hivatalos hazugságok“ végtelen láncolata, melynek egyes szeméi közt mindössze annyi különbség van, hogy a diurnista krajczárokért, főnöke forintokért, ennek előjárói viszont a pléhgallér csillagainak száma s a „Dieten-classe“ czifra schemája szerint változó és emelkedő fizetésért csalja és ámitja egymást s ily uton a jóhiszemű fejedelmet, az államot s mindazokat, kik a nagyság, dicsőség, jólét, rend, béke, nyugalom, meglegedés és boldogság oszlopait látták és tisztelték az éhenkórász bürokrata-hadban...

Kisült, hogy Magyarországon „megfogyva bár, de törve nem el“ tovább a nemzet, melynek halotti céduláját nem csak megírták, de idegen udvarokhoz is szétküldötték Bécsből; hogy a szalonokban és a malom alatt egy nyomon, ha nem is egy cél felé halad a nemzeti visszahatás; s hogy az új nemzedék miként az alma nem esik messze fájától, annyira nem lett német a der die das-tól, mit tözs-gyökeres magyar vidékek iskoláiba is szerencsésen beerőszakoltak a jobbára papokból telő Schulinspektorok, hogy ellenkezőleg a „gut-gesinnt“ és „gutbezahl“ hivatalnokok reménytelen csemetéire is átragadt benszültött pajtsaikkal a magyar szellem és magyar szó, s így támasz és szövetséges helyett ellenség lesznek egykor azok is, kik a jövőt, s a jövő legbizonyosb és legfontosb tényezőit képviselék Bach báró politikai és nemzetiségi számításaiban és terveiben.

A vakmerő reformátor önbizalmát, mely öt évig vakon rohant tüskön-bokron keresztül „az egységes Ausztria“ felé, megrendítte egy perczre a sokfelől hangzó figyelmeztetés, hogy a mit ő oly régóta kerget, s a mihez minden erőszakos lépéssel közelebb jutni remélt: káprázat és játék, mit családok fény és ingatag légkörű gyalgól szemével, s a mi el fog tűnni és meg fog szűnni rögtön, a mint elborul fölötte az ég s felhőkbe vész a nap sugara...

S mint fáradt utas a pusztában, a megzavart államférfi is megállapodott, hogy körülnézzen kissé, s bágyadt pillantásaival ösvényt keressen, mely kifelé visz a tömkelegből, vagy ha ez nem sikerül, legalább némi erőt gyűjtsön a rövid pihenés által újabb kísérletekhez s a régi ut elszánt és kitaró folytatásához.

Egy magyar mágnás, kit anyagi helyzete az udvarhoz láncolt, s ki jó hangzásu nevével s az államkincstár alamizsnáin tengődő diszmagyar ruhás személyével udvari ünnepek és processióknál a külföldi vendégek és nézők miatt szükséges decoratio gyanánt használtatott, — ép e hamleti töprengés alatt tisztelkedett Bachnál. — Ő is „kiküldetett“ s névszerint Magyarországon járt „hírek után“, praktikus és

tapasztalt udvaroncز létre azonban nem csupán azoknak számolt, a kik küldték, hanem annak is, kinek tudta és engedelme nélkül sok minden történhetett és történt a birodalomban, csak nagyobb összegű hivatalos számlák kifizetése „az állam terhére“ — nem! . . .

X. gróf hírei közt sok volt, a mi a miniszter urat részint érdekelte és mulattatta, részint meglepte, bosszantotta és föl ingerelte; de gondolkodóba ejteni s tartósabban foglalkoztatni csak egy ártatlan adoma birta. . .

X. gróf tudniillik Pesten Deák Ferenczhez is betolakodott, s állítólag azért, hogy e híres embert szondirozza, politikáról „próbált“ véle beszélgetni.

Deák türelmes egykedvűséggel hallgatta ki a főrangú spitzlit s legfőlebb egy-egy flegmaticus hm-hmmel fűszerezte s tarkázta ennek politikai monológját, hanem a végen, mikor a hivatlan vendég a „viribus unitis“ főnálló Ausztriát a „győzhetlen Herkuleshez“, „megdönthetetlen óriás fához“, „vihatlan várhoz“ s más ily szép és rendkívüli dolgokhoz hasonlítá, megszólalt s jámbor arczczal kérdé:

— Tudja-e exczellenciád, ki az az öreg béres? Hogy ne tudná! Az öreg béres olyan személy a magyar gazdaságban, ki egymaga többet tud, mint az uraság, a tisztartó, kasznár, ispán s az egész uradalmi cselédség együttvéve. . . Hát ez az öreg béres mondja egyszer az uraságnak:

— Jó lesz tekintetes uram! ha megcsináltatjuk a pajtát, mert biz isten összedül.

— Dehogy dül, dehogy dül, eltart még az tíz esztendeig is, — válaszolt az uraság.

— El ám, uram! ha szél nem fuj. . .

Ha szél nem fuj? No ez egy kissé csiklandós föltétel volt Bach uram fülének azok után, a miket a politikai időjárás legilletékes barometruma, a külügyminiszter jelzett.

Néhány nap mulva X. gróf kegyelemkenyéren uraskodó egyik kollegája, Y. gróf kopogtatott be Deákhoz.

Ez a szegény ördög is beleharapott a savanyu almába s megpróbálta a haza bölcsét politikai nyilatkozatokra birni . . . diplomatiai szereplésének emlékét azonban szintén csak egy adomaféle örzi.

Y. gróf többek közt azt találta mondani, hogy „a mi megtörtént, meg nem történte tenni s mindent elülről kezdeni legjobb akarrattal sem lehet“.

— Hja bizony, — vágott közbe Deák, — ha az ember a kabátját begombolva észre veszi, hogy egy gomblyukkal fölebb kezdte, nincs más mód, mint végig kigombolni, s újra kezdeni a munkát. . .

— De már azt nem tesszük, — toppantott mérgesen a miniszter, mikor „a jó tanácsot“ Y. gróf együgyű őszinteséggel eleje terjesztette. — Inkább levágjuk a gombokat!

— Csakhogy azzal nem lesz ám begombolva a kabát, sőt ellenkezőleg, — viszonzá mosolyogva Deák.

Mily mély értelem és államférfiúi bölcsesség rejtett Deák tréfás

példálózásaiban, nagy események magyarázták meg nem sokára a rövidlító bécsi dolyfnek.

1859. január elsején III. Napoleon francia császár, kinek december 2-ki államcsínyjét a „Wiener Ztg“ mint a visszatérő európai rend és béke „első mozzanatát“ mohó rokonszenvvel fogadta és unnepelte vala, magánbeszélgetés közben néhány oly szót intézett az osztrák követhöz, miktől a Burghban fázni, — Bach ur és kollegái meg épen dideregni kezdtek. . .

Bezzeg jó lett volna most „begombolhatni a kabátot“ s a magyar népdal szerint „csakugy nézni a vihart alóla“; néhány tüzes fejedelmi szózattal s nemzeti lobogó alatt, muzsika-szó mellett folyó, tallérkináló és huszas osztogató „önkéntes toborzással“ történtek is ez irányban hivatalos kísérletek . . . de a visszhang fejedelmi szózatra és tallércsengésre Magyarországon mindenütt egy és ugyanaz vala:

„Kossuth Lajos azt izente,
Hiányos a regimentje,
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájan el fogunk menni.
Eljen a haza!“

Vagy:

„Szennyes az én ingem,
Szennyes a g—m is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát,
Eljen Garibaldi!“

Még a hadseregben szolgáló magyar fiuk sem a Gotterhaltét, hanem e furcsa nótákat énekelték, mikor az „ellenség ellen vitték“, s a ki visszakerült onnan, nem azzal dicsekedett, hány taliánt vagy francziát aprított össze Magenta és Szolferinonál, hanem: hogyan fordított hátat, vetette el a borjut és a puskát, szaladt, a mennyire lába birta, s segített így Kossuth apánknak és Garibaldinak győzni. . .

A legelső felhő és zivatar elnyelte az egységes Ausztria déli-bábját. . . Nem maradt utána más, csak mély és terméketlen homok.

S esztendőkre s véres verejtékes nehéz munkába került, míg okosabb, önzetlenebb, igazságosabb és népszerűbb államférfiak termékeny földet s „aranykalászszaal ringó rónaságot“ varázsoltak abból. . .

A latin példabeszéd: Quo semel imbuta recens, servabit odorem testa diu“ nem tesz különbséget edény és edény, porcellán és agyag között. . .

Absolut légkörben növekedett uralkodó sem válik egy nap és óra alatt valódi alkotmányos fejedelemmé. . .

Az olasz háború hirtelen befejezése s Lombardia fájdalmas elvesztése után utilaput kötöttek ugyan Bach báró talpa alá Bécsben, de a vezéreszmét, az „egységes Ausztria“ iránytűjét a megesonkult államhajón utódai sem merték bolygatni s fölcserélni mással; csak midőn a hajó Königrätznél zátonyra jutott és megfeneklett s e lökéstől nem csupán a kormányrúd tört ketté, de maga a Habsburg-dynasztia

trónja is megrendült, látta be a végzetes tévedést a császár; dobta tengerbe a veszélyes iránytűt s vette körül személyét oly tanácsadókkal, kik az elveszettnek hitt „Ausztriát“ ismét szabaddá és versenyképesévé tévék.

Deák Ferencz államférfiúi nagysága s roppant fölénye valamennyi kortársa fölött ép abban kulminál, hogy ő e logikai egymástutánt a történelmi fejlemények multjából idején elvonta, s míg más nagy embereink, kik a *régezelra* nézve Deákkal tökéletesen egyetértettek — gyöngébb sakkjátékosok módjára — kedvező vagy kedvezőtlen esetlegések által elcsábítva vagy elrémítve, többször elejtettek egy-egy kedvező tervet és kombinációt: Deák pontosan kiszámította hol, mikor és hogyan fog a bécsi kormánynak mattot kiáltani, s a királynétól a parasztig nem volt egy figura a táblán, melyet másként és más czélra használt volna, mint az utolsó húzás előkészítése és biztosítása végett. . .

Midőn Bach helyére Rechberg gróf és Hübner báró lépett: Széchenyi és a főnemesség egy része szentül meg volt győződve, hogy — már most „szabad a vásár“ ismét s zörgetniök kell csupán, hogy a hatalomhoz vivő ajtó megnyitassék nekik.

Széchenyi Rechberggel, s midőn ezzel nem boldogult, — Jósika Samu révén a háttérben olázkodó Schmerlinggel folytatott komoly tárgyalásokat a birodalomnak alkotmányos formában való ujjaalakítása felől; a magyar arisztokraczia kiválóbb tagjai viszont az előideinél tagadhatatlanul szabadelvűbb s a magyar nemzet iránt igaz vonzódással viseltető Hübner bárónak Káposztás-Megyeren adtak, a közállapotok meghányása, s jobbak előidézésére bizonyos program-pontozatok megállapítása végett nyílt találkozót. — Deákot azonban sem a Széchenyi példája, sem a főurak folytonos izengetései nem mozdíthatták ki — szobájából, s midőn aztán a fiaszkó bekövetkezett s Hübner tárczáját veszté, amiért a renitens magyar mánásokkal szóba állani, nézeteiket helyeselni s ezek számbavételét legfőbb helyen ajánlani bátorkodott, Rechberg pedig nemcsak megszakított minden komoly érintkezést Széchenyivel, de a kibontakozásnak általa megjelölt módzatait az ismeretes közmondással: „bolond lyukból, bolond szél fúj“ — jellemezte, a konservatív-párt régi kitünőségei is beadták a kulcsot, s az októberi diploma születéseig föltétlenül alkalmazkodtak Deák fölfogása és magatartásához. . .

A passiv ellenállás szokatlan, de nagyszerű gondolata nem is az olasz háború, hanem a rákövetkező néhány hónap alatt érte el és élte aranykorát.

A bécsi kormány Magenta és Szolferino, a megalázott császár a villafrancai párbeszéd folytán jobb ügyre méltó buzgóságot fejtettek ki a birodalmi egység más, s a népek óhajait is számbavevő új alapra áthelyezése körül, s különösen az 1859-iki év utolsó hónapjaiban az idevágó reformtervek és kísérletek buján termettek és virágoztak.

Az olasz hadjárat előzményei és lefolyása gyógyíthatatlan mely sebet ütöttek Ausztria hitelén és pénzügyein. Az agio, mely 1858.

végén néhány hétre megszűnt, 40—50%-ra szökkent; 100 frtos államkötvények, mik 1858 decemberben 84 forintért jól keltek, most 57-el jegyeztettek, a magas agio miatt azonban csak 38 frtot értek; a nemzeti bank — a külföldi tőkéhez fordult kölcsönkeresések szegénytelen visszautasításban részesülve — kénytelen volt 200 milliót ezüstben, 130 milliót — államkötelezvénnyek alapján — bankjegyekben előlegezni az államnak, s mindezek koronájául az egyenes és nem egyenes adók 10—15—20%-al emeltettek.

Az új kormány, mely augusztus közepén vette át az ügyek vezetését, legelőször is az állami háztartás e részét rendbehozni s bevétel és kiadás közt egyensúlyt létesíteni igyekezett.

A közadók s nevezetesen a földadó rendszerének megváltoztatása Hartig gróf elnöklete alatt tanácskozó nyolcz-tagu bizottságra bízott. Egy másik bizottság, mely kormányhivatalnokokból alakított, az állam rendes kiadásainak leszállításán fáradozott. Az államadósság törlesztési hivatala új szervezetet, s az eddig derűborura csinált s rend és rendszer nélkül egymásra halmozott államadósságok nyilvántartása végett különosztályt kapott. . . Végre s ez volt a legjelentékenyebb reformlépés, az egyes tartományokban a községi ügyek fölött tanácskozó, összesen mintegy 22 bizottság nevezetett ki, melyekben kifogástalan hűségű bizalmi emberek gondosan megőrizett többsége a közvélemény kedveért itt ott „népszerű és befolyásos állampolgárok“-kal tarkíztattott.

Nem ide tartozik részletezni, mint fogadták az örökös tartományok a hivatalos sajtó által eleve kürtölt s egekig magasztalt reformokat! De hogy nálunk még akkora elismerésben se részesüljenek, a minőt a jóakarat mindig megérdemel, arról egy szept. 1-én kelt s a magyar protestáns-egyház törvényekkel biztosított autonómiáját esztelenül megtámadó és politikai czélokból korlátozó pátens által maga a Rechberg-kormány gondoskodott. . .

A protestáns egyház hősiesség küzdelmei a vallás- és lelkiismeret-szabadság érdekében, nálunk, máskor is politikai háttérrel bírnak s vagy összesnek egy-egy nemzeti mozgalommal, vagy azzá fejlődnek a harez esélyei és fordulatai által. . . annál kevésbé csodálható, hogy most is hasonló történt, s hogy amivel a nemzeti egységet még inkább lazítani remélték Bécsben, ép azzal adtak alkalmat és ürügyet a legszorosabb egyesülésre s oly nemzeti demonstrációk hosszú sorára, mikben a rang, vallás és politikai nézetkülönbségek egy óriási tiltakozással olvadtak a bécsi kormány és törvénytelen intézkedései ellen.

Több katolikus főpap nyíltan pártolta a kervényt, melyet a protestáns egyház legelőkelőbb hívei fényes küldöttségben vittek föl a csász. székvárosba, de nem tehettek ott le a trón számolya elé. . . a primás aranymiséjén (1859. nov. 6-án) viszont a protestáns főnemesség testületileg jelentek meg, s a rákövetkező diszlakomán poharat emelve lelkes áldomásokkal éltették a hazafias házi gazdát s a hozzáméltó magyar klerust.

A Kazinczy Ferencz évszázados emlékünnepein s az erdélyi

muzeum megnyitásánál pedig karöltve szerepelt, működött, lelkesedett és lelkesített a régi pártok valamennyi árnyalata. . .

„A nemzeti nézetegység, így kiáltott föl örömmel Kolozsvárrt a liberalis vezérferfi, Eötvös báró, — ily erős mint most, soha nem volt . . . s ha voltak idők, midőn szétágazánk, mint a fánál, melynek ágai szétváltak, csak vészre vala szükség, hogy a nagy nemzeti törzsnek minden részei egy irányban mozduljanak meg s benne egységének érzete új erővel föltámadjon; egységének érzete, mely a nemzetet viszontagságos történetének hosszú folyama alatt soha sem hagyta el s melynek Isten után főmmaradását köszöni. . .“

Mihez a conservatív szellemű Semmey báró, mint a Kazinczy széphalomi sírja fölött tartott évszázados ünnepély egyik elnöke és szónoka, sokezer hallgató harsogó éljenei között csatolta utóbb e jóslatszerű szavakat: „A mely nemzet élni akar, a mely nemzet tiszteli multját, tiszteletben tartja valódi nagyságra emelkedett honfiai emlékét, az a nemzet nem veszhét el; e nemzet élni fog.“

Egy megrendítő esemény még szorosabbra fonta, még bensőbbé változtatta a hazafi pártok és keblek frigyét. . .

1860. ápril 8-án a husvétvasárnapi himnusz örvendetes igéi közé: „Föltámadt Krisztus e napon!“ — előbb suttogva, majd hangosan és lármásan vegyült mindenféle a borzasztó hír, hogy: „Széchenyi István meghalt!“ s bár e váratlan csapás mellékkörülményei nem egyszerre s sokfelekép tulozva és ferdítve jutottak a fővárostól távolabb eső vidékekre: a benyomás és gyász minden ponton és szíven egyforma mély és igaz vala.

Deák Ferencz, aki a Kazinczy-alapítványra gyűjtő és a befolyó összegeket ellenőriző bizottságnak is tevékeny tagja volt, — mindjárt a gyászhiir vétele után egybehívta az akadémia néhány nevezeteseb tagját, s eltérve ezuttal a színpalak mögé vonuló rendes szokásától nemcsak indítványozta, hogy az akadémia adjon első és leghatásosb példát a „legnagyobb magyar“ iránti hódolatban a nemzetnek, de a czenki temetésen, a fővárosi requiemen, a Széchenyi-emlék bizottságban, s mindenütt, hol egykori barátja és politikai ellenfelének dicsőítése forgott szóban, személyes részvételével vagy nevének súlyával csatlakozott a közgyász és kegyelet nyilatkozataihoz. . .

Az örök igazság istene úgy akarta, hogy ugyanakkor, mikor a szenvedésben egygyéforrt magyar nép Széchenyit siratta és ünnepelte, — az „egységes Ausztriának“ is legyen egy nevezetes halottja, ki sajátkezüleg oltotta ki életét . . . s e ferfi: Bach hivatalban rekedt kollegája: a régi gazdálkodás és elvek tízes szószólója és csökönyös képviselője gyanánt ismeretes Bruck báró volt.

Mily különböző két pálya szakadt meg csaknem egyidejűleg e kettős öngyilkosság által? mennyi lelki nagyság, polgári erény, hazaszeretet, érdem, becsület és dicsőség volt az egyik, mily bemocskoló gyanu, sikkasztás és lopás gyanuja a másik státusferfiu hagyatéka? miután politikai ellenfelek valának s ez utóbbinak fejedelmi kegy nyitott utat a hatalom és — bűnhöz, a história fogja egykor tanulságos párhuzamban fejtegetni . . . az erkölcsi ellentét a 40-es

évek magyar s az 50-es aera osztrák államférfiainak jelleme és tevékenysége közt azonban annyira szembeszökő, s botránysosan compromittáló és terhelő volt a Bach-korszak hőseire nézve, hogy nemcsak az intéző körök és személyek, de maga az udvar is belátta, miszerint a közvelemény kíméletlen, de jogosult kifakadásait a belföldi lapok folytonos lefoglalása, a külföldi vállalatok elkobzása, rendőrségi intervenciók s más ily becestelen eszközök által nem lehet többé elnémitni . . . elhatároztatott tehát tisztességesebb vagy hivatalos nyelven: megnyugtató „alkotmányos“ kormányzással feledtetni a multat, s csillapítani le, különösen Magyarországon az általános s majdnem forradalmi színezetű forrongást, mit az új kormányzó Benedek szertáborn. hetvenkedő kiáltványai és körlevelei, s az olasz esatateren megugrasztott cserepárjainak védtelen polgárok és fegyvertelen tömegekkel szemben napirenden levő durva hűsködése már-már kitörésig ingereltek.

Igy született az „Engere Reichsrath“, a szűkebb birodalmi tanács, s miután abban a magyar elem értelmi és parlamentarizmus sulya egész Európa figyelmét felkeltötte, s Apponyi György, Széchenyi Antal, Majláth György, Barkóczy és Szögyényi nagyszabásu beszédei és igazán remek taktikája a magyar fölfogásnak többséget szerzett — az október 20-ki diploma, mely Magyarországnak oly kevés hasznót, a konservatív-párt korruptheusainak pedig oly rövid hatalmat, de hosszú népszerűtlenséget hajtott.

Szinte hihetlen és megfoghatlan, mily páratlan könnyelműség és hebelurgya kapkodással jártak el és cselekedtek ezuttal a férfiak, kiktől politikai credojuk és multjuk, s fényes elmebeli tehetségeik és gazdag gyakorlati tapasztalataik után ha egyebet nem: higgadságot és tervszerűséget méltán várlatott és kívánlatott a nemzet. . .

Visszaállítottak egy csomó főhivatalt, miknek törvényes megszüntetéséhez 1848-ban egyrészők szintén hozzájárult, mintha a „Tabula rasa“-féle osztrák elmélet az ő találmányuk lenne vagy helyeslésüket bírná. . .

Kineveztek egy sereg főispánt az illetők megkérdezése nélkül s oly formán, mint kinevezni Chinában szokás, hol száz bambuszpálcza biztosít föltétlen engedelmességet minden kormányrendeletnek. . .

Országgyűlést ígértek anélkül, hogy annak conditio sine qua non-ja: a választási módzatok iránt tisztában lettek volna. . .

Tért nyitottak municipális szervezkedés és vitatkozásokra, de régi és újabb sérelmeknél érdemesb és tetszetős anyagot szolgáltatni s a lázas közhangulatot tájékozni és — ami ezzel egy lecsendelt — mérésekhni, a jó istenre hagyták. . .

S végre — sok egyéb baklövést mellőzve — ráküldtek Deák nyakára egyik kolomposukat: „vállalja el az országbirói hivatalt“, mintha tiz éven át soh sem váltottak volna véle egy árva szót s politikai hitvallása nekik is apocalypsis lenne.

Ki szelet vet, vihart arat. . .

S aki evezőlapát és kormányrud nélkül ereszkedik vízre: csónakostul együtt a hullámok kényétől fog függni. . .

A visszahatás az októberi diploma ellen gyorsan és hevesen kitört országsszerte.

A fővárosban utcai tüntetéseket rendeztek a „47” ellen s a „48” mellett az ifjuság és polgárok, s midőn a katonaság beavatkozott s egy földhöz ragadt szegény iparos megsebesült és sebeiben elhunyt: az egyszerű koporsót díszmagyar ruhás polgárok köröztek lobogó szövetekkel, egyetemi tanulók vevék vállaikra, s a felváros minden rendű és rangú lakosai a Szózatot énekelve kísérték a temetőbe.

A „botcsinálta” főispánok közül hárman: Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért és Tisza Kálmán — „ugyanazon uton, melyen kineveztetésükről értesültek” vagyis hírlapilag kollektív nyilatkozatban jelenték, hogy nem kérnek e dícsőségből s „más téren és minőségben hisznek és fognak szolgálni hazájoknak”.

A megyék kivétel nélkül 48-iki alapon szervezkedtek, s némelyek, mint Pestmegye — fölíratban tudatták ezt „Vay Miklós báróval”, mások, mint Hevesmegye, határozat alakjában a „néppel”.

Az országgyűlési választásokat minden törvényhatóság s az egész független sajtó nem a kanczellár által protegált, elavult és eltörölt 1608. 3. t. cz., hanem az 1848. t. cz. szabványai szerint kívánta megejtetni.

Végül pedig Deák Ferencz is megszólalt, s midőn az új kormány agent provocateur-je: Zsedényi a „P. N.”-hoz intézett nyílt levélben párját ritkító ügytelenséggel neki rontott a 48-iki törvényeknek, mindjárt másnap ugyanott a következő époly méltóságos mint erélyes nyilatkozat közöltetett.

„Nyilatkozat. Zsedényi udvari tanácsos ur a „Pesti Napló” nov. 23-ki számában többek közt ezeket írja: „de ha szeméim az 1848-diki és utáni évek végtelen törvénytelenségei sorozatán végig járatom, nem találok helyt, melynél ugyanazon törvények megsértésébe ne ütköznék, úgy a magyar, mint a német miniszterium alatt. Igenis, a felelős magyar miniszterium maga is nem tartotta meg az 1848-diki törvényeket stb.”

„Tagja voltam én is az 1848-ik évi felelős magyar miniszteriumnak, első alakulástól kezdve végső felbomlásáig; szó nélkül tehát nem hagyhatom az említett sorokat.

„Ha Zsedényi ur politikai nézeteimet bármily keserűen támadta volna meg, föl nem szólalnék, mert feleselni nem szeretek. Sőt meg sem lepett volna, hogy országos ügyek fölött nézeteink az első kiindulási ponttól kezdve utolsó részletekig lényegesen eltérnek egymástól. Mert hiszen évekig voltunk együtt a törvényhozás terén, s ezen egész idő alatt az alkotmányos jogok védelmében, a haladásnak, nemzeti fejlődésnek kérdéseinél nem egymás mellett, hanem egymással szemben állottunk.

„De Zsedényi urnak idézett sorai, bármiként értelmezzem azokat, súlyos vádat tartalmaznak: a haza elleni bűnnek s hitzegésnek vádját. Mert a felelős miniszter, kinek örködni kellene a törvények sérthetlensége fölött, midőn megszegi a törvényt, melynek megtartását ünnepélyes esküvel fogadta, súlyos bűnt követ el hazája ellen, s bűne hitzegéssel párosul.

„Ily vád, ha valósul, gyalázzattal helyegez. Ily vád ellenében hallgatni vagy a vádnak elismerése volna, vagy pedig gyávaság.

„Tudhatja Zsedényi ur, ki előtt azon kornak titkosabb eseményei sem voltak ismeretlenek, hogy az 1848-ik évi törvényeket nem a felelős magyar miniszterium rontotta meg. Tudhatja, hogy mi azon törvények fenntartásáért — armány és erőszak ellen — mindaddig küzdöttünk, míg állásunkat lehetetlenné nem tették oly cse-

mények, melyeket egész meztelenségükben föltárni még most nem lehet, s melyek fölött a történclem fog egykor részrehajlatlan szigorral ítélni. — Tudva mindezeket, ismerve hivatalos eljárásom minden részleteit, vádat emel mégis Zsedényi ur ellenem egész általánosságban.

„Általános vád ellenében részletes védelem szükségtelen és lehetetlen. Hivatalos állásom úgy, mint egész politikai életem nyílt és őszinte volt. Alutakon nem jártam, titkolózás nem vala sajátom. Számosan élnek még azon kornak férfiai közül, kik tannai voltak minden lépéseimnek; s én nyílt homlokkal, nyugodt kebellet állok a hon előtt, az általános vádra egyszerűen azt felelve: hogy tudva s akarva hazám törvényeit semmiben sem sértettem. Legyen erre nézve Isten és a nemzet bíró közöttünk. Deák Ferencz.”

Tartozunk az októberi diploma alkotóinak azon őszinte elismeréssel, hogy elhibázott intézkedéseikben is becsületes szándék és hazafi szempontok vezéreltek, s míg egy szelleműs de elfogult toll * megbocsáthatlan gyöngeségnek nevezi, mi indokainál fogva menthetők s elnézésre és bocsánatra méltónak találjuk az ingadozást, mely Vay Miklós és elvtársainak kormányát föl és lefele egyaránt tarthatlanná és gyümölestelenné tette.

Az október 20-ki magyar kormány szemében az országgyűlés volt a Messiás, a ki megszabadíthat és megszabadítand minden rosztól, s hogy ennek eljövetelet elősegítsék és biztosítsák, e legfő czéluk úgy vélekedtek: alá kell s alá is fog rendelni minden egyebet a nemzet. . .

A közvélemény egyhangu visszahatása nemesak kiábrándítá, de meg is zavarta őket, s a legközelebbi napok folytonos csalódásai sem valának igen alkalmasak, a kormányzáshoz még normalis viszonyok közt is okvetlen szükséges nyugalmat és szilárdságot önteni, erőszakos eszközök alkalmazásától irtózó és visszariadó lelkeikbe.

Vay báró mindent megpróbált, hogy szépszerivel a helyzet urává legyen, s midőn elbukott, csak a „Delicta majorum immeritus lues” — jósata teljesült.

Fölkérte a primást: járjon közbe a megyéknél s intse „várakozásra és bizalomra a kormány iránt”.

Összehívta a főispánokat Pestre, hogy velők a teendők fölött tanácskozzék. . .

Rávette az esztergomi főpapot mintegy 92 meghívót küldeni az ország befolyásosb egyéneikhez, tekintet nélkül azok vallására, rangjára s politikai vagy polgári állására, hogy Esztergomba jöjjenek s az országgyűlési választások előkészítésére s az izgatott közhangulat lecsöndesítésére higgadt eszmecsere s mérsékelt megállapodások által segédkezzen nyujtsanak a kanczellárnak.

Deák Ferencz támogatását pedig nem csupán maga kereste, de a császárnál is kivitte, hogy a magyar ellenzék egykori nagy vezére és ennek nem oly népszerű tan, de agilisebb adjutansa, Eötvös báró audienciára hívassék, s „a helyzet fölöl” öök adjanak „fölvilágosítást” a reactio által zaklatott és százfélekép rémitgetett fejedelemnek. . .

Mindezen valóban jóakaratu lépések eredménye pár szóban foglalható össze. . .

* „Vázlatok egy év történetéből”. Keeskenéthy Auréltól.

A primás körlevelet ad acta veték a megyék.

A főispáni konferencia csakugy, mint az esztergomi — a 48 mellett nyilatkozott.

A Deák és Eötvös bécsi útja meg főlebb csigázta a reményeket s a legmerészebb kombinációknak oly tág kaput nyitott, hogy az ellenkező valóságot még a legilletékesb forrásból, Deáktól és Eötvöstől származó czáfolatok sem birták elhithetni.

„Ugy látszik, — írja Deák 1861. jan. 9-én barátjához és sógorához, Tarányi Ferenczhez, — az emberi természetnek kiválólag tulajdona az, hogy szereti magát fényes álmokban ringatni. Megeresztí képzelődése tarka szárnyait, s minden kis körülményt, minden jelentéktelen eseményt ábrándjainak felfokozására használ fel. Ez magában igen szép, igen kellemes, csak a kiábrándulás azután oly igen kellemetlen, sőt néha veszélyes ne volna. De különösen az élet komoly viszonyaiban, melyek gyakran száraz, higgadt számítástól függenek, nagy bajt, nagy kárt okozhat az ily ábrándozás.

Ti most, mintán mozgékonnyabb, élénkebb napokat élünk, felizgatva reményekre, azon csekély jelentőségű körülményből, hogy a császár engem és b. Eötvöst Bécsbe förendelt, isten tudja, minő tarka ábrándokat szöttek magatoknak. s azt gondoljátok: minden jól van, minden megvan, mit óhajtottunk.

Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaimokat a rideg valóság hű képével eloszlatni: de politikában, kivált korosabb embereknek nem való az álmodozás, azoknak élnen kell lenni.

Irtam multkor levelemben, hogy arra nézve, mi valószínűleg történni fog, épen annyit tudtam, midőn Bécsből visszajöttem, mint midőn oda mentem. És engem ez legkevésbé sem lepett meg, mert meg voltam győződve, hogy a császár nem azért rendelt fel minket, hogy nekünk elmondhassa, ő mit akar rendelni, cselekedni; hanem egyedül azért, hogy tollunk is megkérdesse, mi hazánkban némely egyes tárgyakra nézve a vélemény. Azon rövid félóra, mit nála töltöttem, elgondolható, mennyire csekély lett volna mind azon tárgyaknak fejtegetésére, miket ti magatokban képzeltek. Elmondom kíváncsat azoknak, mikről a császár szólott, s abból megítélheted, mennyire tévedtek, midőn a beszélgetésnek némi jelentőséget tulajdonítottatok. Szólott ő felsége az ország gyűléséről s elmondá, hogy ő azt minél előbb össze fogja hívni s kérdezett: ha a választások jól fognak-e kiütni — — — — —

Ezekből láthatod, hogy miniszterségről vagy miniszteriumnak az ország gyűlése előtti alakításáról szó sem volt. De a kinek tiszta fogalma van a felelős miniszteriumról, nem is tarthatja lehetőnek alakítását a koronázás előtt. Hiszen a miniszteriumnak biztos alap kell, oly alap, melyet fejedelem és nemzet mint tetteleg fennállott elfogad és elismer. Ilyen alap nálunk jelenleg még tetteleg nem létezik. *Mi az 1848-ki törvényeket egész terjedelmükben kívánjuk alapul tekinteni.*

Ő Felsége sok részben közelit ugyan azokhoz, de némely részben azokat kívánja módosíttatni. Hol azon ember, ki a végleges megállapodás előtt felelős miniszteri tárczát merne elfogadni. Ez alapot még csak a jövő országgyűlésnek kell teremteni, megszilárdítani.

Egyébiránt meggyőződés: hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg. Még akkor is: ha minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem ott fenn absolutistikus czélok, sem itt alant forradalmi túlfeszített remények nem léteznének is, négy fontos kérdésnek czélszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom.

Egyik s talán legnehezebb: a pénzügy. Az óriási terheket — akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk — nem leszünk képesek elbírn. Ha ma felszának közöttünk az államadósságokat, reánk aránylag a kedvező esetben is olyan osztalék jutna, melynek kamatai a hadsereg arányos részének ellátása, a közigazgatás költségei évenként a jelenleg fennálló felette terhes direct és indirect adók összegéből ki nem kerülne, hanem azon adók tetemes emelését igényelné, a mit senki nem akarhat, nem javasolhat. Az adósságokból pedig ki nem fogunk bújhatni, még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk, mert azok legnagyobb része, talán másfél ezer millió, a külföldön van, a külhatalmasságok pedig el nem

néznek, hogy az ő alattvalóik másfélezer millió forintot elveszítsenek, mint el nem nézték azt akkor, mikor Belgium Hollandtól elszakadt, hanem az adósságokból nagy részt Belgiumra róttak, mely azt mai napig is fizeti.

Másik fontos kérdés a hadügy. Sem a császár, sem a német státusférfiak, sem a hadsereg bele nem fognak abba egyezni, hogy a hadsereg kétfelé szakítás-sék s inkább készek lesznek az extremumra.

Harmadik nehéz kérdés a nemmagyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel; horvát, rác, oláh, mindenik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné s legföljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén, természetes, védhető határok nélkül, csak töredéket képezne.

A negyedik nehéz kérdés az: miként intéztessenek és vezettessenek a birodalom oly közös ügyei, miket szétválasztani lehetetlen, mert hiszen egy birodalomnak két külügyminisztere, két külpolitikája nem lehet, — a kereskedelmi ügy kiilverkötözásaiban és több mások.

Ezen óriási nehézségű kérdéseket, szemben a Velenczét fenyegető háborúval, szemben az izgatottsággal, túlfeszített reményekkel, az ausztriai birodalom zilált állapotával, megoldani alighanem politikai lehetetlenség. Nem egyes ember, nem politikai párt, csak az isteni hatalom mindenhatósága képes ezekből bennünket kisegíteni.

Könnnyű ily helyzetben azt mondani: nem kell engedni, majd engednek. De ki enged? Akármily engedmények lesznek is, pénzt azáltal teremteni nem lehet.

Sokan azt hiszik: megszűnt a 12 évi absolutismus, alkotmányosság lépett helyébe, most már jól fog menni minden. De barátom: az a 12 évi absolutismus megrontotta az állam organikus életének minden műszereit, elköltötte három vagy talán több következő generációnak jövedelmét, kizsaratolta az életerőt, földhez verte az ipart és kereskedést. Most már az alkotmányosság sem képes az utóférdalmakat elhárítani, az elvesztett erőt visszatemteni. A súlyos betegség meg van törve, de az erőtlenedett organismus képes lesz-e mindazon kóranagyot, mi még hátramaradt, leküzdeni?

Kérdezod, mi vár tehát reánk? Azt a jó Isten tudja, ember még valószínűleg nem képes megjósolni. Könnyen, igen könnyen még lehet bomladozása, szétmállása Magyarországnak is, a birodalomnak is. Azon honpolgár, ki e nehéz helyzetben a negatív terén túl is akar tekinteni s nem elégszik meg azzal, hogy egyik vagy másik törvényre hivatkozik, hanem tetteleg is meg akarja menteni a hazát, valóban azt kénytelen megvallani, hogy még önmagának sincsen határozott véleménye a „miként” iránt. És hogyan hasson az ember másokra, hogyan mutasson utat, mikor maga sem lát utat, mi e bajok tömkelegéből kivezessen? Sok nehéz időt értem már, nehezett a hazára, nehezett az egyesek politikai állására. De még nem értem időt, melyben nyíltan, látrán, a belső megnyugvással ne mertem volna szembenézni a bekövetkező eseményeknek, azon megnyugvással, hogy tudom, értem s érzem: mi az én polgári kötelességem minden egyes esetben, mit teljesíteni fogok — az eredmény azonban Isten kezében van.

De most kábül a fejem, elszorul mellem, ha szembe nézek a lehetőségek azon chaosával, mi előttünk áll s miből egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért épen oly kárhuzatos lehet, mint szoros ragaszkodásra juttatni a dolgot.

Azt írod: az ország reám néz, tölem vár. Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, mert a baj súlyosabb, semhogy én vagy más abból megmenthetné a hazát és én magam is szívesen mennék azon ember után, ki erre némi valószínűséggel keesegtető utat tudna mutatni.

De nem írok e tárgyról bővebben, mélyebben nem ereszkedem, köteteket lehetne összeírni, s az egésznek vége mégis csak annak bizonyítgatása volna: hogy én nem tudok tanácsolni, segíteni.

Ezekből is, ugy hiszem, érteni fogod, ha nem az egész helyzet mibenlétét is, de legalább annyit, hogy vulkán felett ábrándozunk, s mulatjuk magunkat rózsálmok viruló képeivel.

E napokban voltak nálam Pest városának küldöttjei, felszólítva, hogy nyi-

latkozzam, ha ők képviselőnek megválasztanak, elfogadom-e a választást. Én leg-örömeztobb azt feleltem volna: hogy semmiféle nyilvános állást el nem fogadok, még a képviselőt sem, és mindamellett: hogy mély megtiszteltetésnek veszem a nemes bizalmat, melynek azonban megfelelni nem leszek képes, — mindamellett, hogy tudom, miszerint minden bajt, a mik így is, úgy is be fognának következni, nekem s az én távollétemnek tulajdonítanának sokan, ha a képviselőiséget el nem vállalnám, mégis talán tagadólag válaszoltam volna, — de azon körülmény határozott nálam: hogy könnyen fordulhatnak úgy a dolgok, miszerint a képviselői állás személyes veszélyrel is járhat, ez elől pedig kivonni magamat ily nehéz időben gyávaság volna. — Kénytelen voltam tehát ezt felelni: hogy igen is köszönöm a bizalmat, s azt elvállalom.

Zalából örömeztobb lettem volna képviselő, mert szülőföldem, politikai életem bölcsője, legszentebb visszaemlékezéseim színhelye, de azt nem mondhatom, hogy Zala részéről bárki által már fel vagyok szólítva s már szavamat adtam s így az első felszólítót vissza nem utasíthattam megbántás nélkül. Hiszem, hogy talán Zalában is megválasztottak volna, de a bizalmas felszólításra tagadólag felelni nem voltam jogosítva“ stb.

Amit e gyönyörű level csak sejtet, mi nyíltan kimondhatjuk, hogy: *Deák* Ferencnél kényesebb és nehezebb helyzete magyar embernek és államférfiúnak ez időtájban senkinek, még Vay Miklósnak sem volt.

Csititni a közelmúlt sebeitől vérző országot, melyet hazai és külföldi hangok és események boszuállásra ösztönöztek, s álláspontjának serelme, elveinek föladása, és a jó ügy diadalához pótolhatlanul szükséges népszerűségének könnyelmű föláldozása nélkül könnyíteni a magyar kormányférfiak alulról felülről mindinkább szaporodó nyomasztó terhein: ez bizony oly herkulesi választ volt, mellyel eligazodni s a célhoz vivő kiindulási pontot eltalálni, csakis egy *Deák* Ferencz lángesze lehetett képes.

Miként járt el e részben, csak két esetet idézünk a sokból.

Pestváros (1861.) jan. 18-ki közgyűlésén *Szilágyi* Virgil, ki a fölségsértéssel vádolt (s el is ítelt) Tánácsis Mihály bátor védelme által megérdemlett tekintélyre s országos híre jutott, azon indítvánnyal lépett föl, hogy — be nem várva az országbíró kilátásba helyezett határozatait — „magunk ragadjuk meg a törvénykezés gyakorlását.“

Szilágyi után viharos éljenek közt *Deák* Ferencz kért szót, s az indítvány ellen legszebb beszédeinek egyikét rögtönözte — a fővárosi közgyűléshez intézve „figyelmeztetéseit“, de úgy, hogy abból bizony „a vidék“ is érthetett és okulhatott.

„Nagy fontosságúnak tartom, így szólt *Deák*, — a kérdést, mely szóba hozatott. A magyar nemzet alkotmányos intézményeinek egyike, az ország köztörvényhatóságainak törvényben gyökerezett önkormányzási joga, melynek lényegéhez tartozik az is, hogy önkeblében a bírói hatalmat szabadon választott bíróságai által gyakorolhassa. — Határozottan kimondotta Ő Felsége is okt. 20-án kiadott egyik rendeletében, hogy Magyarország alkotmányos intézményeit újra életbe lépteti. A magyar nemzet tehát az ország alaptörvényeinek értelmében, s a fejedelmi szó szentségénél fogva is, teljes joggal kívánhatja, hogy az ország köztörvényhatóságai a bírói hatalomnak törvényszerű gyakorolhatóságába minél előbb vissza legyenek helyezve, s addig is, míg e részben a minél előbb összehívandó országgyűlés

véglegesen intézkedhetik, az eddig fönnállott idegenszerű törvénykezés alkotmányyszerűleg átalakíttassék. A közigazgatás minden ágai között legtöbb kimélő óvatosságot igényel az igazságügy. — Mig a politikai rendszabályoknak rögtöni megváltoztatása gyakran baj nélkül létesíthető, az igazság kiszolgáltatásának körében minden rögtönzés föltötte nehéz, gyakran káros, néha veszélyes is.

Két főfelvet kell a törvénykezésnek czélba vett átalakításánál szem előtt tartanunk. Egyik az: hogy nemzetünk a törvénykezésre nézve is minél előbb visszanyerje alkotmányos jogait; — a másik az: hogy az átalakítás a magánosok jogviszonyai megzavarása nélkül történjék.

De hogy lehetne ezeket elérni, ha a törvénykezést *Szilágyi* ur nézetei szerint vennők át? Minő törvények szerint ítélünk p. o. az örökösödési perekben? A magyar törvényben az ösiség eltörölve lévén, öröklési perek nincsenek. Behozzuk tán ismét a régi magyar törvényt? Ez teljes lehetetlen . . . s ha minden megye saját kénye kedve szerint állítja föl törvényszékeit, az mindenütt különböző leszen s ez által nemcsak a polgárok jogai, de az ország szabadsága is veszélyeztetnék. . . A törvénykezésben egység — égető szükség az országra nézve. . . A megkezdett ügyek azon törvények szerint döntenők el, melyek alatt megkezdettek. Igaz, hogy az országbíró rendelkezéseig a törvénykezés nem akadhat meg. De ki lesz oka, ha ez mégis megtörténik? Azok, kik a jelen törvénykezést eltörlik a nélkül, hogy a hiányt pótolhatnák. Vagy jobb lenne tán, ha semmi törvénykezésünk sem volna? stb. stb.

Egyik főokát némely botlásainknak, így zárja be, itt csak vázlatosan jelzett gondolatmenetét *Deák*, — én a helyzet hibás fölfogásában találok. Minden magyar egyetért abban, hogy egyedül az 1848-ki törvények szolgálhatnak nekünk jogalapul s hogy azok jogilag teljesen érvényesek s mi azokhoz ragaszkodunk. De fájdalom, ezen jogilag fönnálló törvények tetteleg még egész terjedelmükben nincsenek életben s az a hatalom, melynek kezében van az anyagi erő, az említett törvények némely részeinek tetteleges fönnállását tagadja. És mi mégis úgy akarunk eljárni tetteleg, sőt tán erőszakkal is, mintha semmi akadály nem léteznék s azon tetteleg fönnálló hatalmat és erőt teljesen ignorálnók.

Tartózkodjunk ily zavart okozható s minden esetre eredménytelen tetteleges föllépéstől.

Ha joguk van a köztörvényhatóságoknak önkeblükben a törvénykezés rendezése iránt intézkedni, joga van másrésről minden polgárnak, az államtól pontos és biztos igazságszolgáltatást követelni. A köztörvényhatóság jogát csak a polgárok érdekében, csak azok jogának oltalmára gyakorolhatja, és ha azt úgy gyakorolja, hogy a pontos és biztos igazságszolgáltatás helyett a törvénykezés fönakadását, zavart és valóságos anarchiát idéz elő, a legnagyobb jogtalanságot követi el, sőt kockáztatja a nemzet szabadságát is, melyet védnie kellene, mert zavar és anarchia épen oly veszélyes ellenségei a nemzet szabadságának, mint az absolutismus önkénye.

A szabadság és absolutismus közötti harc oly régi, mint a történelem. Üssük föl a népek történetének könyvét, s látni fogjuk, hogy e két nézet, két elem, folytonos küzdésben volt egymás ellen, s hol egyik, hol másik diadalmaskodott. — Így volt ez évezredek óta, s így lesz talán még hosszú ideig. — De egy feltűnő jellemvonás van mindezen küzdelmeken, az tudniillik, hogy egyik úgy, mint másik mindig akkor bukott meg, midőn nem bírta teljesíteni azt, mit a nemzetnek ígért. Az absolut rendszer korlátozza az egyéni s polgári szabadságot, de ígér rendet, nyugalmat, s mindennek fölött anyagi jólétet. A mint azonban kénytelen bevallani, hogy ígérteit teljesíteni nem képes, fölébred a népben az elvesztett szabadság iránti sóvárgás, türelmetlen lesz, s megtöri a hatalmat, mely szabadságának árát, a jólétet sem volt képes megfizetni. Újjal mutassak-e példákra e részben? A szabadságért küzdő párt másrésztől ígér a nemzetnek egyéni s polgári szabadságot, de anyagi áldozatokat vesz gyakran igénybe. A nép a szabadság kincseért gyakran kész áldozatokra is. De a mint a szabadság anarchiává fajul, mely az egyéni s polgári szabadságot semmivé teszi, a nem teljesített ígérte elidegeníti a népet, s tág kaput tár ismét az absolut hatalomnak. Példa erre Franciaország, mely nem a szabadság harczaiban, hanem az e harcot kísért s követett anarchia súlya alatt annyira kifáradt, hogy nem egyszer tárt karokkal fogadta az absolut hatalmat, mely őtet attól megmentette, s az anarchia visszatérése ellen biztosította.

Övakodjunk, hogy oly ballépéseket ne tegyünk, mik a népnek, mely tőlünk a renddel párosult szabadság áldásait várja, a végtelen zavarok és anarchia átkát hozná nyakára, mert ez volna a legrovidebb út az absolut hatalom ismét megalapítására.

Deák Ferencz bölcs tanácsai, miket a közgyűlés többsége megtapsolt és végzéssé emelt, roppant hatást idéztek elő az országban s szint akkorát, ha nem nagyobbat a Lajtán túl.

Replíciájának, mit Szilágyi válaszára adott, esattanós zárszavait: „A főállónak negatívok által lerombolása hasonló a löpor hatásához, melylyel lerombolhatni ugyan a legerősb várat is, de csak egy kalibát sem lehet építeni“ az egész bécsi sajtó — Noe galambjának olajága gyanánt üdvözölte, sőt a mindig arcátlan és magyarfaló „Oest. Ztg.“ fönnen dicselkedett, miszerint „ő és Deák egy véleményen vannak s csupán a tulzók serege gátolja Magyarországon az osztrák érdekeknek megfelelő kiegyezést“.

Hogy Deák ily szemtelen kérdést nem méltatott közvetlen czáfolatra: ma mindenki természetes valaminek tekintendi, de szenvedélyesen izgatott időben kétszeresen áll, a mit egy híres protestans lelkész mondott: „Nincs oly képtelenség, mit többszöri ismétlés által elhíttetni ne lehetne az emberekkel“, s így az „Oest. Ztg.“ bitang híreinek is akadtak nálunk apostolai, hívei és lelkiismeretlen kizsákmányolói.

Deák Ferencz személye és politikája kivált vidéken csipős megjegyzések és okatlan gyanúsítások czéltáblája lett a „török-szakad“ és „hunczfut a német“ jelszónak hódoló, vitézkötéses és ezüstpitykés

„ösmagyar“ hazafiság lőtávolában, s a főváros febr. 1-i fölíratának, melyet állítólag Deák fogalmazott s bizonyosan ő sugalmazott, a 48-ki törvényekre vonatkozó „szentségtörő“ vallomása:

„Czél szerű leendő tán azokat újra átvizsgálni, talán némely részben módosítani, és a mennyiben vagy nem eléggé határozott vagy csak ideiglenes rendelkezést tartalmaznak, javítani is“, meginkább megerősíteni a hájfeju és lelkesedést a kulacsból szopogató vidéki diplomatákat a föltevésben, hogy „Deák Ferencz is eladta lelkét a németnek“, miről a hiteles bizonyítvány „a hivatalos ujság kinevezési rovatában“ nem sokára olvasható is leszen.

Három nap múlva, 1861. febr. 4-én a hivatalos ujság hozott is aztán félrőf hosszú miniszteri névsort, csak hogy Deák Ferencz fényes nevét hasztalan keresték abban ellenei. . .

Az új kabinet feje: Rainer főhg, lelke: *Schmerling* lovag, első hivatalos ténye pedig a febr. 26-ki pátens vala, melynek kényszerű aláírása elől a kancellár, Vay Miklós vidékre szökött s hirtelen betegség folytán darabig ott is maradt, míg kollegája, a tárcza nélküli miniszter: *Széchen* Antal nyugodt lelekkel aláírta, hogy: a birodalmi képviselő — *Reichsrath* — ezentúl 343 tagot fog számítani, s ezekből 85-öt a magyar királyság országgyűlése küld Bécsbe; fontartván magának ő Felsőge a császár a jogot a területek és városok által végrehajtani a választást, ha kivételesen oly viszonyok állanak be, melyek miatt a követek házába valamely országgyűlés által a követküldést végrehajtani nem lehetne“.

A februári patenstől sok ember szeméről leesett a hálóg. . . Némelyek előtt, kik eddig mindent rózsaszímben láttak, egyszerre elhomályosult s tótágast állt a világ, a többség ellenben még örült, hogy van megint jó alkalom demonstrálni s csengő-pengő frázisokkal delectálni „a tisztelt választókat“, kiknek „mindennél becsesebb bizalmért és szavazatért“ ép akkor indult meg országszerte a korteskedés. . .

A főváros márcz. 11-én választott.

A belvárosban, a piaristák épületének udvarára gyűltek a választók, s miután ellenjelöltről szó sem volt, *Deák* Ferencz közfelkiáltással képviselővé választatott. Az egész alig néhány perczig tartott. Az eredmény kihirdetése után a jelenlévők tömegesen vonultak az „Angol királynő“ elé, hol Deák évek óta lakott. Egy küldöttség fölvitte a megiszteltetés örömhíré, mire Deák, barátaitól körve, megjelent a vendéglőnek a nagyhíd-utczára eső erkélyén, s a fölfölvi harzó éljenek elcsöndesülése után a következő erélyes beszédet mondá:

„A képviselői állás elfogadása polgári kötelesség. És e kötelesség annál szigorubb, minél veszélyesebb az ország helyzete.

„A tisztelt választókerületnek megválasztásomban nyilvánult akarata úgy tekintem én, mint parancsoló fölszólítást e polgári kötelesség teljesítésére s ily fölszólításra nincs egyéb válaszom: mint engedelmeskedni.

„De a bizalom ajándék, melyet követelni senkinek joga nincs. A bizalom még akkor is megtiszteltetés, midőn az a kisebb számtól ered. Annnyival inkább kötelességemnek tartom én, őszinte köszönetemet nyilvánítani azon megtisztel-

etésért, hogy a tisztelt választó-kerület közakarata méltatott engem becses bizalmára.

„Ígéretek nem teszek. Mit lelkiismeretem s meggyőződéseim parancsol, azt követni fogom ígérlet nélkül is. Ezekkel ellenkezőt nem tehetnék, nem ígérhetnék. Méltatlan volnék a bizalomra, ha ígérnék ámitással s a meg nem tartásnak titkos gondolatával.

„Az egyedüli program, mit adhatok, harmincz évi nyilvános politikai életemnek elvei, melyekhez hűtlen soha nem voltam. Oszlja ezen elveket a tisztelt választó-kerület is. Különbösen oly sok érdemes polgártársaink közül nem engem emelt volna ki bizalmával.

„Elmondhatnám én is programként azon ingatlan meggyőződésemet: *hogy az ország törvényes önállása, függetlensége, s az alkotmányos szabadság alapföltételei nemzeti létünknek, melyeket semmi árért, semmi nyomás alatt föl nem áldozhatunk.* Minden esorba, mit ezenek önmagunk ejtenénk, halálos seb volna a nemzet életén.

De uraim, ez nem program. Ez mélyen gyökerezett *hitvallása nemzetünknek*, melyet sem anyagi kecsegtetések, sem *nehéz szenvedésünk* ismét megújítása, sem a veszély, mely honunk felett lebeg, ki nem írhatnak szíveinkből, s a mely magyarnak kebléből kihalt ezen érzelm, az már bucsut vett a honszeretet magasztos érzelmétől és a *becsülettől*.

„Nem program tehát, a mit mondok, csak megemlítése azon általános közérzelemnek, mely nem egyeseké, nem párté, hanem az egész nemzeté. S a mely pillanatban e szent érzelm általános közérzelem lenni megszűnik, ott állana nemzetünk az öngyilkosság küszöbén, s elfordulna tőlünk az igazságos Isten oltalmazó kegyelme.

„Isten áldását kívánom a hazára. Isten áldja meg önöket! Fogadják ismételve kijelentett őszinte köszönetemet becses bizalmukért, s legyenek annak tolmácsai tisztelt polgártársaik előtt.”

A hallgatók, Pestváros legműveltebb osztálya, a fővárosi értelmiség fényes gyülekezete, a tetszés és helybenhagyás legőszintebb jeleivel fogadta az ékesszólás e rövid, de remek példányát s aztán a mintegy 6000 emberből álló tömeg kalaplevéve eneklé el a „Szózat”-ot.

A vak is észrevehette, hogy Deák Ferencz nem oda ütött, a hová nézett, s hogy beszéde bors a februári pátens szülőinek és dajkáinak magasan hordott orruk alá, de a kemény leczkenek márcz. végén folytatása is következott egy tíz hasábos cikkből, mely a „Pesti Napló”-ban jelent meg, s Zágrábmegyének a magyar nemzetre szórt vándjait megezáfolván, ily alkalmoszerű s minden irányban fontos sorokkal záródott:

„Azt a vádat, hogy mi hódított országoknak szeretnők tekinteni a három egyesült királyságot, nehezteléssel utasítjuk el magunktól. Tudjuk mi azt, kölcsönös viszonyainknak alapja nem hódítás. De ha hódítással vette volna is kezdetét Magyarország birtoklása, azon országokban arra hivatkozni méltatlanságnak s valóban fonákságnak tartanók. *Mi a hódítást soha nem ismerjük el érvényes jogalapnak a hódított nép irányában; s azt hisszük: hogy a hódított nép kötelességei csak addig terjednek, meddig a hódítónak fegyvere ér.* Morális kötelességet csak a szerződésileg, vagy a szó nélkül ugyan, de kényszerítés nélküli folytonos eselekvényekben nyilvánult szabad beleegyezés vonhat maga után. Mi a három egyesült országot társainknak tekintjük, kik önként, szabad akaratból, sorsukat a mi sorsunkkal már századok előtt összekötötték és századok óta jóban-roziban osztogattak velünk. Felsőbbségi hatalomról, alárendelt helyzetről közöttünk szó nem lehet, hanem csak kölcsönös egyetértéssel kötött százados egyesülés fontartásáról.

„Ezen egyesülésnek föltételeit, ha azok valamely részben egyik vagy másik félre nyomasztókká váltak, lehet kölcsönös egyetértéssel módosítani, de magát az

egyesülést egyoldalulag, erőszakosan szétszakgatni, talán sem jogos, sem czél-szerű nem volna.

„Ha tehát Horvátország minden közjogi viszonyt, mely közöttünk fönállott, teljesen meg akar szüntetni, s minden kapcsolatot végkép el akar szakasztani, mi ki nem mondhatjuk azt, hogy a végelszakadásba is beleegyezzünk, sőt kötelességünk leendő jogaink fontartására óvást tenni, valamint Horvátország is óvást tenni, ha a három egyesült királyságnak bármely része el akarja tőle szakadni; de az elszakadás meggátolására tetteles lépéseket nem teendünk s erőszakhoz még akkor sem nyulnánk, ha azt tenni hatalmunkban volna. Mert a gyűlölséggel párosult kényszerített kapcsolat nem volna áldásthözó sem mi ránk, sem ő reájok.

„Az egyesülés tehát vagy elszakadás — leginkább Horvátországtól függ. De ha Horvátország éppen akkor, mikor teljesen független önállást követel, ezen önállást mindenekelőtt arra használná, *hogy belépne a birodalmi tanácsba*, és az eddig közöttünk fönállott közjogi viszonyokat azért bontaná föl, *hogy az osztrák örökös tartományokkal hasonlókat, sőt még szorosabbakat kössön*; ha Horvátország az adó és katonaaállítás kérdéseinek elhatározását azért akarja a magyar országgyűléstől elvonni, *hogy azt a birodalmi tanács kezébe adhassa, ha azért nem akarja a magyar felelős miniszteriumot*, mert állami életének legfontosabb tárgyaira nézve, minők a birodalmi tanácsnak fontartott adó és katonaaállítás, hadügy, pénzügy, kereskedelem az osztrák miniszteriumtól, és pedig valószínűleg nem felelős osztrák miniszteriumtól akar függni: már akkor az egyesülés közöttünk csakugyan lehetetlen, mert az egyesülésnek nem leendő tárgya.

„Magyarország valószínűleg nem fog a birodalmi tanácsba lépni; mi Magyarország törvényes önállását föl nem áldozhatjuk; a sanctio pragmaticát, mely ezen önállást biztosítja, föl nem forgathatjuk; azon szent és sérthetetlen alapszerződést, melyet őseink az uralkodó házzal kötöttek, s mely a nemzet és fejedelm jogainak egyformán alapul szolgál, meg nem semmisíthetjük; az adó és katonaaállítás jogát, mely századok óta a nemzetet illette, idegen kezekbe nem adhatjuk; a törvényhozás jogát a magyar királyon kívül senkivel mással meg nem oszthatjuk; egy szóval, Magyarországot törvényes önállásától, függetlenségétől és alapszerződésekben biztosított ősi alkotmányától megfosztva, ostromozott osztrák provinciává nem tehetjük.

Ha tehát Horvátország, jövődjének vélt érdekében tőlünk elválva, az erősebb hatalomhoz csatlakozik, mi ezt nem gátolhatjuk; de a csatlakozást kénytelenek leszünk végelszakadásnak tekinteni; mert nem marad fönn tárgy, mire nézve egyesülhessünk. Minden fontosabb közjogi tárgyakat a birodalmi tanács fog eldönteni Horvátországra nézve is; a magánjogi s közigazgatási törvényhozást Horvátország a maga országgyűlésén fogja gyakorolni. A közigazgatást minden, a birodalmi tanácsnak fontartott tárgyakra nézve, a bécsi miniszterium intézi Horvátországban is, a többi tárgyakra nézve pedig természetesen Horvátország önmaga viszi. Mi marad tehát az egyesülésre. A personal-unióra nem szükséges közöttünk külön egyesülés, mert a personal-unio úgy is megvan az osztrák birodalom minden tartományai között; és így Horvátország éppen oly viszonyban fog állani velünk, mint Galiczia, Csehország, Tirol vagy Ausztria.

„Bezárom e sorokat azon óhajással: vajha az egyetértés békítő szellemc lengené által szent István koronája minden országait, minden népeit, hogy legyenek egyezségökben erők, egyesült erejük által szabadok és minden időben méltányosak egymás iránt! A mi akaratunk komoly és határozott; ezen egyetértésnek létrehozására és fontartására nézve mi nem fogjuk engedni, hogy a mult idők keserű emléke a méltányosság békülékeny indulatát elfojtsa keblünkben; és ha még sem sikerül egyggyé tenni ezt a hont: legyen Isten bíró közöttünk és azok közt, kik miatt a kitűzött szent célt elérni lehetetlen lön!”

XXIX.

Ápril 6-án déli 12 órakor megnyílt végre a magyar országgyűlés. Előtte való délután még senki sem tudta, hogy az ünnepélyes szertartás ily rögtön fog bekövetkezni; s közönség és képviselőknek csak

esti hét órakor jelenték a falragaszok: mily nagy nap lesz a — holnap...

A főváros utczáin száraz szél söpörte a bámulók szemébe a port, hanem azért nagy tömeg lepte el a kiválóbb pontokat, itt-ott gúnyosan kívánva „szerencsés utat“ a czifra hintóknak és egyszerű bérkocsiknak, melyek a 48-iki törvények világos szavai ellenére az országgyűlés megnyitásához ős Budavárba rohogának.

Mint hogy a képviselőház Deák Ferencz határozott nyilatkozata daczára, hogy „ha senki más, ő maga fölmegy“ — kimondta előleges tanácskozásaiban, miszerint nem fog „testületileg részt venni a budai ünnepélyekben“, csak harmincz bátor férfi találkozott, kik Deák példáját utánozni merték. Ezeket is üldözőbe vette a füzfa-költészet, s a Garai-féle balladáinak (Harmincz nemes Budára tart) rájok szabott paródiája kézzel kézre járt a fővárosban.

A trón- vagy igazabb nevén: megnyitó beszéd meghallgatása után, melyet *Apponyi* György országbíró az üres trón legalsó lépcsőjén állva olvasott föl, — a képviselők a Museum kissé szűk de pompás, a főrendi tagok pedig a „Lloyd társulat“ termébe siettek, s itt *Észterházy* Mihály, ott *Palóczy* László korelnökök köszönték „a házat“, tapintatos kifejezésekkel tolmácsolván örömlük „e nékik jutott szerencse“ fölött. . .

A legközelebbi napok konferenciák közt töltek el, melyek a nemzet reményét, miszerint ezuttal nem lesznek pártok az országgyűlésen, hanem „egy lévén a czél, egy az akarat: egy leszen a tett is — alaptalannak tüntették föl. . .

Egy czél, egy akarat lelkesíté ugyan a honatyákat, de a czél felé vivő utra, s az akarat-nyilvánítás formájára nézve nem tudtak megegyezni.

Deák Ferencz és barátai fölirattal a királynak, Teleky László és pártja határozatban a nemzetnek kívánták elmondani: mi fáj és mi kell a hazának? . . . s mivel Magyarország régi átka, hogy se tűz, se víz nem terjed oly hamar „hegy-völgygyel változó gazdag öleiben“ mint a pártoskodás, — néhány óra elég volt most is két táborra szakítani a bécsi ellenségnek csak az egész nemzet támogatása mellett imponáló országgyűlést s megbontani így ama nagyszerű egyetértést, mely a világosi gyásznapi után tiszteletre és csodálatra ragadta a külföldet a magyar faj politikai jelleme iránt, még az operencián túl is. . .

A két tábor ápril 16-kán, az elnökválasztásnál mérközött először.

Elnökké 245 szavazat közül 240-el, tehát kevés híján egyhangulag *Ghiczy* Kálmán választatott; az első és második elnökségre azonban már külön jelöltjei voltak mindkét félnek, s az, hogy *Tisza* Kálmán (132 szavazattal) és *Podmaniczky* Frigyes (138 szavazattal) győzött, kézzelfoghatólag feltünteté nemcsak a pártok erejét és számarányát, de azt is, hogy a többség *Teleky* zászlója köré csoportosult.

Az igazolási viták a meghasonlást még tágitották, s bár Ghi-

ezy olyan elnök volt, mint a parancsolat, s esengettyűjének gyakran sikerült „motos componere fluctus“, s röptiben elfogni és elnyomni az imparlamentaris személyeskedéseket, azt nem gátolhatta, hogy künn a folyosón és utcán piaczi stýlben „szóljanak a kérdéshez“ s oly korteskedésre vetemedjenek „a közlegények“, mely a sive vincq, sive vincor, semper ego maculor veszélyével távortartott magától minden „tisztességes beavatkozást“, de nem egyszer apellált a szajátító csöcselék és lármás ifjuság tapsokkal és éljenekkel döntő ítéletére. . .

Hogy a hazai közvélemény melyik résznek fog igazat adni: május 8-tól várta mindenki, e napra tüzetvén ki úgy a Deák fölirati mint a Teleky határozati javaslatának előterjesztése.

Május 8-án, mint egy azonkori hírlapban olvassuk, — még a természet is vidám arcot öltött. A muzeum fölépcsőjén föltolongo roppant tömegre ragyogó nap hinté arany sugarait s virágillattal terhelt léget hímált a reggeli szellő.

Benn diszes, ünnepélyes és derült arczu, s hazafi lelkesedéstől dobogó keblü közönség foglalt helyet, mely türelmetlenül tekintett a terem főbejárata fölötti órára. . .

„Pár perczzel tíz előtt egy vastag ur lép a terembe. Testalkata nem a Caesarokat megijesztő Cassiusoké, hanem nyugodt lelkiismeret és egészséges functiókról szól. De a szemében villogó villámok sejtetik, hogy a Caesarok bizalma ne legyen benne föltétlen, mint Lepidusban lehetett volna.“

Ő az első és egyetlen, kit éljenekkel fogad — pártja.

„Mégkövetem szépen, ki legyen ez ur?“ kérdi érdekelten fővárosi szomszédjától egy vidéki atyafi a karzaton, s a válaszra, hogy: Deák Ferencz, romlatlan falusi naivsággal mondja el, hogy: „Éltesse az isten!“

Egyszerre a terem bejázatánál lassu, kétséges értelmű suttagás támad; s a mint tovább terjed, az arcok elsápadnak, a lelkesültség megdöbbenéssé válik.

A suttagás Teleky László halálát viszi szét a teremben, s ámbár tíz ember között egy hiszi csak el a rémhirt, halálcsend áll be, mikor az elnök esengettyűje s rögtön rá ő maga is megszólal, s könyes szemmel s fájdalomtól elfojtott hangon jelenti, hogy — Teleky László nincs többé! . . .

Egy ezer ajkról egyszerre ellebbent jajszó volt erre a válasz. . . Aztán néma ismét minden.

Csak hosszú szünet mulva emelkedik föl helyéről „a vastag, kövér ur“, kit éljenekkel köszöntöttek tisztelői, s alig hallható tompa és remegő hangon idős és halasztást kér a háztól, mert nem áll tehetőségében ily fájdalom első rohama alatt még a legszentebb fölött is tanácskozni.

A meghatott ház hétfőre, május 13-ra (a mi számnak meglehetősen rossz hírű és ominosus terminus vala), halasztá a tárgyalások megkezdését, aztán eloszlott, illetőleg bizottságokká alakult s oly temetést rendezett a főváros, sőt az ország részvete mellett Teleky-

nek, melynek óriási gyásza megdicsőíté a holtat s megvigasztalá az élőket páratlan nagyszerűsége és ünnepélyességével.

Május 13-án a muzeumi díszterem lén és fönn fulladásig megtelt közönséggel. Alant a képviselők a Pesten lévő főispánoknak is helyet szorítottak a padokban, míg az elnöktől és jegyzőktől jobbra-balra fiatal mágnások települtek le csoportosan, fönn a karzatok egyik részét *Majláth* György tárnokmester, *Apponyi* György országbíró, *Haynald* erdélyi püspök s számos főpap és főnemes; másik részét a legmagasb körökhöz tartozó bájos hölgyek foglalák el.

Pontban 11 órakor fölkelte helyéből a nap hőse: *Deák* Ferencz, s előbb csendes, majd a minduntalan megújuló viharos éljenek által föltüzelve, erősebb és csengő hangon fölolvassa kész alakba öntött indítványai szabatos szövegét s elmondá támogatásukra azon hatalmas beszédet, mely nemzeti történelmünknek örökre egyik legdicsőbb lapját képezendi.

Ime teljes nagyságában e „monumentum aere perennius“.

„Nehéz idők, vészteljes évek mentek el fölöttünk. Végenyészlet szélén állott nemzetünk. De az isteni gondviselés, midőn egyrésztől annyi szenvedéssel sújtott, másrésztől erőt ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk és a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük. Adja isten, hogy tanuljunk légyen a kísértet nehéz napjaiban, s kik egyesek voltunk szenvedésben, egyesek legyünk működéseinkben is.

Képviselői vagyunk a nemzetnek, mely kezeinkbe tette le sorsát, becsületünkre, belátásunkra bízta jövődjének biztosítását. Föladatunk fontos, állásunk nehéz, mert rendkívüli a helyzet, melybe jutottunk. Voltak alkotmányos életünkben mások is esetek, melyekben fontos közjogi kérdésekre nézve fejedelem és nemzet egyet nem értettek; voltak idők, midőn a vitákból káros viszályok támadtak. De akkor fejedelem és nemzet ugyanazon egy alapon állottak, a közösen elismert magyar alkotmány alapján; ugyanazon törvényekre hivatkoztak mindenik fél, s nem a törvények érvénye, hanem azok magyarázata volt a vita tárgya. Most azonban nem állunk közösen elismert alapon; nem egyes közjogi kérdések, nem a törvények értelme, hanem alkotmányunk lényege és alaptörvényeink érvénye vonatik kétségbe. Alkotmányt nekünk is akarnak adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell; mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem kölcsönös szerződések által állapítottatott meg és a nemzet életéből fejlődött ki; azon alkotmányt, melyet időnként a kor kívánataihoz mi magunk alkalmaztunk, s mi magunk akarunk ezentúl is alkalmazni; azon alkotmányt, melynek alapelveit századok szentesítették. Mellettünk jog és törvény állanak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő.

Ennyi baj és veszély között kétfőre lesz főként szükségünk: szilárdságra és óvatosságra. Engedni ott, hol az engedés öngyilkosság, kockázatni ott, hol arra szükség nem kényszerít, egyiránt bűn volna a nemzet ellen.

Az országgyűlés megalakult, s tanácskoznunk és határozniunk kell első ünnepélyes felszólalásunk alakja és tartalma fölött. Három kérdés áll előttünk: mit mondjunk? kinek mondjuk el azt, mit mondanunk kell? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét? E három kérdés szoros kapcsolatban áll egymással; elmondom tehát mind a háromra igénytelen nézeteimet.

Szólani akarok mindenekelőtt arról, mi legyen ezen első ünnepélyes felszólalásunk tartalma? Előadásomban nem fogok egyedül arra szorítkozni, hogy elsoroljam egyszerűen a tárgyakat, miket a felszólalásba fölvetetni óhajtok; hanem mivel ily fontos ügynél az előadásnak mikénti összeállítása is figyelmet igényel, a tisztelt háznak engedelmeivel formulázott javaslatot fogok fölolvadni, mely szerint első felszólalásunkat szerkesztetni óhajtom.

E javaslat a következő:

„A közelebb lefolyt tizenkét esztendő súlyos szenvedések kora volt reánk nézve. Ősi alkotmányunk eltöröltetett, s a korlátlan hatalom idegen rendszere nehezedett reánk. És e nyomasztó rendszert még súlyosabbá tették azok, kik azt ellenséges indulattal, korlátolt felfogással s gyakran roszzakarattal kezelték. Bűn volt előttük a szabadság érzete, bűn volt ragaszkodásunk nemzetiségünkhöz, bűn volt még a legtisztább honszeretet is. Országunk erejét kimerítették, a nemzet vagyonát jogtalanul elidegenítették, nemzetiségünket üldözés tárgyává tették. Minden nap új szenvedést hozott, minden új szenvedés egy gyökeret szakasztotta el keblünkben a hitnek és bizalomnak.

Isten úgy akarta, hogy szenvedjünk, de ne csüggedjünk s hűtlenek ne legyünk önmagunkhoz és úgy akarta, hogy a fejedelmet tizenkét évi tapasztalás végre meggyőzze, miként a korlátlan hatalom abszolút rendszere nem vezetheti a birodalom népeit boldogságra, de veszélybe döntheti a trónt és birodalmat.

Ekkor ő Felsége az eddig követett abszolút rendszert félre vetve, át kívánt lépni az alkotmányosság ösvényére s népeinek kezeibe akarta letenni saját sorsukat.

Összegyűltünk mi is, mint a magyar nemzet képviselői, hogy alkotmányos működésünket ismét megkezdjük, s első lépésünk fájdalmas felszólalás, nem a múlt idők szenvedései miatt, mert azokra fátyolt vetünk, hanem azon jogtalanságok miatt, mik most is fönnállanak, s miknek azonnali ellárítása nélkül sem alkotmányunk visszaállítását, sem általában az alkotmányosságot lehetőnek nem tartjuk.

Alkotmányos életünknek s nemzeti létünknek alapföltétele: az országnak törvényes önállása s függetlensége. Első és legszentebb kötelességünk tehát: minden erőnket, minden tehetségünket arra fordítani, hogy Magyarország Magyarország maradjon, s alkotmányos önmagát és függetlenségét sértetlenül föntartsa.

És midőn ezen önállás lényegében megtámadatik, midőn azt veszély fenyegeti, nem ismerünk teendőink között fontosabbat, nem ismerünk sürgetőbbet, mint az ily megtámadás ellen haladéknélkül fölszólalni.

Meg van pedig támadva országunk alkotmányos önállása már az első lépésben, melyet ő Felsége az alkotmányosság ösvénye felé irányzott; meg van támadva az által, hogy a magyar alkotmányosság visszaállítása csak föltételeken s leglényegesebb kellékeken kivételével ígértetik; meg van támadva az október 20-án kiadott diplomában, melyet alapul vesz föl az országgyűlést megnyitó beszéd is.

Meg akarja végkép fosztani ezen diploma Magyarországot azon ősi alkotmányos jogától, hogy a közadónak és katonaszerződésnek minden kérdéseit, egész terjedelmükben, saját országgyűlésén határozhassa el; kiveszi a nemzet kezéből azon jogot, hogy legfontosabb anyagi és közjogi érdekei fölött királyával egyetértőleg önmaga hozlasson törvényeket. Pénz és hitelügy, hadügy vám és kereskedelem, ezen leglényegesebb kérdései a nemzet politikai életének, egy közös birodalmi tanács alá rendeltetnek, hol azok fölött Magyarországra nézve is egy, többségében idegen hatalom, nem magyar szempontból, hanem magyar érdekek szerint intézkednek. És e közigazgatás terén is függővé teszi ezen diploma Magyarország kormányzatát az osztrák kormányzattól, oly kormányzattól, mely nem is felelős, de ha felelős volna is, nem felelne Magyarországnak, hanem a birodalmi tanácsnak, hol a mi érdekeink, midőn azok az ő érdekeiktől eltérnek, a többségnél aligha elegendő biztosítékot találhatnak.

Ha ezen eszme tettelesen életbe lépne, Magyarország nem lenne többé önálló sem törvényhozásiában, sem kormányzatában, hanem legfontosabb érdekeire nézve alatta állana az osztrák birodalom közös törvényhozásának s kormányzatának; egy szóval, csak névre volna Magyarország, tetteleg pedig osztrák provincia.

A hatalomnak ezen ellenünk s alkotmányos önállásunk ellen intézett jogtalan törekvése nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem egyenesen megtámadja magát a sanctio pragmaticát, azon állami alapszerződést, mit a magyar nemzet 1723-ban az uralkodó házzal kötött.

Öscink, midőn az említett évben Magyarország koronájára nézve a habs-

burgi ház nőágára is átruházták az örökösödést, ahhoz határozott föltételeket kötöttek. Kimondták, hogy Magyarországon is szintugy, mint az örökös tartományokban, az elsőszülöttség sora tartassék meg s ennél fogva mind Magyarországon, mind az örökös tartományokban az uralkodó háznak ugyanazon tagját illesse a trón. Kimondták mind Magyarországra és a magyar korona országaira, mind az örökös tartományokra nézve együtt és viszonyosan az elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklást, mert sem III. Károly, sem Magyarország, sem az örökös tartományok nem akarták, hogy jövedőben a fejedelem fölsothassa gyermekei között tartományait, mint ez korábban gyakran és még I. Ferdinand alatt is megtörtént. De midőn az elválaszthatatlanság és fölsozthatatlanság elvét a birtoklásra nézve megállapították, azt az országlásnak és kormányzatnak se formájára, se lényegére ki nem terjesztették, sőt ellenkezőleg: világosan kikötötték a 2-ik cikknek 9-ik szakaszában, hogy a nőágnak eképen elfogadott örökösödésére is kiterjesztessék az 1715-ki 3-ik törvényeziknek rendelete, mely szerint a nemzet biztosítatik, hogy a fejedelem Magyarországon soha másként országlani s kormányozni nem fog, mint az országnak alkotott és jövedőben alkotandó világos törvényei szerint. Kikötötték határozottan azt is, hogy a király az ország jogait, szabadságát, törvényeit, köteles leendő mindenkor megtartani, uralkodásra lépéskor magát megkoronáztatni, királyi hitlevelet kiadni s a koronázási hitet letenni.

A sanctio practica tehát Magyarország önállását s függetlenségét világosan föntartotta, a nemzet ezen jogához minden időben szorosan ragaszkodott, s ezen föltétel mellett szállott a magyar korona minden magyar királyra, ki a sanctio practicának megkötése óta Magyarország trónjára lépett. Csak II. József császár volt III. Károly maradékai közül, ki magát meg nem koronáztatta s uralkodott abszolút hatalommal, de Magyarország törvényes királyának soha el nem ismertették, s nemesak törvényhozási s közigazgatási rendeletei, miket élte végnapjaiban maga is visszavont, hanem a magnosok részére kiadott adománylevelei s privilegiumai is, törvény által érvényteleneknek nyilvánítottak, mint ezt az 1790. évi 32-ik t.-cikkely bizonyítja.

Mária Terézia volt az első magyar király, ki a sanctio practica erejénél fogva lépett Magyarország trónjára. Az ő trónralépte által lépett tehát a sanctio practica legelőször életbe, és midőn a magyar trónt elfoglalta, pontosan teljesítette is azon föltételeket, mikhez örökösödési joga kötve volt, kiadta a királyi hitlevelet, letette a koronázási esküt, sőt az 1741-iki 8. t.-cikkelyben újra biztosította Magyarországot, hogy az ország jogait, szabadságát, törvényeit szentül megtartja s ténylegesen kijelentette, hogy Magyarország az örökös tartományok módja szerint soha sem fog kormányoztatni.

A második magyar király II. Leopold, ki bátyjának, a meg nem koronázott II. Józsefnek halála után lépett trónra, kiadván koronázásakor a királyi hitlevelet, s letévén a koronázási esküt, azonfelül egy külön t.-cikkben Magyarország önállását és függetlenségét még részletesebben biztosította. Ugyanis az 1790-ki 10. t.-cikkben világosan elismeri, hogy: „ámbar az uralkodóház nőágának az 1723: 1. és 2. t.-cikkeken Magyarország nézve megállapított örökösödése ugyanazon fejedelmet illeti, kit a megállapított örökösödési rend szerint az elválaszthatatlanul és eloszthatatlanul birandó örökös tartományokban illet az uralkodás, Magyarország mindazonáltal szabad ország s egész országlási formájára nézve független és semmi más országnak, vagy népnek lekötve nincs, hanem saját önállással s alkotmányával bir s abban a király csak az országnak saját törvényei szerint, nem pedig a többi tartományok módjára országolhat és kormányozhat.“ És egy másik törvényben, az 1790-ik évi 12. cikkben elismeri azt is: „hogy Magyarországon a törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának joga a törvényes koronázott királyt, és az országgyűlésére törvényesen összehozott országos Rendeket közösen illeti, s ezen jogot az országgyűlésen kívül gyakorolni nem lehet. A végrehajtó hatalmat pedig ő Felsége csak a törvények értelmében gyakorolhatja.“ — A törvények ezen szavai s a fejedelmnek ily határozottan világos elismerése után lehet-e Magyarországnak alkotmányos önállásán kétkedni?

Első Ferencz, ki édes atyja után a magyar koronát öröklötte, nem csak a királyi hitlevélben biztosította a nemzet jogainak, szabadságának s törvényeinek

megtartását, hanem később is, uralkodásának 33. évében, az 1825. évi 3. cikkelyben újabban kijelentette, hogy a fönnemlített 1790. évi 10. törvényezik rendeletét szorosan meg fogja tartani s nyíltan elismerte, hogy az adó és katonai állítás kérdéseit az országgyűléstől elvonni s az országgyűlésileg megajánlott adót országgyűlésen kívül soha semmi szín alatt fölemelni sem lehet.

Hasonló biztosításokat adott a nemzetnek V. Ferdinand is királyi hitlevelében, sőt még bővebbeket, azon törvényekben, miket 1848-ban szentesített.

A sanctio practica nem egyszerű törvény, nem egyszerű diploma, nem octroyozott adomány vagy ígéret, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés, melyben egyrésztől őseink a habsburgi ház nőágának javára ténylegesen lemondottak azon jogról, hogy a habsburgi ház fiágának kihaltával szabadon választhassák királyukat, másrésztől pedig III. Károly, ki a nemzet ezen szabadválasztási jogát 1715-ben is a 3. t.-cikkelyben nyíltan elismerte, a nemzet részéről kikötött föltételek teljesítését, az ország önállásának, függetlenségének, jogainak, szabadságának, törvényeinek föntartását ígérte. Az ekkép szabad egyezkedés mellett kötött kétoldalú alapszerződés teljes erejében s minden föltételével együtt életbe lépett, minden azután következett koronás királyok által megtartott, az abban foglalt biztosítások újabban s részletesebben ismételtek s a jogszerűen kötött szerződést jogszerű gyakorlat szentesítette. — Lehet-e, szabad-e most azon szerződést egyoldalul megsejteni s a nemzetét követelni azon kötelezettséget, mi abban foglaltatik, de a kötelezettség föltételeit mellőzni vagy hiányosan és csak némely részben teljesíteni.

Midőn egyrésztől mind a sanctio practica, mind egyéb törvényekben ily világosan ki van fejezve a közöttünk és az örökös tartományok között létező azon törvényes kapocs, mi az uralkodó ház ugyanazonosságában áll, vagyis a personal-unio, ennél szorosabb kapcsolatnak, a valóságos realunionnak nyoma törvényeinkben nincs; sőt a fölhozottak kétségtelenné teszik, hogy a realunio közöttünk és közöttök nem is létezett, s azt létrehozni Magyarországnak szándéka soha nem volt.

Világos ez Magyarország és az örökös tartományok közjogi helyzetének természetéből is. Ha 1723-ban a sanctio practica meg nem köttetik, III. Károlynak 1740-ben történt halálával, minthogy benne a habsburgi ház fiága kihalt, Magyarország szabadon választhatta volna királyát, s ekkor nem lett volna lehetetlen, sőt tekintve a nagy befolyást, melyet azon korban Franciaország gyakorolt az európai politikára, és tekintve nagy Friderik személyességének hatását, tekintve azt is, hogy mind a francia udvarnak, mind Nagy Frideriknek érdekében volt az ausztriai házat gyengíteni, nem lett volna valószínűtlen, hogy nem Mária Terézia, hanem más választassék Magyarország királyának. Ez esetben Magyarországnak külön királyi lévén, a birodalom úgy, mint most van, nem is alakulhatott volna.

És ha bármikor megtörténék, mi, ha talán a közel jövőben nem valószínű is, még sem lehetetlen, hogy a most uralkodó ház nőágban is kihalt, Magyarország királyválasztási joga a sanctio practica értelmében a nemzetre ismét viasszaszálland, s ha akkor Magyarország külön királyt választ, fölbonlik az állam, melynek egységét az osztrák államférfiak Magyarország önállásának megsemmisítésével akarják most létre hozni. Fölbonlik erőszak nélkül, jogszerűen; fölbonlik azért, mert az egyetlen kapocs, az uralkodó háznak ugyanazonossága megszűnt. Pedig ha léteznék ezenkívül más kapocs is közöttünk és közöttük, az még fönmaradván, az egész államot összetartaná; valamint például Anglia, Skócia és Irland között nem szűnnék meg a kapcsolatok az uralkodó ház kihaltával, mert azok nem personal-, hanem realunionban vannak egymással.

Megemlítünk még egy körülményt, mi világosan arra mutat, hogy Magyarország és az örökös tartományok között, országlás és kormányzat tekintetében realunio nem létezett és nem létezhetik. Magyarország törvényei szerint a kiskoru magyar király gyámja — az ország nádora; határozottan kimondja ezt a nádori hivatalról 1485-ben alkotott törvények második cikke, melyet az 1681. 1-ső t.-cikk, az 1715. 5. t.-cikk és a sanctio practica megkötése után is az 1741. 9. t.-cikk és 1790. 5. törvényezik újabban megerősítettek. Ellenben az örökös tartományokban a kiskoru fejedelem gyámja, annak legközelebbi atyai rokonát illeti. A fejedelem kiskorúsága esetében tehát törvény szerint Magyarországon is

más, az örökös tartományokban is más áll az országglás és kormányzat legmagasabb fokán. Lehet-e oly országok között, melyekben az országglás és kormányzat mind személyzetre, mind rendszerre és formára nézve egymástól annyira különböz, más és szorosabb kapcsolat, mint az uralkodó ház ugyanazonossága? Képzeltető-e ily viszonyok között egyik vagy másik ország közjogi állásának teljes felforgatása nélkül szorosabb realunio?

De tekintsük az örökös tartományok politikai helyzetét, multban és jelenben. Akkor, midőn a sanctio pragmatica köttetett, az örökös tartományok a német-római birodalomhoz tartoztak. Magyarország pedig annak része soha sem volt. A római-német birodalom egyes országainak feudális természete annyira különböz volt Magyarországnak nem feudális, semmi más hatalomtól nem függő közjogi állásától, hogy ily különböző jogállású tartományok között mást, mint csupán personaluniot, létrehozni nem is lehetett volna.

Midőn később a német-római birodalom bomladozni kezdett, I. Ferencz 1804-ben a római császársági czim mellé az ausztriai örökös császársági czimet vette föl, de Magyarországra nézve aug. 17-én kelt ünnepélyes nyilatkozatában kijelentette, hogy e czim fivétele által Magyarország jogait, törvényeit s alkotmányát legkevésbé sem kívánja csorbitani, s hogy Magyarország előbbeni státuszjogi állásában továbbra is megmarad.

Jelenleg az ausztriai örökös tartományok tagjai a német szövetségnek. A szövetség iránt kötelezettségei vannak, melyek terheléssel bírnak; a szövetség határozatai kötelező erővel bírnak, minden a szövetséghez tartozó országokban. Magyarország ellenben nem tagja a német szövetségnek. A német érdekek, miket az osztrák tartományok védni s előmozdítani kötelesek, reánk nézve idegen érdekek. A szövetséges hatalom, mely az osztrák tartományokban némely tárgyakra nézve parancsoló hatalom, előttünk teljesen idegen. Németországnak lehet háborúja saját érdekében, határai megtámadtathatnak, és azon háborúban Ausztria köteles részt venni, köteles lesz védni a megtámadott határokat. De az ő háborújuk nem a mi háborúnk, az ő érdekeik nem a mi érdekeink, ők a mi harcainkban nem állanak mellettünk, nem fogják védni megtámadott határainkat, mert mi nem vagyunk a szövetség tagjai. Ily különböző politikai helyzetű országok között lehet-e szorosabb kapcsolat, mint personalunio? Azon birodalmi tanácsban, melynek túlnyomó többsége a német szövetségnek, épen a szövetség értelmében le van kötelezve, mi biztosítana minket, hogy akkor, midőn a mi érdekeink és a német szövetség érdekei nem ugyanazok, jogaink méltányoltatni s érdekeink kíméltetni fognak? A szorosabb kapcsolat alárendelne minket az osztrák többségnek, sőt alárendelne a reánk nézve teljesen idegen német szövetség politikájának is, melytől mi viszonzásul semmit sem követelhetnénk.

Felhozzák ellenünk, hogy a birodalom érdeke a legfőbb tekintet, s annak az egyes részek kötelesek saját érdekeiket alárendelni. Nem vonom kétségbe ezen állítás igazságát oly birodalomra nézve, mely ugyanazon egy közjogi alapon áll, melynek egyes részei föltétlenül csatlakoztak egymáshoz, melyet szorosabb realunio köt össze. De Magyarország az uralkodó házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal; szerződött az örökösödés fölött, nem valamely szorosabb közjogi kapcsolat fölött, sőt még azon szerződésben is kikötötte független önállásának biztosítását. Ezen szerződést kész leend Magyarország mindenkor megtartani, de azt megváltoztatni és helyébe szorosabbat állítani, magát az örökös tartományok érdekeinek lekötöni, s ez által alkotmányos önállásáról lemondani, szándéka bizonyosan nincs. Szántalan jogviszony létezik mind a köz-, mind a magánjog körében, mi az egyik vagy másik félnek alkalmatlan; de ha minden ilyen jogviszonyt föl lehetne forgatni, mert az egyik félnek érdekei annak megváltoztatását kívánják, s kívált ha föl lehetne forgatni olyképen, hogy az egyik fél tartsa meg, a mire kötelezte magát, a másik azonban nem teljesíti a kikötött föltételeket, mert azok neki terhesek, ugy sem a törvény, sem a szerződések nem nyújtanának biztosítást, hanem egyedül az erő volna a jognak mértéke.

És ha tekintjük Svéczia és Norvégia példáját, láthatjuk, hogy két állam csupán personalunio mellett is megállhat egymással, s mi, kik az örökös tartományokkal hasonlóan personalunio mellett ugyanazon uralkodó ház alatt állunk, közjogilag egymástól függetlenül, miért is ne állhatnánk testvéreileg egymás mellett, ha egymás jogait és érdekeit kölcsönösen tiszteltben tartjuk? Midőn mi

Magyarország alkotmányos önállását, függetlenségét a hatalom szava ellen védjük, midőn óvakodunk azon szorosabb kapcsolattól, melyet alkotmányunk némi visszaállításának föltétele gyanánt akarnak reánk kényszeríteni, nem kívánunk ellenségesen föllépni az örökös tartományok alkotmányos népei ellen. Nem akarjuk mi a birodalom főnállását veszélyeztetni s készek vagyunk azt, a mit tenünk szabad, s mit önállásunk és alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk, a törvényszabta szigorú kötelezettség mértékén túl is, méltányosság alapján, politikai tekintetektől megtenni, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az eddig főnállott abszolút rendszer fonák eljárása összehalmozott, az ő jólétük s azzal együtt a miénk is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz idők káros következtései róluk és rólunk elháríttassanak. De csak mint önálló, független, szabad ország akarunk velök, mint önálló, független, szabad országokkal érintkezni; csak ezen úton fogjuk érdekeinket és az ő érdekeiket összhangzásba hozhatni s határozottan visszautasítunk minden alárendeltséget, minden egybeolvadást akár a törvényhozás, akár a kormányzat terén, mert ez önállásunk föláldozása volna, mit tennünk merőben lehetetlen.

Szüükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak állami alapszerződés által, törvények által, kir. hitlevelek, koronázási eskük által biztosított alkotmányos önállását és törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk, s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzeti létünk alapföltételéhez. Ugyanazért meg nem egyezhetünk abban, hogy a közadónak s katonafelállításnak kérdései a magyar országgyűléstől bármilyen részben elvonassanak. A törvényhozási jogot, valamint mi nem kívánjuk más országokra nézve semmi részben gyakorolni, ugy Magyarországra nézve azt a magyar királyon kívül senkivel mással meg nem oszthatjuk; Magyarország kormányzatát s közigazgatását a magyar királyon kívül senkitől mástól függővé nem tehetjük s azt más országok kormányzatával nem egyesíthetjük; nem akarunk tehát sem a birodalmi tanácsban, sem valamely birodalmi népképviselőben részt venni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük, s az örökös tartományok alkotmányos népeivel csak ugy mint önálló szabad nemzet, más önálló szabad nemzettel, függetlenségünk teljes megóvása mellett, vagyunk hajlandók esetenként érintkezni.

Másik lényeges tárgy, mire nézve azonnad fölszólalni kötelességünk, az országgyűlésnek kiegészítése.

Sem Erdély, sem Horvát- és Tótország, sem a Határőrvidék, sem Fiume és a tenger mellék közöttünk képviselve nincsenek, mert az országgyűlésre meg nem hívatnak; pedig ezek is kiegészítő részei az országgyűlésnek s a törvények világos rendelete szerint meghívalók lettek volna.

A sanctio pragmatica, a kir. hitlevelek s fejedelmi eskük határozottan kimondják, hogy az ország integritása mindenkor sértetlenül fenntartandó. De az integritás nem csak abból áll, hogy az ország területéből semmi el ne szakíttassék, hanem az a politikai integritást is magában foglalja. Midőn tehát a végrehajtó hatalom lehetlenné teszi, hogy az országnak valamely része, vagy a magyar koronához tartozó valamely ország alkotmányosorileg részt vehessen az ország legfontosabb politikai működésében, s együtt gyakorolhassa a törvényhozás jogát: az ország politikai integritása van megsértve.

A mult idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek elő közöttünk és nem-magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiességük érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vannak, miket ignorálunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s tesszünk, mit az ország szétdarabolása s önállásának feláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiességű polgárának érdekében s értelemben összeforranjak. Ohajtjuk, törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani; s hogy ezt eszközölhessük, multhatatlant szükséges az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése.

Erdélynek haladék nélküli meghívását s megjelenését semmi nem gátolja. Erdélynek egyesülése Magyarországgal 1848-ik évben törvényesen létrejött, és pedig a két országnak közös ohajtása folytán, melyet mind a magyar, mind az erdélyi országgyűlés ünnepélyesen s egyhangulag kijelentett. Mind Magyar-

országnak, mind Erdélynek ezen egyesülés iránt hozott törvényei ő Felsége által szentesítettén, azonnal végre is hajtattak. — Akkor, midőn az alkotmányosság félretételével abszolút rendszer lépett a szabadság helyébe, Erdély Magyarországtól közgazgatás tekintetében ismét külön választott: most azonban, midőn ő Felsége az abszolút rendszert megszüntette, okvetetlen meg kell szünniök azon rendszer jogtalan következményeinek is. Azon törvények tehát, melyek Erdélyt Magyarországgal egyesítették, s miket az abszolút hatalom ideiglenesen mellőzött, de meg nem semmisíthetett, az alkotmányosság elvének kimondásával szükségképen életbe léptek ismét, s az egyesülést újra kérdésbe vonni, a felett újra határozni, és ez által a kedélyek nyugalmát fölzaklatni nem csak törvényeség, hanem káros politikai tévedés is volna. A tetleges egyesülésnek minél előbbi végrehajtását pedig megtagadni nem annyi volna, mint Erdélyt nem egyesíteni Magyarországgal, hanem annyi, mint Magyarországtól valósággal elszakasztani, és ez a sanctio pragmaticával merőben ellenkezik.

Hiszük, hogy Erdélynek nem-magyar nemzetiségű polgárai sem fogják kockáztatva látni az egyesülés által nemzeti érdekeiket, mert megnyugvást és teljes biztosítást fognak találni azokban, miket mi más nemzetiségű polgártársaink irányában határozni s tenni fogunk.

A mi Horvátországot illeti, nem követeljük mi, hogy az ő kisebb számu képviselőik ellenében a mi nagyobb számunk határozzon az általok netalan előadandó követelések s föltételek fölött. Horvátország saját teritoriummal bír, külön állása van, s nem volt soha bekebelezve Magyarországra, hanem kapcsolatban állott velünk és társunk volt, ki jogainkban és kötelességeinkben, szerencsénkben, bajainkban osztozott. Ha tehát most Horvátország mint ország akar részt venni törvényhozásunkban, ha előbb tisztába akar jönni velünk azon föltételekre nézve, mik mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni, ha erre nézve úgy akar velünk értekezni, mint nemzettel, nem fogjuk azt visszautasítani; csak azt kívánjuk, hogy Horvátország ne gátoltsék, miszerint küldötteit országgyűléseinkhez küldhesse, s ez által nekünk is, nekik is mód és alkalom nyujtassék az értekezést közjogi alapon megkezdhetni.

Mindaddig, míg azok, kik törvény szerint az országgyűlésre meghivandók, meghiva nem lesznek, mi az országgyűlést kiegészítettnek nem tekinthetjük, s törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk.

Azt sem szabad első felszólalásunkban elhallgatnunk, hogy legfontosabb alaptörvényeink, különösen az 1848-ki lényeges közjogi törvények, hatályon kívül tétek. Parlamentaris kormányunk, felelős minisztériumunk most nincs. Esküdtszéki eljárással párosult sajtótörvényünk vissza nem állíttatott. Világos törvényeink ellenére a közadó országgyűlésen kívül abszolút hatalommal állapított meg, törvényeinkben ismeretlen s a nemzet által soha el nem fogadott indirect adók hozattak be, mind a törvény ellen megállapított direct adó, mind a jogtalanul behozott indirect adók még most is jogtalanul követeltetnek, sőt hogy az abszolút rendszernek ígért megszüntetése iránt hitünk végkép elenyészszék, s remény és bizalom keblünkben újra fel se éledhessenek, keserű gúny gyanánt most legújabbán oly rendeletet adott ki az alkotmányellenes abszolút hatalom, miszerint a törvénytelen adó fegyveres erőszakkal is behajtatik. És ez azon pillanatban történik, midőn a fejedelem által összehívott országgyűlés együtt van, s a nemzettől az követeltetik, hogy teljesítse a sanctio pragmatica szerinti kötelezettségét és koronázzon, holott másrésről az ezen kötelezettséggel viszonyos föltételek teljesítésére nézve még csak komoly szándék sem mutatkozik. Nem esodálom, hogy az abszolút hatalom, midőn alkotmányunkat félretette, fölfüggesztette egyszerűen ezen törvényeket is, mert parlamentaris kormány, esküdtszékekkel párosult sajtószabadság és a nemzetnek azon sarkalatos joga, miszerint országgyűlésen kívül semmiféle közadót követni s behajtani nem lehet, egyenes ellentétben vannak az abszolút rendszerrel. De miután ő Felsége az abszolút hatalomról ünnepélyesen lemondott, és az alkotmányosság ösvényére tért, az abszolút hatalom által fölfüggesztett törvényeknek tetteg ismét vissza kell állani teljes erejükben.

Szentesített törvényeket csak azon hatalom függeszthet föl, mely azokat alkotta. Alkotmányos országban csak az összes törvényhozás alkothat törvényeket, azokat tehát egyoldalú hatalommal fölfüggeszteni, vagy a mit az abszolút

hatalom, mint rendszerével össze nem férő, hatályon kívül tett, azt alkotmányosság mellett is függőben tartani, ellenkezik az alkotmányosság fogalmával.

A sanctio pragmaticának egyik világos föltétele az, hogy a király minden országgyűlésileg alkotott törvényeket megtartsa. Törvényeink, miket az abszolút rendszer fölfüggesztett, rendes törvényhozás útján lőnek alkotva és szentesítve, s míg azok megváltoztatásába a nemzet bele nem egyez, kötelező törvények maradnak, miket hatályon kívül helyezni s függőben tartani annyi, mint a sanctio pragmatica világos föltételét megszegni.

Parlamentaris kormány, felelős minisztérium, esküdtszéki eljárással párosult sajtószabadság és az adó meghatározásának joga az alkotmányos szabadságnak legerősebb biztosítékai. Nekünk ezen biztosítókat megadták szentesített törvényeink, s mi azoknak megszüntetésében, vagy látni korlátozásában soha meg nem egyeztünk, és azoknak ideiglenes fölfüggesztését is az alkotmányosság megtagadásának kell tekintenünk.

Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtuk az igazság, méltányosság kívánalmaihoz alkalmazva, módosítani. De ha fölfüggesztett törvényeink teljes erejükben tetteg vissza nem állíttatnak, s a jogtalan fölfüggesztésnek minden még fönnálló következményei azonnal el nem töröltenek, a nemzet, mely most meg van fosztva alkotmányos szabadságának minden biztosítékától, nem bocsátkozhatik semmi újabb törvényalkotási értekezletekbe, semmi egyezkedésekbe, mert miként s mi czélból alkosson újabb törvényeket, midőn azt látja, hogy egyoldalú hatalommal fölfüggesztett alaptörvényeinek hatálya még akkor is függőben tartatik, midőn a fejedelem a nemzet képviselőit összehívta, hogy alkotmányos működésüket ismét megkezdjék. Jelentsük ki tehát, hogy az abszolút rendszer által hatályon kívül tett s még most is függőben tartott törvényeinknek tüsténti teljes visszaállítását s az abszolút rendszer által jogtalanul behozott s még tetteg fönnálló minden törvényellenes intézkedéseknek, törvénytelenül kivetett terheknek, s azok jogtalan behajtásának azonnali megszüntetését határozottan sürgetjük.

Föl kell szólnunk azon velünk közlött okiratokra nézve is, mik ő Felségének, V. Ferdinandnak, a trónról még 1848-ban történt lemondását tárgyazzák. Midőn ő Felsége V. Ferdinand 1848. december 2-án a császári koronáról lemondott, nem adott ki külön okiratot az iránt, hogy a magyar koronáról is lemond; lemondásáról Magyarországot külön nem is értesítette. A lemondási okirat tehát, magyar közjogi szempontból, formájára nézve hiányos, mert Magyarország soha nem volt az osztrák császárságba beleolvadt provincia; külön koronával, külön alkotmányos önállással bírt, s a magyar király csak a nemzet tudtával és hozzájárulásával mondhatott volna le a magyar trónról.

Mi tehát ünnepélyesen tiltakozunk a december 2-diki lemondásnak általánosságából vonható azon következtetés ellen, mintha Magyarország az ausztriai császári korona provincziája volna; s ragaszkodván alkotmányos önállásunkhoz, tiltakozunk az ellen is, hogy azon lemondás a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül történt. De miután az csakugyan tetteg s változhatatlanul megtörtént, mi az ország jogainak jövődő biztosítása végett azt kívánjuk: eszközölje ő Felsége, hogy e formahiány utólagos pótlása tekintetéből V. Ferdinand ő Felsége egy oly okiratot, mely egyenesen Magyarországhoz legyen intézve, s melyben ő Felsége V. Ferdinand az országgyűlést értesítse, hogy ő már 1848-dik évi decz. 2-án a magyar koronáról is valósággal lemondott. Eszközöljön továbbá ő Felsége Ferencz Károly ő fenségétől is egy hasonlóul Magyarországhoz intézett értesítést arról, hogy ő fensége is már 1848-ban lemondott azon örökösödési jogáról, mely őt ő Felségének, V. Ferdinandnak, tróntól lemondása után a sanctio pragmatica értelmében illette volna.

Mi ezen okiratokat annak idejében országgyűlésileg fogjuk tárgyalni, sőt azokat törvénybe is kívánjuk igtatni, hogy legalább utólagosan pótoltsák az, a minek jogszerűleg előgesen kellett volna megtörténni, s jogaink jövődő biztosítására ünnepélyes óvásunknak s az ország utólagos hozzájárulásának magában a törvényben is nyoma legyen.

Több honfitársaink tartózkodnak idegen földön, politikai vádakat folytán száműzve a hazából. Többen még most is börtönben sínlódnak. Ugyanazon abszolút rendszer száműzte őket, mely a mi alkotmányos szabadságunkat elnyomta. Idegen bíróságok által, idegen törvény szerint lettek politikai vádakat miatt elítélve, s elítéltek azok akkor behozott abszolút rendszernek volt következménye. De ha ezen abszolút rendszer megszűnt, ha annak helyébe most az alkotmányosság lép, lehet-e azon megszűnt rendszernek következményeit most az alkotmányosság mellett is fentartani?

Mi tehát az említett ítéleteknek minden még fönlevő következményeit az alkotmányosság visszaállításával megférhetleneknek s ennél fogva megszüntetnek tekintjük; s mindaddig, míg politikai okokból száműzött honfitársaink visszatérhetésének minden tetteles akadályát el nem lesz hárítva, a letartóztatottak szabadon nem bocsáttatnak, az elkövetett javak vissza nem adatnak, hitünk s bizalmunk nem lesz az abszolút rendszer megszüntetésében és az alkotmányosság visszaállításában; e hit és bizalom nélkül pedig sikeres tanácskozásaink lehetetlenek.

Az uralkodás végcélja nem lehet a hatalom nagysága. A hatalom csak eszköz, végeztel a népek boldogítása. Ha a fejedelem, ki egykor a hatalom abszolút rendszerét hitte legbiztosabb eszköznék arra, hogy népeit boldogítsa, tizenkét évi tapasztalás folytán meggyőződött, miszerint ez uton ezélt érni nem lehet, s ezen meggyőződésből az alkotmányosság ösvényére lépett; ha a fejedelem el van határozva, ingatlanul megmaradni ezen ösvényen, ha a fejedelem azt akarja, hogy a hitnek és bizalomnak megszakgatott gyökerei újabb szálakat hajtsanak, méltánylani fogja teljes mértékben mindezeket.

A magyar király csak koronázás által lesz törvényes magyar király, a koronázásnak pedig törvényes szabta feltételei vannak, miknek előleges teljesítése mulhatatlanul szükséges. Alkotmányos önállásunk sértetlen fentartása, az országnak területi s politikai integritása, az országgyűlésnek kiegészítése, alaptörvényeink tökéletes visszaállítása, parlamentaris kormányunk s felelős miniszteriumunk ismétli életbeléptetése s az abszolút rendszer minden, még fönlevő következményeinek megszüntetése oly előleges feltételek, miknek teljesítése nélkül tanácskozás és egyezkedés lehetetlenek.

Ezek azok, miket ezen első felszólalásunkban elmondani óhajtok. Áttérek most azon kérdésre: kinek mondjuk el mindezeket?

Véleményem erre nézve az, hogy a mit mondanunk kell s mondani akarunk, mondjuk el annak, ki az országgyűlést összehívta, s kinek összehívása nélkül most együtt nem tanácskoznánk; annak, ki a fejedelmi hatalmat tetteleg gyakorolja, ő Felségének, Ferencz Józsefnek. Ha valaki azt hiszi, hogy mi nem a fejedelem meghívása következtében jöttünk össze, hanem mert a meghívó levelekből értesültünk, miszerint összejövetelünket erőszakkal nem fogják gátolni, nézetem szerint tévedésben van. Magyar országgyűlés önmagától soha össze nem jön, azt mindig vagy a fejedelem hívja össze, vagy az, kit a törvény e joggal fölrüházott 1790-ben, a koronázási oklevél készítésénél, javaslatba hozta az országos küldöttség, hogy a hitlevélbe igtattassék, miszerint az országgyűlés minden harmadik évben május 1-én napján, Pesten, meghívás nélkül is összejöjjön; de ezen javaslatot magok az ország Rendei elvetették annál fogva, mert az országgyűlésnek összehívását fejedelmi jognak tartották. Az 1848. évi 4. cikkely is azt rendeli, hogy a Pesten tartandó évenkénti országgyűlést ő Felsége hívja össze. — Voltak ugyan történelmünk régiebb korában rendes összehívás nélküli összejövetelek is, melyek közügyek fölött tanácskoztak s határoztak, de azokat a nemzet országgyűléseknek el nem ismerte, határozataikat törvényeknek nem tekintette, s az ily gyűlésezetek néha szomorú emléket hagytak maguk után.

A tetteleg fönálló hatalom tizenkét évvel ezelőtt, alkotmányunk mellőzésével, abszolút rendszert hozott be Magyarországra is. Tizenkét év múlva, keserű tapasztalások után, meggyőződött rendszere fonakságáról s az alkotmányosság ösvényére lépett, de feltételekhez kötötte az alkotmányosság visszaállítását. Mi a feltételeket el nem fogadhattuk, de a tért, mi az alkotmányosságnak a közigazgatás körében megnyúlt, azonnal elfoglaltuk s országgyűlést kívántunk, mint az alkotmányosság első postulatumát. Nem azt sürgettük, hogy a nemzet képviselőinek összejöhetése ne gátoltassék, hanem azt, hogy az országgyűlés összehívassék.

Midőn hónapok múlva az országgyűlés összehívott, a választókerületek, melyek minket képviselőikül megválasztottak, nem azt mondták: „Nincs már tetteles akadály, mely az összejöhetést gátolná, jöjjetek össze s tanácskozzatok!”, hanem határozottan azon országgyűlésre küldötték, mely a fejedelmi nevében apr. 2-ára hivatott össze. Mi összejöttünk, mint országgyűlés akarnánk működni s azt látjuk, hogy kiegészítve nem vagyunk, mert nincsenek meghívó mindazok, kiknek meghívását a törvény parancsolja. Ki előtt mondjuk el tehát, hogy ez törvénytelenség, kitől követeljük a meg nem hívottaknak törvényes meghívását s az országgyűlésnek kiegészítését? Kétségtelenül attól, ki minket meghívott s azokat meghívni elmulasztotta; kinek egyedül van tetteleg hatalma utólagos meghívás által pótolni a hiányt, kinek meghívása nélkül mi sem volnánk most együtt s azok sem fognak valószínűleg megjelenhetni.

Mi szükségesnek látjuk alkotmányos önállásunk megtámadása ellen felszólalni s kijelenteni, hogy a birodalmi tanácsban részt venni nem fogunk, szükségesnek látjuk kimondani, hogy a magyar király csak a koronázás által lesz törvényes király, a koronázásnak pedig feltételei vannak, miket előbb okvetlen teljesíteni kell. Ki akarjuk mondani, hogy a parlamentaris kormányunk, felelős miniszteriumnak életbeléptetése, fölfüggesztett közjogi törvényeink teljes visszaállítása oly feltételek, mik nélkül további egyezkedésekbe nem ereszkedhetünk. — Es kinek mondjuk meg mindezeket? Kétségtelenül azon tetteleg fönálló hatalomnak, mely alkotmányos önállásunkat megtámadta, midőn leglényegesebb alkotmányos jogainkat a birodalmi tanácsra akarta átruházni. Annak, ki alaptörvényeinket fölfüggesztette s függőben tartja; ki a felelős miniszteriumot ismét fölláttatni mindeddig elmulasztotta; annak, ki egyedül bir tetteleg hatalommal az alkotmányosság mindezen postulatumait teljesíteni.

Tudjuk, érezzük, hogy abnormis helyzetben vagyunk. A nemzet óhajta ezen abnormis helyzetből békés uton kivergődni, s ha mindezeket csak magunk között panaszoljuk el, de azzal, ki egyedül képes az abnormis helyzetet törvényessé átváltoztatni, még csak szóba sem állunk, s a békés orvoslásnak még csak megkezdhetését sem kísértjük meg, azt hiszem, nem eslekszünk a haza érdekében.

Nem ismeretlen előttem némelyeknek azon ellenvetése, hogy miután ő Felsége V. Ferdinand 1848. decz. 2. csak az ausztriai császári koronáról mondott le s a lemondólevelében Magyarország külön megemlíttve nincs, e lemondás Magyarországra ki nem terjedhetvén, ő Felsége Ferencz József a magyar trónra nézve még nem valóságos koronörökös, és így az ország véle fölrát által közvetlen érintkezésbe nem teheti magát.

Ha érdekünkben volna helyzetünket újabb bonyodalmakkal nehezíteni, azt e téren egy időre könnyen tehetnők, mert magyar közjogi szempontból a lemondás formájában csakugyan hiányos.

De vizsgáljuk elfoglaltság nélkül: mi ezélt, mi hasznot érünk el a honra nézve, ha e formahiány miatt előre határozottan lehetetlenné tesszünk minden érintkezést a fönálló hatalommal?

Senki, úgy hiszem, kételkedni nem fog azon, hogy ő Felsége V. Ferdinand, midőn a császári koronáról lemondott, azzal együtt Magyarország koronájáról is le akart mondani. Kétségtelen az is, hogy ezen szándékát tetteleg Magyarországra is végrehajtotta, s nem gondolom, hogy valaki lehetne tartva, miszerint V. Ferdinand a magyar trónt ismét elfoglalja. A sanctio pragmatica tehát ő felségének Ferencz Károlynak s ennek lemondásával ő Felségének Ferencz Józsefnek nyitotta meg a magyar koronára nézve is az örökösödést. Ha mi azt jelentenők ki, hogy V. Ferdinand lemondása az említett formahiány miatt érvénytelen Magyarországra, de érvényes az örökös tartományokra, egyenes összeütközésbe jönnénk a sanctio pragmaticával, mely határozottan azt mondja: hogy az örökösödésnek megállapított, elsőszülöttségi rendje szerint mind Magyarországon, mind az örökös tartományokban ugyanazon egy fejedelmet illeti az uralkodás. Ha pedig a sanctio pragmatica fönemlített rendelete nyomán azt akarnók vitatni, hogy mivel a lemondás formahiány miatt Magyarországra nézve érvénytelen, az örökös tartományokban pedig más fejedelem nem lehet, mint a ki a sanctio pragmatica értelmében Magyarországon uralkodik, érvénytelen az örökös tartományokra nézve is: összeütközésbe jönnénk az örökös tartományok kétségtelen jogaival és az összes európai diplomatiával, mely V. Ferdinandnak lemondását, és ő Felsé-

gének Ferencz Józsefnek a császári trónra léptét ünnepélyesen elismerte; s véle mint osztrák császárral szerződéseket, békealkukat kötött.

A helyett tehát, hogy a lemondás érvénytelensége s annak közjogi következményei fölött helyzettünk nehezítő, de pozitív célra nem vezető vitatásokba bocsátkoznánk: czélszerűbb leendő a már megtörtént s többé meg nem másítható lemondásnak formahiányát következményeiben az ország jogaira nézve kártalanlani tennünk oly módon, mint az fölolvastott javaslatomban előadtam.

Némelyek azon véleményben vannak, hogy miután a magyar király csak a koronázás által lesz az országnak törvényes királya, ő Felsége Ferencz József pedig megkoronázva nincsen, az országgyűlés ő hozzá, mint nem koronázott királyhoz egyenes és közvetlen felszólalást nem intézhet. Nem osztom ezen nézetet, a magyar közjog folytonos gyakorlatánál fogva.

Három század óta csak négy fejedelem lépett a magyar trónra, ki nem elődjének uralkodása alatt lón megkoronázva. II. Mátyás, testvérének Rudolfnak lemondása után; III. Károly, testvérének I. Józsefnek halálával; II. Leopold, testvérének II. Józsefnek halála után, és I. Ferencz, atyjának halála után.

II. Mátyás, bátyjának Rudolfnak lemondása után összehívta a magyar országgyűlést 1608. évi szept. 29-ik napjára, megkoronáztatott nov. 19-ik napján. — Ezen időközben több alkalommal felirások és küldöttség által érintkezésbe volt vele az országgyűlés, sőt fontos törvények iránt, mik koronázás előttieknek nevezettek, elhatározó egyezkedésbe is bocsátkozott vele.

III. Károly, bátyjának halála után összehívta az országgyűlést 1712-ik évi apr. 3-ára, megkoronáztatott máj. 22-én. Ezen hét hét alatt érintkezésbe tette vele magát az országgyűlés küldöttség által a koronának Bécsből leendő lehozatala végett, felírás által azon kérdésre nézve, vajjon a királyi hitlevél koronázás előtt adassék-e ki, vagy koronázás után? — Ezenfelül a koronázási hitlevél is kölcsönös egyezkedések által lón megállapítva.

II. Leopold, bátyjának II. József császárnak halála után összehívta az országgyűlést 1790. évi június 5-ére, megkoronáztatott nov. 15-én. Ezen öt hónap alatt irt az országgyűlés ő Felségének:

Julius 20-ról az iránt: hogy a sístovi békekötésnél a törvények értelmében magyar tanácsosok alkalmaztassanak. — Erre válaszolt is ő Felsége július 30-kán.

Aug. 13-án gróf Festetich Györgynek és több magyar tiszteknek szabadonbocsátatása tárgyában.

Aug. 16-án felel az országgyűlés ő Felségének fönemlített július 30-diki válaszára.

Ezen iratok nem föliratoknak, hanem leveleknek neveztetnek.

Szeptember 5-én felirást küldenek az ország Rendei a királyi hitlevél érdemében.

Okt. 5-én a második felirást küldik ugyanazon érdemben.

Nov. 14-én felírnak a kir. hitlevélből kihagyott némely törvényezikkek iránt. — E három utolsó representationnak neveztetik.

I. Ferencz összehívta az országgyűlést 1792-dik év május 20-dik napjára, megkoronáztatott június 6-án, s ezen időközben, névszerint máj. 23-án felirást intéztek hozzá az ország Rendei, a koronázási hitlevélre nézve.

Mindezek a még meg nem koronázott királyoknak irattak, s kétségtelen, hogy az ország Rendei nem kételkedtek a koronázás előtt is közvetlen érintkezésbe jönni a fejedelemmel. De ez nem is lehetett másképp; mert érintkezés nélkül a koronázási hitlevélre nézve sem lehetett volna egyezkedni.

Végre azon harmadik kérdésre: minő alakban mondjuk el, a mit mondani akarunk? feleletem — úgy hiszem, bennfoglaltatik már azokban, miket föntebb elmondottam. Egyszerűen tehát felirást indítványozok.

Határozatot bármely hatóság vagy testület csak oly személyek irányában hozhat, kik felett rendelkezni joga s hatalma van. Határozatok által megkötheti önmagát, vagy saját tagjait, parancsolhat a tőle függő egyéneknek; de azok irányában, kik tőle nem függenek, kik alatta nem állanak, kikkel úgy áll szemben, mint egyik fél a másikkal, hasonló jogalapon megosztott hatalommal, — ilyenek irányában a határozatnak sem ereje, sem célja nincsen.

Tudom, hogy vannak példák közjogi életünkben, midőn az országgyűlés.

valamely egyes tárgy fölött határozatot hozott, de az ily határozat vagy a két tábla közt sokáig sikertlenül folytatott vitatkozások megszakasztására, vagy a fejedelem és nemzet között megkezdett, de célra nem vezető egyezkedések további folytatásának abbahagyására vonatkoztak, vagy akkor történtek, midőn a két hatalom nyílt ellenségeskedés küszöbén fegyverben állott egymás ellen. De hogy az országgyűlés pusztán határozattal kezdette volna meg működését, oly határozattal, melyben kimondja, mit követel a másik féltől s minő föltételekhez köti működésének folytatását, határozatának tartalmát azonban éppen azon hatalommal, melytől a föltételek teljesítését várja, még közleni sem akarja, arra példát én legalább nem tudok.

És én célját sem látom ily határozat hozatalának. Önmagunkat akarjuk-e megkötni arra nézve, hogy míg ez vagy amaz meg nem történik, mi semmit nem teszünk? Hiszen ez teljesen szűkségtelen, mert míg határozatunk okai fennállanak, míg a többség, mely a határozatot hozta, többség marad, csak az történik, a mi határozat nélkül történt volna. Ha pedig az okok megszűntek, vagy a többség változott, az ellenkező többség a határozatot is fölforgathatja.

Vagy talán másokat akarunk határozatunk által kötelezni? De ne felejtjük, hogy határozataink másokra nézve csak akkor lesznek kötelezők, ha törvényekké válnak; ehhez pedig éppen azon másik félnek beleegyezése szükséges, melylyel mi nem akarunk érintkezni.

Vannak, kik azért is inkább óhajtnák tán a határozatot, mert nézetök szerint a fölírás csak kérelem, a határozat pedig komoly nyilatkozata a nemzet akaratának. Nem szeretném, ha valaki azon elvet állítaná föl, hogy a fölírás pusztán kérelem, minek megadása vagy megtagadása kegyelemtől függ. Közjogi törvényeink nagy része fölírások és arra kiadott királyi válaszok alapján készült, s ki fogja állítani, hogy alkotmányunk alaptörvényei kérelemre kegyelemből adtak meg? A törvényhozás hazánkban fejedelem és nemzet közt egyenlő joggal van megosztva; ennél fogva törvény csak közös egyezkedés útján jöhet létre. E közös egyezkedés a nemzet részéről fölírások, a fejedelem részéről királyi válaszok által történik. A fölírások kérelem hangján iratnak, a királyi válaszok a nemzet kérelmének meghallgatásáról szólnak, mert ezt a fejedelem iránti hódoló tisztelet így hozta szokásba még a legszabadabb országokban is. A szabad angol nép legmélyebb hódolat és tisztelet hangján szól mindig alkotmányos fejedelméhez; de azért tudja mindenki, hogy ezen hang nem a szolgáltság hangja, s honunkban is tudja mindenki, hogy fölírások és királyi válaszok nem kérelem és kegyelem, hanem a két félnek szabad egyezkedése.

Arról, hogy fölírás vagy határozat helyett manifestumot adjon-e az országgyűlés, tizetesen nem szólok. Manifestumok nem a békés kiegyenlítés eszközei: azokat csak akkor lehet írni, midőn van erő és hatalom, mely tartalmukat érvényesítse. A manifestumok rendszeren fegyverre támaszkodnak; manifestumokkal nem békés tanácskozásokat szoktak kezdeni, hanem azon vészteljes stadiumot, mely gyakran a sikertelen tanácskozásoknak szomorú eredménye.

Ne felejtjük, mennyi baj, mennyi veszély környezi helyzetünket! A mult idők eseményeiből sok félreértés, sok keserűség maradt fönn e hazában, mik ha talán itt-ott csillapodtak is, el még nem enyésztek s egy újabb ballépés lángra gyújthatná ismét a káros viszályok lappangó szikráját. Komolyan óhajtnak méltányosak lenni Horvátország és a közöttünk lakó más nemzetiségű honfitársaink igényei iránt, s azt akarjuk, hogy ne csak törvények, ne csak szerződések, hanem közös érdekek, közös érzelmek is egyesítsenek bennünket. De ha mi már az országgyűlés kezdetén oly lépést teszünk, mit az ellenséges indulat könnyen felhasználhatna káros izgatásokra, s azon gyanunak ébresztésére, hogy ígéreteink csak pusztá ígéretet, s mi szándékosan nehezítjük az országgyűlés működésének megkezdését is, csak hogy más nemzetiségű honfitársainknak tett ígértünk valóztatását halasztassuk; ha azon tetteleg fönnálló hatalommal, melyért ők tizenkét év előtt annyi vért ontottak, mi csak azért, mert az forrájában még nem törvényes, sőtba sem akarunk állani, még azokra nézve sem, mik annak törvényesítéséhez szükségesek, akkor — úgy hiszem — a közöttünk és más nemzetiségű honfitársaink között oly igen szükséges egyesüléshez reményünk alig lehet.

Nem állítom én, hogy az általam javaslatba hozott fölirat minden bajt és viszályt elhárít, nem mondom, hogy annak óhajtott sikere leendő. Lehet, sőt

valószínű is, hogy az osztrák államférfiak politikája ezentúl is oly követelésekkel lép föl ellenünk, miket teljesíteniünk lehetetlen és akkor végre mégis törésre kerül a dolog. De ne idézzük elő mi magunk e törést, s ha kikerülni nem tudjuk, az ne a mi vétünk legyen. Hiszen ha mi azt mondhatjuk önmagunk előtt, a nemzet előtt és Európa előtt, hogy megtettük a mit szabad volt, de alkotmányos önállásunk föllázadását követelték tőlünk, el akarták venni a nemzetől az adó és katonaság megajánlásának jogát, meg akartak fosztani a parlamentáris kormánytól, a felelős minisztériumtól, egyszerűen azt akarták, hogy Magyarország ne legyen többé önálló, független Magyarország, hanem legyen alkotmányos osztrák provincia, és e miatt törésre került, mert mi ezen föltételeket el nem fogadhattuk, s az országnak mint önálló országnak politikai megsemmisülését alá nem írhattuk: igazolva leszünk, és sem magunk, sem más nekünk joggal szemrehányást nem tehet, s jobb téren állunk, mint ha a törést s annak következeit legalább némely részben nekünk is tulajdoníthatjuk.

Ezek igénytelen nézeteim; ezek fővonásai azon politikának, melyet én követni óhajtok. Lesznek talán, kik e politikát nem találják eléggé merésznek, lesznek, kik azt félénknek fogják mondani.

Igen is, uraim! ezen politika nem a kockázató merészség politikája, hanem az óvatosságé, nem félünk, hanem erőnkhez s helyzetünkhez van mérve. Harezban s a cselekvés terén gyakran szükséges a merészség, mert az erőt fokozza s ezáltal a sikert biztosíthatja. De köztanácskozásokban inkább szeretem a szilárdsággal párosult óvatosságot. Merészség a politikában csak akkor van helyén, midőn tetemes erőre támaszkodik, e nélkül mindig kocka, mely többnyire vakra fordul.

Félünk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben; de ki maga nem fél, hanem félti a hazát, óvatos nem azért, hogy magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen, az — uraim, nem félünk, nem gyáva.

Önsorsunkról magunk rendelkezhetünk, s ha kockára tesszük azt, önmagunk szenvedjük kárát. De mások sorsát, mit a bízalom hitünkre bízott, a haza sorsát, mely becsesebb előttünk saját életünkénél, féltünk kell minden veszélytől, s a szeretet óvatosságával kell azt megőriznünk; kockázthatatunk mindent a hazáért, de a hazát kockázthatatunk nem szabad.

Tudom én azt, hogy ellenségeink a lefolyt nehéz idők alatt csordultig töltötték méltatlan szenvedéseink poharát. Tudom, hogy jól esnek a fájdalomnak keblünkbe fojtott árját kiöntenünk, s tudom, hogy midőn a méltó neheztelésnek fölzaklatot indulata elragad, kárt és veszélyt, mi abból következhetnék, fontolóra venni fölötté nem nehéz. Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet és életörömet, annyi boldogságot feldúltak e hazában. De érzem keblemben azon erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket; s inkább elfojtom szívemben a keserűséget, semhogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.

Oly időben, midőn a méltatlan szenvedések özöne minden honfikelet felháztott, s a feldúlt bízalom helyébe gyanakodás, sőt talán gyűlölség lépett, könnyebb a merészség politikáját követni, mint az óvatosságát. Ilyenkor a keserűség szava minden kebelben visszhangra talál, s a felzúdult szenvedély örömes-telleg hallgat a merész tanácsra, mint az óvatosság intó szavára. Izgatott időben könnyebb az indulatok árját követni, mint azt a hon érdekében csillapítani.

A ki ellenben a hon erejét a helyzet veszélyeihez mérve azon meggyőződésre jutott, hogy több óvatosságra van szükség, mint merészségre s el van határozva a türelmet vesztett kedélyek ingerültségével szemben szilárdság mellett óvatosságot is tanácsolni, gyakran kiteszi magát félreértéseknek, sőt talán gyanúsításoknak is, miket eltűrni csak azért, hogy a haza ne szenvedjen, lelki erőt kíván, s politikai bátorságot. Az óvatosság, még ha túlzott volna is, mindig figyelmet érdemel, mert a túlzott merészség több kárt okozhat, mint a túlzott óvatosság.

Tisztelem én a közvélemény hatalmát, s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltipor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran felette nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, a mit maga óhaj, s több ízben tapasztaltam, hogy nem a lehangosabb szó volt a közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava

még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, mivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekinteném, és ezen hű barátom: *önlelküismeretem*. Ennek parancsát követtem most is, midőn nyíltan, határozottan s tartózkodás nélkül jelenttem ki meggyőződésemet; a tisztelt ház határozni fog belátása szerint, én teljesítettem kötelességemet.

Nincs egyéb hátra, mint benyújtanom az általam indítványozott felirásiavaslatot, mit ezennel teljesítek.

E beszéd hatását a jelenlevőkre, a magyar fővárosra, az országra, a birodalomra s az egész művelt világra teljesen és hiven kifejezni emberi szónak nem adatott.

„Minél tovább szólt Deák, — jegyzi meg egy fultanu, — annál ihlettebb s magasztosabb hangulatra emelkedett a közönség, s midőn szólni megszűnt s a lelkesedés kitörései elhangzottak, azon mely megindulás fogta el a szíveket, melynek szülője azon tudat, hogy egy nevezetes történeti tény tanui valánk.”

A fölrírti javaslat magyar különkiadása százezer példányon felül jött forgalomba; a német fordításból Bécsben egy huszonnégy óra alatt 20,000 példány kelt el.

A hercegprímás személyesen meglátogatta a szónokot s megköszönte, hogy „az ország jogainak és óhajainak meleg és ékesszóló s époly bátor mint loyális kifejezést adott”. . .

Számos város és megye közigyűlése jegyzőkönyvileg s fölríratokban szavazott bizalmat „a haza bölcsé”-nek.

A külföldi sajtó Pestre küldött tudósítói, az angol, német, francia, olasz lapokban táviratokkal s magyar kollegáik lelkesedéssel majdnem tulrohanó levelekkel magasztalták Deák államférfiúi nagyságát és polgári erényeit, s a világ első lapja, a „Times”, többek közt himezés nélkül bevallá, hogy „Magyarország igaz ügyét soha sem látta előterjesztve ily nyugalommal, tisztasággal és határozottsággal. Az álláspontok szilárdak és konserváltak. Deák nem kíván semmi újítást, csak a már meglévő újításokat akarja életbe léptetni. Az osztrák kamarilla a forradalmár. Magyarország jogaira, hagyományaira és alaptörvényeire támaszkodik. Nem kíván egyebet, mint azt, a mi sajátja, s ha ezt a császár meg akarja neki adni, úgy kész ő is megadni azt, a mi a császáré. Egy nemzet nem állhat magasabb és jobban választott álláspontra. Egyszerre nyeri meg a szabadság- és rendbarátok, a legbuzgóbb előhaladó és a mult bámulójának rokonszenvét. E beszédben a magyar nemzetnek jól megfontolt ultimátuma fekszik a császár előtt. És ő mindezen megszegett szerződések, a régi tisztességek és elvitázhatlan jogok ellenében mit fektethet? Semmi egyebet, mint a physikai erőt, fejvesztett tanácsa, elcsüggedt hadserege, elégületlen népe és bukáshoz közel álló kincstárára támaszkodva. Volt-e valaha örűtség, mely remélhetette, hogy ily harczból, ily segédeszközökkel győzelmesen szabadulhat?” . . .

Végre — s ez volt Deák Ferencz parlamenti diadalainak netovábbja, — a határozati párt, bár álláspontja elvi és jogi jelentőséget több szónok s különösen a Teleky halála folytán rögtönözni kényszerült új vezér: *Tisza* Kálmán remek beszédben indokolta és fejtegette,

— szavazásnál lemondott a numerikus túlsúlyánál fogva bizonyos és eltagadhatlan győzelemről, s eltűrte, hogy a ház a fölrati indítványt 155 szóval 152 ellen elfogadja.

A főrendi ház egyhangulag s szóról-szóra szintén magáévá tette aztán Deák munkáját, mely a hyperconservatív *Cziráký* gróf által „mély statusbölcsességgel teljes és a nemzet jogait fényesen előtűntető okiratnak“, szerzője pedig *Wenkheim* Béla által oly férfiúnak neveztetett, kivel „ily válságos időben az Ég ajándékozta meg a hazát“, — de mert egy Váradytól származó módosítvány miatt felső helyen visszautasították s az eredeti szerkezet visszaállítása újabb tárgyalást szükségelt, — a két ház elnöke Apponyi György és Ghiczy Kálmán csak jul. 8-án délután 2 órakor kézbesíthették Bécsben a fölratot.*

A császár huszárezredesi egyenruhában, panyókásan és karddal övezve, Vay Miklós főkanzellár, Szógyényi alkancellár, Szécheny gróf tárcza nélküli miniszter és első tábornoki főhadsegéde, Crenneville gr. jelenlétében, (a mindenüvé befurakodó osztrák kormány tapintatos mellőzésevel) igen nyájasan fogadta az országgyűlés követéit, s midőn ezek hódolatteljes beszédökben külön is hangsúlyozták: „mennyre szükséges megnyugtanni az országot azáltal, hogy a törvényes alapok megtartassanak“ — magyar nyelven s biztató mosollyal ígérte, hogy „legfelső válaszát legközelebb az országgyűlésre leküldendi“...

Le is küldte, de nem volt köszönet benne.

A kir. leiratot nem a kanzellár, hanem Schmerling megbízásából és inye szerint Windischgrätz hg egykori íródeákja, bizonyos Perthaller fogalmazta, s mivel a hazafias Vay Miklós emiatt lemondott, utóda, a muszkavezető *Forgách* Antal gróf s egy korcsmagyar bürokrata, Beke Kálmán udv. tanácsos írták alá.

E július 21-én kelt fuercsaság mindjárt másnap fölolvastatott az országgyűlés mindkét házában, s hogy érdemes-e arra egyáltalán s ha igen: mi legyen és minő a felelet? e kényes kérdés tisztábazatála bizalmas magánértekezletek után egy bizottságra bízott, melynek fele (Deák, Andrássy Gyula, Szalay, Eötvös, Gorove, Lónyay Menyhért, Kazinczy Gábor) a fölrati, másik fele (Tisza Kálmán, Nyáry Pál, Bónis S., Váradý G., Podmaniczky Fr., Csernovics P., Komáromy Gy.) a határozati pártból vétetett.

A két párt összeolvadása így megtörténvén, a bizottság kérelmére Deák Ferencz vállalta el a választ elkészíteni, kinek husz tömött nagy ívet betöltő újabb remekműve aug. 8-án tetetett aztán a képviselőház asztalára.

„A mintegy négy óráig tartó fölolvadás alatt — írja egy hetilap tudósítója, — a ház szakadatlan élénk figyelemmel kísérte a klasszikus dolgozat minden részletét, egyaránt megcsodálva abban a

* E nevezetes okmányt még utolsó pillanatban is malapropos érte. Egy „különböen csinos pennájú írnok“, midőn a tisztázással már-már elkészült, sietében akkora disznót ejtett a papirosra, hogy az egészenek majdnem felét újra kellett írni. A hitelesítés emiatt egy nappal később történt, mint tervezve volt.

széles és világos jogismeretet, az állambölcseiség magas színvonalán álló finom politikát, a megdönthetlen érvek logikai egymásutánját, a parlamentararis humor fönségét, s a minden sorból élesen kitűnő azon törhetlen magyar jellemet, mely lángoló szeretettel csüngve hazáján, ennek törvényes függetlenségén és alkotmányos szabadságán s rendületlenül meggyőződve ügyének kétségtelen igazsága és szentsége felől: szilárd határozottsággal követeli elvitázhatatlan jogait s mond a viszonyok fölött részrehajlatlan ítéletet. Mindenik kép, minden tétel, mondat és szó annyira megragadó volt a magyar lélek és szív előtt, hogyha azon óriási tetszéskitörésekre, zajos közhelyeslésekre és szünni nem akaró éljenzésekre, melyek a fölrat számos helyének fölolvását követték, visszagondolunk, épen nem csodálkozunk a közlelkese és ily szokatlan arányú kitöréseim, ha egyszer átértéztük azt, hogy e fölrat minden betűjét magának vallani: minden magyarnak nemzeti büszkeség és dicsőség!“...

Bevégezvén Deák (a Szalay Lászlóval fölváltva teljesített) fölolvastatást — öt percznyi zajos szünet után közéletünk egyik veteránja, a határozati pártból tartozó Bernáth Zsigmond lépett föl s így szólt:

„Azok után, miket ezen angyali tollal írt szavak velünk hallattattak, és illetőleg szíveinkbe oltottak, nem fog csudálkozni a t. háznak egy tagja sem, ha szerény felszólalásomban netalán akadozom. (*Halljuk! halljuk!*) Hazánk szomorú állapota e fölrati javaslatban oly ecsettel van rajzolva, mely ecset, úgy hiszem, nem csak azok szívében, kik itt jelen vannak, hanem mindazokban is, kiket a föld golyóján a népek boldogsága érdekel, visszhangra fog találni. (*Ugy van!*) Azt hiszem, hogy azon alkotmányos elvek, melyek itt ki vannak fejtve, és melyeket oly élvezettel hallottunk összesítve, oly kimerítő, (*Ugy van! Helyes!*) hogy azokhoz a világ minden jogtudósai sem tehetnének oly valamit, mely még azokhoz szükségeseltetné, mely azokban mind benn nem foglaltatnék, melyek érvényesebbek és erősebbek volnának, mint azok, melyek itt kifejezvék. En vég nélkül boldognak tartanám magamat, ha szerencsés lehetnék a t. ház véleményével találkozni azon indítványomban, hogy a t. ház méltóztassék ezen felolvasott javaslatot, — ámbár az terjedelmes és az ilyen munkálatoknál mindenki jogigényesen követelhetné, hogy talán huzamosb ideig, szakonként, soronként megfontolhassa; de mert ezen szavak, ezen előterjesztések olyanok voltak, hogy nemcsak mindnyájan tudjuk mindazt, mit hallottunk, hanem elfeledhetlenül is vannak, maradandólag vannak azok szíveimbe vésvé: általános helybenhagyással, minden további tárgyalás nélkül egyhangulag elfogadni. (*A legnagyobb többség egyszerre feláll és általánosán fölkiált: Elfogadjuk!*) Még vagyok örvendeztetve ezen általános elfogadás által, és talán az Isten tudja, mire ragadna el engem ezen keblemből merülő forró érzés, ha tovább szavakat keresnék.

Reménylenünk illik, hogy azon alapigazságoknak megfontolása, melyek ezen okirathatban foglaltatvák, alkotmányunknak békés uton visszaállítását eredményezheti. Ebből tanulságot vehet a kormány, minő tiszteletlen kell az emberiségnek, a népnek jogait és az alkotmányokat tartani. (*Ugy van! Helyes!*) En most csak még arra vagyok bátor kérni a nagyérdemű elnököt: szíveskedjék oly rendelkezéseket tenni, hogy ezen dicső irat, ezen irat, mely nemzetünknek minden jogát, minden kívánságát kifejti, mennél több példányban legyen kinyomatva, hogy azt nem csak minden törvényhatóságnak megküldhessük, hanem, hogy azokból még a választó-községekben is mindazoknak, kiknek tetszik, jusson. (*Zajos éljenzés.*)

E hatásos jelenetnek, melyben utolszor lobbant föl a magyar nemzet 48/49-ki erkölcsi heroismusa, aug. 10-én némileg mása és folytatása akadt a felsőházban, hol a méltóságos főrendek szintén

egyhangu csatlakozását *Szapáry* Antal gróf következő rövid beszéde előzte meg:

„Méltóságos főrendek! E válaszfelirat mind jogi, mind törvényes és történelmi szempontból annyira kimerít mindent, hogy hozzá valamit adni lehetetlen.

En nem hiszem, hogy volna valaki e teremben, a házban, ki e tudományos és tartalomdús felirat által át nem volna hatva.

Igen, méltóságos főrendek, valamint a napnak jótékony sugárjai életileg hatnak mindenre, úgy igazán életileg hat e szomorú és válságos időkben, ezen kimerítő, nagy türelemmel, férfias és szilárd akarattal, és igazi hazaszeretettel írt felirati javaslat, reám, reánk és bizonyosan az egész országban mindenre, mert kifejezve az országnak óhaját és törvényes követeléseit: jelszava, a törvény és alkotmány, tántoríthatatlan igazság és hazaszeretet.

Tisztán kimondja az: „Add meg császár az országnak, mi az országé — és tedd ez által lehetővé: hogy az ország is megadhassa a királynak, mi a királyé!”

En úgy hiszem, hogy csak megelőzőm a m. főrendek óhaját, ha indítványozom: hogy megtartva azon egységet, mely most legnagyobb kincsünk, jövődönknek legmunkálatlanabb feltétele; a keblünkben mélyen érzett és a képviselőház összes akarata által elfogadott válaszfeliratot, úgy mint szerkesztve van, mind formájára, mind tartalmára elfogadjuk.”

A válaszfelirat nevezetesebb tételeit még az nap 1600 távirat röpité szét a világ különböző részeibe, s a visszhang mindenütt visszakiáltta, a mi akkor magyar földön, Kárpátoktól Adriáig zengett: Éljen Deák Ferencz!

Csak Bécs és az osztrák sajtó képezett kivételt, „obscurus táblabírónak” csufolva a nagy embert és hazafit, a kit pár hó előtt a „legjózanabb magyar államférfin”-nak istenített s kárörömmel híresztelve a „forradalmi térre tévedt országgyűlés küszöbön álló szétüzetését!”

Miután ezt száz és egy oknál fogva Pesten is bizonyosnak tekinték, az aug. 21-ki ülésben a képviselőház egyhangulag elfogadott egy *Deák* Ferencz által indítványozott és fogalmazott, s ekként hangzó „óvást”:

„*Óvás.* Az ország gyűlése jogszerűleg egyedül a magyar alkotmány alapján működhetvén, semmit el nem mulasztott, hogy ezen alapot helyreállítsa s teljesen biztosítsa.

Az országgyűlésnek törvényszabta kiegészítése, a felelős miniszteriumnak és a felfüggesztett törvényeknek visszaállítása valának mindenekelőtt szükségesek arra, hogy az országgyűlés törvények alkotásába bocsátkozhassék. — Ezeket sürgöttük tehát mindenekelőtt, de ismételt felirataink sikertelenek maradtak; s eképen az ország gyűlésének hatásköre egyedül az ország jogainak védelmére lön szorítva, mit ki nem egészített állapotában is joga, sőt kötelessége volt erőlesen teljesíteni.

Az országgyűlési kölcsönös értekezések fonalát tetteleg a legmagasabb leirat szakasztotta meg, midőn ősi alkotmányunkat, az alapszerződések ellenére, abszolút hatalommal lényegében átalakítva, tanácskozásainkat a császári diplomák és pátensek terére s korlátai közé kívánta szorítani, hova mi jogszerűleg nem léphettünk.

Meggyőzött minket azon legmagasabb leirat arról, hogy nincs szándéka ő Felségének a sanctio pragmatica értelmében visszaállítani alkotmányunkat, melyhez pedig mi hűtlenek soha nem lehetünk. És meggyőződésünket ujabban meg fogja erősíteni, ha az országgyűlésnek törvényszabta kiegészítése s a parlamentáris kormány visszaállítása helyett az országgyűlésnek oly felosztása következik be, mely a törvény rendeletével ellenkezik.

Az 1848-dik évi 4-dik törvényezikk szerint az országgyűlést feloszlatni mindaddig nem lehet, míg a miniszterium a múlt évi számadásokat és a követ-

kező költségvetést elő nem terjeszti s az országgyűlés azok iránt határozatot nem hoz.

De a törvény ezen rendelete nem teljesítettett, s nem is teljesíthetetik mindaddig, míg a felelős miniszterium vissza nem állítatik, s az ország gyűlése épen az által, hogy a törvényszabta kiegészítés határozottan megtagadtatott, képtelenné van téve a költségvetésnek megállapítására.”

Másnap (aug. 22-én) a ház elnöke csakugyan megkapta s az egyik jegyző, *Csengeri* Antal fölolvasa a „kegyelmes” kir. leiratot, mely az országgyűlésre, „öt havi működése után sem felelvén meg a várakozásnak (már t. i. a bécsi kormány várakozásának), sőt oly kíváncsalmakkal lépve föl, mik a megengedhetőség határain messze túlterjednek” keményen ráparancsolt, hogy rögtön főlsejje a sátorfát, és kiki hazatakarodjék, különben katonai karhatalom fogja szétkergetni.

Deák Ferencz: (*Szünni nem akaró éljenzés.*) A fölolvasott királyi leirat és azon kijelentés, mit elnök ur előadott, hogy a ház még katonai erővel is szétoszlattatik: minden további tanácskozást kizár, s csak azt nyilvánítom, hogy az erőhatalomnak ellene nem szegülhetünk (*viharos éljenzés*), hanem szigorúan kell ragaszkodnunk azon óvásához, melyet tegnap a ház elfogadott és tett. (*Viharos éljenzés közt az egész ház fölláll s harsányan kiáltja: Mindnyájan ragaszkodunk! Éljen a haza! Éljen Deák Ferencz!*)

„A hongyülés berekesztetett, — így végezte utolsó tudósítását az ország egyik legtekintélyesb és legolvasottabb közlönye, — de a nemzet él, lelkében erős mint valaha, s él *Deák* Ferencz, s a muzeum környéke óriásilag visszhangozza az éljeneket, mikkel a hongyülés terméből kilépőt képviselőtársai kísérik. Ő régóta nagy már e hazában, de oly nagy még nem vala, minővé ő e hongyülest, s őt e hongyülés tevé. Éljen sokáig! . . .

XXX.

Olaszországban általános szokás a vándorszínészeknél — egy és ugyanazon este előbb egy borzalmas rémdrámával fölizgatni és megrikatni, aztán meg egy mulatságos bohózzattal fölvidíteni és megkacagtatni a közönséget.

A nagy világ szinpadán 1849. után Ausztria is így tett, midőn a Bach-korszak kebellázító és könyfacsaró jeleneteivel előbb maga iránt általános visszatetszést és undort, a tragoedia hőse: a szenvedő Magyarország iránt pedig mély sajnálkozást s igaz részvétet, — s nyomban utána aztán a Schmerlingfele provisorium komikus szereplőivel, bohókás ötleteivel és sokszoros fölsüléseivel általános derűtséget és harsogó kacaját keltett a kerek föld összes népeimél.

S ha valaha, most érvényesült minden betűjében a franczia példabeszéd: Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas!

A 61-iki magyar országgyűlés erőszakos föllozlatását első pillanatban csodálkozás és megdöbbenés fogadta és követte mindenfelé.

Az ötvenes években liberalis hírű Schmerlingről senki sem föl-

tételezte, hogy a bukott rendszer nyomorult eszközeivel fog kormányozni, s egy magyar képviselőnek, gondolom: a genialis *Madách* Imrének rémitő zokon vették az államminiszter kül és belföldi tisztelői, hogy a februári pátenz jellemzésére oly goromba szavakat használt: „Egy kutya, csak más a nyakravalója“ (mint a Bach-korszakbeli absolutismusnak).

Csakhamar azonban tények, csattanós és kézzel fogható tények tanuskodtak *Madách* fölfogása s vastag ecsettel készült, de élethű és találó rajza mellett, s mikor *Schmerling* lovag ő érciája 1861. aug. 23-án a *Reichsrath* elé lépett s a centralista német töredék zajos tapsai közt zsebedugott kézzel, hátra vetett fejjel, egyéniségehez és politikájához egyformán illő, mert nagyuri pöffeszkedést affectáló modorban s a házaló zsidók csikorgó-nyikorgó furulyájára emlékeztető czifra orrhangokon-jelenté, hogy „Magyarország alkotmánya a forradalmi erőszak által megszegetett s így törvényszerűleg eljátszattott“; hogy „az októberi diploma kibocsátása s egy magyar országgyűlés engedélyezése tisztán fejedelmi kegy volt, s fölfelé semmiféle kötelező erővel nem bír“; s hogy „ő Főlsége a legszabatosb parancsokat adta ki, hogy addig is, míg a zavart eszmék tisztulnak, a kedélyek csillapulnak s a közvélemény oda fejlődik, miszerint a most hazaküldött renitens országgyűlésnél okosabb, loyálisabb és szófogadóbb összehívása lehetségessé válik, a kormányközegek a rend helyreállításáról és föntartásáról gondoskodjanak“. — sokan valának, kik komolyan hívék, hogy *Schmerling* ur nemcsak rossz és veszedelmes, de egyuttal nagy és kiváló államférfi, a ki elődeinek művét folytatni és befejezni is fogja.

Ez imponáló önérzet hamis varázsa még fokozódott ama híres frázis által: „Wir können warten“, mely mint később kitudt, csupán a Deák passiv ellenállásának vizája s egy nagyszerű politikának kicsinyes majmolása volt ugyan a lovag urnál, de egyelőre föl és lefelé megtette a kívánt szolgálatot és hatást, s több évi, talán az előbbinél is hosszabb, mert a lajtántuli viszonyok alkotmányos álarca mögé bujt elnyomatást helyezvén kilátásba Magyarországon, a rövid dinomdánom után kétszeresen súlyos és nyomasztó önfeláldozást és kitartást rótt a magyar nép hazafiságára.

A gyöngébbek valóban meginogtak, a gyávák, hiuk és haszonlesők el is buktak a közzavar és kísértések e válságos perezeiben, s míg a szabadságharcz után megfogva bár de törve nem viselte lánczait s néma fönsséggel és minden áldozatra kész nagyszerű egyetértéssel sereglett egy eszme közös oltára köré az egész nemzet, most itt-ott kislelkű panaszok vegyültek az oszló-foszló megyék és városok óvásai közé, s az új tisztikar szervezésénél sok „alkotmányosan választott“ tisztviselő esapott föl *Schmerling*-beamternek s ragadta üstökön a jó szerencsét, mely egy éj alatt inokból szolgabíró, — aljegyzőből alispánt, ebből főispánt, kir. tanácsost stb., s valamennyiből a haza rovására urat, s az új aera részére engedelmes szolgálat s tevékeny korteseket és kerítőket csinált. . .

Deák Ferencz és környezete észrevették és nem kicsinylék a

veszélyt, a mi e symptomákban az idők szomorú jele s ragályos nyavalyák előzménye gyanánt az ország különböző pontjain egyszerre mutatkozott, s bármit mondjanak mások, én erősen meg vagyok győződve, hogy Deáknak nem csupán taktikájára, de politikai álláspontjára is hatással volt e keserű tapasztalás, s hogy eszerint a „67“ és „62“ nem egymástól teljesen független, hanem egymással összefüggő jelenségek, ha mindjárt, mint Afrika némely tavainál a föld méhében, a forró homok alatt lappangó és haladó folyók, a nagy közönség szeme s fölületes vizsgálódások által föl nem fődözött, föl nem ismert mozzanatok közvetítik itt is az összefüggést.

Beust báró államférfiúi erzéke, melyet a magyar ügyben tőle a külső politika mezején egymást érő botlásai és baklővései miatt nem szabad elvitatni, nagyon a szög fejére talált, midőn 1867. őszén egy felsőházi ülés után így szólt *Schmerling* lovag exállamminiszterhez: „Nem azon csodálkozom én s nem az lep meg engem, hogy a lehetlent ön sem birta lehetségessé változtatni, hanem hogy négy esztendő kellett önnek ahhoz, hogy belássa, miszerint Magyarország felé koncessziókkal közeledni életkérdés a birodalomra nézve“. *

A közjogi kiegyezés talán még nem, de a tárgyalások megkezdése s némi közeledés ez irányban már 61-ben s bizonyára kevéssel utóbb is lehetséges vala.

A 67-ki közjogi mű az én szememben soha nem volt rögtönzés, hanem sokévi meditatio eredménye. Az évek esélyei szerint módosulhatott s bizonyosan módosult is az Deák Ferencz lelkében, de hogy ott volt s mint az anya méhében a magzat, a ki bizonyos idő előtt nem ad életjelt magáról, de azért létezik és fejlődik — ez is így létezett és fejlődött, rendíthetetlen hitem. Deák nagy szelleme sem volt mindenható. Már pedig az ő föllépése a közjogi szerződést formulázó 15-ös és 67-es bizottságban első pillanattól oly határozott, öntudatos s csaknem exclusivnak mutatkozik s válaszlai és czáfolatai mindennemű ellenvetésre, kifogásra és támadásra oly erélyesek, szabatosak és következetesek, hogy határtalan gögnek és elbizakodásnak s ugyanakkora önhiűségnek és önimádásnak lennének visszataszító, ha nem volnának lelkiismeretes és hosszas reflexiók lassan fejlett és érett gyümölcsei. . .

De *Schmerling* ur a 60-as évek elején, hire és hatalma tetőpontján, még álmában sem gondolt arra, hogy a bakafántos magyar nemzetnek „csak a corpus jurisból idézgető“ prókátorával szóba álljon. Nem alku, hanem parancsszóval, nema magyar országgyűlés közreműködése, hanem mellőzése által akarta ő a magyar kérdést megoldani s midőn e balga és fönhéjázó szándékra még *Forgách Antal* is hitetlenül csóválta deres fejét, rögtön „disponibilis állapotba“ helyzetetett s magyarországi kormányzóvá *Pálffy Mór*icz gróf, kanczellárrá *Zichy H.* gróf nevezetett.

E kitűnő választás a szó szoros értelmében megkönnyíté aztán a magyar kérdés megoldását — — Deák Ferecznek. . .

* *L. Unsere Zeit. Vierter Jahrgang. Erstes Heft: Österreich seit dem Sturze des Ministeriums's Schmerling.*

A provisorium megszűnt „ijesztő valami“ lenni, s mint a szilvaiból gyurt Mikuláson és ördögön pillanatnyi félelem után csak mulat s utóbb meg is eszi azt a gyerek: úgy nevette, csufolta, föl sem vette s végre el is nyelte a provisoriumot a közvélemény, a mint kisült, hogy Schmerling lovag és adjutansai: Pálffy és Zichy csak messziről és külsőleg Mikulások és ördögöcskék, a hivatalos costume-ön és uniformison belül pedig nincs más, mint lágy és silány lekvár.

Hasztalan szedte ránczba homlokát és a sajtót * Pálffy gróf, s hasztalan hurezoltatott börtönbe, hogy komolyabb és félelmesb színe legyen a küzdelemnek — az Almássy-pör alkalmából egy esomó vigyázatlan, hevesvérű magyar hazafi... a szabad szó utat lelt a közönséghez s a kisebb-nagyobb tüntetéseknek vége hossza nem volt.

Maga Deák Ferencz sem hallgatott most, sem nem vonult csigamódra hajlékába, mint a forradalom után tevő, hanem nyíltan vezére maradt a nemzeti visszahatásnak meg-meglobogtatva minden méltó alkalommal a zászlót, melyet a 61-ki országgyűlésen kibontott s melyhez csaknem fanatikus hittel, hűséggel, bizalommal viseltetett és ragaszkodott a nemzet nagy többsége.

Mindjárt az országgyűlés fölосzlása után — szokása szerint — sógorához Pusztá-Sz.-Lászlóra utazván nyaralni, október elején a következő levelet intézte onnan Kemény Zsigmondhoz:

„Kedves barátom! Örömmel olvastam azon sorokat, miket b. *Eötvös* felszólalása folytán az „Anyák heti lapjáról“ a „Pesti Napló“-ban írtatok.

Nézetem szerint is lézágot tölt be ezen lap irodalmunkban, s mind irányára, mind tartalmára nézve valóban közhasznus meleg részvételre érdemes.

Egy év óta irodalmunkban is előtérbe lépett a politika.

És ezt nem csodálom.

De felette sajnálom, ha más fontos és közérdekű vállalatokat a térről leszorítani.

Sok szellemi szüksége van a nemzetnek, mit kizárólag politikai tartalma iradalom nem képes kielégíteni.

Sőt a politikai képzettség is csak úgy alapos, ha tudományos műveltségben gyökerezik.

Mindaz, mi a tudományos műveltséget előmozdítja, annyira fontos a nemzetre nézve, hogy az ezek iránti részvétlenség csak fonák egyoldalúságnak lehet eredménye, s kétségtelenül véték a haza ellen.

A legsúlyosabb körülmények között sem kétkedtem honunk szebb jövődjén.

De hogy reményeink egykor valósuljanak, nem elég akarni.

Tanulnunk kell s művelnünk a tudományok minden szakát, művelnünk a népnek minden osztályát; mert korunkban csak azon nemzetnek van biztos politikai jövődje, mely komolyan törekszik az általános műveltség színvonalára emelkedni, s azon előre haladni.

Nagy hiány, ha oly folyóiratok, minő a „Budapesti Szemle“ a „Figyelő“ a honfiaknál, s az „Anyák heti lapja“ a honleányoknál elegendő részvételre nem találunk.

Azt kellene hinnünk, hogy nálunk csak a politika zaját és külfényét szeretik, de a fáradtsággal járó komoly tanulmányok nem épen kedvesek.

Szent érzelem a honszeretet, s magasztos azon lelkesedés, melylyel a honfi kész vérét ontani a hazáért.

De nemcsak vérről s nem mindenkor vérről szolgálhatunk a hazának.

* Többek közt Tóth Kálmánt, a „Bolond Miska“ szerkesztőjét is elzáratta pár óra Pálffy gróf. „Pedig szereti őt“, jegyzé meg valaki Deák előtt. „Szereti ám, de csak mint a madarat kalitkában“, — szóló nevetve az „öreg ur“.

A ki hazáját nemcsak a lelkesedésnek fellobbanó hevében, hanem mindig igazán szereti, törekedni fog minden úton, minden alkalommal, használni a hazának.

Nem ijed vissza a nehézségektől, nem attól, hogy csak parányi azon áldozat, melyet ő hozni képes; nem attól, hogy törekvéseinek sikere nem rögtön, sőt talán ki sem számítható.

Tesz, a mit tehet, s hogy utóbb még többet tehessen, igyekszik saját képességét is magasabbra emelni. Ezt pedig leginkább tanulás és tanítás által lehet elérni.

Minden percet tehát, melyet tanulásra, minden fillér, mit a tudományoknak s azok közönségeinek pertolására fordítunk, egyszersmind a haza oltárára tett áldozat.

Nem árt barátom, sőt valóban szükséges, hogy a sajtó útján felszólaljatok időnként e tárgyban, s figyelmeztessétek a közönséget, miszerint a politika mellett más is megfér, más is szükséges.

Ismételt felszólalásoknak lesz végre sikere; mert annyi belátás, annyi jóakarat van a magyarban, hogy a jószándéku igaz szó előtt sem észét, sem kellet el nem zárja. Isten veled! Igaz barátod, *Deák Ferencz*.

Ez igénytelen levélke még csak a sorok közt volt biztatás és bátorítás a magyar közönséghez. Nem soká azonban ünnepélyesb és erélyesb nyilatkozatok is következtek.

Az 1861-ki országgyűlés vége felé a két ház tagjai elhatározták, hogy arczképeiket tartalmazó diszalbummal fejezik ki tiszteletüket a „haza bölése“ iránt. A „válaszfóliát“ roppant hatása alatt szülemlett ez eszme, de kivitele a nyomban rákövetkező események miatt meghiusult, illetőleg későbbi időkre maradt!

1863-ban, midőn a Schmerling-politika első és egyetlen diadalát ülte, Szent István koronájának legönzőbb és legvenalisabb alattvalóit, az erdélyi szászokat sikerülven a birodalmi pénztár s a magyar államjog közös sérelmével becsalni a Reichsrathba, a bécsi féllivatalos sajtó nagy hűhót csapott az eseményből s fönnen hirdette, hogy a szászok példáját a többi nemzetiségek s utóvégre a magukra hagyott s ily módon tetetetlen magyarok is utánozni fogják. . .

A külföldi lapok egy része felült a bécsi trombitának, s mivel „a nemzetiségek“ is mozogni és fészkelődni kezdtek, magyar részről valami hatásos életjel csakugyan kíváncsnak látszott.

1863. márczius 28-án az „Angol királynő“ nagy terme fényes közönséggel telt meg. Nagyjából az 1861. országgyűlés felső és alsóházának tagjai valának, köztök: *Apponyi György, Lonovics József, gr. Károlyi Lajos és István, Almássy Pál, gr. Cziráky János, Tisza Kálmán, gr. Károlyi Sándor, b. Bánffy Miklós, gr. Dessewffy Emil, Ürményi József, Urházy György, gr. Vass Sámuel, b. Eötvös József, b. Eötvös Denes, gr. Ráday Gedeon, Szalay László, Csengerly Antal, gr. Andrássy Gyula, Sárközy Kázmér, b. Nyáry, b. Podmaniczky Frigyes, Lorassay Ferencz, Trefort Ágoston, Jókai Mór, Zsirora György, Góssdu Manó, Pap János, Beniczky Ödön, Szelestey László, gr. Zichy Manó és Jenő, b. Wenckheim Béla, gr. Szapáry Antal és Géza, Csernovics Arzen, Kelemen Albert, Ullmann, Ballagi Mór, Lónyay Gábor, b. Révai Simon, gr. Csáky László, Bezerédj László, Illésy, Királyi Pál, Balássy Antal, Zichy Antal, b. Vay Lajos, Ivánka Imre stb. —*

Már csak e névsor is mutatja, hogy a régi magyar közelet minden párttörődékét tekintélyes férfiak képviselték.

A találkozás bevallott czélja: a diszalbum átnyújtása volt, mely pompás kötésben egy kis asztalon feküdt. Deák Ferenczet küldöttség hívta meg a terembe, *Károlyi* István gróf vezérlete alatt, s miután a viharos éljenek elnémultak, *Eötvös* József gyönyörű beszéddel üdvözölte.

„Nem egy nagyszerű pillanat, — mondá egyebek közt a mint költő és államtudós maga is hallhatatlan *Eötvös*, — melyben a nemzet élére álltál, egész életed igazolja tiszteletünket. Mert azon nevezetes időszakban, mely alatt a nemzet kibontakozva középkori állapotaiból a jogegyenlőség elvét tűzte ki zászlájára, te álltál élén, mert a nemzet közérzetének te adtál mindig legtisztább kifejezést, mert nem magasztalhatunk a nélkül, hogy némi önérzettel ne tekintsünk saját multunkra is; ez az, miért nemcsak a haza, de a világ, mióta törekvéseink figyelmét magokra vonták, igazságos ügyünk legtisztább kifejezését s az egész nemzet képviselőjét benned látja. Dicső sors! minő kevés embernek jutott s melyért szerencsésnek mondanálak, ha nem tudnám, hogy valamint minden sugár, mely borsu egünkön áttör, először rád esik, ki közöttünk legmagasabban állsz, ugy e hon egész keservét s minden aggodalmait hordod szívedben. És valóban, ki hazánk jelen helyzetét tekintve, nem nézhet a jövőbe aggodalom nélkülül.

„A sebek, melyeket az utolsó nagy rázkódások hazánkon s a birodalmon ejtettek, még nem hegedtek be; az egymást követő provisoriumok csak az általános bizonytalanságot növelték, s *bár a közsemd a jelen pillanatban nem zavarthatik, oly épület, melynek minden egyes köve helyében megrendítettett, nincs előkészítve arra, hogy az idő erős rohamainak ellentálljon*, s elcsúszdánk, ha helyzetünk nehézségeire gondolva, nem jutna eszünkbe, hogy valamint a nemzetre talán soha nehezebb pillanatok nem vártak, nem is volt soha annyira egyesülve, nem csak honszeretetében — mire történetünkben több példát találunk — de nézeteiben és szándokaiban is. S minthogy azt főként neked köszönhetjük, neked, ki, mit ezeren éreztek s gondolának, megczáfolhatatlan okokkal belbizonyítva, a haza közmeggyőződésévé emelted, és a nemzet jogainak s kötelességeinek körét szabatosan meghatározva, kijelölted az utat, melyen haladnunk kell s melyen haladva, fűradásaink czélját talán nem érjük el, de nem fogjuk elveszíteni soha azon férfias öntudatot, mely minden jólétnél s hatalomnál többet ér. Valóban, csak méltányos, ha mi, kik az utolsó törvényhozásnál társaid s az általad kijelölt irányban követőid voltunk, *párt- és véleménykülönbség nélkül* azért egyesülünk, hogy irántad halánkat s tiszteletünket kifejezzük.

„Szokatlan hódolat ez, mely a politikai pályán küzdőre többnyire csak halála után vár, de nem rendkívüliebb, mint helyzeted és érdemeid.

„A népek sorsa isten kezében van, s bármű szép jövő vár e hazára, tudjuk, hogy sok küzdelemre, sok áldozatra lesz szükségünk, mielőtt azt elérhetjük, sőt egész nemzedékünknek talán csak azon feladat jutott, hogy e szebb jövőnek útjait előkészítse; de valamint *erős meggyőződésünk, hogy célunk más uton, mint melyet utolsó országgyűlésünk kijelölt, el nem érhető: ugy el vagyunk határozva, hogy ettől, melyre vezetésed alatt léptünk, eltérni nem fogunk*.

„Egyes kérdésekre nézve véleményeink szétághozhatnak, s mi az alkotmányos élet körében másképp alig lehet, pártokra oszthatunk, de a mi a jog és törvények iránti tiszteletet, s mi ebből foly, azon meggyőződésünket illeti, hogy minden lépéseinknek, melyekkel külön czéljaink felé törekszünk, közös kiindulási pontjuk csak a törvényesség lehet, az iránt *minden párt, bármű távol álljon másban egymástól, egyaránt híven fogja teljesíteni kötelességét*.

Legyen ez emlékkönyv, melyben az utolsó törvényhozás tagjainak arcképeit találod, egyszersmind jelképe azon egyetértésnek, mely arra nézve közöttünk létezik; legyen záloga azon hűségnek, melyvel a nemzet jogszerűleg főnálló törvényeivel ragaszkodik, s mint eddig, ugy ezentúl is ragaszkodni fog minden, de csak azon viszonyhoz — teljesíteni fogja minden, de csak azon kötelességét, melyet törvényes formában magára vállalt.*

* B. Eötvös József beszédei. Harmadik füzet. 378. l.

Deák Ferencz így válaszolt:

„Egyszerű polgárt, ki csak kötelességét teljesítette, midőn a közügyért veletek egyesülten küzdött, nagyobb megtiszteltetés nem érhet, mint a miben ti barátaim engem távollévő társaink nevében is részesítettetek. Közpályán a polgártársak bizalma és szeretete a legnagyobb ajándék, s ti a bizalom és szeretet jelétül nyújtjátok át e nagybecsű emléket. A halát, mely keblemben élni fog örökké, csak a köszönetnek szívből fakadt szavaival tudom kifejezni. De ti ezen egyszerű szavakból is értitek és méltányoljátok érzelmeimet.

„Az így, mely mellett együtt küzdöttünk, a haza szent ügye; a tér, melyen állunk: a törvényesség. Egyes törvények czélszerűsége fölött sokképp elághozhatnak a vélemények. Kormányformák, alkotmányok, a közjog elvei s a törvényhozásban uralkodó eszmék változhatnak s változtak is időnkint minden nemzetnél. De van egy örök s változhatatlan elv, melynek mindenütt, hol törvény uralkodik, sértetlenül kell mindig főnállani, s ez azon elv, hogy a törvények szorosan megtartandók s azoknak kötelező erejét csak a jogos törvényhozó hatalom szüntetheti meg.

„Nincs ezen erkölcsi elv nélkül erkölcsi kapocs, mely az államot összetartsa. Mind a népek jogainak, mind a fejedelmek hatalmának ez a legbiztos alapja. Tanusítja a történelem, hogy a mely országokat s egykor hatalmas birodalmakat belviszályok s erkölcsi hanyatlás végveszélybe döntöttek, azokban mindenütt a törvények meg nem tartása volt a bajnak főforrása.

„Ezen elvnek hódolva, sürgettük mi országgyűlési feliratainkban törvényeinknek s alapszerződéseinknek szoros megtartását. Álláspontunk a törvényesség vála, mely egyenes ellentéte a forradalomnak. Mert nem az áll a forradalmi téren, ki a törvényességhez ragaszkodik, s meg akarja szigorúan tartani a törvényeket, melyek az országnak és fejedelmek jogait egyaránt biztosítják.

„Főirataink sikertelenek maradtak. De nem érzem ezen sikeretlenség által fölmentve magamat azon polgári kötelesség alól, melyet a törvény előnkbe szabott, s nem vagyok feljogosítva elhagyni a törvényesség terét, melyen kívül minden politikai lépés káros, káros, sőt veszélyes. Én nem tudom ellentétbe állítani a törvényekhez ragaszkodást a fejedelem iránti hűséggel, mert én a fejedelmet legmagasabb állásában a törvényesség megtestesítésének óhajtom tekinteni, s midőn védem a törvényességet, védem egyszersmind a fejedelem jogait s érdekeit, mert ezeknek alapjuk a törvényesség.

„A népek sorsa Isten kezében van. A legszentebb igyekezetet meghiusítják oly váratlan események, miket sem kiszámítani, sem elkerülni nem lehet. De még ily esetben is több lelki nyugalommal tűrjük a sorscsapásokat, ha polgári kötelességünket a törvényesség védelmében híven teljesítettük, mintha öntudatunk arról vádol, hogy jó szándékból talán, de meghiusult számításból, a törvényességet ellenyva, siker nélkül adtuk fel azt, a mi nek megőrzése szent kötelesség gyanánt szállott reánk.

„Kilenczszáz év óta él nemzetünk e hazában. Nehéz idők vonultak el fölötté, gyakran az örvény szélére sodorta a belviszály és külellenség. És annyi küzdelem közt feun tudta mégis tartani önállását, törvényeit és alkotmányát. Pedig annyi századokon keresztül nem volt igazságos a népnek azon osztálya iránt, melyet nem részesített a polgári jogokban, melyvel nem osztozott a közterhekben.

„Ezen erkölcsi hibát 1848-ban hozta helyre a nemzet, s akkor lön igazságos a nép iránt. Az isteni gondviselés nem fogja engedni, hogy épen azon időszak, melyben a legszentebb erkölcsi kötelesség híven teljesítve lön, legyen a nemzet életének utolsó fellobbanása, s ez ország épen akkor fosztassék meg alkotmányos önállásától, törvényes függetlenségétől, midőn önkényt és szabad akaratból igazságot szolgáltatott a népnek, s leróta sok százados tartozását. El fog jönni, ugy hiszem, az idő, midőn azok is, kik most a mi alkotmányos önállásunkat saját szabadságuk érdekében óhajtják eltörölni, be fogják látni, hogy egyik nemzet szabadsága a másik szabadságának ellensége nem lehet. Eltörölni erőszakosan egyiknek szabadságát, hogy a másik erősödjék, fonák számítás, mert a rokon érzelme s a testvéri egyetértés nem ily uton jönnek létre, pedig csak ezek adnak erőt és biztosságot mindenkinek.

„Mi tehát barátim! teljesítendjük kötelességünket a haza és fejedelem iránt, híven ragaszkodva a törvényességhez, mely a fejedelem és nemzet jogainak,

érdekeinek valóságos erkölcsi alapja, s ha egykor szavunk leendismét köztügyeink tárgyalásánál, igazságosak leendünk minden *vallás*, minden *nemzetiség* iránt a közös hazában, valamint igazságosak tudtunk lenni a nép iránt.

„Fogadjátok ti is őszinte köszönetemet tisztelt barátim szivességtökért s tartsátok fenn irántam azon hajlamot, szivességet és barátságot, mely életemnek legnagyobb kincse lesz mindenkor.“

A „Pesti Napló“ azon számát, a hol e beszédek s az ünnepély leírása közöltetett, Pálffy Mór még a nyomdában lefűlelte, de a lap egyik munkatársa, a fényes reményekkel kora sírba szállt Reviczky Szever kösajton eszközölt lenyomatokban több ezer példányt hozott forgalomba a tilos portekából, s pár nap múlva az egész ország könyv nélkül tudta, mi történt és mondatott márczius 28-án Budapesten, az „Angol királynő“ nagy termében.

Innen fogva valahányszor Schmerling lovag Magyarország küszöbére tette czingár lábát, lángpallossal kezében őrt állani a haza bölcsét, Deák Farenzet találta ott. . .

S miként a földagadt hullám csak saját megsemmisülését sieteti és fokozza, minél hevesebben rohan és ront neki a szirtnek: Schmerling is saját romlását idézte és mozdította elő azon oktan támadások által, mikkel fonséges nyugalma, szirtnél keményebb és szilárdabb ellenfelet megingatni s helyéből kitolni erőködött.

Az 1864-ki esztendő utolsó napjaiban sok apró jel figyelmezteté a jogvesztés elvének nádpáripáján nyargalászo kevély lovagot, hogy az udvarnál megunták birkatürelemmel „várni“ a sült galambra, melylyel ő a magyar országgyűlés fölőszlatása után pártfogóit (és hiveit) kecségtette. . . A király óhaját nyilvánítá, hogy a Magyarországgal folyó hosszú pör végre valahára jobbra vagy balra eldöntessék, a Reichsrath néhány szabadelvű német tagja pedig interpellatiók és alkalmi megjegyzésekben zaklatta hasonlóért Schmerlinget. . .

A megszorult miniszter, miután a gyakorlatban minden kísérlete kudarcot vallott, legalább elméletben akart diadalmaskodni s ily célból egyik bécsi professzornál, dr. Lustkandl Venczelnél egy röpiratot rendelt meg, mely „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht“ czímmel jelent meg s tömérdek magyar törvényre hivatkozván, különösen felső körökben nagy feltűnést okozott.

Schmerling ur elégtűl mosolylyal czirógatta mindig fényes parókája sima szárait, s oly honorariumot utalványozott Lustkandlnak a „Dispositionsfond“-ból, minő osztrák felhivatalos írónak nehezen ütötte még a markát, e rövid farsangnak azonban nem sokára hosszú böjtje lett és nagypénzteke, melyen a bécsi Don Quichotte és Sancho Pansa irlalmatlanul nem ugyan keresztre föl, de a pellengérré ugy kifeszítettet, mint a hogy a falusi suhanczok a denevéreket szokták.

A „Budapesti szemle“ 1865. januárhavi füzete terjedelmes dolgozatot hozott: „Adalék a magyar közjoghoz“ szerény fölrattal Deák Ferencztől, s bár e remekül font finom ostor csak a nyeret, Lustkandl Venczel urat csapkodta, megérezte biz azt alatta a ló, a drágálatos miniszter is, a ki még annyi büszkeséggel és lelki erővel sem bírt, hogy eltitkolta volna, mennyire elevenére talált s fáj neki minden csapás, s azzal, hogy a „Botschafter“, tehát bevallott közlő-

nyének istállójából mérgesen rugdalózott Deák felé, újabb fenytéknek tette ki hivatalos minőségben s böles meghuzódás esetén sérthetetlen hátát.

Olvasta-e a császár? s ha igen: hatott-e s hogyan hatott rá a magyar államférfiu méltóságos s a dynasztia irányában gyöngéd figyelmet tanusító nyilatkozata? nem kötötte eddig senki a közönség orrára, s így pusztá gyanítás nálam is, hogy — igen s hogy a hatás kedvező volt; de az ugynevezett husvétii czikk, mely közvetlen e nagy szabásu szöharez után, 1865. apr. 16-án a „Pesti Napló“ élén megjelent s a magyar nemzet hódolatát váratlan, de nagybecsü piros tojás gyanánt a trón zsámolyára tevé, föltevésém mellett látszik bizonyítani, s hogy nem úgy termett, mint a subagallér, hanem a trón körül forgolódo valaki vagy valakik tanácsolták és közvetíték e szellemi rendezvous-t nemzet és fejedelem között, fejemből kiverni sehogy, de sehogy sem tudom.

A husvétii czikk egyes helyei (például ez: „Mi a mult idők eseményeiből azt tanultuk, hogy a *legnehezebb körülmények közt fejedelmink igazsága, bölcsesége segített bajainkon, ők mentették meg alkotmányunkat másoknak támadásaitól*. Ez azon hit, melynek élni kell bennünk“). . . valóságos circumdederumként hangzottak a föltámadás ünnepén Schmerling lovag füleibe. Meg is ijedt, de nagyon, s ünnepélyesen kijelenté a Reichsrath egyik legközelebbi ülésében, hogy „kész a magyar liberalisokkal egyezkedni, csak az ugynevezett ökon-servativektől irtózik az ő — szintén liberalis!! — lelkiülete“, ez elkészt gyónás azonban nem sokat használt neki. . . Junius végén egy kurtá fejedelmi bilét Majláth Györgyöt Zichy Hermann* helyére kancellárrá nevezte ki, a mi a Rainer-Schmerling-kabinetnek s a „Mitgegangen, mitgehangen“ értelmében a Reichsrathnak és februári alkotmányának is halotti czédulája vala.

A provisorium „nagyságai“ közöl, mint egykor a szabadságharcz alatt — Windischgrätz táborában — sereghajtónak most is Pálffy Mórész maradt. Ő csak július 18-án kapta meg a nem kért és nem óhajtott obsitot. Helyét, illetőleg szerepét a konservatív főnemes-ség legkiválóbb tagja *Sennyey* b. foglalta el, ki ugyanakkor tárnokká nevezetvén, rögtön (már jul. 23-án) átvette hivatalát s erélyesen, de alkotmányos szellemben működven (társaival együtt) oly érdemeket fűzött nevéhez és emlékéhez, miket a konservatív párt egykori hibái és népszerűtlensége miatt igazságtalanság és hálátlanság lenne ignorálni vagy kisebbitni.

A helyzet ura és intézője egyébként már ekkor is Deák Ferencz volt, kinek nyári lakása Pusztá-Sz.-Lászlón formalis ostrom alatt állott, s akár az erdélyi unio vagy a megyék visszaállítása, akár az

* Hogy Zichy Hermann nem volt oly bolond ember, a milyennek látszott és tartatott, ez alkalommal tünt ki. Midőn a császári iroda igazgatója fölkereste őt a kancellária épületében s fölcsólitá: „legyen szives lemondását benyújtani“ — a gróf ur meglepetés nélkül hallgatta a kényes megbízás előterjesztését; aztán íróasztalához lépett; kivett a fiókból egy okmányt, átnyújtá a császár küldöttének s mosolyogva szólott: „Itt van; már félév előtt elkészítém, sejtévén, hogy nem sokára kelleni fog“.

országgyűlés egybehívása s ennek módozatai forogtak szőnyegen, komoly eszmecserékhez kiindulási pontot s szenvedélyes viták után helyeslést vagy kárhoztatást többnyire tőle kértek, nála kerestek a különféle véleményárványlatok és kisebb-nagyobb ellentétek szövegeit.

Szept. 17-én a magyar országgyűlést Pestre 1865. decz. 10-ére összehívó két királyi leirat jelent meg, s a választások az 1848. V. tcz. értelmében rendeltettek el. . . Nyitra városát kivilágították az örömhírré, az ország nagyobb része ellenben tartózkodott a demonstrációtól, s csak mikor a király decz. 14-én személyesen nyitotta meg az országgyűlést, s a trónbeszéd elvben elismerte a 48-ki törvényeket, kezdett oszladozni a pessimismus köde s lángolt föl országszerte egy jobb jövő reménye s nagyobb arányu bizalom és lelkesedés az uralkodó személye és jóakarata iránt.

A mi azután történt, annyira ismeretes, másfelől meg a történeteket politikai álláspontomból folyó kritikai észrevételekkel kisérni annyira elütne ily alkalmi munka főcéljától, hogy e korszak eseményeinek részletes följegyzését mellőzhetőnek és mellőzendőnek hiszem.

Tény, hogy a közjogi szerződés a magyar nemzet ezer éves életében nem csupán forduló pont volt, de egyuttal magasan kiemelkedő emlék lesz mindenkoron, s hogy Deák Ferencz szeplőtelen nemes alakja körül e rendkívüli idők rendkívüli körülményei csak a fénysugarakat szaporíták, s a mi felhőnek vagy foltnak látszik: oktan rágalom és alacsony gyanúsítás mérges lehelete.

Am támadja meg és vesse el valaki a közjogi egyezséget egészben vagy részben, a mint meggyőződése ösztönzi vagy hazafisága parancsolja, de letörlni a történelem lapjairól a következő arany-szavakat, mikkel Deák Ferencz, Kossuth Lajosnak közvetlen a koronázás előtt Hozzá irt gyönyörű levele ellenében eljárását védelmezte, — emberi irigység vagy politikai gyűlölet soha sem lesz képes:

„Kit sem a hatalomnak parancsszava, sem becsstelen érdekek, sem hiúság és a pillanatnyi népszerűség hajhászása nem vezetnek, hanem keresi a haza javát és követi saját meggyőződését, az könnyen viseli a felelősség terhét.“

E néhány sorban benne van Deák hosszú és fenyves pályájának legteljesebb és legigazabb jellemrajza.

Az 1867-ki (második) válaszfóliat végén megragadó bensőség-gel szól Deák a királyhoz:

„Bizalmunkat egyedül Felséged atyai szívébe vetjük. Egyedül Felséged fejedelmi bölcsességétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azon hitet, hogy a mit a király és nemzet egyesült akarata megállapított, fenn fog az állani a távol jövőben is jogilag és tetteleg mindaddig, míg a király es nemzet egyesült akarata ismét másképen nem intézkedik.“

De mikor a kormány a király nevében a 48-ki törvények előleges revizióját követelte, habozás nélkül rákiáltott a haza bölcsére:

„Jogfolytonosság nélkül nincs törvényhozás. A szentesített törvény felfüggesztése alkotmány elleni eljárás. Az megtörténhetik, hogy

egy meghozott új törvényjavaslat nem kap szentesítést, de egy szentesített törvényt csak azért, mert az nem tetszik, felfüggeszteni: nem alkotmányos fogalom. Ezen országnak minden törvénye fel van függesztve. Így az 1715:3 tcz. is. — Valjon a monarchia hatalmi állása kívánja-e a pátenst és a szabadság elnyomását? — Akkor mire való az inaugurale diploma? Hogy az uralkodó a törvényt addig tartsa meg, a míg jónak látja? — Ennyire még a „Salus publica“ sem ádjogot. A nemzet alkotmányának alapja a törvény; de az alkotmány gyakorlatát föltételekhez kötni, s különben meg nem engedni: ez túl megy a fejedelmi jogon.

„Áldozatot hozhat az ország pénzben és vérben; de jogokban nem. Törvényt meg lehet változtatni, mint például megszüntették a „jus resistendi“; de ez nem áldozatul történt, hanem az ország bekeje miatt és mert szükséges volt. Azért évpénzt igen is fog az ország áldozni, ha szükség lesz rá; de jogokat nem; e kérdésben jobb nem felelni az áldozatkészségre; mert a magyarázat nagyon el fogna térni a trónbeszédtől.“

Később, midőn a közjogi alku miatt és fölött új pártalakulás keletkezett, s a baloldal a közvélemény haragjával fenyegette a többség vezérét, lefelé hasonló függetlenséget tanúsított ez, a következő örökség vallomásban:

„A nemzet rendelkezik élettemmel, vagyonommal és minden tehetséggel, de meggyőződésemmel nem. Ha a nemzetnek más lesz a nézete, más a határozata, én egyes polgár vagyok és maradok, ha egyedül is — meggyőződésem mellett.“

A nemzet megtapsolta a bátor szót, de ott fön rosz vért szült a nyíltszivűség s hónapok multak a nélkül, hogy az ohajtott kibékülés malasztos ígéből áldásos ténynyé válhatott volna. . .

A porosz háborút Messiásnak nézték s Messiásként ünnepelték a bécsi centralisták. Főközlönyük, a „N. Fr. Presse“ negédes gúnynyal így fejezte be egyik vezércikkét: „Herr Deák muss jetzt schweigen; Herr Benedek hat das Wort“.

A magyar országgyűlés csakugyan elnapoltatott. Deák elhallgatott, s a „Herr Benedek“ átvette a szót, kiadva híres rendeleteit: hogyan viselje magát a legénység, ha majd porosz földre nyomul s Berlin felé röpül a diadalmas kétféjű sas! . . .

A königgrätzi csata — mint tudjuk, — történetesen más irányba kényszeríté a dolgok fejlődését. Elnémítá Benedek urat bécsi bámulóival együtt, s föloldotta ismét a Deák Ferencz nyelvét.

A császár táviratilag hívta föl Bécsbe a tönkrevert „magyar generalis“ után a győzhetlennek ismert „magyar államférfiut“; tiszti köpenyben s minden szertartást mellőzve fogadta a „Burg“-ban, maga mellé ültette a paullagra s mint afféle erős dolmányost, szivarral kínálta.

A társalgást a császár kezdte meg, Deák tanácsát kérve ki az iránt, vajjon az eszközök teljes igénybevételével folytassa-e a háborút vagy gyors áldozatok árán megvásárolt békekötésben keresendő-e szabadulás a monarchia számára?

Deák kijelenté, hogy *nem ért a külpolitikához*. Különben — úgy mond — nyilván csak azért nyert meghívást, hogy a magyarok hangulatáról adjon felvilágosítást. Erre nézve minden esetre állíthatja, hogy Magyarországon koránt sem uralkodik az a kétségbeesés és vigasztalatlanság, mely Bécsben mindent magával ragad; sőt ha a loyaltást fokok szerint lehetne mérni, úgy Magyarország elsőseget érdemelne Bécs felett. Ezeket előre bocsátva ki kell azonban jelenítenie, hogy Magyarország nem fog nagy áldozatokra vállalkozni. Az országgyűléstől épen semmit sem lehet várni, míg a magyar alkotmány helyre nincs állítva. A népképviselőnek, ha legfőbb helyről az ujonczok megszavazására felszólíttatnék, egyszerűen illetéktelennek kellene magát nyilváníttania. Ily viszonyok között csak békét javasolhat. Az így nyert szünetet gyors és czélszerű reformokra kell használni; csak így módon lehetséges a monarchiát fenntartani.

A beszélgetés most a magyar kérdésre irányult.

Deák hangos panaszokban tört ki azon államférfiak ellen, kik nem értik Magyarországot, s kik a birodalom szerencsétlenségének okozói. A jelen végzetes pillanatban tűnik ki, — úgy mond, — mily alaptalanok a gyanúsítások, melyekkel Magyarországot illették. Bár tizenhét év óta el van nyomva és alkotmányától megrabolva, Magyarország mégis a legélénkebb részvételt van a monarchia sorsa iránt. A kiáltványok, melyek szakadásra s lázadásra izgatnak, sehol sem lelnek viszhangra. Ő Főlsége bizonyos lehet, hogy Magyarország nem fog letérni a törvény útjáról.

A császár melegen megszoritá e férfias nyilatkozat után Deák kezét s sajnálatát fejezte ki, hogy sok dologra nézve rosszul értesített. Neki a magyar nép hangulatáról más fogalma volt. Végül megköszönte Deák készségét, melylyel Bécsbe sietett s megígérte, hogy tanácsát nem fogja elfeledni. *

Nem is felelte.

A 67-es bizottság elkészülvén munkálatával, miután annak főpontozatai a birodalom két felének egymáshoz való viszonyát szabatosan s úgy írták körül, hogy még a bécsi sajtó sem mert beléjük kapcázskodni, Ferencz József császár Deákot szólítá föl, hogy kabinetet alakítson. Deák hajlott korára hivatkozva, Andrásst ajánlotta maga helyett. A császár beleegyezett s 1867. febr. 17-én kinevezte az Andrássy által eleje terjesztett miniszteriumot. ** Márczius 19-én

* Az osztrák kormány, s különösen Belcredi gr., a königgrätzi csata után a háború folytatása mellett tüzeskedett. Belcredi gróf e végből egy második ujonczosást indítványozott, s midőn Deák a császárnál járt, tőle is megkérdezte: mit gondol, lehetséges-e egy évben kétszer ujonczot szedni? „Nálunk nem! — felelt szárazon Deák, — mert Magyarországon az anyák egy évben csak egyszer szülnek.“ Nem is volt arról egy szó sem többé.

** A Majláth-Sennyey-kormány utolsó napjaiban, úgy szólván akkor, mikor az Andrássy-kabinet kineveztetése már-már küszöbön állt, ép az utolsó napokban neveztetett ki az esztergomi primás.

Midőn a Főlségnél a felelős kormány kinevezéséről volt szó, a hercegprimás egy nagy repräsentatiót terjesztett a főlség elé a kultuszminiszter kinevezése ügyében, állítván a többi közt, hogy a magyar király mint „apostoli király“, gyakorolja az egyház fölött a legfőbb véduraságot, ezt a jogát tehát egy felelős

elfogadta a ház a közösügyes dolgozatot. Junius 8-án pedig „boldogító csillagzat örömrájai közt“, mint az ekkor vert emlékpénzeken ma is olvasható, — megtörtént a koronázás.

Deák maga nem volt jelen a középkori pompától tündöklő ünnepélyen.

„Mint az ókor nagy és jó férfiai, — írta róla ez alkalomból a világ első lapja, a londoni „Times“ — visszavonult saját műve látványától.

Amaz ázsiai fény, a kalpagok, menték, prémek, drágakövek, tollak ama halmaza közepett Deák egyszerű, dísztelen megjelenése helyén kívül lett volna.

Az aranyozott kocsik, tüzes ménék, kápráztató liberák tolongásában Deák fiakkere rozszantnak, szegényesnek látszott volna.

A Batthyányiak, Zichyek, Pálffyok, Károlyiak s egyéb magnások nevei közt Deák Ferenczé, az egyszerű táblabíróé szerényen hangzott volna.

Deák nem törődik azzal, hogy magas helyeken láttassék s ujjal mutattassék a nép által.

Távolléte alig látszott hiánynak.

Meg nem jelenése nem keltett csodálkozást, nem adott alkalmat kedvetlen megjegyzésekre; senki sem álmodott arról, hogy álszeméremként rójja fel, vagy ama gögnek vélje, mely alázatosságot színel.

A király bizonyosan szívesen adta volna oda legfényesebb gyémántját azért, hogy Deákot maga mellett láthassa.

De hol lett volna helye?

A nádori méltóság, a miniszterelnökség, az arany gypaju, Mária Terézia nagykeresztje mi beccsel bírnának Deák előtt?

miniszternek, ki esetleg protestans és zsidó is lehet, ellenjegyzésétől függővé nem teheti.

A király gondolkozóba esett s megkérde e tárgyban Majláth György kanczellárt. A kanczellár hivatkozott a 48-iki törvényre, hangsúlyozván, hogy e törvény a kultuszminiszter és egyéb miniszter közt különbséget nem tesz. De a királyt ez sem nyugtató meg, hanem szükségesnek látta Deák Ferenczet megkérdezni.

Deák Ferencz a királyhoz menvén, a király előadá a kérdést s megismertette az „öreg ur“-ral a hercegprimásnak az apostoli királyi címre vonatkozó nézetét.

„Hogy ez a szó: „apostoli király“ mit jelent — úgy mond Deák Ferencz — azt én, Főlséges uram nem tudom. Hanem azt tudom, hogy egykor Hunyady János az ország kormányzójává választott s királyi jogok gyakorlására feljogosított. Ugyanekkor közte és a római pápa közt egy praelatus kinevezésénél viszály tört ki. Hunyady a többi közt így írt a pápához: „Engedje meg szentséged, hogy ezen ország szabadon élhessen ősi szabadságával, mert szabadságának elenyészésével a szentszék iránti hűsége is el fogna enyészni.“ A római pápa e levélre megengedte Hunyady Jánosnak a praelatus kinevezését. Ebből tehát — fejezte be beszédét Deák — azt következtetem, hogy ha Hunyady János, a ki sem király nem volt, sem apostoli nem volt, a szentszék beleegyezése mellett is gyakorolhatta a legfőbb patronatusi jogokat: akkor ezen jogok nem az apostoli királyt, hanem Magyarország királyát illetik, a ki tehát vallásos lelkiismeretének sérelme nélkül követheti a törvényt.“

A kultuszminiszter kinevezése pár nap múlva megtörtént.

Hiszen, a mint az első Medici Cosmustól megtanulhattuk, a „haza atyja nem törődik méltóságaival“.

Van valami megmagyarázhatlan Deákban.

Bár megtestesülése a nemzet szellemének, mégis sok tekintetben a magyar jellem ellentétének látszik.

Nincs benne semmi a magyarság merész, vérmes, tüntető élnétségéből s rohamosságából.

Csekély igényű, visszavonult életmódu férfiú. Évek óta az „Angol királynő“ egyszerű másodemeleti szobájának lakója, a ki naponta ott ül divánján, szivarozva, jobb lábát bal térdén ápolgatva.

Mindenki által hozzáférhető, fáradhatlan kihallgató, kevés szavu, udvarias de komoly, szinte fájdalmas gondérzettel tekintében.

Szenvedélytelen, teljesen részrehajlatlan ember, tiszta nézetekkel, helyes okoskodással, gyakran folyékony, neha ragyogó beszédmodorral.

Készségesen enged apróságokban; szikla elveit tekintve.

Szinte Cavour fejével s Garibaldi szívével van megáldva.

Honfitársai bálványa, kik a „böles“ ezimével ruházták föl.

De páratlan mulattató is, ha az adomázgatásnak látja idejét.

Pályája csodás: csak félig megértve a világot, sőt még saját honfitársai által is.

Magyarország husz évi küzdelme által törvényes forradalmat vitt keresztül.

Győzelme a szenvedőleges ellenállásé, melynek cselekvési tervét Deák egyedül kezdeményezte és végezte.

Magyarországnak nem hiányzottak hazafiai, hősei, vértanúi: Batthyány, Kossuth, Teleki.

De Deák másnemű ember.

Az ő célja győzelem volt, nem a szenvedés.

Azoknak, kik várni tudnak, idővel minden megjön.

Boldog nemzet, melynek ily államférfia van, s háromszor boldog, mely őt követni tudja“.

Hasonló magasztalások özönlöttek Deák Ferenczre mindenfelől.

Andrássy a Deák-körben lelkesedve beszélt a férfiról, kinek a hosszú harc nagyszerű diadala köszönhető s ki a zászlót elülvitte.

„Ha, — felelt Deák szerényen, — elül vittem is a zászlót, annak egyetlen oka az, mivel az ösvény olyan keskeny volt, hogy csak egy ember fert el rajta.“

Pár nappal a koronázás után ugyancsak a miniszterelnök föl-szólítja Deákot: fogadjon el a királyi pár részéről valami gyöngéd ajándékot. Nem kincs, rang, érdemjel volt szóban, hanem tán egy kézi munka vagy egy arczkép.

„Isten őrizzen! — felelt az öreg ur, — mindjárt akadnának gyanakodók, kik azt mondanák: de mi volt ám abba a kézimunkába göngyölve s mennyi gyémánt lehet a kép keretén!“

„Hát magadra nézve semmi legkisebb óhajtasod sincs a király részéről?“

„Van igen is, mert óhajtom, hogy ha meghalok, ő Felsége azt mondja el rám: becsületes ember volt.“

„Hisz ez — mondá hevesen a célját nem ért Andrássy, — ha nem óhajtod is, meglesz!“

A király aztán magához hivatá a nagy embert; bemutató a királynőnek, a ki bizalmasan Deák bácsinak szolgitgató, s később Ferencz napján sajátkezü aláírásával ékeskedő fényképet, fölséges ferje pedig szintén sajátkezüleg írt gratuláló sorokat küldött az öreg urnak.

A bizalmi fölratok, diszpolgári oklevelek, társulati és egyleti tisztelgések s más ily obligát és alkalmatlan kitüntetések szintén megújultak s sok unalmas órát okoztak ez időtájban Deáknak, sőt ez általános áramlat még a magyarfaló bécsi tanácsot is magával ragadta egy perczre, néhány „szabadelvű tagja“ következő határozati javaslatot nyújtván be írásban:

„A monarchia német-szláv tartományai számára alkotandó valódi alkotmányos állapotoknak egyik legbiztosabb garantiáját képezi a magyar királyság alkotmányos jogainak csonkítottatlan visszaállítása. Számos kitűnő hazafinak a törvényhez és joghoz való rendíthetetlen ragaszkodása eszközölte ezt. De a legkiválóbb mérvben a hazája határain túl is ünnevelt hazafinak, Deák Ferencznek köszönhető, hogy Magyarország alkotmányos jogai visszaállítottak, hogy a lujtáninnyi országokkal folytatott közjogi viszály megszűnt, s Ausztria valamennyi népe által forrón óhajtott kiegyezés valósággá vált.

A községi tanács határozza el tehát, hogy Deák Ferencznek, a magyar országgyűlés képviselőjének a haza, szabadság és jog körül szerzett számos érdemei elismerésül Bécs város diszpolgári jogát adományozza.“

Az indítvány feletti határozás az 1867. júl. 5-én tartott ülésben elhalasztatott s — elintézetlen maradt.

Mindezeknél azonban szebb és hízegőbb, mert a legtrikább tünemények egyike az a mély tisztelet és benső hódolat, a mit a többség vezére iránt a mérsékelt ellenzék, az ugynevezett balközép minden alkalommal kimutatni igyekezett. Nem csak a „folyosón“, a „házban“ is gyakran együtt és egymás mellett lehetett látni a jobb és baloldali két öreg urat: Deákot és Ghyeczyt, * s Tisza Kálmán méltán dicsekedett az országos gyász szomorú perczében a szabadelvű párt előtt, hogy: „Soha egy sértő szó el nem röpült ajkairól a haza bölese ellen.“

E baráti érintkezés és bizalmas közeledés visszahatott a politi-

* Nagy derűtséget okozott 1866-ban az országgyűlésen az, hogy Deák Ferencz elhagyta a helyét, mely a centrum közepén volt s átment Ghyeczy Kálmánhoz, ki a baloldalon ült, s letült melléje discursálni.

Egyszer csak szólítja a jegyző:

„Következik Deák Ferencz!“

„Nincs itt!“ kiáltják többen a centrumból.

„Itt van biz az — szólott Deák felállva Ghyeczy mellől — csak hogy nincs a helyén!“ — S azután csak onnan a baloldaltól mondta el egyikét legremekebb beszédeinek.

kára is, s sok jónak lett a szülője az országra nézve. Deák Ferencz a kiegyezés előtt és után nevezeteseb indítványait mindig előre közölte a baloldali vezérferfiakkal s viszont nemcsak meghallgatta, de, ha csak tehette, el is fogadta ezek kifogásait vagy módosítványait.

Igy például a koronázás alkalmával, midőn Deák a királyi esküformát már megállapítá, oda ment hozzá Ghyezy Kálmán s a nemzeti jogok erősebb hangsúlyozásának céljából három-négy szóból álló módosítvány fölvételére kérte őt.

Deák megnézte a módosítványt s rögtön kijelenté, hogy azt elfogadja. Kijelentésére Ghyezy tünődve ekkép szól hozzá:

„Csakugyan jó lesz a módosítvány? Biztos vagy abban, hogy e módosítvány értelme ki nem forgatható, s valamikor károsan magyarázható nem leend? Megnyugszol te e módosítványon?”

Deák szelid humorral nyugtatá meg a saját módosítványa felett tünődő Ghyezy Kálmánt, elsorolván azon okokat, melyek őt annak elfogadására indítják. Távozáskor így szólott hozzá Ghyezy:

„Szerencsés ember vagy te barátom, a te nagy elméd rögtön megtalálja a megoldást és lelki megnyugvásod azonnal helyreáll; lásd, én e módosítvány miatt, hogy vajjon jó lesz-e az vagy nem, két éjszaka már nem tudtam aludni.”

„No csak aludjál nyugodtan” — vigasztalá Deák Ferencz.

Hogy saját pártja iránt szintén a gyöngeségig elnéző s türelmes volt az öreg ur, erre nézve elég egy esetet idézni a sokból.

Mikor a vacsorapárt már megszervezkedett, odamegy egy képviselő Deákhöz.

„Kedves urambátyám — szól — ezt a vacsorapártot ki kell zárni pártunkból. Itt bent örökös zavart csinál, oda künn nyom nélkül elvész. Erősebb disciplinát kellene tartani a pártban. Lásza urambátyám, a Tiszapárt úgy áll, mint egy ember, mert Tisza Kálmán az ellennézetű embert nagyon hamar kizárja köréből. Miért nem teszi ezt maga is?”

„A pártfegyelem — ugymond nyugodtan Deák — nem egy és ugyanaz többségnél és kisebbségnél. Ha a kisebbség az erős pártfegyelem által egyeseket kizár kebeléből, azért ő csak kisebbség marad, és a dolgok rendje nem változik; de ha a többség az erős pártfegyelemmel annyit talál kizárni magából, hogy véletlenül kisebbséggé válik: az a dolgokat fenekestül felforgatja.”

E vezérelvnek leggyakrabban és legtöbb hasznát Andrássy gróf látta.

Deáknak, mint pártvezérnek, sok apró összezördülése volt a miniszterelnökökkel. Nem személyes ügyek fölött, hanem kormányzati kérdésekben. A miniszterelnök, ha kifundált valamit, állhatatosan ragaszkodni szokott tervéhez még az „öreg ur” ellenében is. Igaz, hogy az öreg urnak csak egy szavába került volna Andrássyt és kabinetét megbuktatni, de ezt soha sem tette, hanem inkább ő engedett, ha mindjárt kedvetlenül is. „Hiába — szokta mondani — Andrássy nem enged, tehát nekünk kell engednünk.” S miután ez engedelkenység sokaknál feltűnt, Deák egy alkalommal így adta elő ennek indokát:

„Tányérunk elég van, ha egyet-kettőt eltörünk is, nem baj; — de leveses tál csak egy van a láznál, ha azt eltörjük, nem vehetünk elő másikat.”

Hanem azért a leveses tál utóvégre mégis eltört, igazabban: magasabb polezra jutott, hol a magyar közvélemény kanala többé nem igen férhetett hozzá.

Mikor 1870-ben híre járt, hogy Beust államkanczellár helyét gróf Andrássy Gyula fogná betölteni; maga helyett pedig olyan kormányelnököt ajánl, a ki neki tetszik, s némelyek gróf Festetichet emlegették, Deáknak is elmondta valaki, hogy Andrássy miniszterelnöknek Festetichet akarja.

— Leót?

— Dehogy: Györgyöt.

— Na ezt már nem hiszem, hogy elvállalná, mert Györgyöt okos embernek ismerem.

E tréfán sokat nevettek akkor az illetékes körök, hanem az ország maig siratja, hogy a tréfa mögött lappangó komoly intést és tanulságot meg nem értette vagy nem akarta megérteni az, a kinek leginkább szólt.

Andrássy elment Bécsbe külügyminiszternek, az addig compact többség meg apró töredekekre bomlott. . .

Deák Ferencz lassanként mindinkább visszavonult a közügyektől. Regóta fejlődő betegsége, makacs szívbaj, erőt kezdett venni rajta.* Nehezkesebbé lett s gyakran szenvedett is. Mindamellet egyszerű másszor megjelent a parlamentben, s ilyenkor teljes mértékben birta még befolyását, mondhatjuk ellenállhatlan varázsát.

Utolsó nagyobb föllépése, politikai s szónoki pályájának magához méltó hattyudala: 1873. június 28-ki nagy beszéde az egyházpolitikai kérdésben. Még egyszer fénykora magaslatára emelkedett, még egyszer elragadta hallgatóit, beszéde még egyszer bejárta az egész országot s viszhangot költött mindenütt, mintha érezte volna ő is, az ország is, hogy utolsó szavát hallja.

Az 1872/3-ki országgyűlés eloszlásakor Deák már oly súlyos

* E betegség már az 50-es években is sok szenvedést okozott Deáknak. Ez időben kereste föl Skodát, a híres bécsi orvost és kért tőle tanácsot. A jeles orvos megvizsgálta patiensét s azt felelte, hogy betegsége a szívre irányult vértolulásból ered, mely az aranyeres bajból származik. Idővel mindinkább fejlett szívbaja, mely a 60-as években már szívdobogásban nyilvánult és 1861-ben a képviselőházban kínos szívgöres is fogta el. Ez nem volt egy isolált tünet, s a baj rohamosan fejlett tovább. Így ugyanezen év nyarán Rátóttra ment, később Széll Kálmán anyjához, kinek férje éppen azon időben halt meg, Táplánfájára látogatába. Két kocsin érkezett ide a társaság. Itt, mikor szobájába vonult, oly görcsroham szállta meg, hogy elájult és összerogyott. Széll családjának tagjai meghallották a mellékszobákból a zuhanást, a robajt és segítségére siettek. Megdőbbsenve látták eszméletlenül a padozaton elterülve. Rögtön orvosok után néztek s beadtak neki egy nagy adagot a roberiából, melyet Deák azelőtt is használni szokott. A gyógyszer megtette hatását, a beteg föleszmélt s e szavakkal fordult a jelenvoltakhoz: „Tegyetek az ágyba, mert a padozat nem igen puha.” Mikor a beteg teljesen magához tért, szokott kedélyességgel így szólt Vörösmarty Bélához, ki kámzsás köpenyvel jött be: „Jó, hogy nem láttalak, mikor rosszul voltam, mert téged barátoknak nézve, meggyóntam volna neked.”

betegnek érzé magát s baja valóban annyira is fejlődött, hogy az új országgyűlésre a mandatumot el sem akarta fogadni. Budapest belvárosa azonban, mely 1861 óta mindenik országgyűlésen benne tisztelte meg magát, most sem választhatott mást. Deák, bár láthatólag meghiúsítva a határtalan bizalom e jele által, nem fogadta el a mandatumot, s az összeült országgyűlés elnökének be is jelenté lemondását. Elrendeltetett az új választás. Ismét egyhangulag választatott meg. S némi ideiglenes javulás állván be állapotában, mely a gyógyulás reményével látszik biztatni, engedett környezetének és a választók kérelmének s elvállalta a megbízást. Nem élhetett vele.

A nyarat Nedeczky városligeti nyári lakában töltötte, Nedeczkynek és családjának önfeláldozó ápolása alatt. Itt viszonylag jól érezte magát, hanem mindig ülő helyzetben kellett aludnia, mert a nyomasztó asthma lehetetlenné tette neki a lefekvést. Utóbbi időben rohamosan soványodott, arcán számos ráncz támadt. Őszkor Széll Kálmán egyetemteri lakására költözött. Itt a legszeretetteljesb módon viselték gondját.

E házban már csak akkor feküdt ágyba, mikor halva tették oda. — Különben éjjel-nappal nagy karszékben ült. Ez egyszerű, de kényelmes támlás-szék ölelte szenvedő, fűjő tagjait. S a szék magas hátának felső sarkaira alkalmazott henger-vánkosok adtak pihenést, egy-egy órára csak, elgyöttrött, lehanyatló fejének. A karszék mellett egy kisebb, a karszék előtt egy nagyobbacska asztal állott. A kisebb asztalon a gyógyszeres üvegek, csészek, egy-két könyv, egy kis palatábla, melyre utolsó napjaiban, mikor a beszéd már nehezebb esett, írni szokott; a nagyobbikon egy álló óra, zsebórája, szemüvege, egy nagyító üveg, tollkések, írónok és jegyzőkönyve; mindenik asztalon egy-egy csengettyű. Közvetlen keze ügyében mind az, a mire egy beteg embernek szüksége van. Lába alatt a pihentető vánkos; beteg telepe körül nádkaros-székek, melyek mindig készen állottak bizalmas látogatói számára. A kis asztala mellett egy zárt könyvszekrény, a karszék mellett egy régtében két pamlag, melyek közül a karszék mellett levőn, egészséges korában, mindenkor ülni szokott. Az ablak mellett egy nyitott könyves polcz, nagyobb részt törvénykönyvekkel, melyek közül a „corpus juris“ három diszes kötete azonnal szembe tűnt. A szoba másik oldalában kis íróasztala és egy kandalló egészített ki a szoba butorzatát. Az íróasztal felett barátai: Vörösmarty és Szalay arcképei; a padlón egy-két apró szőnyeg, s az állatkertbeli „Kristófnak“, az öreg ur egykori kedvencz medvéjének kikészített bőre, melyet néhány héttel halála előtt kapott ajándékul. A másik szoba, mely az utolsó időben éjjeli nyugvóhelyeül szolgált, még ennél is egyszerűbb volt. Az egész lakás, butorzatával, kényelmi apróságaival, maga a megtestesült egyszerűség és igénytelenség. Csak az tette a sok apróságot becsessé, hogy azok nagy része Deák tisztelőitől vagy szeretteitől származott emlék volt. Ma már az ő emléke teszi azokat előttünk drágákká.

Deák mindig szerette a társaságot. Szobája, a mig egészséges volt, mindenki számára nyitva állott; rendszeren 10—20 látogató volt

nála egyszerre. Betegségében is azt szerette, ha legalább három rokona volt egyszerre körülte. Azok elbeszéltek a nap eseményeit, kártyáztak, Deák hallgatta őket s nézte játékukat; — ez képezte szórakozását.

Vörösmartyné s Vörösmarty Béla, Széll Kálmán és neje voltak majdnem mindig körülte. Déli 12 órakor a legnagyobb pontossággal szokott nála megjelenni gróf *Mikes*, a kipróbált régi jó barát, ki a haldokló Deák mellett is virrasztott s befogta szemét. Szintén délben szokott jönni dr. Kovách is, ki estefelé is rendszerint meglátogatta Deákot. Delután Szeniczey Ödön, Bogdanovichné asszony s a legutóbbi időkben többször Festetich Mari grófnő, udvari hölgy volt Deáknál látogatóban; éjjel Vörösmartyné, Széll Kálmánné és Zsibrik honvédőrnagy (Deák unokatestvére) voltak Deáknál, rendszerint éjjelutáni 2 óráig.

Este Kovách László szokott látogatóba jönni; sokszor volt ott Jekelfalussy Lajos és Zádor; mig Vörösmarty Béla mindig az ebéd alatt vala Deáknál, Széll Kálmán pedig estefelé szokta meglátogatni.

Deák Ferencz betegsége alatt is soká fennmaradni szeretett, csakugy mint egészsége fénykorában. Mikor aludni akart, rendszeren megszólalt: „Késő van már; most lefeküdjünk!“ a mi annyit jelentett, hogy egy pár melegbő darab ruhát adtak rá, s kitolták a másik szobába. Hogy minél kevesebbet szoruljon ápolóra, mindenféle fölfedezéseket kigondolt. Magához csatolta az olvasókönyvet, hogy ha leesik, maga is fölvehesse, az asztalt pedig a karos-székhez kötötte, hogy ha elesszik, maga is visszahuzzassa. Éjjel nem igen tudott aludni, de ha az ápolónök valamelyike fel talált ébredni s oda ment hozzá, hogy segítsen neki: csaknem mindig kedve ellen volt. Még nekik sem akart alkalmatlanságot okozni. Megpirongatta őket, hogy csak aludjanak tovább; semmi szüksége rájuk. A karszék egészen saját tervezete szerint készült s minden oldalról toldozgattatta a kárpitossal, a mint kényelmesebb helyet csinálhatott magának e kénytelen ülőhelyzetben. A szobába kandallót tétetett, hogy állandó legyen a szellőzés a szobában; de hogy a nyílt tűz kárt ne tegyen: mindig kéznél tartatta a vizet. Különösen az asszonyok ruhája miatt felt a nyílt kandalló tüztől. „Szelesek az asszonyok; valamelyik lángot kap! A víz mindig ott legyen a kandallónál!“

Deczerben az orvos vízfolyást constatált, mely a térden váratlanul állott be; javulást kezdtek remélni, de a remény nem valószínű. Deák mind gyakrabban érzett szorulást, a szívgörösök egyre súlyosodtak; a beteget, ki eddig mindig türelmesen viselte el kínjait, felette lehangolt kedélyállapot fogta el. A beteg férfiú látása szívetrázó hatást gyakorolt a párttagokra, kik január 1-én boldog újévet jöttek kívánni. Ghyezy Kálmánnak, Deák régi hű barátjának könyvek toltak szemébe. A szakadatlan üléstől Deák lábai sebhedtek lőnek és nagy kinokat okoztak.

Hogy minő szenvedéseket kellett kiállania, mutatja azon körülmény, hogy a gondolat s a nagy szellemi erő embere halála előtt három héttel, mikor a baj még nem volt aránylag oly veszélyes és

fenyegető, s a szenvedések sem lehettek oly kinosak, egy alkalommal így nyilatkozott: „Istenem, csak az eszemet el ne veszteném e szenvedésben!”

Hanem azért jókedve és bátorsága kifogyhatlan volt a tréfás megjegyzésekben véges végig.

Halála előtt három héttel nagyon rosszul volt Deák. Kábultság fogta el s el volt alélva egy ideig, úgy hogy szemei is lecsukódtak. Környezete megrémült s attól tartott, itt az utolsó óra! Alig tért kissé magához a beteg, enyelegve szólott: „Megijjedtetek ugy-e? Bizony betekintettem egy kicsit a másvilágba.”

Kovách Lászlónak, a képviselőházi háznagynak, ki — mint legbizalmasabb embereinek egyike — mindenkor szívesen teljesítette Deák megbízásait és sokszor járt el az „öreg ur” dolgaiban, mindenkor egy-egy hatost szokott adni fáradsága díjában, mikor képviselőházi napidijait és lakáspénzét személyesen átszolgáltatta. Most is megadta neki (ujév után) utoljára „a mit megszolgált”: két szép fényes hatost.

Párszor, s különösen, mikor a fusio örömhire fölviannyozta lelkét, remélte, bemehet ő s bemegegy ő még a képviselőházba is. Csak azon töprengött, hogy nem tudja majd ott magát tájékozni. „Hiszen ő már a házszabályokat sem tudja! Még megéri, hogy ha valamikor felszólal: rendre utasítják, mert ő már nem tud semmit az újabb tanácskozási rendről.” Meg is parancsolta Szeniczey Ödönnek, hogy szerezzen neki újabb házszabályokat, hadd tanulja meg, hogy „szégyen ne érje vén fejét”. Meg kell jegyeznünk, hogy korábban, ha a házszabályok felett vita támadt: csak Deáknak kellett felszólalni s azonnal belátta mindenki, hogy ő az egyetlen, a ki a házszabályok minden rendelkezését és vonatkozását teljesen ismeri s minden szónak tudván czélzatát: felszólalása minden kételyt eloszlatólag megvilágosította a homályt s előszlatta a félreértés lehetőségét. Az újak tanulmányozásához már kevés kedve volt.

Tíz nappal halála előtt így szólt barátjához, Mikes grófhhoz, a mint tekintete szobája befagyott ablakára esett:

— Nagy hideg van, sokan meg fognak hűlni az én temetésemen.

Egy más alkalommal meg aggódalmasan mondá ugyancsak Mikesnek:

— Hetenkint huszonhat forintomba kerül orvosoltatásom, nem győzőm.

Január 20-án volt Deáknak emlékezetes zárt tanácskozmánya orvosával, Kováchcsal. Ugy látszik, Deák meghívt barátja és orvosától határozott felvilágosításokat kért állapotáról s meg is kapta azokat azon mérvben, a mint ezt a betegek iránti tekintet általában megengedi.

Dr. Kovách bizalmas barátja Rónay Jácint püspöknek, s a Deák és Kovách között tartott tanácskozást követő napon, január 21-én, Rónay püspök Deákot meglátogató. Deák családja nem bírt előleges tudomással a látogatás czéljáról. Deák ez alkalommal Rónaynak meggyőnt, s általa a halotti szentségekben részesített.

Midőn Rónay eltávozott, Vörösmarty Béla lépett a szobába, ki már éveken át az ebéd alatt mindig Deáknál volt, hogy vele társalogjon. Deák megragadta Vörösmarty kezét, s az imént végbement szent cselekményekre czélozva, így szólt: „Nem eszem kívánta, de — szívem!”

Jan. 22-én hivatta Zádor miniszteri tanácsost, egy rokonát, ki főleg Deák jótékonyági levelezéseit szokta teljesíteni. Számos ily ügyet intézett el vele, s mint mondani szokás, minden jótékonyági ügyét — mint a ki hosszú utra készül — „legombolyítja”.

Jan. 22-től 25-diki estig türethető állapotban volt baja; jan. 26-ka reggelén magához kereté Vörösmartynét, Széll Kálmánnét s Vörösmarty Bélát, s úgy látszik, hogy ekkor végrendelkezni akart.

Előszedte szekrényének kulcsait, megolvastatá pénzét (épen előtte való napon vette gr. Széchenyitől a vitalitiumot), felírta egy papírosra a megtalált pénzüsszeget s ezt írta sajátkezűleg a papírra: „Átadtam Bélának jan. 27-én.” Ez tévedés, mert e napon jan. 26-ka volt. Tovább is rendelkezni akart, de látogatás érkezett s Deáknak szándékát félbe kellett hagynia.

Január 27-kén át folytonosan rosszul és szótlan volt. A január 27-dike és 28-dika közötti éjszakát álmatlanul tölté, csak reggel felé aludott néhány órát.

Jan. 28-dika volt a végzettelmes nap. Reggel a palatáblán, melyen rendesen kívánatait fel szokta jegyezni, írni akart; de minden kísérlet sikertelen volt. Egy órát pihent. Ezután maga köré gyűjté családját. Ugy látszott, érezte, hogy a válság közeleg. Körülte voltak Vörösmartyné, Széllné és Zádor. Kérte, hogy hívassák Vörösmarty Bélát; ki azonban ép ekkor lépett a szobába. Deák papírost és írónt kért. A papíroson írni próbált.

A sorok igen reszkető kézzel vannak írva. Görbén haladnak fölülről lefelé, a nagy octáv levélpapír egy lapján mintegy öt sor van, nagy távokra egymástól. Az első lapon négy sor olvasható; az utolsó sor s a másik lapon levő három sor olvashatatlan. Ez olvashatatlan sorokat Deák nevével jegyzé alá; az aláírásból azonban csak a D. betű és a „manu propria” vehetők ki.

Az olvasható sorok így hangzanak:

„Több napja a baj az, hogy nagyon meg vagyok zavarodva éjjel-nappal, talán nem tart sokáig... minden vagyonomat vegye át Vörösmarty Béla, fizesse a tartozásokat, a mi megmarad, fordítsa jó czélokra. ... Isten áldjon meg!”

E sorokat Deák január 28-kán, halála napján, délelőtti 10—11 óra között írta. Midőn a végső sorokhoz ért, panaszkodott, hogy nem lát. Gyertyát gyújtottak, — öt-hatot is; de Deák előtt mindinkább elhomályosodott a láthatár s utolsó iratának végsorai olvashatatlanok.

Midőn iratát befejezte, a jelenvoltaknak sorban kezét nyújtott. Mindegyikétől bucsuzott. Azután sugta, hogy az orvosért küldjenek. Dr. Kovách ép ekkor lépett be. Néhány perc múlva elfogta Deákot a halálos roham, a minek folytán Széll Kálmánért a képviselőházba küldöttek.

Két órákor álomba merült, melyből három óra tájban ébredt fel. Ekkor levest kért, s a csészét maga illeszté ajkaihoz.

Öt órákor Festetich grófnő jött s az udvar nevében tudakozódott a nagy beteg hogyléte felől. Tisza Kálmán, Csengery, Ghyczy, Somssich, Kovách, Molnár s a képviselőház számos tagja egymásután megjelent Deák szobájában, s mindenki szemében köny csillogott, midőn a nagy hazafit elalélt állapotában megpillantá. A kérdezősködők, részvételtjes tudakozódók tömegesen jelentek meg a betegháznál; a kapuban nagy csoportok állottak; az egész főváros részvételtjes megdöbbenéssel beszélt Deák állapotáról; — a táviratok országszerte szétröppentették a hirt; — az egész napnak egy végtelen fájdalmas esemény baljóslatu elősejtelve adott leírhatatlanul gyászos jelleget.

Esti hét órákor Deák házi orvosa, dr. Kovács Sebestyén a következő jelentést adta ki Deák állapotáról:

„Az életveszélyes elgyengülési roham, mely reggel beállott, enyhült ugyan; a nagy beteg állapota azonban aggasztó.“

Esti 7 órától 10-ig karszékeben mozdulatlanul ült, fel-felpillantva a látogatókra, kik egymást érték s a kiket, úgy látszik, megismert. 10 órákor bizonyos élénkség, melyet a fájdalom okozott, vett rajta erőt, s az élénkség eltartott halála perczéig.

10 órákor Deák kezével azt a mozdulatot tette, melyet rendszeren tenni szokott, ha azt akarta, hogy az ápolónőnek csöngessenek. Azonnal csöngettek s az ápolónő belépven, Deák lábára mutatott, azt akarván ezzel mondani, hogy lábát újra bekössék. Orvosa, dr. Kovács Sebestyén, ki sok napot és éjszakát szakadatlanul Deák mellett töltött s önmaga is nagyon rosszul érezte magát, Deák mellé térdelt s maga kötötte be a beteg lábait. Ez mintegy félóráig tartott s midőn be volt fejezve, Deák hálás pillantással köszönte meg az orvos fáradozását.

Ezután Deák székében hátrahanyatlott, s arcán az látszott, hogy súlyos fájdalmakat szenved. Kovács az orvosságot nyújtá neki. Deák tagadólag intett.

— Komám, — így szólt hozzá orvosa, mert így szokta szólítani, — vegye be a csöppeket, ezek a jó csöppek, melyektől a göres eláll.

Deák kezébe vette az orvosságos kanalat, keze nagyon reszkett, ajkához illesztette, de nem bírta bevenni. A kanál kihullott kezéből, Deák hátra dőlt, egy mély hörgés hallatszott . . . arca beesett, szeme megmerevedett . . . Deák Ferencz halott volt. Az egyetemi templom órája ép akkor ütötte a három negyed tizenegyet.

Mellette álltak: Széll Kálmán és neje, Vörösmartyné, Vörösmarty Béla, Bogdanovicsné, gr. Mikes, Kovách László, Szeniczey Ödön, Jekelfalussy Lajos, Nedeczky István, Zsibrik és Zsibrikné és dr. Kovách orvos. Ezek voltak Deák Ferencz legutolsó órájának, halálának szomorú tanúi.*

* L. „Pesti Napló“ 1876. 23. s. köv. sz.

Deák halála fölött a legmelegebb könyvet a királyné szeme sirta s az ő keze helyezte a legszebb koszorút a ravatalra.

A nemzet törvénybe igtatta nagy fiának hallhatatlan érdemeit.

A magyar történet pedig örökön-örökké ismételni fogja, a mit Deák Ferenczről cziprus-ágot hozó gyönyörű levelében Kossuth Lajos állított, hogy —

„A nemzet határtalan bizalommal volt Deák jelleme, becsületessége és hazafisága iránt“; s hogy

„Deák erkölcsi nagysága osztatlan nimbuszszal veszi körül emlékezetét, mert az ő önzetlen becsületességébe vetett nemzeti bizalmat ő nemcsak mindig megérdemelte, hanem diadala után is igazolta.“

D^E BALLAGI GÉZA.

2012

2002